The Teg

Sri Guru Teg Bahadur Khalsa College

(UNIVERSITY OF DELHI)

MAGAZINE

Vol. III, No. I. December 1964

The 'Teg' Delhi

EDITORIAL BOARD (1954-55)

Dr. Gobind Singh, M.A., Ph.D., LL.B.,.....Patron
Prof. Harbhajan Singh, M.A.,.....Prof-in-charge Hindi
Prof. Surrinder Singh Kohli, M.A.,.....Prof.-in charge Panjabi
Prof. J.N. Mathur, M.A.,..... Prof.-in-charge Urdu
Sukh Lal.....Student Editor, English Section
Prem Kapoor.....Student Editor, Hindi Section
Daleep Singh.....Student Editor, Panjabi Section
Jaimal Singh.....Student Editor, Urdu Section

Contents

1 The Art of Writing—Dr. Gobind Singh 1
2. Choice of a Suitable Career—Ravindra Narain 3
3. The Unity of India—V.B.S. Manian 3
4. Life is Action, Not Contemplataion—Krishan Kumar Soni 7
5. Indian Army—An Emblem of Peace—K.S. Dhawan 8
6. Chemical Analysis of Love—Surrindra Partap Garg 9
7. In Lighter Vein—Tikka D.S. Sodhi 10
8. Smile A While—Iqbal Singh 11
9. Editorial—Sukh Lal 12
10. College Chronicle—Editor 13
Hindi, Panjabi and Urdu Sections.

Printed and published by Dr. Gobind Singh Mansukhani for the S.G.T.B. Khalsa College at the Kapoor Art Press, Karol Bagh, Delhi.

Editorial Board of "The Teg" (1954-55)

Sitting : (L. to R.) Prof. Surrinder Singh Kolhi, (*Editor, Punjabi Section*) Dr. Gobind Singh, (*Principal*) Prof. J.N. Mathur. (*Editor, Urdu Section*)

Standing : (L. to R.) Prem Kapoor, (*Student-editor, Hindi Section*) Jaimal Singh, Sukh Lal Rana, (*Student-editor, English Section*) Daleep Singh Deep.

Students' Union. (1954-55)

Sitting : (L. to R.) Mr. P.N. Arora, *(Joint Sect.)* Mr. G.S. Verma, *(President)* Mr. R.N. Goel, *(Gen. Sect.)* Mr. O.P. Gupta, *(Vice-President)* Prof. F.S. Bajwa, *(Prof. in-charge)* Miss Usha Dhingra. Dr. Gobind Singh, *(Principal)*

Standing : (L. to R.) Mr. Balwant Singh, Mr. Sukh Lal Rana, Mr. Devender Dhillon, Mr. Inderjit Singh, Mr. Manmohan Singh, Mr. M. S. Anand (Irani) Mr. Rishi Ram Gupta

The Teg

S. G. T. B. KHALSA COLLEGE

Delhi

(UNIVERSITY OF DELHI)

Vol. III. No. I. December 1954

The Art of Writing

Would you write pot-boilers or pour your "precious life-blood" for your audience. For the first, you must study the tastes of the reading public; for the second, here are a few hints. The juvenile writer must first have a belief in himself. You can never write unless you want to offer something important to the public. Milton waited for twenty long years to write an epic which posterity would not willingly let die. Shakespeare had to furbish up old plays and play-lets of other writers in order to keep the pot boiling. Wordsworth was not disappointed though his work did not get the sort of reception he expected. Landor's work received no public recognition. He consoled himself with: "I shall dine late, but the dining room shall be well-lighted, and the guests few and select." There was something which sustained each of them; it was the belief in one's own self.

Without an inspiration, without an inner urge, a strong impulse, a compelling force, no art is possible. So when the heart begins to throb, and the head begins to reel, when the fine frenzy takes the hold, the inner self takes the pen from one's hand and secures one an everlasting reputation and immortality. But one must be true to one's vision. Spenser longing for the age of chivalry wrote the romance of *The Faerie Queene*. The tinker of Bedford John Bunyan, languishing in prison, had a vision of the Divine, and produced that admirable allegory of christian life in *The Pilgrim's Progress*. Pandit Jawaharlal gave full vent to his inner urge in the prison-cell. Keats, while ailing, enshrined his happy vision of Hellenism and his passion for the beautiful in these words: "I fell assured that I should write from the mere yearning and fondness I have for the beautiful, even if my night's labours should be burnt

every morning, and no eye ever rest on them." It appears that every gifted writer must, like the spider, spin from his own inward his airy citadel. This fine frenzy or "divine madness" is the very fountain-spring of all creative literature.

The second golden rule for the budding writer is "Look in thy heart and write." Sidney's beautiful *Astrophel and Stella* is the outcome of his sincere passion. Newman's *Apology* is a mirror of the intense zeal and moral fervour of the author. The style is the man is a vital truth; thought and expression are inseparable, because "style is a thinking out into language." When the innermost is communicated, without any mental reservations, it readily appeals to the world. One can live only when one dies in one's work. Personality is the very basis of all good writing. The hidden thoughts, the mental anguish and the secret passions will provide an intimate reflection of a personality. The greatest feat in the world is to *write down words really one's own.* If one can do that with emphasis and conviction, one may feel assured of a literary reputation.

Is genius necessary ? No, if by genius we mean extraordinary ability. Carlyle defined genius as an "infinite capacity for taking pains." A great writer once remarked "genius is nine tenths perspiration, and one-tenthi nspiration." Hard work, perseverance, persistent effort, "blotting a thousand", scoring out lines and improving on what one has written on first thought—this is the way to success. Our business is to practise writing, so that it may, in time to come, acquire precision, lucidity, euphony and polish. Language must be persuasive and appropriate. Ben Jonson and Thackeray constantly revised their writings in order to improve them. So if one can wield the pen without any feeling of weariness, and go on writing with self-confidence about one's experiences, one need not be disappointed if one is not acclaimed as a new star by one's contemporaries. Sooner or later, one's literary reputation will be rehabilitated. So the advice that may be offered to a budding writer is : Think and write, something essentially your own, and success is certain in the long run.

Gobind Singh
(*Offg. Principal*)

Choice of a Suitable Career

Every human endeavour depends for its success on the close and willing cooperation between man's mind and his physical self. If a man embarks on a career which his mind does not find congenial, or which his body is not fit for, he becomes a nuisance to himself, and not unoften a danger to society. He either flits from one occupation to another, and stands in danger of losing his self-confidence, or he sticks to the unsuitable occupation, irritated, bored, and overstrained. It is now recognised that occupational maladjustment is a frequent cause of juvenile delinquency and social rebellion, for young criminals and disgruntled revolutionaries are often found to have adopted an unsuitable career.

It is, therefore, deplorable that the selection of a career, especially in India, is largely a fatality rather than a rational choice. By far the larger number of boys and youngmen drift into their life's work by sheer accident.

In spite of certain platitudes indulged in by educationists, it has to be admitted that the path to vocational guidance is beset with many difficulties. So complex are the conditions determining the right choice of a career that it is hardly surprsing that the young person who has to make it, and, for the matter of that, his parents and advisers too often come to a wrong decision.

The problem is, in part, psychological and physiological. The psychological factor involves an examination of the mental abilities of a young man, which are largely innate. His general intelligence and special abilities, linguistic, manual, mechanical, scientific, musical and so on—have to be examined. His scholastic attainments also have, evidently, an important bearing on the question.

The physiological aspect of the problem demands an examination of the physique, stamina, and the powers of endurance of the prospsctive entrant into life, because, with the best of will, a young man may be physically unfit for a particular career. Last but not least, there is an economic side of the question also. The present demand and future prospects have to be studied; the financial resources of the entrant, as well as the opportunities for adequate training have to be closely scrutinised.

It has also to be borne in mind that very few people are ideally fitted for any particular occupation, and that the choice of a young man, or the advice that is given by others, is generally in the nature of a compromise. What such a choice or advice can achieve is only to avoid the disaster of fitting a square peg into a round hole.

A young man has to bear in mind that interest in a particular occupation is not reliable index of ability, success, and future happiness. His interest may be centred in a relatively small feature of the work. If for instance a young man, utterly lacking in a persuasive of foreeful personality wishes to become a commercial traveller, simply because he is fond of travelling, he will be courting disaster.

Then again a person's recognition of his own special abilities is often unreliable as a sole guide to a happy and successful career, mere literary ability, for instance, is not sufficient to make a good journalist. A slow writer, devoid of forcefulness and initiative cannot be expected to be happy at this occupation. Similarly a young man with good mathematical ability, but lacking in mechanical, manual or constructive ability, cannot make a good engineer.

The right choice of a career is, therefore, a very knotty problem, which must be viewed from many angles and in all its bearings. While a youngman's inclinations and abilities have to be studied, it requires the expert advice of one who has been trained in the methods of experimental psychology, who is equipped with a knowledge of occupational conditions and requirements, and who is endowed with tact, sympathy aud common sense. Common sense, with the intuitive decisions that follow from it, is of enormous importance, but common sense is not enough without expert knowledge and scientific training.

Let us hope that Indian Schools and Colleges would soon see the necessity of providing expert vocational guides for the benefit of their students. This step would certainly increase the productive power of the nation, and reduce the tragic problem of unemployment which is gnawing at the bones of the youth of India.

RAVINDRA NARAIN
Premedical II Year.

THE UNITY OF INDIA

A Proble into the future.

The most remarkable fact about India today is its political, social, and cultural unity. So familiar is this fact—a fact it has been since the ascendency of the British power and the attainment of the present democratic constitution—that we scarcely think about it and often overlook its importance. We regard India as single country and think that it had ever been a single country in the past as it is at present. But in fact, shut out from the outer world by the Himalyas and the great oceans, it is more than a single vast country; it is in fact a sub-continent. India has never attained such unity and peace in earlier days as at present. Then how is it that we are cohered together at present with such intensity that we are often tempted to think that we had never been like this in the past. It is quite interesting and revealing to analyse this question.

In size and population, India is roughly equal to Europe without Russia and in most elements which distinguish one country from another, in race, in language, in ways of life—India is more variegated than Europe. North Indians and South Indians, East Indians and

West Indians, all differ from one another. They differ in many ways—they differ fundamentally in race, in language, in their iustitutions, in their physical and mental capacities, in their past history and present geography and generally they differ in their food and dress. Moreover even though they profess to possess a common faith of the majority, they differ in their ways of worship and religious observances. Even within their so—called common religion, they differ in their caste. Even now among the majority of the illiterate, the hatred of the upper caste for the lower caste is as vicious—perhaps more— as the hatred of a Nazi for a Jew. Our past history fails to give us a single example of an united India from Cape Camorin to Kashmir with the present intensity of social cohesion. There is not a single instance in the past of Cape Camorin's being under the direct sway of Delhi (except under British) as present. Past history—what does it give ? It talks of wars that were fought between the rulers, the autocrats—the individuals. It speaks of dynasties that ruled over India—it gives us a list of monarchs—a set of examples of the most degraded souls that ever trod on the earth, (except a few exceptions), it gives us at times the example of the worst form of misgovernment at its highest pitch and the anarchism that prevailed in India—throughout the 18th century—which were the main reasons for our meek submission to a more organized and energetic race. While western nations were forging ahead with inventions after inventions into the modern age, we waited to be taught to be united by a foreigner and remained entirely absorbed in our Bhakti movements which are marked throughout our history and which were powerful enough to curb the solidarity of the nation, (except in the case of the martial sikhs) and make the Indians marked in their renunciation towards life, with a philosophical interpretation of human suffering but never aiming at its remedy and were powerful enough to make India an impotent nation, a nation of easy wealth for the Europeans. But alas ! these very humanatarian preachings and Bhakti movements miserably failed in their original purpose—a recent example is the largescale butchery that was carried out in the name of religion throughout North India in 1947,—a fine example of the primitive barbarism that ever survived into the modern civilization.

Our masses, the very core of our nation, never knew any right, never knew anything beyond their pair of primitive implement and their acres of land and their different tax collectors. They knew nothing and cared nothing, they had no feelings like nationalism, patriotism or unity. They were the silent millions of the country—folk absorbed in their eternal task of wresting a precarious living from the soil. Upto yesterday, we lived like this. We remained an innocent passive mass (our national character) exploited easily and plundered by the foreigners. Then how is it today we stand upright, talk of nationalism patriotism and individual liberty and fundamental human rights ? Albuquerque—once said "If you lose the whole of India but retain Goa for Goa, you can reconquer India". Of course he told it with the emphasis on the strategic significance of Goa. He said this 400 years ago. But I ask you now, is there any nation at present on this earth, that can dream of re-

conquering India? The very word itself sounds strange to us—but remember it was not strange upto yesterday. Therein lies the secret of our sudden revival?

At last I begin to apprehend that there is an atom of truth in the saying that but for its present leaders, India would have been another Europe after the vacating of power by the British. There were clear symptoms of this prophecy becoming real indeed in the 1946-47 upheavels. It shows clearly that the talks of nationalism, patriotism, national unity, all these things essentialy remain in the outer cover of the society and they have not yet penetrated deeply into the heart of the masses, to become an integral part of the national character. India found her leaders in a small, frail, gentle, ascetic, subtle-minded Gandhi and his heir Nehru. Our progress upto this has been esentially the work of these leaders and still at present it is largely the work of a single leader since our masses have in no way improved to take the responsibilities of the nation. This is evident from the following statement—".....For, a while Gandhi's revival of old Hindu doctrine appealed to the Hindu intellectuals, his bearing and behaviour stirred one of the deepest chords in the Indian peasants' heart—reverence for a saint; and if now at lot of those peasants were awakened from their placid, pathetic contentment, it was not by the prospects of a democratic constitution but by a primitive belief in the inspired utterances and supernatural power of a Mahatma". This is a statement made by one of the modern historians and there is truth in it. Similarly it is true that Mr. Nehru has immeasurable influence among the Indian masses, the majority of whom are illiterate. To their eyes, Nehru is something, something above all the Sultans and Rajas who had ruled them before, and to some extent, he is the very incarnation of the God they worship. Nehru's personal influence among them is very great; they adore him—they, from Cape Camorin to Kashmir—love him, it is all a mere emotional affair and it is predominating in a country in which the majority is illiterate. Well, at present it is the personal influence, personal ability and the unequalled and unrivalled leadership of Nehru that supplies the cohesive force. At present it is all the affair of a single magnetic personality, the father of the house under whom the sons are united. But in the past the empires of Alexander, Attila and Asoka which depended entirely upon the popularity of a single man, upon the prestige of a single hero, all scattered into pieces after the fall of the adored or feared head. Will history repeat itself in our present case? Well, it is probable to some extent, unless there comes another hero, a heir to Nehru, who can have as much influence as Nehru has. The unity of India will depend upon a few leaders to a large extent in the future, until the masses become literate and begin to think instinctively and intelligently but not emotionally as at present of the significance of a united India and begin to realize their responsibilities that lie beyond their acres of land and leave their characteristic renunciatory attitute and acquire a materialistic attitude of life. So to a large extent, our progress will depend upon the heir to Nehru in the immediate future. He should be the ablest **man** in India and let us search for him now.

V. B. S. Manian,

B.A. 3rd. Year.

Life is Action, Not Contemplation

Life is a bed of roses with thorns. A rose is prettier than a thorn. This world is full of both good and evil things, and every one does his utmost to own the good and discard the evil according to one's intellectual capacity and power. Whatever work we daily do, is full of actions. Sometimes we work as officers and sometimes we give assent to serve as clerks. All these are called actions.

The life of man is a series of actions, from getting up to going to bed. Everyday he has, incessantly, to choose, out of hundreds of possible acts, those he will perform. He can hardly do without proper guidance in the choice of his actions, and so he voluntarily submits, not to stick to his own decision and judgement. He requires help from his elders and teachers in the choice of actions. It is the principle of social life which governs men, more or less, they understand the meaning of their lives. It cannot definitely be expressed, for it is composed of most complex things and actions differing widely according to time and place.

Life is comedy to one who thinks and tragedy to another who feels. Life is a song: it is meant to be sung in felicity and in a carefree manner.

When you go to the cinema, there also, tragedies are in great demand, because

"Our sweetest songs are those,
That tell of the saddest thought."

It is very queer that people spend money and time to go to cinemas, but when they come back, they have frustration and heavy hearts. This is buying misery and wretchedness.

There is a tragedy at the very root of human life. Man is ever unhappy and discontened. He builds all his hopes and ambitions on the future. "Thus we look before and after and pine for what is not." Man's joy is never pure and complete. Even in his moments of greatest joy, some pain always in lurks his hearts. But wisdom lies in living intensely in the present. Live, live in the living present.

The art of living rests on optimism. The world is a mirror; laugh at it and it laughs back at you; weep before it and it will weep at you. Life is action which is measured not by its length, but by the happiness and joy that it contains. The way to be happy is just to be happy. Joy will not come by weeping.

Many people are born daily and many die. In fact everyday produces a great change. So what we can do today can never be done tomorrow. Not poverty, but idleness is a great curse. If we waste time, time shall waste us. Some people remain idle, revelling in the murders of killing time. A life crammed with work is a life bubbling with mirth and rapture.

Generally when a man goes to eternal sleep, people who surround his dead body speak of

his valour and intrepidity, but if he had turned to be a cheat or burglar, people would thank the Almighty that he has gone. We, therefore, are to do noble actions, to leave excellent footprints on the sands of time. What we leave after death is the summary of our life. If our actions are glorious and great, we shall be remembered long after, and if our life is devoid of good actions people would hesitate in uttering our names even.

Living consists not in selfish pleasure and delight, but in undergoing a life of struggle and hardship so that others may be happy, or in dying like Gandhi and Christ, so that others may live. Let us look at the great men of the world—Garibaldi, Subhas, Abraham Lincolin, Napoleon and others. They suffered untold troubles and difficulties for the sake of others and their country. So their names are immortal. Contrast these men of letters with the business-magnets who have a lot of wealth and money. They die and no one remembers them during life or after death. All this respect and honour is due to actions done for noble cause. The fruit is of action and not of contemplation. Life is, therefore action, not contemplation.

Life is real and dynamic Life is earnest and is made for action. We have sprung out of dust to do some deed for our sake, for our teachers' and parents' sake, or for the sake of the country. We are not born to die, but to immortalize our names. In other words, we can ever remain alive by doing great, illustrious and pious deeds. Death is consecrated which occurs while standing at a post as that would be followed by drums of triumph.

We are to live with purpose. In any country which aims at social transformation, the youth is first to be mobilised for the purpose. The problem of securing independence was relatively easy. But the task which faces us today requires youngmen of disciplined enthusiasm and dedicated service and not idlers who fritter away their energies in frivolities. One must be a hero in the strife, not a dumb-driven cattle. The real art of living lies in making life, to work at one's best, not for one's own selfish good but for the service of others, to be great in the world and to do actions which with be remembered after one's death.

Krishan Kumar Soni
Second B.A.

Indian Army —— An Emblem of Peace

Though it is true that the army is to fight, yet not to fiight an unjust war. Soldiers are sentinals of their motherland and the messeegers of peace. That is what the Indian army has shown itself in the past.

Indian army is an ideal army of peace. The Indian Army has proved that it is meant not only for fighting but also for promoting peace in the world and serving its country. There are living examples of that.

The Indian army reached Kashmir at the eleventh hour at the request of the people of Kashmir, and saved the beautiful valley of peace from going into the hands of raiders backed by the

Pakistan Government. The Indian Army fought and saved Kashmir from going to the dogs. The same Indian army went to the help of the people of Hyderabad and snatched it from the hands of Razakars backed by the Nizam of Hydreabad in a very short time. Qasim Razavi and Nizam of Hydrabad were dreaming of acceding to Pakistan. But Indian army dashed their dreams to the ground and put Qasim Razavi in Jail.

The Indian Airforce went to Assam to help the flood-stricken people. They threw rice, bread, clothes and small boats from the Dakotas. The same Indian airforce has been helping in destroying locust swarms now and then.

The Indian army also helped in building the nation. Our soldiers guarded goods worth lakhs in the jungles near Bhakra Dam site. Army engineers and soldiers made dams, bridges and roads to link Assam to Bengal, Assam to Kashmir and India to Nepal. They dug canals and tanks to irrigate the country. They made contribution to the 'grow more food' campaign. They rendered every kind of service to their country.

Not only they served their own country but also the whole world. The war-stricken people of Korea called them to promote peace in their country and the Indian army left no stone unturned in serving them. They thought of peace in their minds. And then in a public meeting, the Indian Prime Minister proudly said, "For the first time in history, the army of one country is going to another, not to fight, but to bring about peace."

Our army has once again gone to another country that is Indo-China to supervise the restoration of peace in a country which has remained war-ridden for the last seven years.

It seems paradoxical that those who have been trained to fight with their bren and sten guns have been called by the war-stricken people to promote peace in their countries. Indian army has done unique service to the whole of mankind in a noble and honourable manner.

K. S. DHAWAN
B.A. Ist year.

Chemical Analysis of 'Love'

Symbol=Lo

Atomic weight—One (A sex can love one at a time)

Mol. Wt.—Two. (This can be produced by the combination of two hearts)

Formula—Lo ⟨ He / She

Occurrence—Mostly in young and college students. Sometimes in near relations and love stories. Children and the old are free and from it.

Canfirmatory Test—When once it occurs, he or she always thinks about each other. Songs and smiles with loveletters are exchanged. In case of students, books are closed in the Almirah. Studies of loveletters take place.

Preparations—(1) In colleges with co-education.

(2) In love-letters of he and she.

(3) In two opposite houses or lower and

upper stories of the same house.

(4) On giving freedom to both the sexes.

(5) Visiting the pictures and restaurants.

NOTE : (In all the above cases, catalytic agent of beautiful dresses of the latest cut, lavender, puff, powder, young age and richness of at least his or her parents is necessary)

Physical Properties.—Beautiful in colour, but pungent in odour. In early days sweet, but latter on, bitter in taste. Soluble in 'Marriage' Chemical. Boiling temperature is very low, but soon evaporates. Its proportion changes with time and beauty. In the end, it is bitter in taste.

Chemical Properties : 1. With the recommendation of parents, it results in bright colour, with happiness, gathering of relations, sound of bands and *shanai*. But on negative answer, it gives dark dull colour combined with sorrows and with suicide in rare cases.

2. It never gives clear results, only when pure it gives right happy results, otherwise it results in quarrel and dissatisfaction.

3. The Acids known as 'want of confidence' and 'mistrust' neutralise it.

4. When it is left exposed, it gives a strong reaction giving 'black fumes' of 'bringing defame to the two families.'

5. With the litmus paper of 'Mixing together', it gives black property of disappointment.

6. When its by-product is on the spirit lamp of 'Time', it gives a faint colour residue of 'no interest in life.'

Inference. It is a by-product of two hearts and is directly in proportion to the increase in population.

Surrendra Pratap Garg
(B. A. Final)

In Lighter Vein

1. *Professor* : (while taking a class), "Can any one of you tell me the longest sentence they ever read ?"
Student : "I can, Sir."
Professor : "What is it ?"
Student : Imprisonment for life."

2. *Professor* : "Where is London ?"
A girl : "It is on the map, Sir."

3. *A Student* : (in a chemist's shop), "Please Sir, have you got anything that can relieve me of pain."
Chemist : "Of course, where is the pain ?"
Student : "It has not yet started. My father is just reading my school report."

4. *A tramp* (to a gentleman) : "Something to eat, sir, I am dying of hunger."
Gentleman : "Will you take yesterday's soup ?"
Tramp : "Most willingly, sir."
Gentleman : "Then come back tomorrow, we shall prepare it today."

5. *Principal* : (scolding the chaprasi), "Why did you not come when I rang the bell ?"
Chaprasi : "Sir, I didn't hear it."
Principal : "Now be careful, and if you don't hear it in future, come and immediately tell me that you have not heard it, otherwise you will be dismissed.

TIKKA D.S. Sodhi.
(Prep. Class)

EDITORIAL

The delay in the publication of the present issue of "The Teg" is really a matter of regret. And a word of apology, on my part, is, perhaps, needed. I, however, hope that the reader would not blame me for the delay because it was caused partly by inadequate response on the part of the students and partly by not getting the reports of different societies in time. My asking the contributors as well as the secretaries of all the societies, to submit the articles and reports respectively in due time, will not be out of place here. I would like to tell them that in future the issues will not be delayed for want of an article or a report.

I am sorry to have thrown a number of articles into the waste paper-basket. But I hope this will not discourage the writers, for only those articles which were written without taking pains have been dropped. This should convince the students that casual scribblings have hardly any chance of being published in the magazine. They should make more vigorous efforts, so that they can see their articles published in the next issue. I have neither space nor capacity to point out all the weaknessess that the contributions suffer from, but one defect which, in more or less degree, is common to almost all the articles is quite clear and will have to be told, it is *lack of coherence*. And it is a fault which deprives the article of its value to a large extent.

A serious reader might object to my selecting many articles of light nature. I have chosen them because their meaning is clear, and the reader is certain to find something in them that can amuse him. These two considerations justify my selection. Articles borrowed from other magazines had naturally to be rejected.

Had the Principal not written 'The Art of Writing', there would have been many questions for me to answer. But this article makes my job much easier ; I have to deal with two questions only : what subject should a student choose to write upon ? and how should he treat it ? To some persons, the first question might appear to be somewhat irrelavant, for the writer, they think, is at liberty to take up any subject he likes. For us, however, the question is quite important. A student should select a topic which has some bearing upon our educational system; he or she should show the defects in our method of education and then suggest remedies for the same. My answer to the second question is that one must attempt communicating one's ideas to the reader preferably in a forceful language.

In spite of the fact that there are more than seventy girl students in the college, there is not even a single article written by them. A person who reads the English section only—reportsof college societies being excluded—will not have the impression that ours is a co-educational institution. I, therefore, request the members of the fair sex to write articles for the next issue.

(Sukh Lal)

COLLEGE CHRONICLE

The number of students desirous of joining this college is on the increase. This year we had to refuse admission to a number of students in the Preparatory (Science) and Pre-medical classes, on account of the limit imposed by the Delhi University. We registered 510 students for admission to the different classes. We admitted students to the M. A. Economics class this year.

There were some changes in the teaching staff during this year. S. Bhajan Singh, Lecturer in Physics, left us on getting a Commission in the Army. This vacancy was filled up by S. Harcharan Singh, first class M. Sc. in Physics. S. Jagjit Singh Khanna, M. A., an outstanding scholar of the Khalsa College, Amritsar, joined this College as a Lecturer in Ecnomics. S. Gurbax Singh, M. A., is a valuable addition to the Department of Punjabi. Shri Satya Pal Chugh, M.A., has been appointed as a part-time Lecturer in Hindi. S. Ranjit Singh, M. A., has joined us recently as a Lecturer in Mathematics. Three other posts, one in the English Department, one in Economics, and one in the Punjabi Department have recently been advertised. We welcome all the new members of the staff, and hope they will contribute their mite to the progressive outlook of the College.

We convey our felicitations to Prof. Amrik Singh on his election as Secretary of Delhi University Teachers' Association, and so S. Pritam Singh on his election to the office of Joint Secretary of Delhi State Volley-Ball Association.

As usual, many functions were held in the first two terms. The details of all extra-curricular activities will be found in the reports of societies printed below:

STUDENTS' UNION

The inauguration—ceremony of the Union was performed on the 11th August 1954 by Professor Dewan Chand Sharma, Member of Parliament, and Head of the English Department,Punjab University. Tea was also served to distinguished guests on this occasion. A scholarly lecture delivered by Mrs. Margaret Allen on "Religion" was very much appreciated by the students.

The following are the office-bearers of the Union.

G.S. Verma..... .....*President.*
R.N. Goel.....*Gen. Secretary.*
O.P. Gupta.....*Vice-President.*
P.N. Arora.....*Joint Secretary.*

The debating sub-committee, apart from the members of the Union, consists of some talented speakers of the college as its members. In the first debate held under the auspices of this body on *21st October 1954*, the first prize was awarded to Mr. Gopal Krishan, the best speaker of the day, and the second prize was shared by Mr. R.N. Goel and Mr Sukh Lal jointly. It is proposed to give encouragement to promising students and develop the habit of speaking among the students by conducting frequent debates, discussions etc., in the college. Recently the college Union urged its members to enrol themselves as members

of the Delhi University Union. The seven colleges which are now members of the interim Committee of the Delhi University Union also include our college which is being represented by our Union President. Two representatives, namely V.N. Sharma and Surindra Singh Man, have also been elected to the supreme council of the Delhi University Union by the member-students of our college,

The Union hopes to conduct three prize debates in English, Hindi and Punjabi in the college. It has also included items of variety entertainment, drama and music on its programme. Within its limited resources, the Union also proposes to hold an inter-college trophy debate. The Union celebrated Guru Nanak's birthday on 21st Nov. The programme included *Kirtan* of Bhai Chelaram, *shabads* by students and Kavi Durbar.

ENGLISH ASSOCIATION

The following office-bearers were elected this year :

Sukh Lal Rana.....*President*
V.N. Sharma.....*Vice President*
K.K. Soni.....*Gen. Secretary*
Prit Inder Singh.....*Jt.Secretary*

The inaugural function was held on the 8th Nov. 1954. His Excellency Sir Alexander Clutterbuck, U.K. High Commissioner in India, delivered the inaugural address.

The future of English in India, he said, was a matter of debate, but there were two points for consideration. First, it was evident, that in a world which was becoming smaller, no country could live "unto itself"; we are all neighbours and should try to be good neighbours. A closer contact could naturally be developed through the common medium of English. Secondly, India needs a lot of progress in science and this obviously had to be done through an international medium of thought.

In any case, Sir Clutterbuck continued, knowledge of English was not a handicap. "Some of your own thinkers and leaders are men of letters in English." He commended "the forceful literary writings" of younger men. Knowledge of English, he declared, opened a store-house of literature. Finally, English was the common language of the Common-wealth which was "a new experiment, a new technique, a lesson in international co-operation."

The Association hopes to give a good account of itself by organising debates, lectures by prominent personalities, English Essay Competition and numerous other functions. The last lecture was delivered on 24th Nov. by Mr. J.G. Bruton on "The English Language."

The society is very much indebted to Dr. Gobind Singh who is the soul and spirit of the society for his valuable patronage and guidance.

HINDI SAHITYA PARISHAD

The Hindi Sahitya Parishad was founded in the College last year in order to create among students a keen interest in Hindi. The Parishad has intensified a number of activities. Shri Jainendra Kumar delivered an informative speech on "Modern short story."

The Parishad organised a big Kavi-Samelan on the 15th October, 1954, in which renowned poets like Dinesh, Charanjit, Tyagi, Shesh, Doshi,

Vidrohi, Ashant, Jawahar Chowdry, Madhu Shastri, etc. participated. The Kavi-Samelan, though the first of its kind in the college, was a great success.

The main feature of our programme for this session is the holding of an inter-college debate in Hindi.

HISTORY ASSOCIATION

The History Association was started last year in order to foster among students interest in history. Within its short existence it has made much progress and now is working under the able guidence of Prof. F.S. Bajwa. The following students are the offices-bearers of the Association.

Mr. Murari Lal Gangahar.....*President.*
Mr. Surinder Singh.....*Vice-President.*
Mr. Jagdish Singh Juneja...*General Secretary*
Mr Laxmi Chander.....*Deputy Secretary.*

This Association has arranged many historical trips during the first term of its session. A trip to Delhi monuments was arranged on 29th Aug. '54 in which sixty-five students participated. This trip was a great success. It proved that the students were taking keen interest in the activities of the Association. A film show was arranged on 9th September'54 and the following films were exhibited.

1. The Houses of History.
2. The History of writing.

On 13th September, 1954, a batch of 25 students attended the Parliament Session. During the autumn vacation, another trip was arranged. About twenty students joined the trip and they stayed at Jaipur for three days. This trip was, perhaps, one of the successful outstation trips ever arranged. The members of the society visited historical places like Amar, Hawa Mahal, Sawai Mann Singh, and Garh Ganesh.

Tho History Association is very much alive. It is going to hold a symposium next month. It also intends inviting many ambassadors and diplomats during the current session.

SCIENCE SOCIETY

The elections of the office-bearers of the society took place on 7th Sept. The following persons were elected.

1. Mr. J.S. Kohli.....*Vice-President*
2. Mr. M.M. Bhatia.....*Secretary*
3. Miss Santosh Kaur.....*Joint Secretary*
4. Miss Sarla.....*Treasurer.*

Prof. P.S. Kohli is the President of the society. The inaugural function was held with great enthusiasm on 23rd Oct. 1954. Prof. P. Maheshwari, Dean, Faculty of Science, Delhi University, was the chief guest at the social evening held on this occasion. A group of 40 students led by Prof. G.H.S. Grewal and Prof. Kohli visited Modi Mills, Modi Nagar, on 4th Nov. Another group will visit Durala Sugar Mills early next month.

The special feature of the society this year is the starting of a monthly wallpaper, "The Science Chronicle." The first issue was out on the 11th Nov. and the Principal Dr. Gobind Singh gave the following message on that occasion.

"I am very happy to read the first wall-paper of the Science society of our College. The contents and the photographs are well-planned. I hope this new feature of the Science society will be appreciated by the students of the College. I send my good wishes to the members of the Science Society for this laudable and useful venture."

Our other functions will include one popular lecture, one social evening, one excursion, and two film shows every month.

MUSIC SOCIETY

The Music Society was formed in the College in the year 1952. It has been working quite successfully since then.

The main purpose of the Society is to promote Art andCulture among the students, so it has been decided that a musical sitting be held every month.

The following office-bearers have been elected for the current year.

1. Mr. Hari Mohan Bassi..... .....*Gen. Sec.*
2. Mr. Krishan Seth .....*Joint Sec.*
3. Miss Mohinder Kaur.....*Girls' Joint Sec.*
4. Mr. Om Parkash Goel ... *Finance Sec.*

The first Musical Evening was held on the 13th Nov., when a number of Radio Artists sang few songs each. The function was a grand success.

SPORTS DEPARTMENT

Our College has been doing very well in athletics and sports.

Two Delhi University records, namely one of 100 Metres and the other of Discus Throw, were broken by our athletes at the Annual Athletic Meet of the College held on the 6th Nov. 54. The following are the result of the meet.

BOYS

100 Metres : Girdhari Lal 1, Surinde Singh 2, Harbans Singh 3. Time : 11 secs.

200 Metres : Girdhari Lal 1, Surinde Singh 2, Harbans Singh 3. Time : 23.8 secs.

400 Metres : R. N. Chuhan 1, Kanw Singh 2, Rajinder Pal Singh 3. Time : secs.

800 Metres : Zile Singh 1, Rajinder P Singh 2, Jhalman Singh 3. Time : 2 min 19 secs.

1500 Metres : Zile Singh 1, Rajinder P Singh 2, Hans Raj 3. Time : 4 mins. 51 sec

High Jump : Surinder Singh 1, Kuldi Singh 2, Amarjit Singh and Bir Bansi Lal 3.

Hop, Step and Jump : R. N. Chuhan Surinder Singh 2, Harbans Singh 3.

Discus Throw : Sajjan Singh 1, Prita Singh 2, Surinder Singh 3. Dist. 105 ft. 3 in.

Shot put : Pritam Singh 1, Girdhari L 2, Sajjan Singh 3. Dist. : 33ft. 5 in.

Hammer Throw : Sajjan Singh 1, Prita Singh, 2, Jaimal Singh 3. Dist. 98 ft.

Javelin Throw : Sajjan Singh 1, R. N Chuhan 2, Jaimal Singh. 3. Dist. : 132 ft. 7 i

4×100 Metres Relay : Preparatory B.A. (Final) 2, Pre-Medical 1st year 3.

4×400 Metres Relay : B.A. (Final) B.A. (1st Year) 2, Preparatory 3.

GIRLS

50 Metres Race : Veena 1, Sushil Harsharn 3.

100 Metres Race : Usha Dhingra 1, Veen 2, Kiran 3.

Shot put : Kamla Devi 1, Usha Dhing 2, Janak Kishori 3.

Discus Throw : Kamla Devi 1, Jan Kishori 2, Sushil 3.

Long Jump : Veena Khanna 1, Veena Namita 3.

Chatti Race : Balbir Kaur 1, Surjit Vohr

Musical Chairs : Savitri Jethwani 1, Su Vohra 2.

SRI GURU TEG BAHADUR KHALSA COLLEGE, DELHI

English Association (1954-55).

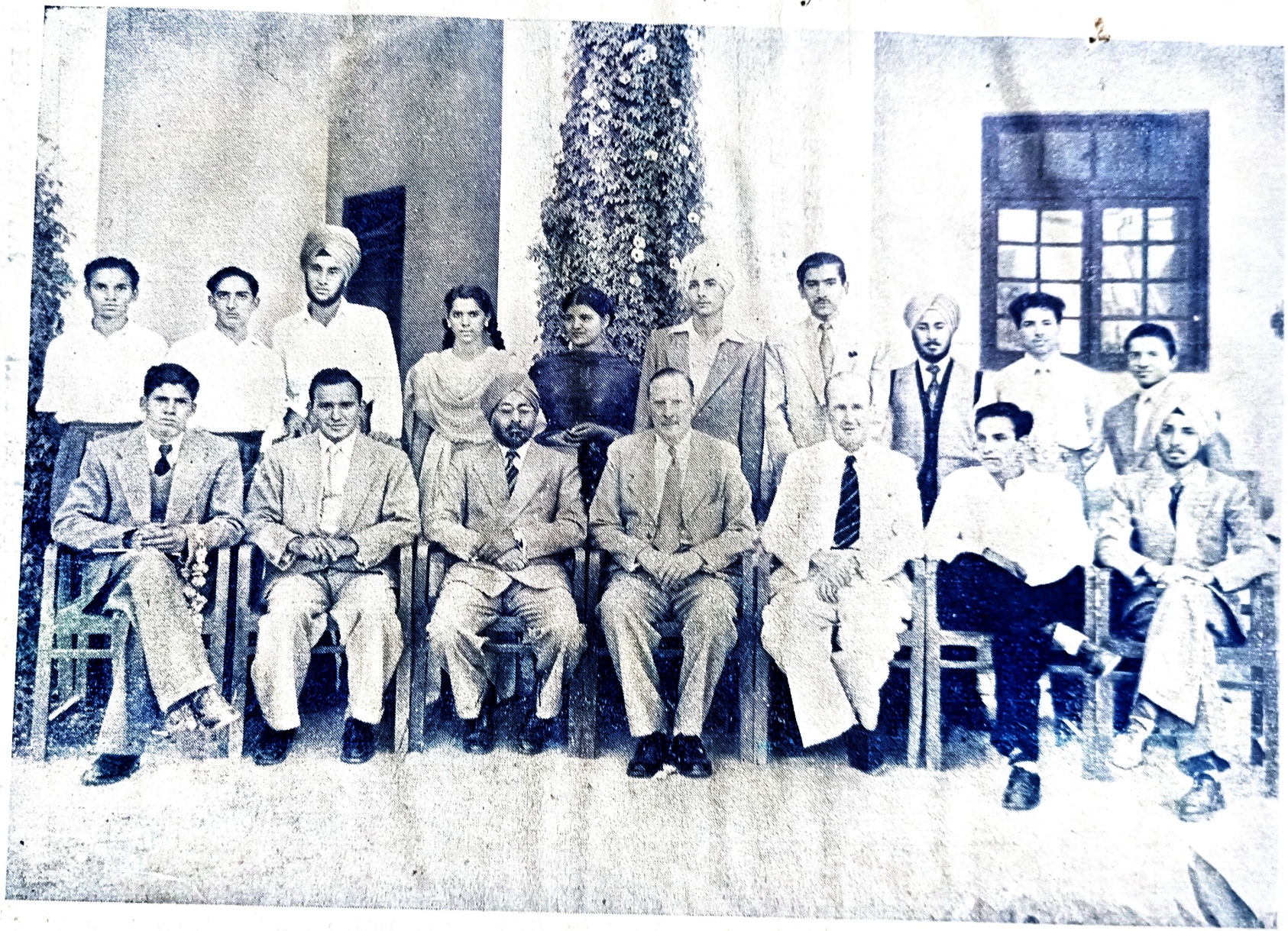

Chairs : (L to R.) K.K. Soni, *(Gen. Sect.)* V.N. Sharma, *(Vice-President)* Dr. Gobind Singh, *(Principal)* H.E Sir Alexander Clutterbuck, *High Commissioner for U.K. in India)*

Mr. C.A.F. Dundas *(Br.Council Representative)*

Sukh Lal Rana, *(President)*

Pritinder Singh Prit *(Jt. Sect.)*

Standing . (L. to R.) Ravinder Narain

Students in the College 'Eye'

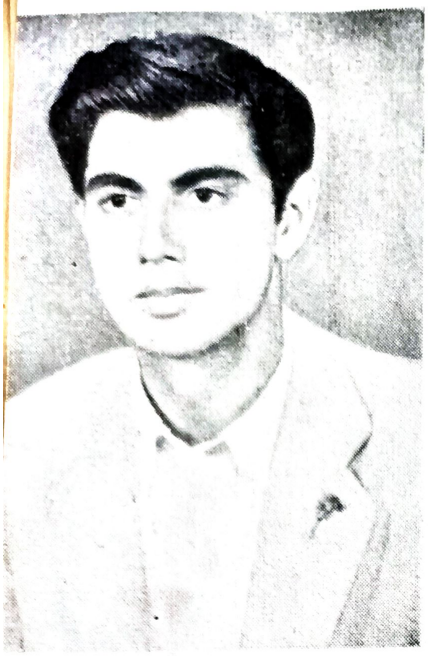

N.S. SHOKEEN (B.A. Final)
ary, College Volley-Ball Team,
n outstanding player of Delhi
University.

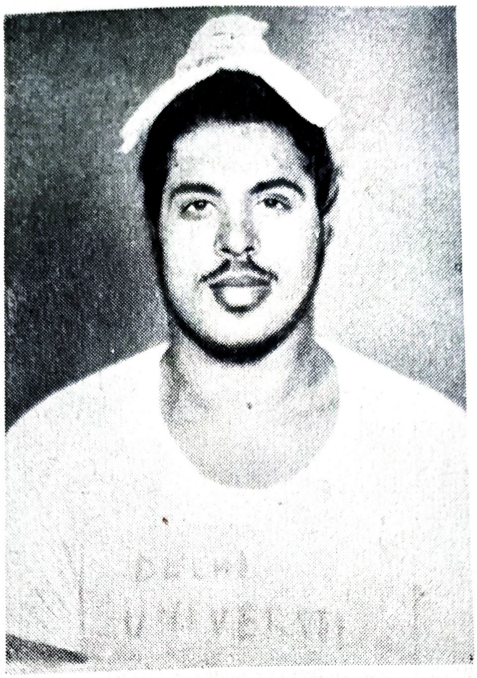

Mr. SAJJAN SINGH
(B.A. 3rd Year)
Leading athelete of Delhi University. Represented Delhi University in Hockey and Athletics in Afghanistan and Ceylon respectively.

Mr. SUKH LAL (M A. Final
President, English Associatio
Editor, English Section, Capta
Volley-Ball, and represented D
State in All India Volley-Ball To
naments, recently held at Gwalio

Nagendra Singh, (M.A.,
dent) selected for Regular
Army Commission.

Miss SANTOSH KUMARI
SANGH (B.A. 1st Year)
Stood first among girls in the Delhi University Preparatory Exam. 1954, got a first class.

JASWANT SINGH KOHLI,
M.Sc., (Final),
Ex-Secretary, Delhi University
Physical Society and Editor
"Science Chronicle".

तेग़

श्री गुरु तेग़बहादुर खालसा कालिज, देहली

सम्पादक:—प्रेम कपूर

वर्ष ३ दिसंबर १९५४ अंक १

संपादकीय

हिन्दी राष्ट्र भाषा के पद पर प्रतिष्ठित तो हो गई पर वह देश व्यापी भाषा कैसे बने ? मेरी सम्मति में यह कार्य उस समय तक कठिन है जब तक भारतवर्ष भर के विश्वविद्यालयों में शिक्षा का माध्यम हिन्दी भाषा में न हो। इसके अतिरिक्त हमारे देश के कर्णधार और जनता के सहयोग की भी आवश्यकता है। न्यायालयों और कार्यालयों में भी हिन्दी को ही प्रयोग में लाना चाहिये। परन्तु इसका यह अर्थ नहीं कि अंग्रेज़ी का हम पूर्ण रूप से बहिष्कार कर दें। हिन्दी और अंग्रेज़ी के बर्ताव में अन्तर केवल इतना ही होना चाहिए जितना कि एक पिता के हृदय में अपने पुत्र और पुत्र के मित्र के लिए होता है।

हिन्दी को प्रोत्साहन देने के लिये गत वर्ष हमारे कालेज में भी एक पग उठाया गया और वह था हिन्दी सहित्य परिषद को जन्म देना। पार साल हिन्दी साहित्य परिषद ने कहानी कम्पीटीशन वाद-विवाद और उच्चकोटि के लेखकों के भाषण करवाये। इस वर्ष भी कवि सम्मेलन आयोजित किया गया जिसमें त्यागी जी, रामानन्द जी, विद्रोही जो, शम्भुनाथ जी और दिनेश जी तथा अन्य कई कवियों ने भाग लिया। मुझे पूर्णरूप से विश्वास है कि आगे चलकर हिन्दी साहित्य परिषद हिन्दी के लिये इससे भी बढ़कर रचनात्मक कार्य करने में सफल होगी।

प्रस्तुत अंक में अनेक प्रकार की रचनाएं आप के सामने हैं। यह कृतियां कहां तक अच्छी अथवा बुरी हैं इस बात का निर्णय मैं पाठकों पर ही छोड़ता हूँ। किन्तु मुझे खेद है कि हिन्दी के विद्यार्थी लेख लिखते हैं केवल यह ध्येय लेकर कि उनका नाम भी छप जाये। यदि वे एक लेखक के दृष्टि कोण से लिखें तो उनकी कृतियां इस से भी अधिक सफल बन पड़ें।

—प्रेम कपूर

एक तमाशा

कल आशा और आज निराशा,
जीवन भी है एक तमाशा।

जो आता है, चला ही जाता
जैसे कभी वह आया न हो।
खो देता वह सब कुछ पाकर
जैसे कभी कुछ पाया न हो।

अब सूर्य की तप्त किरण हैं,
अभी तो थी शीतल वषा।

सूरज ढलता जाये गगन में
धीरे धीरे छिप जायेगा!
यही बता दे डूबने वाले—
लौट के फिर तू कब आएगा।

"होने दे तू ज़रा सवेरा-
अभी तो आने वाली निशा।"

—मुरारी लाल गंगाहर, बी. ए. तृतीय वर्ष

फ़ोटो का मूल्य

प्रमोद बाबू विलासी जीव थे। विलासी जीवन की ऐश्वरीय चिन्ताओं और कलुषित भावनाओं के स्वार्थ में वह अपने जीवन के पैंतालीस अमूल्य वर्ष गंवा चुके थे। उनकी आसक्त इन्द्रियां बार बार मोह माया के थेपेड़ों में झूम जातीं। अतृप्त इच्छाओं दुष्ट कामनाओं और तरुण विलासिता से उनकी बुद्धि मलिन पड़ गई थी। मलिन बुद्धि में कोई ऐसी उत्पादक शक्ति अशेष न रही थी जो उन्हें इस विलासिता के बंधन से मुक्ति दिला सकती। मलिन बुद्धि बलवर्धक कामनाओ से इतनी भीरू हो गई थी कि वह साहस को अपने स्वरूप से परे हटा लेती और उसका अनुभवी जीवन भी इसके अधीन रह कर सुख भोगने की लिप्सा रखता था। इनका इतना प्रभाव था कि बार बार उस के कठोर संघात के सहने पर भी उसका अनुकरण करने में ही अपना परम सौभाग्य समझते, इन्हीं सांसारिक मनोरथों में संलग्न रह कर ही उन्हें अपने इष्ट देव की प्राप्ति मिलती थी। वास्तव में उनके विलास पूर्ण जीवन की सार्थकता ऐसे संकीर्ण क्षेत्र में आबद्ध हो गई थी कि संघर्षमय जीवन भी उस पराकाष्ठा पर विजय पाने के लिये दम तोड़ देता। श्रीमती जी ने ऐसे जर्जर जीवन का त्याग करने के लिये कई बार कहा था परन्तु बाबू जी के कान पर जूं न रेंगती थी वह भाग्य को रोती; बाबू जी भाग्य को सराहते थे।

रवि शंकर प्रमोद बाबू के इष्ट मित्रों में से थे। दोनों मित्रों के परम यत्नों से विलासी साम्राज्य विस्तार पकड़ रहा था। दोनों मित्र, भोजनाहार उपरान्त विनोदालाप करते हुए बाजार की रौनक देखने चले। चलते चलते प्रमोद, रवि को खड़ा करके किसी दुकानदार से वार्तालाप में मग्न हो गये। थोड़े समय पश्चात जब वह लौटे तो रवि बाबू तर्क युक्त नेत्रों से उस दुकान में लटके एक चित्र का अवलोकन कर रहे थे। चित्र प्रमोद बाबू ने भी देखा। रहस्य पूर्ण चित्र ने दोनों मित्रों की विचार बनावट को बेडौल बना दिया। मस्तिष्क के सूक्ष्म विचार तीव्र वेग से गतिमान हो गये। विचार रहस्य वीथिका के पथिक बने हुये दूरदर्शियों की भान्ति भूली राहों पर भटकने लगे।

एक क्षण में दोनों ने एक दूसरे की तरफ देखा, मुस्कराये, मानो एक दूसरे के मनोंभावों को समझने में दोनों सफल हुए हों।

रवि :—"तुम्हारे विचार में किसका चित्र हो सकता है।"

प्रमोद—"मेरी समझ में तो किसी वेश्या का लगता है।"

"बड़े मुंह फट हो किसी कुल बधु को वेश्या बताते लज्जा तक तो न आई।"

"कुल बधु होती तो ऐसी बेशर्मी न दिखाती, देखते नहीं क्या वाहियात तस्वीर है।"

"तुम्हारी यही तुर्की बतुर्की मेरे जी नहीं भाती बिना सोचे विचारे जो मुंह में आता है वह बक देते हो।"

"मैं कहता हूँ वह वेश्या है और शर्त दे के कह सकता हूं।"

"आ रहे हो न दाव पर"

"मेरी हिम्मत से आईये"

"सौ सौ की रही"

"सौ छोड़ दो सौ की लगाओ"

दोनों पिछले पांव मुड़े। दोनों एक दूसरे को उल्लास भरे नेत्रों से देख रहे थे। दोनों के नेत्रों में विजय मार्ग दृष्टि पथ हो रहा था। जब तक दोनों का निर्णय न कर लेंगे तब तक दोनों का लौटना कठिन था। प्रमोद अब भी रवि को हार स्वीकृत कराने का भरसक प्रयत्न कर रहा था परन्तु रवि न माना।

मन के सुरक्षित विकारों में अधिक उष्णता होती है, क्योंकि उन पर पर्दा पड़ा होता है, परन्तु जब वही विकार विचित्रता का नग्न रूप धारण कर के हमारे सामने आते हैं तो वह हम में घृणा भाव उत्पन्न कर देते हैं।

दुकान के समीप पहुंच कर दोनों मित्र खड़े हो गये। स्वस्थ साहस क्षीण पड़ गया। निर्भयता की शक्ति दुम दबा कर भाग खड़ी हुई। वह अदृश्य शक्ति जो अब तक उन्हें इस पाप लीला में परिणत होने के लिये उत्साहित कर रही थी शान्त हो गई।

प्रमोद ने रवि को मनाते हुये कहा मानों इस जोखिम से वह स्वयं भी निकलना चाहते हों, "मान लो व्यर्थ में तीसरे के सामने अज्ञानता का परिचय दोगे, जीत तो वैसे भी मेरी ही होनी है तुम, आप ही मान लो"

हताश हो रवि ने दुकानदार को नीचे बुलाया। दुकानदार किसी अन्य व्यक्ति से बातें कर रहा था। उसे वहां छोड़ आप नीचे उतर आया। प्रमोद ने झिझकते हुए पूछा, "यह साहब इन्हें वेश्या बता रहे हैं— मैं इनका विरोध कर रहा हूं, यही तसल्ली करनी है कौन सही है"

दुकानदार सारी परिस्थिति को भांप गया। मुसकराहट समेटते हुये उसने कहा "बड़ा आश्चर्य है आप जैसे महानुभाव इन देवी जी की ख्याति से अपरिचित हैं।" इस परिचय ने रवि बाबू की विजय का समर्थन किया। प्रसन्नता से उसके पांव न टिकते थे। विजय भावनाओं के उन्माद से मन में प्रसन्नता की लहर दौड़ गई। परन्तु दूसरे ही क्षण उन्होंने अपने को ऐसे चक्रव्यूह में फंसा हुआ पाया जिसे तोड़े बिना वह बाहर निकलने में असमर्थ थे। विलासिता के प्रपंच जाल ने अपनी शक्ति शाली रज्जुओं से उन्हें जकड़ लिया वासना तरुण हो कर सम्मुख खड़ी होगई। विकार बल बढ़ाते हुये दुर्जेय हो गये। अतृप्त इच्छाओं ने उन्हें बेबस कर दिया। व्याकुल मन सांत्वना प्राप्ति की आशा से विभोर होने लगा। इस प्रारोचना से आत्म सयंम विह्वल हो उठा। उन्माद में वह बकने लगे "देवी के भक्त में वह शक्ति है कि दास निज शीष भी देवी के चरण कमलों में अर्पित कर सकता है। परन्तु दास के मन में संशय है कि देवी उसकी तुच्छ भेंट स्वीकार भी करेगी या नहीं"

"आप जैसे श्रद्धालु भक्त जब निज सर्वस्व लुटाने को तैयार हैं तो देवी को क्या उजर है कि वह दास की सेवाओं से अनुग्रहीत न हों— परन्तु··· यह देवियां उपासना से नहीं भेंट से प्रसन्न होती हैं"

"तो कितने दूं?

"यह तो अपनी श्रद्धा है"

प्रमोद ने दस दस के पांच नोट निकाल कर दे दिये।

"कब इच्छा है" नोट सम्भालते हुये दुकानदार ने पूछा।

"नेकी के कार्य में बिलम्ब तो न होना चाहिये"

"मेरी बला से अभी कर लो"

"तो दुकान बन्द कर रहे हो"

"नहीं" "ऐ मिस्टर कपूर— ऐ-ऐ कपूर"

दुकानकार ने दुकान के अन्दर खड़े हुये व्यक्ति को आवाज लगाई। उस के आने पर प्रमोद से

परिचय कराते हुये कहा' "देवी जी अपने दासों में इन महाशय का नाम भी लिख लो — यह हैं आपके पचास रुपये और यह हैं आपके दास–आपकी कालिज नृत्य की ली हुई फोटो पर रीझने वाले आप का शुभ मिलन चिरंजीव रहे"।

प्रमोद के हाथों के तोते उड़ गये। इस कौतुक से आश्चर्यमय दोनों मित्र दुकानदार को देखने लगे। हृदय आर्तस्वर से रो उठा। मनोव्यथा की पीड़ा ने क्षण भर में ही उन्हें व्याकुल कर दिया। भय की आभा से इन्द्रियां शिथिल पड़ गईं। इस अशिष्ट कर्म से उनका मन घृणा सूचक अपमान से भर गया। ग्लानि अन्दर ही अन्दर उन्हें सताने लगी। मन ही मन सोचते बुरा कार्य किया – विलासिता का परिचय स्वयं दे दिया। दोनो मित्र शोक में विधाता पर कोप करने लगे। लज्जा से उन्हें स्थान न मिलता था। सोचते थे भूमि विरल दे तो अपने को छिपांऊ। उनकी मनोवृत्ति में विलासिता जागती हुई सो गई। रवि आगे २ थे प्रमोद पीछे २। जितनी तेजी से चलने की चेष्टा करते उतने ही मन्द पड़ जाते।

—सतीश रतरा, बी०ए० द्वितीय वर्ष

आज व्यथित है अन्तर मेरा

'आज व्यथित है अन्तर मेरा'
आशाओं ने है मुंह फेरा
है विषाद ने मन को घेरा
आज व्यथित है अन्तर मेरा

मन में जो दीप जलाया था
सोचा था तम को हर ले गा
पर सह न सका वह एक थपेड़ा
आज व्यथित है अन्तर मेरा

मन कुन्ठित कुन्ठित है आज
रोदन कर रहा मन पर राज्य
यहीं पर होगा अन्त मेरा
आज व्यथित है अन्तर मेरा

—कृष्ण सेठ, बी० ए० द्वितीय व

लखनऊ का नवाब

अजी देखते हो, यह सामने कौन झूमता चला आ रहा है, यह कोई हाथी या हौआ तो है नहीं, अरे! यार यह तो अपने ही हाफिज मियाँ हैं। क्या आप इनसे परिचित नहीं? नहीं, अरे यार बड़े ताज्जुब की बात है। इनको तो हमारे इलाके का बच्चा-बच्चा जानता है। बड़े ही हंस मुख और शेर दिल हैं। ज़रा बात करो तो बड़ी-डींगें मारेंगे और कहेंगे—

'मैं तो बहादुर शाह का पड़पोता हूँ।'

वाह भाई साहिब, खूब कही, आप उनके पड़पोते क्यों कर हो सकते हैं। उनके बेटों को तो अंग्रेजों ने मार दिया था। तो झट जवाब देंगे।

'जनाब आली आपको क्या पता, बहादुर-शाह, मेरे बड़ बाबा के दो बेगमें थीं। मेरे बड़ बाबा को तो अंग्रेजों से पहले से ही डर था, इसीलिये उन्होंने चुपचाप एक और शादी कर ली थी। मेरे बाबा उसी की पैदायश थे। बस इसी वजह से हम इस दुनिया में तशरीफ लाये।

अच्छा तो आपका जन्म स्थान लखनऊ है?

'अरे मियाँ, कभी था। वह दिन तो अब हवा ही होगये। अंग्रेजों की नीयत खराब हो गई। हमारे बाप-दादा की तमाम जायदाद जब्त होगई, हां तो हमारे कितने ही खानदानी खजाने जमीन दोज हैं। लेकिन हम तो अपने खानदान की नाक जमीन से उखाड़ना नहीं चाहते।

ओह यह बात है जनाब। मियाँ जी फि आप लखनऊ छोड़ कर क्यों आये?

'अरे मियाँ! अब लखनऊ में रह कर क करें। वह शौक ही खत्म हो गये। हमारे अब जान के पास पूरी ५२५ बटेरें थीं। अब बटे को लड़ाने वाले तो तेली चमार ही रह गये है जब मैं छोटा था उस वक्त दो तरफ महफिल ल करती थी, जाम पर जाम चलते थे। हाय-ह अब तो वह दिन याद आते हैं। मियाँ, लखन को देख कर तो हमारा जी भर आया और मैं अपनी तशरीफ दिल्ली ले आया।

हाफिज मियां मुझसे कुछ खुले हुये हैं। उनकी नस-नस से परिचित हूं। मुझसे अप वास्तविकता कुछ हिचक-हिचक कर कह ही डाल हैं। मेरी कोठरी में रोज शाम को चले आते मैं भी हुक्का तैयार रखता हूँ। बस आते ही इध उधर की गप्प हांकने लगते हैं। और दिन भ की चर्चा का चिट्ठा सुनाने लगते हैं।

हाफिज मियां को सिनेमा देखने का जरू से ज्यादा शौक है। यदि कोई कहे कि मियां आप खानदानी आदमी हैं। आपको तो ना गाने का शौक होना चाहिये, तो झट उ देंगे,

"मियां क्यों मजाक उड़ाते हो। यह आप नाचने वाली भी कोई नाचने वाली हैं। पह जमाने में एक नाचने वाली किसी दूसरे की सू

तक नहीं देखती थी। लेकिन आज वह नाचने वाली कहां। इसीलिये हम तो सिनेमा देख कर ही जी बहला लेते हैं। कम से कम तस्वीरें तो धोखा नहीं देतीं।

हाफिजमियां के सिनेमा देखने के ढंग भी निराले हैं। आप किसी नये सिनेमा के इतवार को दो टिकट पहले ही ले आते हैं। उस दिन आप सिनेमा के पास खड़े हुये इधर उधर घूमते रहेंगे, जब किसी जरूरत मन्द मोटी आसामी को देखेंगे तो झट उसके पास पहुंच जायेंगे, और बड़े ही नम्र भाव से कहेंगे—

'आलिजाह, क्या आपको टिकट की जरूरत है। मेरा एक दोस्त नहीं आया, आप टिकट ले सकते हैं। अजी पैसों की क्या जरूरत है, दोस्त न सही आप ही सही। हाय, जमाना क्या बदला सब कुछ ही बदल गया। इस बनास्पती घी की बदौलत सब ही चीजें बनास्पती होगई हैं। हमारे हजूर दादा- नबाव आलीजाह जब सुबह-शाम चार घोड़ों की बग्घी में घूमने निकलते थे, तो उनके कहने ही क्या, सैंकड़ों दोस्त तो उनकी सुबह शाम की सैर में ही बन गये थे। अरे मियां पैसे की क्या जरूरत है। अच्छा साहब आप तो मानते ही नहीं। खैर ले लेता हूँ,

इस प्रकार मित्रता नई होने के कारण उनके पैसे मिल ही जाते थे। अब वह अपना कथा रूपी जन्त्र-मन्त्र उस पर चलाना शुरू करते, और मध्यान्तर में जलपान उसी के सर मढ़ जाता। और आगे की मित्रता भी पक्की हो जाती। आजकल हाफिज मियां बहुत प्रसन्न हैं। मुझसे कभी-कभी ठंडी सांस भर कर कहते हैं-

"अजी वह गुजरे जमाने तो क्या ही आ सकते है। लखनऊ वाले तो अंग्रेजों की जी हजूरी में अपनी तमाम शान शौकत ही भूल बैठे, लेकिन दिल्ली वाले नवाबी की अब भी कुछ इज्जत करते हैं। इसीलिये हम यहां पड़े हुये हैं।"

—सुरेन्द्रप्रताप गर्ग, बी.ए. फाईनल

अभिनव साहित्य : एक अध्ययन

साहित्य भी एक प्रयोग है, ठीक वैसे जैसे जीवन की प्रयोगशाला में मनुष्य स्वयं एक प्रयोग है। जिस वस्तु ने हाथ जलाया मनुष्य ने उसे चिमटे से पकड़ा और जो वस्तु शीतल लगी उसका उसने आचमन किया। एक युग था जब साहित्य ने धर्म की, धर्म के ठेकेदारों की तथा राजाओं की वकालत की परन्तु अब साहित्य जनता का हो गया है। इसी कारण वह विकसित हो रहा है—यह भी एक प्रयोग है। हम स्वयं राम तथा कृष्ण के वंशज हैं परन्तु उन से बहुत दूर जा रहे हैं। आज यदि किसी व्यक्ति को वैदिक काल के वस्त्राभूषण पहना दिए जायें तो वह भारतीय संस्कृति का प्रतीक तो शायद ही बने, हाँ प्रहसन का विषय अवश्य ही बन जाएगा। वैदिक काल का यदि कोई व्यक्ति आज भारत में आये तो शायद यहाँ के मन्दिरों को देख कर ही पहचान सके कि वह हिन्दुस्तान में है। इसका कारण यह है कि समय के साथ साथ मनुष्य भी गतिशील और प्रगतिशील रहा है। उसके जीवन की प्रयोगशाला में अनेक प्रयोग

किये हैं। मनुष्य मर कर केवल अपना अनुभव छोड़ जाता है जिसका लाभ अगली संतानें उठाती हैं—यही संसार का नियम हैं।

मनुष्य के साथ साहित्य भी गतिशील रहा है। साहित्यिक जीवन तथा जग जीवन का परस्पर चोली दामन का साथ है। साहित्य में समाज की भिन्न-भिन्न प्रवृत्तियों का तथा समय की गति का प्रतिबिम्ब रहता है। साहित्य में जब कभी परिवर्तन आए हैं वे सब सामाजिक परिवर्तनों के फलस्वरूप थे। वीरगाथा काल की समाप्ति पर देश में कुछ शांति हुई तो लोगों का ध्यान ईश्वर भक्ति की ओर गया। साहित्य ने नी उसी ओर पलटा खाया। एक युग था जब साहित्य की रचना ही संस्कृत में होती थी। आज या तो संस्कृत का त्याग ही कर दिया गया है अथवा उसका एक वाक्य कहने के लिए एक नाटक की आवश्यकता है।

संस्कृत साहित्य के अध्ययन से यह बात सिद्ध हो जाती है कि उस काल में पद्य अधिक प्रचलित था। आधुनिक युग में कविता लिखी तो जाती है परन्तु फिर भी गद्य को अधिक प्रमुख स्थान प्राप्त है। आज प्रत्येक व्यक्ति खुल कर बात करना चाहता है क्योंकि उस पर समय का प्रभाव ही ऐसा पड़ा है। सुनते हैं कि हमारे पूर्वज बातचीत भी पद्य अथवा पद्यमय भाषा में में किया करते थे परन्तु यह मानना पड़ेगा कि उनका जीवन इतना व्यस्त न था जितना कि आज हमारा। हम अपनी सांसारिक आवश्यकताओं में ही इतने लिप्त रहते हैं कि अपने विचारों की अभिव्यक्ति के लिये काव्य का अवलम्बन ले ही नहीं सकते। कहने की शैली में इतना विस्तार आ गया है कि आज का पद्य भी गद्यमय (Blank verse) होता जा रहा है। यह नहीं कि हिन्दी साहित्य में ही यह परिवर्तन आ रहा है अपितु पाश्चात्य साहित्य में भी ऐसा परिवर्तन देखने में आया है।

साहित्य को कई भागों में बाँटा गया है जैसे कविता, कहानी, उपन्यास, नाटक इत्यादि। पहले हम आधुनिक कविता को लेंगे। आधुनिक कविता में आने वाला सबसे महान् परिवर्तन है उसमें साम्यवाद के सार का समाविष्ट होना। इस से तो कविता में एक क्रांति सी आगई है, उसका रूप एकदम ही बदल गया है। मनुष्य भौतिकता पर अधिक बल दे रहा है। हमारे सामने नवीनतम प्रश्न यही है कि हमारा साहित्य कैसा होना चाहिए? आवश्यक है कि प्रत्येक अंग में भौतिकता पर बल दिया जाए। आज की कविता जन साधारण के अधिक समीप है। वह लिखी ही जनसाधारण के लिए जा रही है। पहले राजाओं के लिए कविता लिखी जाती थी, पूंजीवाद के प्रभाव में उसका सृजन मनोरंजन के लिए होने लगा परन्तु आज मजदूर तथा कृषक उसमें अपना प्रतिबिम्ब देखना चाहते हैं। यह तो सर्वमान्य है कि साहित्य का प्रत्येक अंग समाज का दर्पण हो कर ही चल सकता है। पहले कविता में जो स्थान राजाओं को प्राप्त था आज वही स्थान किसान और मजदूर को प्राप्त है। आज किसान धरती का राजा है; आज का मज़दूर देश का भाग्य विधाता है।

मनुष्य के भौतिकता पर अधिक बल देने का एक परिणाम यह भी है कि उद्योगधंधे उत्तरोत्तर बढ़ रहे हैं। नए नए कारखाने खुल रहे हैं और हम प्रकृति से दूर, बहुत दूर होते जा रहे हैं। सरिता के मधुर कल-कल की बजाये अब हम कलों की घर्र-घर्र सुनते हैं; पक्षियों के कलरव का स्थान चिमनी की भयानक आवाज़ ने ले लिया है; हरे-भरे पर्वतों के स्थान पर पहाड़ जैसी समस्यायें हमारे सामने खड़ी हैं; सरसों के फूले हुए खेतों का पीलापन हमारे चेहरों में घिर आया है। यही कारण है कि हमारी कल्पना (जो कविता की आधार है) या तो कुंठित हो गई है अथवा सीमित। और तो और हम ने पुराने अलंकार भी छोड़ दिये हैं। कविता

विषय भी परिवर्तित हो गये हैं। आज इंजन तथा अन्य ऐसे छोटे छोटे विषयों पर भी कविता लिखी जा रही है जिन का पहले किसी ने स्वप्न भी न लिया होगा।

ससांर में पहले से बहुत अधिक शिक्षित लोग हैं जो अपने आप को पहले से अधिक सभ्य समझते हैं। इस सभ्यता ने हमें बहुत कुछ दिया है। उसकी एक देन यहभी है कि हमारे मन में संकीर्णता आ गई है। जिसके मन में संकीर्णता है वह कया कविता लिखेगा? कविता करने के लिये तो एक विशाल हृदय चाहिये। पिछले दिनों एक कवि सम्मेलन के संबंध में मुझे कई कवियों से मिलने का अवसर प्राप्त हुआ। मुझे यह देखकर बड़ा आश्चर्य हुआ कि उनमें से कई तो कवि होने के साथ २ पूरे दुकानदार भी हैं। (जो कवि इस काम के लिये पैसे माँगे और वह भी विद्यार्थियों से, उन्हें कम से कम मैं तो दुकानदार ही कहूंगा।) ऐसे व्यक्तियों के लिये साहित्य एक व्यवसाय बन गया है। इनसे क्या यह आशा रखी जा सकती है कि वह हिन्दी साहित्य को कोइे अच्छी वस्तु देकर उसकी शोभा बढ़ायेंगे?

"जिन में साधना ही न हो वे क्या खाक कविता करेंगे? वे कविता का स्तर नीचे गिरा कर उसका अपमान करते हैं" यह बात एक कवि महाशय से मैंने स्पष्ट कह दी तो उन्होंने बड़ी गंभीरता से उत्तर दिया, "साधना हो ही कैसे सकती है? साधना के लिये समय की आवश्यकता है और ससांर इतनी तेज़ी से आगे बढ़ रहा है, समय उसकी अवहेलना करता हुआ उसे पीछे छोड़ जाता है और ..... फिर पेट की आग तो जलती ही रहती है"। वह तो अपने मन की बात कह गए परन्तु मैं अब सोचता हूं कि वह कवियों की एक बहुत बड़ी संख्या का प्रतिनिधित्व कर रहे थे।

परिवर्तन तो साहित्य के दूसरे अंगों अर्थात् कहानी, उपन्यास और नाटक में भी आते हैं परन्तु इन परिवर्तनों के आने से इन अंगों की पुष्टि ही हुई है। इसके विपरीत कविता में थोड़ी सी गिरावट आ गई है। आज का कवि यथार्थ के अधिक समीप है। उसकी कविता श्रमिक और कृषक पर केन्द्रित हैं परन्तु फिर भी उसमें पहली सी उच्चता नहीं, छंदबद्धता नहीं, कल्पना की उड़ान नहीं।

(साहित्य के अन्य अंगों का उल्लेख अगले लेख में करुंगा।)

—मुरारीलाल गंगाहर बी० ए० तृतीय वर्ष

———

रक्तमय होली

तीसरे पहर की डाक आने ही वाली थी। कई व्यक्ति डाक-घर के बाहर खड़े २ डाक के आने की प्रतीक्षा कर रहे थे। कुछ व्यक्ति अपने शिविर में से निकल कर डाक-घर की ओर चले आ रहे थे। इन आने वालों में से एक हृष्ट-पुष्ट सिख सिंघुर चाल में चला आ रहा था। ऐसे प्रतीत होता था मानो वह विचारों के समुद्र में डूबा हुआ है। पग धरता कहीं पड़ते कहीं। अन्त में किसी प्रकार उसने डाक-घर के एक बरामदे में प्रवेश किया।

लगभग ४ बजे एक डाक की गाड़ी उसी बरामदे के समीप खड़ी हो गई। नौकरों ने डाक के थैले ला कर डाक बाबू को दे दिये। डाक बाबू पत्रों पर नाम पढ़ २ कर उन व्यक्तियों को पुकारता जा रहा था और इधर हर व्यक्ति के मन में उमंगों का सागर मौजें मारने लगा। समर के समय में घर से हजारों मील दूर बैठे किसी सैनिक को घर से आए पत्र की प्रसन्नता का अनुभव हर व्यक्ति की शक्ति से बाहर है। भोजन न मिले तो न मिले, कितना आवश्यक कार्य रह जाये तो रह जाये; सैनिक के पैर पर चोट लगी हो, एक बार कहदो कि तुम्हारा पत्र आया है वह लंगड़ाता हुआ वहीं पहुंचेगा। उन के पत्र का नाम लिया नहीं कि उनकी आँखों के सामने सारे घर का नक्शा एक चलचित्र की तरह फिर जाता है। यही दशा उस समय उस सरदार की थी। इतने में डाक बाबू ने आवाज लगाई "सूबेदार कंवल सिंह"।

यह सूबेदार कंवल सिंह वही सिंघुर चा वाला सरदार था। अपना पत्र ले कर वह बरा मदे के एक कोने में खड़ा होकर पढ़ने लगा यह पत्र उसकी पत्नी का था। अभी सूबेदार क विवाह हुए केवल दो ही वर्ष हुए थे। पत्र लिखा था "होली के त्योहार पर अवकाश कर अपने गाँव शीघ्र ही चले आओ। इस साथ अपने नन्हें दारक को भी देख लेना अन्त में लिखा था मैं प्रतीक्षा करूंगी"

सूबेदार कंवल सिंह पत्र पढ़ कर घर क सारा चित्र आँखें बन्द करके खींचने लगा। उस चित्र में उसने अपने सगे सम्बन्धियों को देखा। फिर एक क्षण के लिये अपनी पत्नी प्रकाश कौर का चित्र घूम गया। उसका चित्र आते ही सूबेदार का मन प्रफुल्लित हो गया। फिर वह विचारने लगा अपने मित्रों के बारे में। उस समय उसका हृदय कंमल की भांति खिला हुआ था। उस का मन घर जाने की बातें सोचने लगा। अफसर से अवकाश मांगा और उसे मिल भी गया। अफसर ने कह दिया कि तुम परसों जा सकते हो।

दो दिन सूबेदार ने न जाने कैसे व्यतीत किये। सूबेदार को लगा जैसे क्षण घण्टों मे परिणत हो गये हैं और घण्टे मासों में। उस ने आज दोपहर को अपने शिविर को छोड़ कर जाना था। कई बार उसके मन में आया कि

अभी चला जाये और अपना समय प्लेटफार्म पर व्यतीत करे। पर न जाने किस कारण वह न जा सका और अपने शिविर में ही बैठा रहा। कुछ समय पश्चात सूबेदार को सूचना मिली कि वह घर नहीं जा सकता। कारण यह कि साथ वाले कैम्प पर आक्रमण कर दिया गया है। यह समाचार पढ़ कर मानो सूबेदार को धक्का सा लगा। इसके दो दिन पश्चात् दैवात् ही शत्रु ने इन के कैम्प पर भी आक्रमण कर दिया। घमसान का युद्ध हुआ। दोनों ओर से डट कर सामना हुआ। विजय सूबेदार के कैम्प वालों की हुई। परन्तु अधिक हानि भी उठानी पड़ी। इनके कई सैनिक मारे गये जिनमें सूबेदार कंवल सिंह भी एक था।

कुछ दिन पश्चात् समाचार पत्रों में निकला कि पंजाब रजमेन्ट के कुछ सैनिकों ने देश के लिये होली के दिन रक्त की होली खेली और वह वीर गति को प्राप्त हुये।

—हेमराज, बी० ए० प्रथम वर्ष।

प्रायश्चित

खट खट.....खट.....

दलीप ने लेटे २ दरवाज़े की ओर देखकर पूछा 'कौन है ?' बाहर से आवाज़ आई 'दरवाज़ा खोलो' और दलीप हृदय की धड़कन को रोकते हुए, भारी विपत्ति का सामना करने का साहस एकत्र करके धीरे से उठा और दरवाज़ा खोला।

दरवाज़ा खुलते ही अशोक लपक कर कमरे में आया और इधर उधर देखते हुए बोला 'वे कहाँ हैं ?' अशोक २५ वर्षीय युवक है। उसके माथे पर अस्तव्यस्त बाल, कमर में पिस्तौल का खाली खोल और दायें हाथ में गोलियों से भरी पिस्तौल है। दलीप ने उसे सिर से पांव तक देखते हुए पूछा 'भैया अशोक ! किसे पूछते हो तुम ?' अशोक ने पृथ्वी पर पैर पटकते हुए धमकाया और कहा "यदि कुशल चाहते हो तो उनका पता बता दो वरना मेरे शिकार को छिपाकर कहीं तुम अपने प्राणों से भी हाथ न धो बैठना।

'कैसा शिकार, भैया ? शिकार तो जंगलों में ही मिलेगा। यहाँ एक निर्धन की कुटिया में.....'

"सच २ बतादो कितना रुपया दिया है उन्होंने तुम को ?" अशोक ने क्रोधित स्वर में कहा। दलीप हंसकर बोला "क्या ससार में सब कुछ रुपया ही रुपया है ? तुम जो रूद्र का अवतार बने हो किस के खून के प्यासे हो रहे हो, भला इसके बदले में तुम को क्या मिलने वाला है ?" अशोक ने क्रोधित होकर कहा "हृदय का सन्तोष। बंगाल के अत्याचारों की कथायें सुन २ हमारी माताओं और बहिनों की दुर्दशा ने हमारे शान्त हृदयों को जलती हुई चिंगारियों में बदल दिया है। याद रक्खो, हम एक भी मुसलमान को यहां से जीवित न जाने देंगे। तुम मेरे रास्ते से हट जाओ अन्यथा तुम भी मौत के घाट उतार दिये जाओगे'।

"बेशक, मुझे मार डालो" दलीप ने निडरता से कहा।

तो तुम नहीं हटोगे'।

"प्राण रहते कदापी नहीं"।

तभी एक आवाज़ हुई 'धांय' और दूसरे ही क्षण दलीप का मृत शरीर भूमि पर था। यह घटना

१९४७ की है। बंगाल के साम्प्रदायिक झगड़े की प्रतिक्रिया अन्य प्रान्तों में भी हुई। धीरे २ इस अग्नि ने सम्पूर्ण देश को अपनी लपेट में ले लिया। हिन्दु मुसलमान और मुसलमान हिन्दु का जानी दुश्मन हो रहा था।

बंगाल के पश्चिमोत्तर में एक छोटे से गाँव में अशोक और दलीप रहते थे। दलीप का अपराध केवल यही था कि उसने एक निस्सहाय मुस्लिम परिवार को शरण दी थी। अशोक की यह इच्छा न थी कि इस मुस्लिम परिवार के कारण दलीप को कुछ हानि हो। परन्तु घटनाचक्र इतनी शीघ्रता से परिवर्तित हुआ कि अशोक को कुछ सोचने का अवसर न मिला। भीतर दलीप की बहिन उस मुस्लिम परिवार को सांत्वना दे रही थी। एकाएक गोली की आवाज़ सुनकर इधर को लपकी! भीतर का दृश्य देखकर सहम गई। दलीप रक्त से लथपथ भूमि पर पड़ा था और अशोक आंखों में रक्त की लालिमा लिये उसी ओर बढ़ा चला आ रहा था। कामिनी को देखकर अशोक ठहर गया। कामिनी को स्थिति समझने में देर न लगी। अशोक को देखते हुए दुःख में बोली "यदि तुम में साहस, धर्म और जाति की रक्षा का इतना उत्साह है तो क्यों नहीं दुर्घटनाग्रस्त क्षेत्रों में जाकर अत्याचारियों का विनाश करते? तुम्हारी लाखों बहिनें आज अपने मिटते हुए सिन्दूर को लेकर परित्राण के लिये राम और कृष्ण की संतान कहलाने वाले तुम्हारे जैसे सहस्त्रों भाइयों की ओर आशा भरी दृष्टि से देख रही हैं। यदि तुम्हारे कान इन प्राणियों के रुदन की अपेक्षा उन पीड़ितों की करुण पुकार को सुन सकें तो देश तुम पर गर्व कर सकेगा।

अशोक ने चौंक कर कहा 'बहिन क
तुमने मेरी आँखें खोल दी। मैं तुमसे
भीख मांगता हूँ। अपने पाप से दबे हुए
को लेकर मैं संसार के रंग मंच पर ठह
अधिकार खो चुका हूँ। मैं अब जीवित
इस लिए नहीं कि मुझे जीवन से
परन्तु अपने पापों के प्रायश्चित के लि
यह कहते हुए वह बाहर निकल गया।
परिवार अपने प्राणों से निराश हो कर
मग्न था। कामिनी ने उनकी चिन्ता क
भव किया और उठकर मृत दलीप के
दो बन्दूकें उठा लाई और एक बंदूक र
मद (जो इस मुस्लिम परिवार का वह
की ओर उठाते हुए कहा 'यह दो क
एक मेरे पास रहेगी, अपनी रक्षा के लि
दूसरी सम्भालो। यदि तुम किसी भी समय
अपने कर्त्तव्य से चूकते देखो तो इस
मेरे जीवन को समाप्त कर देना।"

तभी अशोक ने पीछे से कहा, "बहि
इन्हें मेरे साथ कर दो। मैं तुम्हें विश्वास
हूँ, जब तक इस शरीर में एक भी रक्त
इन का बाल बाँका न होगा।"

अशोक ने जाते हुये कहा "बहिन क
आशीर्वाद दो कि मैं अपने पापों का प्र
कर सकूं। कामिनी ने जल्दी से दो सू
धागे ला कर अशोक की कलाई पर बांध
और बोली, "भैया, तुम्हारा व्रत पूर्ण हो
राखी के चार धागे संकट में तुम्हारी
करेंगे। और तुम्हें कर्त्तव्य-पथ पर अ
प्रेरणा भी देंगे।"

मदन मोहन, प्र

मृत्यु जीवन और जीवन मृत्यु में है

एक सरोवर का क्षितिज मरू-भूमी में है,
और मरू के अन्त में आशा सरोवर की।

मुस्कराहट की कली पर आंसुओं की वृष्टि होती,
और आँसू की लड़ी पर मद-हंसी की सृष्टि होती,
मद-हंसी भी नष्ट होती,

चिर-मिलन का अर्थ वियोग में है,
पर विरह में है मिलन की आस दो उर की।

लाख पति का भी किसी दिन धूल में पड़ा होगा सर,
और योगी मुस्कराहट छोड़ माया मोह का थर,
वैभवों में जो खड़ा पर,

दिवस का अवसान रोती सांझ में है
असित-रजनी मणि लिये ऊषा मनोहर की

आज सोया राग जिस का मृत्यु की चिर नींद लेकर,
बज उठे वीणा उसी की राग जीवन मीड़ देकर,
मिलन की उम्मीद ले कर

मृत्यु जीवन और जीवन मृत्यु में है,
श्रेष्ठ रक्षा चाहिये जीवन धरोहर की,

—भारत भदौरिया, बी० ए० द्वितीय वर्ष

कवि

कौन वह विद्वान पुरुष हुआ होगा, जिसने इस दो अक्षरों के हृदयग्राह्य शब्द की रचना की ? कोई भी हो हमें इससे क्या, हमे अपना विषय इतना गंभीर नहीं बनाना है। परन्तु हम यह कहे बिना नहीं रह सकते कि कवि संसार के आदिकाल से होता आया है। चाहे कोई भी प्रथम कवि हुआ हो, परन्तु 'निराला' के शब्दों में हम केवल इतना ही कह सकते हैं कि,

"वियोगी होगा पहला कवि,
आह से उपजा होगा गान ॥"

हृदय में अनायास ही प्रश्न उठ खड़ा होता है कि कवि क्या है ? वास्तव में यदि देखा जाये तो कवि कुछ भी नहीं है। वह तो केवल समाज की प्रतिमूर्ती है। समाज का प्रभाव जिस प्रकार कवि पर पड़ता उसी का अनुसरण उस की काव्य-धारा करने लगती है। कवि समाज का प्रतिनिधि है। यदि देखा जाये तो उस के हृदय के भाव समाज के हृदय के भाव होते हैं।

यों तो कवि आदि काल से ही रहा है, परन्तु हिंदी साहित्य में कवि का उज्जवल रूप वीरगाथा काल से ही मिलता है।

कवि योद्धा है और साथ २ लेखनी का स्वामी। राजाओं का प्रमुख कार्य युद्ध ही है। कवि को जितनी प्यारी लेखनी है उतनी प्यारी वार भी। कवि वीर है इस लिए उस में रस की अधिकता है। अच्छे रण के एक कोदेखिये ;—

छुहि अद्ध वर घहिये,
चढ़्यौ महयान मान सिर।
सूर कन्ध वर कठिठ,
मिलै काइर कुरंग वर ॥
धारा युद्ध वर अद्धे,
लोह से लोह जु रुक्कै।
मन अग्गे अरि मिलै,
चित्त में कंक वरक्कै ॥
पुंडीरं भीर भंजन भिरन,
लरन तिरच्छौ लग्गयो।
नव वधू जेन संका सुवर,
उदौ जानि जिस भग्गयों ॥
(चन्द्र वरदाई)

संग्राम मौत का मुंख है। प्राण प्यारे प्राण हथेली पर हैं, परन्तु नायिका इसी में अ गौरव समझती है कि उस का पति युद्ध में तो विजयी हो अन्यथा धराशायी हो जाये, तो उस के युद्ध क्षेत्र से भाग आने पर नायिका पति के जीवित होते हुये भी अपने

कवि

कौन वह विद्वान पुरुष हुआ होगा, जिसने इस दो अक्षरों के हृदयग्राह्य शब्द की रचना की ? कोई भी हो हमें इससे क्या, हमे अपना विषय इतना गंभीर नहीं बनाना है। परन्तु हम यह कहे बिना नहीं रह सकते कि कवि संसार के आदिकाल से होता आया है। चाहे कोई भी प्रथम कवि हुआ हो, परन्तु 'निराला' के शब्दों में हम केवल इतना ही कह सकते हैं कि,

"वियोगी होगा पहला कवि,
आह से उपजा होगा गान ॥"

हृदय में अनायास ही प्रश्न उठ खड़ा होता है कि कवि क्या है ? वास्तव में यदि देखा जाये तो कवि कुछ भी नहीं है। वह तो केवल समाज की प्रतिमूर्ती है। समाज का प्रभाव जिस प्रकार कवि पर पड़ता उसी का अनुसरण उस की काव्य-धारा करने लगती है। कवि समाज का प्रतिनिधि है। यदि देखा जाये तो उस के हृदय के भाव समाज के हृदय के भाव होते हैं।

यों तो कवि आदि काल से ही रहा है, परन्तु हिंदी साहित्य में कवि का उज्जवल रूप वीरगाथा काल से ही मिलता है।

कवि योद्धा है और साथ २ लेखनी का स्वामी। राजाओं का प्रमुख कार्य युद्ध ही है। कवि को जितनी प्यारी लेखनी है उतनी प्यारी तल वार भी। कवि वीर है इस लिए उस में वी रस की अधिकता है। अच्चे रण के एक दृ कोदेखिये ;—

छुहि अद्ध वर घहिये,
चढ़्यौ महयान मान सिर ।
सूर कन्ध वर कठ्ठि,
मिलै काइर कुरंग वर ॥
धारा युद्ध वर अद्धे,
लोह से लोह जु रुक्कै ।
मन अग्गे अरि मिलै,
चित्त में कंक बरक्कै ॥
पुंडीरं भीर भंजन भिरन,
लरन तिरच्छौ लग्गयो ।
नव वधू जेन संका सुवर,
उदौ जानि जिस भग्गयों ॥

(चन्द्र वरदाई)

संग्राम मौत का मुंख है। प्राण प्यारे प्राण हथेली पर हैं, परन्तु नायिका इसी में अप गौरव समझती है कि उस का पति युद्ध में तो विजयी हो अन्यथा धराशायी हो जाये, न तो उस के युद्ध क्षेत्र से भाग आने पर व नायिका पति के जीवित होते हुये भी अपने

विधवा समझती है, और दर्जीन से कहती है :—

"दरजण अंगिया, आणिजे आणिजे अब मूझ।
तब टोंटे मोनू दया, इन सवाई तूज॥"

अरे ! यह कैसा परिवर्तन । करवाल वाले हाथो में रुद्राक्ष स्हक आ गई । क्या युद्ध भूमि के शस्त्रों के भयंकर नाद से कवि का मन भर गया ? दीख तो कुछ ऐसा ही पड़ता है । युद्ध वर्णन का स्थान भगवत् भजन ने ले लिया । वीर रस का स्थान शांत ने ग्रहण कर लिया । अब ऊँची-नीची जाति-पांति श्रेणी नहीं ।

"जाति पांति पूछे नहीं कोई।
हरि को भजे सो हरिका होई॥"
(कबीर)

कवि को अपने चारों ओर ईश्वर की ही सत्ता दृष्टिगोचर होती है, क्योंकि ब्रह्मा व्यापक है।

लाली मेरे लाल की, जित देखूं तित लाल।
लाली देखन मैं गई, होगई मैं भीं लाल॥
(कबीर)

कोरे नीरस रहस्य को सुनते २ श्रवण भीं शांत हो गये । निर्गुण उपासना की वीणा की झंकार हिन्दू जनता को अधिक मोह न सकी । अतः अब कवि को राम और कृष्ण की सगुण लीलाओं का सहारा ले कर समाज में आना आवश्यक हो गया ।

भगवान कितने सामर्थ्यवान हैं, असम्भव को भी सम्भव में परिवर्तित कर देते हैं ।

"मूक होई वाचाल, पंगु चढ़ै गिरिवर गहन।"
(मानस)

बाल क्रीड़ा का कैसा मनोरम, चित्ताकर्षक चित्र अंकित किया है ।

"कौशल्या जब बोलन जाई ।
ठुमक ठुमक प्रभु चलहिं पराई॥"

अद्वितीय पितृ-भक्ति—

"धन्य जन्म जगत तल तासू ।
पितहिं प्रमोद चरित सुनि जासू॥"

कैसे आज्ञा पालक हैं—

"आयुस पालक परम फल पाई ।
ऐहउं वेगिहि होउ रजाई॥"

राज्य के अधिकारी होते हुए भी—

'राजिव लोचन राम चले,
तज बाप को राज बटाऊ की नाईं॥'

बाल कृष्ण गोप तथा गोपियों के साथ खेलने में कैसे लीन हैं ?

"हार विहार में छूट परैं अरु,
भूषण छूट परे हैं समूलावे॥"
(देव)

कृष्ण गोपियों से दूध कर रूप में वसूल करते हैं । तंग आ कर गोपी राधा को ही राज पुरुष बना कर कृष्ण को पकड़ती हैं ।

"राज पौरिया को रूप राधे को बनाय लाई,
गोपी मथुरा ते मधुवन की लतन में।"
"संग के न जान गये डागर डराने 'देव',
कान्ह सकुचाने से पकरि लीन्हें पानी में॥'

राधा और कृष्ण आंख मिचौनी खेलते हैं पर राधा की बड़ी २ आंखों को पूर्णतः न ढक सकने

पर विवश हो कृष्ण कह उठते हैं—

"राधे मानो भलो कै बुरो,
आँख मूंदनो संग तिहारे न खेलिहौं।"

वाह! अरे भक्ति ही भक्ति। कुछ सीमा भी तो होती है किसी चीज की। अब पूर्व संकट के बादल फट गये और हुआ नव युग निर्माण। नव युग अति रसिक प्रवृत्ति का युग है। इस में संसार का सम्पूर्ण सौंदर्य कवि को अपनी नायिका में समाया विदित होता है।

"तो तन अवधि अनूप,
रूप लग्यो सब जगत को।
मो दृग लागे रूप,
दृगन गलों अति अटपटी॥"
(बिहारी)

नायिका के नयन नागरिकों को उसी भांति बींध डालते हैं, जिस प्रकार व्याध का शर मृगों को।

"खेलन सिखायो, अलि, भलैं चतुर अहेरी मार।
कानन-चारी नयन-मृग, नगर नरन शिकार॥"
(बिहारी)

विरहणी नायिका की दशा विचित्र है। जाड़े रात में भी वृक्ष पर भीगे कपड़े डाले जाते हैं, शीतलता का लेशमात्र भी अनुभव नहीं।

"आडे दै आले बसन जाड़े हूँ की राति।
साहस कै कै स्नेह बस सखी सबै ढ़िग जाति॥"
(बिहारी)

कवि कुल गुरु कालिदास भी चुप रह सके विरही पक्षी की दशा का अवलोक ऐसे करते है।

"तस्मिन्नद्रौ कतिचिद् बाला विप्रयुक्त: सकामी
नीत्वा मासान् कनक बालाय भ्रंश रिक्त प्रकोष्ठ
आषाढ़स्य प्रथम दिवसे मेघम श्लिष्ट सानुम
वप्र कीड़ा पाणित गज प्रेक्षनीयम् ददर्श॥"
(मेघदूत)

अब विरही कवि थक गया। वह अपने भा से ही संतोष कर लेता है। एक अंग्रेज कवि कुछ पंक्तियों का आस्यवादन कीजिये।

"Alas! I Have neither hope nor health,
Nor peace within, nor calm around—
To me that cup has been dealt inanother, m easure,"

—Shelley

मृग नयनी युवतियां कवि को बाबा कहती हैं। कवि का हृदय इस से दुखी हो उठता है। परन्तु यह सब दोष है बालों का।

"केशव केसन अस करी, जस अरिहूं न कराय
चन्द्र वदन मृग लोचनी, बाबा कहि कहि जाय।
(केशव)

प्रत्येक वस्तु जब अपनी चरम सीमा पर पहुंच जाती है तो उसकी प्रतिक्रिया होती है। यही बात हिंदी साहित्य में भी चली आ रही है। जब देश अंग्रेजों के पंजे में पहुंच गया तो समाज में परिवर्तन आया अब उसका लक्ष्य स्वतंत्रता प्राप्ति की ओर हो गया। अतः कवि का भी काव्य स्त्रोत इसी ओर को प्रवाहित हो चला।

"अंग्रेज राज सुख काज सजे सब भारी।
पै धन विदेश चलि जात, यही अति ख्वारी॥"

(भारतेन्दु)

किसानों की दीन दशा का अवलोकन तो कीजिये। जिस वस्तु का उत्पादन वे स्वयं अपने हाथों से करते हैं, उस का भी उपयोग नहीं कर पाते हैं। गुड़, गोरस, प्रचुर मात्रा में देश में है।

"किन्तु स्वाद कैसा है, न जाने इस वर्ष हाये!
यह कह रोई एक अबला किसान की॥"

(गुप्त जी)

वही वारुणी जिस को पी कर एक उर्दू का शायर अपने को धन्य मानता है, और दूसरे साहित्य विशेष कर हिन्दी में तो हेय समझा जाता है। वही आज साहित्य में नवीन वाद के रूप में प्रचलित हो चला है। शराब और उस की जननी के प्रति कैसे उद्गार हैं?

"बनी रहें अंगूर लतायें,
जिस से बनती है हाला।
बनी रहे वह मिट्टी प्यारी,
जिस से बनता है प्याला॥
बने रहें वह पाने वाले,
तृप्त कभी होना न जाने॥
बनी रहे वह मधुर पिपसा,
बनी रहें वह मधुशाला॥"

(बच्चन)

हाँ तो अब फिर आओ अपने पुराने शब्द कवि पर। कवि क्या है? कुछ नहीं। समाज के स्वर के साथ अपने तारों के स्वरों को मिलाने वाली वीणा है।

[लेखक :- बलराम गुप्त बी० ए० द्वितीय वर्ष]

हमारे नेता

उस दिन सन्ध्या समय घर लौट रहा था। पास ही कुछ शोर सा सुनाई पड़ा। कान लगाकर सुना तो कोई लाऊड स्पीकर पर कह रहा था, "चौधरी जी को वोट दीजिए।" मैं आगे बढ़ा। देखा कि सड़क के किनारे एक सभा हो रही है मंच पर दो तीन भद्र-पुरुष बैठे हैं। मैं वहां पहुंचा तो एक भद्र पुरुष बोलने के लिए उठे। पता चला कि यही चौधरी जी हैं जिनके लिए वोटों की भीख मांगी जा रही थी—आखिर चुनाव के दिन जो थे। यही दिन हमारे नेताओं के लिए अकाल के दिन होते हैं तभी तो बेचारे अकाल-पीड़ितों की तरह इधर-उधर वोटों की भिक्षा मांगते हैं। कई स्थानों पर दुत्कार दिए जाते हैं कई स्थानों पर बेचारों के पीछे कुत्ते भी पड़ जाते हैं (शक्ल सूरत ऐसी होती है) परन्तु धुन सवार होती है नेता बनने की।

चौधरी जी बोले, "मैं तो आपका तुच्छ सेवक हूँ। नेता बनूंगा तो शायद आपकी और अच्छी सेवा कर सकूं। आप यह समझते होंगे कि मैं बनकर मेरे पास धन आयेगा जिसके नशे में आपको भूल जाऊंगा। परन्तु नहीं। उस समय तो आपकी सेवा करूंगा। धन के बिना सेवा कैसी? मैंने तो आगे ही सब कुछ त्याग रखा सुख-एश्वर्य को जवानी ही में लात मार दी अब बुढ़ापे में उसे क्या करूंगा? बस एक इच्छा थी कि आपकी सेवा करता जाऊं। वे तो हवा हो गए जब कि इधर राजा की नजर उधर हम नेता बने। अब तो आप पर निर्भर कि मुझे सेवा करने का अवसर देते हैं नहीं।"

मैंने सोचा कि बड़ा नेक आदमी है। सा से वस्त्र, अस्थि-पंजर और जन-सेवा की प्र इच्छाएं लिए हुए हैं। मोह-माया से स मुक्त है, तभी तो इतना सादा है। और हमें आज ऐसे ही नेताओं की आवश्यकता है निजी स्वार्थ को दूर रख कर देश तथा जाति

उत्थान करें। हमारे देश को स्वतन्त्र हुए सात ही वर्ष तो हुए हैं। उसे अभी बहुत उन्नति करनी है और ऐसे ही निःस्वार्थ नेताओं से ऐसी आशा रखी जा सकती है।

बस मैंने चौधरी जी को वोट देने का निश्चय कर लिया और वोट दे भी दिया। अकेले मैं ने ही नहीं और भी बहुत से लोगों ने दिया। वह महाशय बड़ी शान से चुनाव जीते—नेता बन गए। उस दिन लोगों को कई उपहार दिए गए। बच्चों तक को पैंसिल-कलम दिए गए। लोगों ने समझा कि आदमी नहीं देवता है--दया की साकार प्रतिमा। लोग मुग्ध हो गए।

वाह रे हमारे स्वपनों के नेता! क्या बुद्धि पाई है जिससे कि लोगों को फंसाने के लिए शब्द-जाल रचा--ऐसा जाल जिस से कोई न निकल सका। सारे के सारे वचन यों भूले मानो कभी सड़क के किनारे बोले ही न हों। शक्ति का नशा भी तो नशा है। बड़े बड़े झुक गए उसके सामने तो हमरे नेता किस बूते पर अड़े रहते।

पैसा तो उनके पास आना ही था, अंधाधुंध आया, छप्पर फाड़ कर आया। बस अगले ही महीने नई कोठी बनने लगी। कार कोई उनके नाक तले ही न आती थी। स्वयं तो खद्दर पहनते परन्तु बाल-बच्चे ऐसे लगने लगे मानो किसी अंग्रेज से उधार ले आये हों। बड़े बड़े सोफे और सुख के साधन! क्या कहने हमारे नेता के? कुछ ही दिनों में कायाकल्पीय परिवर्तन आ गया। कहां गालों की चिपकी हुई हड्डियां, कहां अब सेब सा रंग। कहां रक्त की बूंद न थी अब रक्त दौड़ा जाता है सिर से पांव तक। अच्छे-खासे पहलवान बन गए हैं। चेचक के दागों से भरा चेहरा भी रफू होने लगा है।

कोई मिलने आता है तो मुंह यों फेरते हैं जैसे कभी पहचान ही न हो। पास से निकलते हैं तो आंख चुरा कर, नज़र बचा कर। कोई अपना रोना रोता है तो यों पड़ते हैं मानो एक महीने के बाद भोजन मिला हो। लगते हैं भाषण झाड़ने, "वोट क्या दिया मुझे खरीद ही लिया। कोई चौबीस घंटों का नौकर तो नहीं। मैं ने तुम्हारे दुःखों का ठेका तो नहीं ले रखा है। मुंह उठाया और चल दिए इधर! मेरे पास कोई रामबाण नहीं कि सब दुःख दूर कर दूं, कोई अलाहदीन का चिराग नहीं कि तुम्हारे लिए महल खड़ा करदूं। खालिस दूध नहीं मिलता, मत पीओ; खालिस चाय तो है। डालडा नहीं खाना चाहते हो तो सरसों का तेल तो है और हमारे पूर्वज तो नंगे शरीर ही रहते थे। कभी हूँ-हां न की थी उन्हों ने। तुम उन्हीं की औलाद कि आसमान सिर पर उठा लेते हो। मेरे पास दौड़े आते हो मानो मैं कामधेनु हूँ।"

फिर कुछ नरम पड़ जाते। "भैया जरा सोचो तो अकेला दम और सौ सौ गम। मैं किधर-किधर हाथ पैर मारूं। आखिर आदमी हूं देवता नहीं। सरकार भी क्या करे। सौ समस्यायें हैं हजार झंझट हैं। खुराक की समस्या, नौकरी और

मकान की समस्या। बताओ वह एक समय क्या क्या करे। जब वह टैक्स बढ़ाती है तो तुम चिल्लाते हो। हो तुम भी सच्चे और सरकार भी। जब वह अमेरिका से मदद लेती है तो तुम कहते हो, देश को विदेशियों के हाथ बेच रही है तुम भी तो एक पलड़े पूरे नहीं उतरते।"

फलतः अब उन्हें बातें बहुत आ गई हैं। बातों ही बातों में सबका घर पूरा कर देते हैं—नेता जो बन गए लोगों के। वही चौधरी जी हैं जो पहले पहले रिश्वत के कट्टर शत्रु थे। लगता था मिले तो उसका गला घोट दें। परन्तु अब की न पूछिये। रिश्वत आये तो बगलें झांकते हैं। दिल बांसों उछलता है। दिखावा ईमानदारी का·····हाथी के दांत दिखाने के और, खाने के और।

अब कभी चौधरी जी को देखता हूँ तो उचाट हो जाता हूं। सभी एक थैली के चट्टे बट्टे वोट लेते समय गीदड़, बाद में शेर। इन से बच के रहे। देश-हित की चिन्ता नहीं बस अ जेबें भरने पर तुले हुए हैं मानो स्वर्ग में को बनायेंगे, शेयर खरीदेंगे। वाह रे हमारे नेत खूब खाओ, पीओ, कमाओ, विदेश की सैर और वहां जाकर कहो, "भारत ने सात ही वर्षों कितनी उन्नति की है। सात वर्ष पहले मैं फटेह था। अब देखिये मुझे! बस यही अमीरी भारत में छाई हुई है।"

लेखक :- एन. एस. शौकीन
बी. ए. फाईनल

छपते छपते

प्रस्तुत अंक में प्रकाशित कहानी 'लखनऊ का नवाब' श्रीराम कालेज आफ कामर्स द्वारा आयोजित गल्प प्रतियोगिता पुरस्कृत हुई है। इसके लिए हम लेखक को बधाई देते है।

—सम्पादक

ਤੇਗ਼

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਖ਼ਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਦਿਲੀ

ਐਡੀਟਰ :–ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ 'ਦੀਪ' ਬੀ. ਏ. (ਆਨਰਜ਼) ਫ਼ਾਈਨਲ

੧੯੫੪

ਐਡੀਟੋਰੀਅਲ

****

ਸਾਹਿੱਤ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਲਈ ਚੰਗਾ ਸਮਾਲੋਚਕ ਓਹੋ ਹੀ ਸਿਧ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜੋ ਇਕ ਹੰਸ ਦੀ ਨਿਆਈਂ ਦੁਧ ਅਤੇ ਪਾਣੀ ਨੂੰ ਵਖਰਿਆ ਕੇ ਰਚਨਾ ਦੇ ਸਾਹਿੱਤਕ ਗੁਣਾਂ ਔਗਣਾਂ ਨੂੰ ਪਰਤੱਖ ਕਰ ਕੇ ਕਰਤਾ ਨੂੰ ਨਿੱਗਰ ਸਾਹਿਤਕ ਉਸਾਰੀ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕਰੇ । ਚੰਗੇ ਪੜਚੋਲੀਏ ਨੂੰ ਇਕ ਚੰਗੇ ਪਾਰਖੂ ਵਾਂਗ ਆਪਣੀ ਸਾਹਿੱਤ ਰੂਪੀ ਪਰਖ-ਕਸ-ਵੱਟੀ ਤੇ ਚੱਸ ਲਾ ਕੇ ਨਿਰਪੱਖ ਅਤੇ ਨਿਰਸੰਕੋਚ ਹੋ ਕੇ ਦੱਸ ਦੇਣਾ ਉਚਿਤ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਰਚਨਾ ਰੂਪੀ ਸੋਨੇ ਵਿਚ ਕਿੰਨਾ ਕੁ ਰਲਾ ਅਰਥਾਤ ਖੋਟ ਹੈ ।

ਪਿਛਲੇਰੇ ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਬਰਾਦਰੀ ਜਾਂ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰੀ ਦਾ ਪੱਖ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਤੇ ਬਾਕੀਆਂ ਨੂੰ ਸਦਾ ਹੀ ਘ੍ਰਿਣਾ ਵਾਲੀ ਅੱਖ ਨਾਲ ਵੇਖਣ ਵਾਲੇ ਸਮਾਲੋਚਕਾਂ ਨੇ ਕਾਲੇ ਨੂੰ ਚਿੱਟਾ ਤੇ ਚਿੱਟੇ ਨੂੰ ਕਾਲਾ ਦੱਸ ਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤਕ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਨੂੰ ਮੱਧਮ ਪਾਉਣ ਲਈ ਕੋਈ ਕਸਰ ਨਾ ਛੱਡੀ । ਪਰ ਛੇਤੀ ਹੀ ਪੰਜਾਬੀ ਹਿਤਕਾਰੀਆਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਖੁਲ੍ਹੀਆਂ ਤੇ ਹਰ ਸੰਭਵ ਯਤਨਾਂ ਦੁਆਰਾ ਇਸ ਉਸਰਦੀ ਕਲਿੱਤਣ ਨੂੰ ਸਾਫ਼ ਕਰ ਕੇ ਤੇਜ ਵਿਚ ਵਧੇਰੇ ਵਾਧਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ । ਇਹਨਾਂ ਸੁਚੱਜੇ ਤੇ ਸਿਆਣੇ ਨਿਰਪੱਖ ਪੜਚੋਲੀਆਂ ਦੀ ਬਹੁਲਤਾ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਸਾਹਿਤਕਾਰਾਂ ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ ਵੀ ਵਧਣੀ ਆਰੰਭ ਹੋਈ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ-ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਨਿੱਗਰ ਵਾਧਾ ਹੋਣ ਲੱਗਾ ।

ਮੇਰੀ ਜਾਚੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤਕ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਨਿੱਗਰ ਵਾਧਾ ਕਰਨ ਹਿਤ ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਾਵਾਂ ਦੀ ਭਰਮਾਰ ਨੇ ਜਾਗਰਤਾ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਕਾਫ਼ੀ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਹੈ । ੧੯੪੫ ਦੇ ਪਿਛੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਹਿਤੂਆਂ ਵਿਚ ਮਜ਼ਹਬੀ ਜਨੂਨ ਨੇ ਅਡਰਤਾ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਜਗਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਈਰਖਾਵਾਦੀ ਬਣਾ ਦਿਤਾ । ਪੰਜਾਬੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਵੀਰਾਂ ਨੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਕਰਨ ਵਿਚ ਕਾਫ਼ੀ ਭਾਗ ਅਦਾ ਕੀਤਾ ਸੀ ਆਪਣੀ ਸੱਕੀ 'ਮਾਂ' (ਪੰਜਾਬੀ) ਨੂੰ ਛਡ ਕੇ ਮਤਰੇਈ ਮਾਂ (ਉਰਦੂ) ਨੂੰ ਜਾ ਗਲਵਕੜੀ ਪਾਈ । ਪੰਜਾਬੀ ਹਿੰਦੂਆਂ ਵਿਚ ਕਿਸੇ

ਧਰੋਹੀ ਨੇ "ਹਿੰਦੀ–ਹਿੰਦੂ–ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ" ਦੀ ਚੰਗਿਆੜੀ ਸੁਟ ਦਿਤੀ ਅਤੇ ਬਿਲਕੁਲ ਹੀ ਮੋਹ ਹੀਣੇ ਬਣਾ ਦਿਤਾ। ਮਾਤ ਬੋਲੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕੇਵਲ ਸਿਖਾਂ ਗੋਚਰੇ ਹੀ ਰਹਿ ਗਈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਜਨਮ ਮਰਨ ਹੋਇਆ ਹੀ ਏਸੇ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ। ਹਿੰਦੂ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਆਗਿਆਕਾਰ ਪੁਤਰ ਸਨ ਤਾਂ ਜ਼ਰੂਰ, ਪਰ ਟਾਵੇਂ ਟਾਵੇਂ। ਅਜਿਹੇ ਡਾਵਾਂ ਡੋਲ ਵੇਲੇ ਭੁਲੜ ਵੀਰਾਂ ਵਿਚ ਮਮਤਾ ਮੋਹ ਜਗਾਉਣ ਅਤੇ ਮੋਢੇ ਨਾਲ ਮੋਢਾ ਡਾਹ ਕੇ ਮਾਤ-ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਦਾ ਉਤਸ਼ਾਹ ਦਿਵਾਉਣ ਲਈ ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਾਵਾਂ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਈਆਂ। ੧੯੩੬ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ਪਹਿਲੀ 'ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਾ' ਬਣੀ, ਜਿਸਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਲਾਲਾ ਧਨੀ ਰਾਮ ਜੀ 'ਚਾਤ੍ਰਿਕ' ਚੁਣੇ ਗਏ। ਇਸ ਸਭਾ ਦੇ ਸਫਲ ਪਰੋਗਰਾਮਾਂ ਨੇ ਕਈ ਸ੍ਰੋਤਿਆਂ ਤੇ ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਨੂੰ ਟੁੰਬਿਆ। ਥਾਂ ਥਾਂ ਤੇ ਅਜਿਹੀਆਂ ਸਭਾਵਾਂ ਬਣਨ ਲਗੀਆਂ, ਜਿਸਦਾ ਸਦਕਾ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਫੇਰ ਜਾਨ ਪੈਣੀ ਅਰੰਭ ਹੋਈ। ਪ੍ਰੋ: ਆਈ ਸੀ. ਨੰਦਾ ਗਾਰਗੀ ਤੇ ਚਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਨੇ ਆਪਣੀ ਨਾਟਕ-ਰਚਨਾ ਰੰਗ ਭੂਮੀ ਤੇ ਲਿਆਂਦੀ–ਊਣਤਾਈਆਂ ਵੇਖੀਆਂ–ਸੁਧਾਈ ਕੀਤੀ ਤੇ ਸੁਚੱਜੇ ਨਾਟਕਕਾਰ ਸਿਧ ਹੋਏ।

ਅਸੀਂ ਫ਼ਖ਼ਰ ਨਾਲ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ੧੯੫੨ ਵਿਚ ਖ਼ਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਦਿੱਲੀ ਵਿਖੇ ਪੰਜ ਸਭਾ ਦੇ ਨੀਅਤ ਹੁੰਦਿਆਂ ਇਸਦੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੇ ਯਤਨਾਂ ਨੇ ਕਵੀ ਦਰਬਾਰਾਂ, ਨਿ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲਿਆਂ, ਸਟੱਡੀ ਸਰਕਲਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਵਿਕਾਸ਼ ਨੂੰ ਵਖ ਵਖ ਝਾਕੀ ਦੁਆਰਾ ਵਿਖਾਉਣ ਦਾ ਪਰਬੰਧ ਕਰਦਿਆਂ ਕ ਪੰਜਾਬੀ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਕਰ ਕੇ ਸਾਹਿ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਲਿਆਂਦਾ। ਇਸਦਾ ਅਨੁਮਾਨ ਪਾ ਜਨ "ਤੇਗ ਮੈਗਜ਼ੀਨ" ਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਭਾਗ ਪੱਧਰ ਤੋਂ ਭਲੀ ਪਰਕਾਰ ਲਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਨ ਨਵੇਂ ਪੜਚੋਲੀਆਂ, ਕਵੀਆਂ, ਕਹਾਣੀਕਾਰਾਂ ਨ ਨਿਬੰਧਕਾਰਾਂ ਦਾ ਵਖ ਵਖ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਤੇ ਹੋ ਅਜ਼ਮਾਣ ਦਾ ਉੱਦਮ ਨਿਰਸੰਦੇਹ ਸ਼ਲਾ ਯੋਗ ਹੈ

ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸਾਥੀਆਂ ਦੀ ਕਿਰਤ ਇਸ ਵਿਭਾਗ ਨ ਸ਼ਿੰਗਾਰ ਨਹੀਂ ਬਣ ਬਕੀ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਚਾਹੀਦਾ ਕਿ ਇਸ ਪਾਸੇ ਵਧੇਰੇ ਖਿਆਲ ਦੇ ਕੇ ਰਹਿ ਗਈ ਕਚਿਆਈਆਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰ ਕੇ ਅਗਲੇ ਪਰਚੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਹੋਣ ਦੀ ਉਡੀਕ ਰਖਣ।

ਬਾਗ਼ੀ ਚਿਣਗ

ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ 'ਦੀਪ' ਬੀ. ਏ. ਆਨਰਜ਼ (ਤੀਜਾ ਸਾਲ)

ਕਿੜਕ ਕਰੇਂਦੀ ਚਿਣਗ ਜਾਂ ਉੱਠੀ, ਅਗਨੀ ਤੋਂ ਗਈ ਲਾਂਭੇ ਹੋ।
ਲੱਗੀ ਰੁਮਕਣ ਫਰਸ਼ ਦੇ ਉਤੇ, ਭੁਲ ਗਈ "ਅੰਮੀ" ਦੀ ਸੋ।
ਹੁੰਝ ਹਾਂਝ ਕੇ ਸਵਾਣੀ ਨੇ, ਜਾਂ ਕੂੜੇ ਵਿਚ ਸੁਟਿਆ ਸੀ,
ਦੱਬੀ ਗਈ ਉਮਰਾਂ ਲਈ ਥੱਲੇ, ਸੁੰਘਣ ਲਈ ਰੂੜੀ ਦੀ ਥੋ।

ਬੁਲਬੁਲ ਦਾ ਸੱਚਾ ਪਿਆਰ

ਲੇਖਕ :—ਸ਼ਰਨ ਰਾਣਾ ਪ੍ਰੀ: ਮੈਡੀਕਲ ਸੈਕੰਡਈਅਰ

★★★★★★★★★★★★★★★★★★★★★★★★★★★★★★★★★★★★★

ਇਕ ਵੇਰੀ ਇਕ ਬੁਲਬੁਲ ਨੇ ਕਿਸੇ ਫੁਲ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, "ਵੇ ਫੁਲਾ ! ਤੂੰ ਕਿੰਨਾ ਸੁਹਣਾ ਏਂ, ਕਿੰਨਾ ਪਿਆਰਾ ਤੇ ਮਿੱਠਾ ਏਂ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਤੇਰੀ ਇਸ ਮਨਮੋਹਨੀ ਸੂਰਤ ਨੇ ਮੇਰੇ ਉਤੇ ਕੀ ਜਾਦੂ ਕਰ ਦਿਤਾ ਏ ਕਿ ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਇਕ ਪਲ ਲਈ ਵਿਛੜਨਾ ਵੀ ਕਠਨ ਸਮਝਦੀ ਹਾਂ। ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਤੂੰ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਸਾਰਾ ਜੀਵਨ ਬਿਤਾਣ ਦਾ ਬਚਨ ਕਰ ਲੈਂਦਾ। ਤੂੰ ਦੇਖ, ਮੈਂ ਕਿੰਨੀ ਦੂਰੋਂ ਤੈਨੂੰ ਰੋਜ਼ ਮਿਲਣ ਆਉਂਦੀ ਹਾਂ। ਸਿਰਫ ਤੈਨੂੰ ਵੇਖਣ ਲਈ। ਤੂੰ ਤੇ ਬੜਾ ਕਠੋਰ ਦਿਲ ਏਂ। ਕੀ ਤੇਰੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਮੇਰੇ ਲਈ ਕੋਈ ਥਾਂ ਨਹੀਂ ? ਕੀ.....ਕੀ....."

ਬੁਲਬੁਲ ਦਾ ਗਲਾ ਭਰ ਆਇਆ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਕੋਮਲ ਅਤੇ ਵਿਲਕਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹੰਝੂ ਮੋਤੀ ਬਣ ਬਣ ਕਿਰਨ ਲਗੇ। ਉਸਦੀ ਇਹ ਹਾਲਤ ਦੇਖ ਕੇ ਫੁਲ ਮੁਸਕ੍ਰਾ ਪਿਆ ਤੇ ਆਖਣ ਲਗਾ, "ਨੀ ਬੁਲਬੁਲ ! ਮੈਂ ਸਮਝਨਾ, ਮੈਂ ਕਿੰਨਾ ਖੂਬਸੂਰਤ ਹਾਂ, ਤੇ ਇਹ ਵੀ ਜਾਣਨਾ ਕਿ ਤੂੰ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਕਿੰਨਾ ਪਿਆਰ ਕਰਦੀ ਹੈਂ, ਸਿਰਫ ਤੂੰ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਮੇਰੀ ਖੂਬਸੂਰਤੀ ਦੀ ਤਾਰੀਫ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਅਪਨਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਏਂ, ਪਰ ਕੀ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਖੂਬਸੂਰਤੀ ਅਤੇ ਸੁਹੱਪਣ ਤੇਰੀ ਹੀ ਭੇਟ ਕਰ ਦਿਆਂ ? ਆਪਣੀ ਭਰਵੀਂ ਜਵਾਨੀ ਸਿਰਫ ਤੇਰੇ ਤੇ ਲੁਟਾ ਦੇਵਾਂ ? ਨਹੀਂ ਬੁਲਬੁਲ ! ਮੈਂ ਤੇ ਅਜੇ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਨੂੰ ਉਂਗਲੀਆਂ ਤੇ ਨਚਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ। ਜਿਹੜਾ ਵੀ ਮੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਲੰਘੇਗਾ ਮੇਰੀ ਖੂਬਸੂਰਤੀ ਨੂੰ ਵੇਖ ਰਸ਼ਕ ਕਰੇਗਾ। ਮੇਰੇ ਨਾਜ਼ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਝੂਮੇਗਾ ਅਤੇ ਮੇਰੀ ਖੁਸ਼ਬੂ ਨਾਲ ਮਸਤ ਹੋ ਕੇ ਮੇਰੇ ਜੋਗਾ ਹੀ ਰਹਿ ਜਾਵੇਗਾ। ਭੰਵਰੇ ਮੈਨੂੰ ਚੁੰਮਣਗੇ, ਚੱਟਣਗੇ ਤੇ ਗਲ ਨਾਲ ਲਾ ਲਾ ਕੇ ਪਿਆਰ ਕਰਨਗੇ। ਕੋਈ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸੁਹਣੇ ਸੁਹਣੇ ਕਾਲੇ ਵਾਲਾਂ ਵਿਚ ਲਟਕਾ ਕੇ ਮਾਣ ਨਾਲ ਭਰ ਜਾਵੇਗੀ ਤੇ ਕੋਈ ਮੈਨੂੰ ਕੋਟ ਜਾਂ ਕਮੀਜ਼ ਦੇ ਕਾਲਰ ਤੇ ਲਗਾ ਕੇ ਆਕੜ ਆਕੜ ਕੇ ਚਲੇਗਾ। ਬੱਚੇ ਮੈਨੂੰ ਵੇਖ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਕੁਦਣਗੇ, ਤੇ ਫਿਰ ਕੀ ਮੈਂ ਇਸ ਜ਼ਮੀਨ ਤੇ ਹੋਵਾਂਗਾ ? ਨਹੀਂ ਬੁਲਬੁਲ ਅਰਸ਼ਾਂ ਤੇ, ਅਸਮਾਨਾਂ ਤੇ ਬੱਦਲਾਂ ਵਿਚ। ਤਾਂ ਤੂੰ ਹੀ ਦਸ, ਮੈਂ ਤੇਰੀ ਉਮੈਦ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੂਰੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹਾਂ ਅਤੇ ਤੇਰਾ ਜੀਵਨ-ਸਾਥੀ ਕਿਵੇਂ ਬਣ ਸਕਦਾ ਹਾਂ ?"

ਬੁਲਬੁਲ ਹੌਕੇ ਭਰਦੀ ਉਥੋਂ ਚਲੀ ਗਈ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਪਿਛੋਂ ਫੁਲ ਦੀ ਜਵਾਨੀ ਵੀ ਖਤਮ ਹੋ ਗਈ ਤੇ ਅੰਤ ਉਹ ਇਕ ਦਿਨ ਮੁਰਝਾ ਕੇ ਟਹਿਣੀ ਤੋਂ ਡਿਗ ਪਿਆ। ਹੁਣ ਫੁੱਲ ਉਸ ਰਸਤੇ ਤੇ ਪਿਆ ਸੀ, ਜਿਥੋਂ ਲੋਕੀ ਲੰਘਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਫੁੱਲ, ਜਿਹੜਾ ਖੂਬਸੂਰਤੀ ਅਤੇ ਜਵਾਨੀ ਤੇ ਐਨਾ ਮਾਣ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਪੈਰਾਂ ਵਿੱਚ ਲਤਾੜਿਆ ਗਿਆ। ਹੁਣ ਉਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਵੀ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਅਚਾਨਕ ਇਕ ਆਦਮੀ ਕੋਲੋਂ ਦੀ ਲੰਘਿਆ। ਫੁੱਲ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਹਾ 'ਓ ਇਨਸਾਨ ! ਕੀ ਇਹੋ ਸੀ ਤੇਰੀ ਮੁਹੱਬਤ ! ਕੀ ਤੂੰ ਮੈਨੂੰ ਉਦੋਂ ਤਕ ਹੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੈਂ, ਜਦ ਤੱਕ ਮੇਰੇ ਵਿਚ ਖੁਸ਼ਬੂ ਸੀ, ਮੇਰੇ ਉਤੇ ਜਵਾਨੀ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਹੋਰ ਵੀ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਮੇਰੇ ਉਤੇ ਮਰਦੇ ਸਨ। ਪਰ ਬੇਦਰਦ ਇਨਸਾਨ ਨੇ ਉਸਦੀ ਇਕ ਨਾ ਸੁਣੀ ਅਤੇ ਅਪਣੇ ਰਸਤੇ ਚਲਦਾ ਗਿਆ। ਸਵੇਰੇ

ਸਵੇਰੇ ਬਾਗ਼ ਦਾ ਭੰਗੀ ਆਇਆ ਤੇ ਇਕ ਝਾੜੂ ਮਾਰ ਕੇ ਉਸਨੂੰ ਇਕ ਪਾਸੇ ਲਾ ਦਿਤਾ। ਕੋਲ ਹੀ ਇਕ ਟਹਿਣੀ ਤੇ ਉਹੋ ਹੀ ਬੁਲਬੁਲ ਬੈਠੀ ਸੀ। ਉਸ ਕੋਲੋਂ ਇਹ ਫੁਲ ਦੀ ਹਾਲਤ ਨਾ ਵੇਖੀ ਗਈ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਹੰਝੂ ਆ ਗਏ। ਭਿਜੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਉਸ ਨੇ ਲਿਤਾੜੇ ਹੋਏ ਫੁਲ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਚੁੰਝ ਵਿਚ ਲਿਆ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਆਖ਼ਰੀ ਰਸਮ ਅਦਾ ਕਰਨ ਖ਼ਾਤਰ ਨਦੀ ਵਲ ਲੈ ਤੁਰੀ। ਹੰਝੂਆਂ ਨਾਲ ਨਵ੍ਹਾ ਕੇ ਬੁਲਬੁਲ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਨਦੀ ਦੀ ਭੇਟ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਰੁੜ੍ਹਦੇ ਜਾਂਦੇ ਫੁਲ ਨੂੰ ਦੇਖ ਉਸ ਦੀਆਂ ਭੁਬਾਂ ਨਿਕਲ ਗਈਆਂ। ਉਹ ਫੁਲ ਦੇ ਉਪਰ ਉਪਰ ਉਡਣ ਲਗੀ। ਉਸਦੇ ਭਰੇ ਗਲੇ ਵਿਚੋਂ ਇਹ ਆਵਾਜ਼ ਨਿਕਲੀ 'ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਸੱਚੀ ਮੁਹੱਬਤ ਦੀ ਭਿਖਿਆ ਮੰਗੀ ਸੀ। ਪਰ ਮੇਰੀ ਫ਼ਰਿਆਦ ਨੂੰ ਠੁਕਰਾ ਦਿਤਾ ਸੀ, ਤੂੰ ਉਸ ਵੇਲੇ ਮਾਣ ਵਿਚ ਸੈਂ। ਮੇਰਾ ਪਿਆਰ ਸੱਚਾ ਅਮਿੱਟ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਖ਼ਤਮ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਹੋਵੇਗਾ। ਭਾਵੇਂ ਤੂੰ ਮੇਰੀ ਕੱਦਰ ਕਰੇਂ ਜਾਂ ਨਾਂ।' ਇਹ ਆਖ ਕੇ ਬੁਲਬੁਲ ਦਾ ਸਿਰ ਵੀ ਇਕ ਪਾਸੇ ਢਿਲਕ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਹ ਵੀ ਰੁੜ੍ਹਦੇ ਜਾਂਦੇ ਫੁਲ ਉਤੇ ਢੈ ਪਈ।

ਟਟੀਰੀ

ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਬੀ. ਏ. (ਪਹਿਲਾ ਸਾਲ)

ਇਕ ਟਟੀਰੀ ਭੋਏਂ ਤੇ ਸੁਤੀ, ਲਤਾਂ ਉਤਾਂਹ ਨੂੰ ਕਰ ਕੇ।
ਐਧਰ ਓਧਰ ਪਾਸੇ ਮਾਰੇ, ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਖੜ ਕੇ।
ਭਲੇ ਬੰਦੇ ਜਾਂ ਉਸ ਤੋਂ ਪੁਛਿਆ, ਇਹ ਕੀ ਸਾਂਗ ਬਣਾਇਆ।
ਕਿਉਂ ਤੂੰ ਲੱਤਾਂ ਉਤਾਂਹ ਚੁਕੀਆਂ, ਕੀ ਤੂੰ ਖੇਡ ਰਚਾਇਆ।
ਹੱਸ ਟਟੀਰੀ ਆਖਣ ਲਗੀ, "ਨਾ ਮੈਂ ਖੇਡ ਰਚਾਵਾਂ।
ਲੱਤਾਂ ਉਤੇ ਕਰ ਕੇ ਹੀ ਮੈਂ, ਖ਼ਲਕਤ ਸਭ ਬਚਾਵਾਂ।"
ਲੱਤਾਂ ਜੇਕਰ ਕਰਾਂ ਨਾ ਉਤੇ, ਢਹਿ ਪੈਂਦਾ ਏ ਕੁਲ ਅਸਮਾਨ।
ਪਰਲੋ ਆ ਜਾਏ ਲੋਕਾਂ ਅੰਦਰ, ਮੁਕ ਜਾਵੇਗਾ ਕੁਲ ਜਹਾਨ।

ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਪੜਚੋਲ

(ਮੁਗ਼ਲਈ ਤੇ ਸਿਖ ਕਾਲ)

ਚਰਨਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ 'ਬੇਦੀ'

★★★★★★

ਮਨੁਖੀ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਸਰਸਰੇ ਪਰ ਸਮਾਲੋਚਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਨ ਤੋਂ ਵਿਚਾਰਿਆਂ ਅਸੀਂ ਕੁਝ ਮੁਢਲੇ ਨਿਯਮਾਂ ਦੇ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਤੇ ਪੁਜਦੇ ਹਾਂ ਜੋ ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਾਉਣ ਵਿਚ ਸਹਾਇਕ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮਨੁਖੀ ਜੀਵਨ ਕੁਝ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਲੀਹਾਂ ਤੇ ਚਲਦਾ ਹੈ। ਸਮੇਂ ਦੀ ਚਾਲ ਨਾਲ ਬੱਚਾ ਮਨੁਖ ਵਿਚ ਤਬਦੀਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਪੂਰਨ ਵਿਸ਼ਵਾਸ਼ੀ ਤੋਂ ਕਿਸੇ ਹੱਦ ਤੀਕ ਸਮਾਲੋਚਕ ਅੰਸ਼ ਦੇ ਰਖਣ ਵਾਲੇ ਵਿਚ ! ਕਾਫ਼ੀ ਹੱਦ ਤੀਕ ਇਹੀ ਅਸੂਲ ਅਸੀਂ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਘਟਦਾ ਵੇਖਦੇ ਹਾਂ। ਇਕ ਸਾਹਿਤ ਆਪਣੇ ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਕਵਿਤਾ ਅਤੇ ਵਾਰਤਕ ਦਾ ਭਾਵੇਂ ਕਿੰਨਾ ਵੀ ਖਜ਼ਾਨਾ ਕਿਉਂ ਨਾ ਰਖਦਾ ਹੋਵੇ, ਪਰ ਵਧੇਰੇ ਕਰ ਕੇ ਸਮਾਲੋਚਕ ਅੰਸ਼ ਤੋਂ ਹੀਨਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਅਖਰਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਸਾਹਿਤ ਕੋਲ ਪਰਖ ਅਤੇ ਸਮਾਲੋਚਨਾ ਸਬੰਧੀ ਖ਼ਜ਼ਾਨਾ ਹੋਣਾ ਉਸ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਇਕ ਪਕੇਰੀ ਅਵਸਥਾ ਤੇ ਪੁਜਣ ਦੀ ਪ੍ਰੋੜ੍ਹਤਾ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਸਾਹਿਤ ਪੜਚੋਲਣ ਦਾ ਇਤਹਾਸਕ ਪੱਖ ਤਕਣ ਲਗਿਆਂ ਅਸੀਂ ਸਤਾਰ੍ਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਅਰੰਭ ਤੇ ਰੁਕਦੇ ਹਾਂ। ਇਹ ਉਹ ਸਮਾਂ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿੱਸਾ-ਕਾਰ ਨਾ ਕੇਵਲ ਆਪਣੀਆਂ ਰੁਚੀਆਂ ਕਿੱਸਾਕਾਰੀ ਵਲ ਮੋੜੀ ਰਖਦੇ ਸਨ, ਸਗੋਂ ਉਹ ਇਕ ਦੂਜੇ ਕਿੱਸਾਕਾਰ ਤੇ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਵੀ ਪ੍ਰਗਟਾਉਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਯਤਨ ਵਿਚ ਉਹ ਕਿੰਨਾ ਕੁ ਨਿਰਪਖਤਾ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਸੂਝ-ਭਰੀ ਵਾਕਫ਼ੀਅਤ ਤੋਂ ਕੰਮ ਲੈਂਦੇ ਸਨ, ਇਸਦਾ ਅਨੁਮਾਨ ਪਾਠਕ ਹੇਠਾਂ ਅੰਕਿਤ ਕੁਝ ਕੁ ਉਦਾਹਰਣਾਂ ਤੋਂ ਲਾ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਪੀਲੂ, ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਇਕ ਨਵੇਕਲੀ ਥਾਂ ਰਖਣ ਵਾਲਾ ਕਵੀ, ਸ਼ਾਇਦ ਆਪਣੀ ਬਿਆਨਣ ਸ਼ਕਤੀ ਕਰ ਕੇ ਸਮਕਾਲੀ ਅਤੇ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਕਵੀਆਂ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸ਼ਲਾਘਾ ਦਾ ਪਾਤਰ ਬਣਿਆ ਅਤੇ ਪੜਚੋਲੀਆਂ ਨੇ ਉਸ ਵਿਚ ਦੈਵੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਵੀ ਤਕਿਆ:—

"ਯਾਰੋ ਪੀਲੂ ਨਾਲ ਬਰਾਬਰੀ
ਸ਼ਾਇਰ ਭੁਲ ਕਰੇਨ।
ਜਿਨੂੰ ਪੰਜਾਂ ਪੀਰਾਂ ਦੀ ਥਾਪਨਾ
ਕੰਧੇ ਦਸਤ ਧਰੇਨ।"

[ਹਾਫ਼ਜ਼ ਬਰਖ਼ੁਰਦਾਰ

ਅਤੇ:— "ਪੀਲੂ ਨਾਲ ਨਾ ਰੀਸ ਕਿਸੇ ਦੀ,
ਜਿਸ ਵਿਚ ਸੋਜ਼ ਅਲੈਹ ਦੀ।
ਮਸਤ ਨਿਗਾਹ ਕੀਤੀ ਉਸ ਪਾਸੇ,
ਕਿਸੇ ਫਕੀਰ ਵਲੀ ਦੀ।"

[ਅਹਿਮਦਯਾਰ

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾ ਕੇਵਲ ਹਾਫ਼ਜ਼ ਬਰਖ਼ੁਰਦਾਰ ਨੇ ਜਿਸਦੀ ਕਵਿਤਾ ਤੇ ਪੀਲੂ ਦਾ ਪਰਭਾਵ ਪਰਤੱਖ ਹੈ ਚੋਖੇ ਮੌਲਿਕ, ਢੁਕਵੇਂ ਅਤੇ ਸੁੰਦਰ ਅਲੰਕਾਰ ਵਰਤ ਕੇ ਦੂਜਿਆਂ ਨੂੰ ਪਰਭਾਵਤ ਕੀਤਾ, ਸਗੋਂ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਮੰਨੇ ਪ੍ਰਮੰਨੇ ਕਵੀ ਪੀਲੂ, ਜਿਸ ਸਬੰਧੀ ਅਸੀ ਕਾਫ਼ੀ ਵਾਕਫ਼ੀਅਤ ਤੋਂ ਹੀਣੇ ਹਾਂ, ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਦਾ ਕੁਝਕੁ ਲਿਸ਼ਕਾਰਾ ਸਾਨੂੰ ਦਿਤਾ।

ਦਮੋਦਰ ਨੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀਰ ਲਿਖੀ, ਪਰ ਅਹਿਮਦ, ਮੁਕਬਲ, ਹਾਮਦ ਅਤੇ ਵਾਰਸਸ਼ਾਹ ਨੇ ਹੀਰ ਬੈਂਤਾਂ ਵਿਚ ਲਿਖੀ। ਵਾਰਸਸ਼ਾਹ, 'ਉਸਤਾਦ ਕਵੀ' ਨੇ ਆਪਣੀ ਲਿਖਤ ਨੂੰ ਦੂਜਿਆਂ ਦੀਆਂ ਕਿਰਤਾਂ ਨਾਲੋਂ ਨਖੇੜਦਿਆਂ ਕਿੱਸੇ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ:—

"ਹੋਰ ਸ਼ਾਇਰਾਂ ਚੱਕੀਆਂ ਝੋਤੀਆਂ ਨੀ,
ਗਲਾਂ ਪੀਠੀਆਂ ਵਿਚ ਖਰਾਸ ਦੇ ਮੈਂ।
ਸਮਝ ਲੈਣ ਆਕਲ ਹੋਸ਼ ਗ਼ੌਰ ਕਰ ਕੇ,
ਭੇਤ ਰਖਿਆ ਵਿਚ ਲਿਬਾਸ ਦੇ ਮੈਂ।"

ਮੁਕਬਲ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਚੋਖਾ ਪਰਸਿਧ ਸੀ:—

"ਮੁਕਬਲ ਵੀ ਹੋ ਚੁਕਾ ਮੁਕਬਲ
ਆਪਣੇ ਵਿਚ ਜ਼ਮਾਨੇ।"
[ਅਹਿਮਦਯਾਰ

ਹਾਮਦ ਨੇ ਵੀ ਹੀਰ ਲਿਖੀ, ਪਰ ਅਹਿਮਦਯਾਰ ਦੀ ਕਥਨੀ ਅਨੁਸਾਰ ਉਹ ਕਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ:—

"ਹਾਮਦ ਵੀ ਅਖਵਾਇਆ ਸ਼ਾਇਰ
ਆਪਣੀ ਨਾਲ ਜ਼ਬਾਨੇ।"

ਪਰ ਵਾਰਸਸ਼ਾਹ ਸਬੰਧੀ ਲਿਖਦਿਆਂ ਅਹਿਮਦਯਾਰ ਉਹਨੂੰ ਸੋਜ਼ ਵਾਲਾ ਕਵੀ ਮੰਨਦਾ ਹੈ:—

"ਵਾਰਸਸ਼ਾਹ ਸੁਖਨ ਦਾ ਵਾਰਸ,
ਕਿਤੋਂ ਨ ਅਟਕਿਆ ਵਲਿਆ।
ਪਰ ਮਿਨਰਾਹੀ ਚੱਕੀ ਵਾਂਙੂੰ,
ਉਸ ਨਿਕਾ ਮੋਟਾ ਦਲਿਆ।
ਦਰਦ ਸੋਜ਼ ਵਾਲਾ ਉਹ ਬੰਦਾ,
ਬੋਲਿਆ ਸਭ ਸੋ ਬਹਾਨਾ।
ਪਰ ਜੋ ਫਿਕਰ ਓਸ ਨੇ ਕੀਤਾ,
ਕਾਬੂ ਨਹੀਂ ਸੁਜਾਨਾ।"

ਫਿਰ ਵੀ ਅਹਿਮਦਯਾਰ ਵਾਰਸਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਕੋਈ ਬਹੁਤ ਉਚ-ਕਵੀ ਦੀ ਪਦਵੀ ਨਹੀਂ ਦੇਂਦਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਨੇ ਕਾਵਿ-ਬਣਤਰ ਵਿਚ ਸੁਚੱਜਤਾ ਤੋਂ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਲਿਆ:—

"ਹਿਕੋ ਕਾਫ਼ੀਆ ਮੁੜ ਮੁੜ ਆਵੇ,
ਹਾਲ ਨਾ ਕੋਈ ਤਕਾਂਦਾ।
ਜਿਉਂ ਕਰ ਉਖੜਾ ਹੋਇਆ ਕਚਾਵਾ,
ਖੜ ਖੜ ਕਰਦਾ ਜਾਂਦਾ।"
[ਅਹਿਮਦਯਾਰ

ਅਹਿਮਦਯਾਰ ਵਾਂਗ ਫ਼ਜ਼ਲ ਸ਼ਾਹ ਵੀ ਇਕ ਕਵੀ ਤੇ ਪੜਚੋਲੀਆ ਸੀ। ਵਾਰਸਸ਼ਾਹ ਬਾਰੇ ਉਹ ਲਿਖਦਾ ਹੈ:—

ਵਾਰਸਸ਼ਾਹ ਹਸਾਇਆ ਜਗ ਆਮਾਂ ਖਾਸਾਂ
ਅਸਾਂ ਰੁਆਨਾ ਪਿਆਰੇ।
ਹਸਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਹਸਨ ਲੋਕ ਦਾਨੇ
ਅਤੇ ਰੋਂਦਿਆਂ ਨੂੰ ਕਰਨ ਪਿਆਰ ਪਿਆਰੇ।
[ਫ਼ਜ਼ਲ ਸ਼ਾਹ

ਹਾਸ਼ਮ ਸਿਖ ਕਾਲ ਦਾ ਇਕ ਚੌਣਵਾਂ ਤੇ ਹਰ-ਮਨ ਪਿਆਰਾ ਕਵੀ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਉਹ ਆਪ ਲਿਖਦਾ ਹੈ:—

"ਏਸ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਹਾਸ਼ਮ ਜੇਹੇ
ਨਾਕਸ ਸ਼ਾਇਰ ਸਦਾਵਨ।"

ਪਰ ਅਹਿਮਦਯਾਰ ਦੇ ਕਿੱਸਾਕਾਰੀ ਅਰੰਭਣ ਸਮੇਂ ਹਾਸ਼ਮ ਬੜੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧੀ ਦਾ ਮਾਲਕ ਹੋ ਚੁਕਾ ਸੀ ਅਹਿਮਦਯਾਰ ਲਿਖਦਾ ਹੈ:—

"ਹਾਸ਼ਮ ਸੱਸੀ ਸੋਹਣੀ ਜੋੜੀ
ਸਦ ਰਹਿਮਤ ਉਸਤਾਦੋਂ।
ਪਰ ਦਿਲ ਵਿਚ ਵੱਡਾ ਤਅੱਜਬ ਆਵੇ,
ਸ਼ੀਰੀਂ ਤੇ ਫਰਿਹਾਦੋਂ।"

ਮੁਗ਼ਲਈ ਅਤੇ ਸਿਖ ਕਾਲ ਨੂੰ ਸਮੁੱਚੇ ਤੌਰ ਤੇ ਮੁਖ ਰਖਦਿਆਂ ਅਸੀਂ ਇਹ ਆਖ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਉਸ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਹੋਈ ਪੜਚੋਲ ਅਤੇ ਵਰਤਮਾਨ ਕਾਲ ਦੀ ਪੜਚੋਲ ਵਿਚ ਢੇਰ ਅੰਤਰਾ ਹੈ। ਵਰਤਮਾਨ ਕਾਲ ਵਿਚ ਜਿਥੇ ਨਾ ਕੇਵਲ ਕਹਾਣੀ ਵਲ, ਬਣਤਰ ਵਲ, ਸੋਚ ਉਡਾਰੀ ਵਲ, ਅਲੰਕਾਰਕ ਸੁੰਦਰਤਾ ਵਲ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰ ਕੇ ਪਾਤਰ ਉਸਾਰੀ ਵਲ ਧਿਆਨ ਦਿਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਪਿਛਲੇ ਕਾਲਾਂ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਕਹਾਣੀ ਅਤੇ ਬਣਤਰ ਵਲ ਹੀ ਧਿਆਨ ਦਿਤਾ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ।

******

ਜੀਵਨ ਬਾਰੇ ਖਾਸ ਗੱਲਾਂ

ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਬੀ. ਏ. ਪਹਿਲਾ ਸਾਲ

੧. ਮਿਹਨਤ ਅਤੇ ਮੌਤ ਦੋ ਵਡੇ ਪੋਲ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਉਤੇ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀ ਹਮਦਰਦੀ ਘੁੰਮਦੀ ਹੈ।

[ਹਾਈਡਨ

੨. ਕਾਮਯਾਬੀ ਦਾ ਮਹਿਲ ਨਾਕਾਮਯਾਬੀ ਦੀਆਂ ਇੱਟਾਂ ਨਾਲ ਤਿਆਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

[ਵਿਕਟਰ ਹੀਊਗੋ

੩. ਉਮੈਦ ਖਾਹਸ਼ਾਂ ਦਾ ਪਾਲਣ ਪੋਸਨ ਕਰਦੀ ਹੈ।

[ਡਿਕਨਜ਼

੪. ਜਵਾਨੀ ਦੇ ਵੇਲੇ ਨੂੰ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਅਤੇ ਅਫਸੋਸ ਵਿਚ ਖਰਾਬ ਨਾ ਕਰੋ, ਕਿਉਂਕਿ ਜਵਾਨੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਇਕੋ ਵੇਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ।

[ਲਾਂਗਫੈਲੋ

੫. ਹਰ ਜਾਨਦਾਰ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਜਿਤਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਸਖਤੀ ਨਾਲ ਨਹੀਂ।

੬. ਜੇ ਕੋਈ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਇਕ ਵਾਰੀ ਧੋਖਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਉਸਦੀ ਗ਼ਲਤੀ ਹੈ। ਜੇ ਦੁਬਾਰਾ ਤੁਹਾਨੂੰ ਧੋਖਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਤੁਹਾਡੀ ਗ਼ਲਤੀ ਹੈ।

੭. ਚੰਗਾ ਆਖਣ ਨਾਲੋਂ ਚੰਗਾ ਕਰਨਾ ਬਿਹਤਰ ਹੈ।

੮. ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਅਤੇ ਭੈਣ ਦੀ ਇਜ਼ਤ ਕਰਦੇ ਹੋ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਭ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਇਜ਼ਤ ਕਰੋ। ਇਹ ਹੀ ਤੁਹਾਡਾ ਵਡਾ ਫ਼ਰਜ਼ ਹੈ।

੯. ਜੇ ਤੁਸੀ ਕਿਸੇ ਦੇ ਪਿਤਾ ਹੋ ਤਾਂ ਚੰਗੇ ਪਿਤਾ ਬਣੋ। ਜੇ ਕਿਸੇ ਦੇ ਪੁਤਰ ਹੋ ਤਾਂ ਹੋਣਹਾਰ ਪੁਤਰ ਬਣੋ। ਜੇ ਕਿਸੇ ਦੇ ਜੀਵਨ-ਸਾਥੀ ਹੋ ਤਾਂ ਸੁਚੱਜੇ ਤੇ ਵਫ਼ਾਦਾਰ ਸਾਥੀ ਬਣੋ। ਜੇ ਵਪਾਰੀ ਜਾਂ ਨੌਕਰ ਹੋ ਤਾਂ ਅਯੋਗ ਤਰੀਕਿਆਂ ਨਾਲ ਦੌਲਤ ਪੈਦਾ ਨਾ ਕਰੋ ਅਤੇ ਜੇ ਤੁਸੀ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਹੋ ਤਾਂ ਉੱਚੇ ਆਚਰਣ ਅਤੇ ਸੁਚੱਜੀ ਲਿਆਕਤ ਵਾਲੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਬਣੋ।

੧੦. ਮਿਹਨਤ ਵਿਚ ਸ਼ਰਮ ਨਾ ਕਰੋ। ਮਿਹਨਤ ਦਸਤਕਾਰੀ ਵਿਚ ਸਫਲਤਾ ਦੀ ਕੁੰਜੀ ਹੈ।

੧੧. ਕੰਨਾਂ ਦੇ ਕੱਚੇ ਕਦੇ ਅਸਲੀਅਤ ਦੀ ਤਹਿ ਤਕ ਨਹੀਂ ਪੁਜਦੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀਆਂ।

੧੨. ਮੁੰਡੇ ਕੁੜੀਆਂ ਨੂੰ ਸੋਹਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਗੁਜ਼ਾਰਨ ਲਈ ਝਿੜਕਣਾ ਬਾਗ਼ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਦੇਣ ਦੇ ਸਮਾਨ ਹੈ।

ਹਸਦਾ ਸ਼ੈਤਾਨ

ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ 'ਦੀਪ' ਬੀ. ਏ. ਆਨਰਜ਼ (ਫਾਈਨਲ)

ਨਿੰਮੀ ਨੇ ਸਕੂਲ ਆ ਕੇ ਅਜੇ ਕਿਤਾਬਾਂ ਰਖੀਆਂ ਹੀ ਸਨ ਕਿ ਮਾਂ ਨੇ ਆਖਿਆ :

'ਪਾਣੀ ਦੀ ਇਕ ਬਾਲਟੀ ਤਾਂ ਲੈ ਆ ਧੀਏ ! ਛੇਤੀ ਨਾਲ ਆਟਾ ਗੁੰਨ੍ਹ ਕੇ ਦੋ ਰੋਟੀਆਂ ਪਕਾ ਦੇਵਾਂ ਤੈਨੂੰ, ਸੜ ਜਾਣਾ ਸਵੇਰ ਦਾ ਹੱਥ ਸੁੱਜਾ ਹੋਇਆ ਹੈ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਮੈਂ ਆਪ ਹੀ....."

ਮਾਂ ਦੇ ਇਹ ਬਚਨ ਸੁਣਦਿਆਂ ਹੀ ਨਿੰਮੀ ਸੋਚ ਵਿਚ ਡੁਬ ਗਈ। ਉਂਝ ਤਾਂ ਨਿੰਮੀ ਮਾਂ ਦੇ ਹਰ ਇਕ ਹੁਕਮ ਦੀ ਇਕ ਆਗਿਆਕਾਰ ਕੁੜੀ ਵਾਂਗ ਪਾਲਨਾ ਕਰਦੀ, ਪਰ ਪਾਣੀ ਲਿਆਉਣ ਤੋਂ ਉਹ ਸਦਾ ਕੰਨੀ ਕਤਰਾਉਂਦੀ। ਪਾਣੀ ਤਾਂ ਭਾਵੇਂ ਨਾਲ ਦੀ ਕੋਠੀ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਲਿਆਉਣਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਸ਼ਕੀਨ ਬਾਬੂ ਦੀਆਂ ਨਿੱਤ ਦੀਆਂ ਮਸ਼ਕਰੀਆਂ ਨੇ ਨਿੰਮੀ ਦੇ ਦਿਲ ਅੰਦਰ ਸ਼ਹਿਮ ਜਿਹਾ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿਤਾ ਸੀ। ਪਰ ਮਜਬੂਰੀ ਸੀ। ਪਾਣੀ ਬਿਨਾਂ ਜੀਊਣ ਵੀ ਕਿਥੇ ? ਨਿੰਮੀ ਨੇ ਬਾਲਟੀ ਚੁਕ ਲਈ ਅਤੇ ਪਾਣੀ ਲੈਣ ਲਈ ਗਈ। ਝਟ ਕੁ ਚਿਰ ਪਿਛੋਂ ਓਵੇਂ ਖਾਲੀ ਦੀ ਖਾਲੀ ਬਾਲਟੀ ਲਿਆ ਕੇ ਰੱਖ ਦਿਤੀ।

ਕੀ ਗੱਲ ਏ ਨਿੰਮੀ, ਬਾਲਟੀ ਖ਼ਾਲੀ ਲੈ ਆਈ ਏਂ?

ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਬੂਹਾ ਬੰਦ ਸੀ।

ਖੜਕਾ ਲੈਣਾ ਸੀ ਨਾ ਫੇਰ।

ਦੁਪਹਿਰਾਂ ਦਾ ਵੇਲਾ ਏ ਉਤੋਂ ਬੀ ਜੀ, ਸੁਤੇ ਹੋਣੇ ਨੇ ਸਾਰੇ।

ਨੌਕਰਾਣੀ ਤਾਂ ਕੰਮ ਹੀ ਕਰਦੀ ਹੋਣੀ ਏ ਨਾ ਅੰਦਰ ਐਸ ਵੇਲੇ—ਜਾਹ ਰਾਣੀ !

ਕੋਈ ਚਾਰਾ ਨਾ ਚਲਦਾ ਵੇਖ ਨਿੰਮੀ ਨੇ ਬਾਲਟੀ ਫੇਰ ਚੁਕ ਲਈ, ਪਰ ਕੁਝ ਸੋਚਦਿਆਂ ਹੋਇਆ ਬਾਲਟੀ ਉਥੇ ਹੀ ਰੱਖ ਦਿਤੀ ਤੇ ਆਖਣ ਲੱਗੀ।

"ਬੀ ਜੀ ਮੈਥੋਂ ਨਹੀਂ ਖੜਕਾਣ ਹੁੰਦਾ ਉਹਨ ਦਾ ਬੂਹਾ ਐਸ ਵੇਲੇ। ਨਾਲੇ ਉਹਨ ਦਾ ਮੁੰਡਾ ਸੌ ਸੌ ਮਸ਼ਕਰੀਆਂ ਕਰਦੈ, ਪਾਣੀ ਲੈ ਗਿਆਂ, ਮਾਪਿਆਂ ਦੇ ਘਰ ਨਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਸਰੋਂ ਹੀ.....।"

ਹੈ ! ਸ਼ਕੀਨ ਕਰਦਾ ਏ ਮਸ਼ਕਰੀਆਂ ? ਨਹੀਂ ਰਾਣੀ ਉਹ ਤਾਂ ਮੁੰਡਾ ਬੜਾ ਸਾਊ ਏ। ਜਦੋਂ ਵ ਜਾਵਾਂ ਬੜਾ ਆਦਰ ਕਰਦਾ ਏ। ਉਹ ਹੀ ਤ ਹੈ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਘਰ ਵਿਚ ਸਿਆਣਾ ਮੁੰਡਾ। ਤੈ ਪਤਾ ਈ ਏ ਨਾ ਜਦੋਂ ਇਹਦੇ ਪਿਉ ਰੀਪੋਰਟ ਕੀਤੀ ਸੀ ਕਮੇਟੀ ਵਿਚ। ਸਾਡਾ ਖੋਖ (ਲਕੜੀ ਦੀ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਕੁਟੀਆ) ਆਪਣੀ ਕੋਠ ਅਗੋਂ ਹਟਾਣ ਲਈ। ਕਿੰਨੀਆਂ ਮਿੰਨਤਾਂ ਤ ਤਰਲੇ ਕੀਤੇ ਸਨ, ਪਰ ਉਹ ਪੱਥਰ ਚਿਤ ਰਤਾ ਵ ਨਹੀਂ ਸੀ ਭਿਜਾ। ਇਸੇ ਮੁੰਡੇ ਨੇ ਹੀ ਸਮਝਾਇਆ ਸੀ ਆਪਣੇ ਪਿਉ ਨੂੰ, ਜਿਸਦਾ ਸਦਕਾ ਅਸੀਂ ਹੁਣ ਤਕ ਸਿਰ ਲੁਕਾਈ ਬੈਠੇ ਹਾਂ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਸਾਡਾ ਕੌਣ ਸੀ, ਏਥੇ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ।" ਨਿੰਮੀ ਨੇ ਹੁਣ ਕੋਈ ਗਲ ਨਾ ਕੀਤੀ। ਨਿੱਕਾ ਜਿਹਾ ਹਾਉਕਾ ਭਰ ਪਾਣੀ ਲੈਣ ਚਲੀ ਗਈ। ਚੰਗੇ ਕਰਮਾਂ ਨੂੰ ਬੂਹਾ ਖੁਲ੍ਹਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਸਹਿਮੀ ਹੋਈ ਕੁਕੜੀ ਵਾਂਗ ਦੱਬੀ ਪੈਰੀਂ ਨਿੰਮੀ ਅੰਦਰ ਚਲੀ ਗਈ। ਪਾਣੀ ਦੀ ਬਾਲਟੀ ਭਰ ਕੇ ਵਾਪਸ ਮੁੜੀ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਸ਼ਕੀਨ ਬਾਬੂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਿਆ ਪਰ ਕਾਹਲੀ ਕਾਹਲੀ ਪੈਰ ਪੁਟ ਕੇ ਨਿੰਮ

ਦਰਵਾਜ਼ਿਉਂ ਬਾਹਰ ਹੋ ਚੁਕੀ ਸੀ। ਜਾਂਦਿਆਂ ਉਹਦੇ ਕੰਨਾਂ ਨੇ ਏਨੀ ਕੁ ਅਵਾਜ਼ ਸੁਣ ਹੀ ਲਈ:-

"ਤੂੰ ਅੱਜ ਬੂਹਾ ਕਿਉਂ ਖੁਲ੍ਹਾ ਰਹਿਣ ਦਿਤਾ ਸੀ। ਤੈਨੂੰ ਜੋ ਕਈ ਵਾਰ....."

ਅਗੇ ਤਾਂ ਨਿੰਮੀ ਨੂੰ ਕਦੇ ਕਦੇ ਹੀ ਪਾਣੀ ਲਿਆਉਣਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਅਜ ਮਾਂ ਦਾ ਹੱਥ ਦੁਖਣ ਕਰ ਕੇ ਦੋਵੇਂ ਵੇਲੇ ਪਾਣੀ ਲਿਆਉਣਾ ਉਹਦੇ ਲਈ ਇਕ ਮਹਾਨ ਸਮੱਸਿਆ ਸੀ।

ਸ਼ਾਮਾਂ ਪੈਣ ਲਗੀਆਂ, ਨਿੰਮੀ ਦੀ ਚਿੰਤਾ ਵੀ ਪਲੋ ਪਲੀ ਵਧ ਰਹੀ ਸੀ। ਰਾਤ ਦੇ ਰੋਟੀ ਟੁਕਰ ਲਈ ਪਾਣੀ ਲਿਆਉਣ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਵਿਚ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਨਿੰਮੀ ਦਾ ਛੋਟਾ ਵੀਰਾ, ਵਿਨੋਦ ਜੋ ਚੌਥੀ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਦਾ ਸੀ, ਸਕੂਲੋਂ ਆਇਆ। ਨਿੰਮੀ ਦੀ ਕੁਝ ਚਿੰਤਾ ਘਟੀ ਤੇ ਵਿਨੋਦ ਦਾ ਸਿਰ ਚੁੰਮਦਿਆਂ ਨਿੰਮੀ ਨੇ ਬੜੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਆਖਿਆ :-

'ਜਾ ਵੀਰ ਦੋ ਬਾਲਟੀਆਂ ਪਾਣੀ ਦੀਆਂ ਲਿਆ ਦੇਹ ਭੱਜ ਕੇ। ਮਾਂ ਜੀ ਨੇ ਦਾਲ ਧਰਨੀ ਏਂ।'

'ਤੂੰ ਲੈ ਆ ਖਾਂ, ਤੈਨੂੰ ਕੀ ਏ? ਅਜੇ ਹੁਣੇ ਮੈਂ ਸਕੂਲੋਂ ਆਇਆ ਵਾਂ, ਕਪੜੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਲਾਹੇ, ਤੇ ਇਹਨਾਂ ਵਾਸਤੇ ਪਾਣੀ ਲੈ ਆਉ ਜੀ ਪਹਿਲਾਂ, ਮੈਂ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਜਾਣਾ।'

'ਜਾ ਪੁਤਰ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਹੀਂ ਜ਼ਿਦ ਕਰੀਦੀ, ਰੋਟੀ ਨਾਲ ਪੀਵੇਂਗਾ ਕੀ, ਉਹ ਵਿਚਾਰੀ ਐਸ ਵੇਲੇ ਕਿਥੇ ਜਾਵੇ ਪਾਣੀ ਲੈਣ?'

'ਤੇ ਫੇਰ ਮੈਂ ਕੀ ਕਰਾਂ.....ਮੈਂ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਜਾਣਾ।'

ਭਰਾ ਨੂੰ ਜ਼ਿਦੇ ਪਿਆ ਵੇਖ ਨਿੰਮੀ ਨੂੰ ਆਪ ਹੀ ਜਾਣਾ ਪਿਆ। ਬੂਹਾ ਖੜਕਾਇਆ ਅਤੇ ਸੰਤੀ ਨੇ ਝਟ ਹੀ ਖੋਹਲ ਦਿਤਾ। ਸ਼ਕੀਨ ਬਾਬੂ ਅਜ ਨਲਕੇ ਦੇ ਕੋਲ ਹੀ ਬੈਠਾ ਕਿਤਾਬ ਫਰੋਲ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਵੇਖਦਿਆਂ ਹੀ ਨਿੰਮੀ ਠਠੰਬਰ ਗਈ। ਕਾਲਜਾ ਥਰ ਥਰ ਕੰਬਣ ਲੱਗਾ, ਡਰਦੀ ਅੰਦਰ ਚਲੀ ਗਈ। ਬਾਲਟੀ ਨਲਕੇ ਥੱਲੇ ਰਖੀ ਅਤੇ ਆਪ ਅਖਾਂ ਨੀਵੀਂ ਪਾਈ ਖਲੋਤੀ ਰਹੀ। ਸੁਕੀਨ ਬਾਬੂ ਲੱਗੇ ਬਿਟ ਬਿਟ ਨਿੰਮੀ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਲ ਵੇਖਣ। ਫੇਰ ਹੀਲਾ ਕੀਤਾ ਤੇ ਬੜੇ ਅੰਦਾਜ਼ ਨਾਲ ਪੁਛਣ ਲਗੇ, 'ਅੱਜ ਤੁਸੀਂ ਆਪ ਪਾਣੀ ਲੈਣ ਆ ਰਹੇ ਹੋ ਘੜੀ ਮੁੜੀ, ਸੁਖ ਤਾਂ ਹੈ?'

ਨਿੰਮੀ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਤੇ ਅੱਗੇ ਹੀ ਸਹਿਮ ਦੇ ਬੱਦਲ ਛਾਏ ਹੋਏ ਸਨ। ਹੁਣ ਤੇ ਉਸਦੇ ਮੂੰਹ ਤੇ ਤ੍ਰੇਲੀਆਂ ਆਉਣ ਲੱਗ ਪਈਆਂ। ਉਹ ਉਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਚੁਪ ਖਲੋਤੀ ਰਹੀ। ਸੰਤੀ (ਨੌਕਰਾਨੀ) ਕੋਲੋਂ ਹੀ ਬੋਲ ਪਈ 'ਇਨ ਕੀ ਮਾਤਾ ਜੀ ਕਾ ਹਾਥ ਖਰਾਬ ਹੈ ਆਜ ਬਾਬੂ ਜੀ'

"ਜਾ ਫੇਰ ਤੂੰ ਆਪ ਪਾਣੀ ਦੀਆਂ ਦੋ ਤਿੰਨ ਬਾਲਟੀਆਂ ਛਡ ਆ, ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਘਰ।"

ਮਾਲਕ ਦਾ ਹੁਕਮ ਸੁਣ ਕੇ ਸੰਤੀ ਉਠੀ, ਪਰ ਨਿੰਮੀ ਨੇ ਛੇਤੀ ਹੀ ਬਾਲਟੀ ਆਪ ਚੁਕ ਲਈ। ਟੁਰਨ ਹੀ ਲੱਗੀ ਸੀ ਕਿ ਸੁਕੀਨ ਬਾਬੂ ਹੋਰੀਂ ਉਠੇ ਅਤੇ ਬਾਲਟੀ ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਹਥੋਂ ਫੜ ਕੇ ਆਖਣ ਲੱਗੇ:-

'ਰਹਿਣ ਦਿਓ ਜੀ ਤੁਸੀਂ, ਸੰਤੀ ਹੁਣੇ ਛਡ ਆਉਂਦੀ ਏ।'

ਨਿੰਮੀ ਦੀ ਬੇਵੱਸ ਚੀਕ ਨਿਕਲ ਗਈ। ਸ਼ਕੀਨ ਬਾਬੂ ਬਾਲਟੀ ਛਡ ਛੇਤੀ ਛੇਤੀ ਨਾਲ ਦੇ ਕਮਰੇ ਅੰਦਰ ਚਲਾ ਗਿਆ ਤੇ ਸੰਤੀ ਰਸੋਈ ਵਿਚ ਦੌੜ ਗਈ। ਨਿੰਮੀ ਫੁਰਤੀ ਨਾਲ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਖੋਲ੍ਹ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਗਈ। ਲਤਾਂ ਥਰ ਥਰ ਕੰਬ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ਤੇ ਮੂੰਹ ਤੇ ਪਲਿੱਤਨ ਜਿਹੀ ਛਾਈ ਹੋਈ ਸੀ। ਮਾਂ ਨੇ ਜਦ ਧੀ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਘਬਰਾਈ ਹੋਈ ਵੇਖਿਆ ਤਾਂ ਕੋਲ ਬਿਠਾ, ਦਿਲਾਸਾ ਦੇ ਪੁਛਿਆ, ਪਰ ਨਿੰਮੀ ਚੁਪ ਰਹੀ ਤੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਅਖਾਂ ਚੋਂ ਅਥਰੂ ਨਿਕਲ ਆਏ। ਮਾਂ ਨੇ ਬੜਾ ਪਿਆਰ ਕੀਤਾ ਤੇ ਦਿਲਾਸਾ ਦੇਂਦੀ ਹੋਈ ਫੇਰ ਪੁਛਣ ਲੱਗੀ। ਨਿੰਮੀ ਨੇ ਹਟਕੋਰੇ ਲੈਦਿਆਂ ਸਾਰਾ ਮਾਜਰਾ ਕਹਿ ਸੁਣਾਇਆ।

ਇਹ ਸੁਣਦਿਆਂ ਹੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਗੁਸਾ ਚੜ੍ਹਿਆ, ਪਰ

ਸਾਡੇ ਲੋਕ ਗੀਤ

ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ਬੀ. ਏ. ਆਨਰਜ਼ ਦੂਜਾ ਸਾਲ

ਲੋਕ ਗੀਤਾਂ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਨਿਰਨਾ ਕਰਨਾ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਅਸੀਂ ਸਿਰਫ ਏਨਾ ਹੀ ਜਾਣ ਸਕੇ ਹਾਂ ਕਿ ਲੋਕ ਗੀਤ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਪੁਰਾਣੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਚਲੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਇਹਨਾਂ ਵਿਚ ਕਈ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਪੀੜੀਆਂ ਬੱਧੀ ਖੁਸ਼ੀ ਗ਼ਮੀ ਦੇ ਵੇਲੇ ਗਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਹੀ ਪੰਜਾਬ ਮੌਜੀਆਂ ਦਾ ਦੇਸ਼ ਹੈ, ਇਸ ਦੇ ਖੁਲ੍ਹੇ ਪਧਰੇ ਮੈਦਾਨਾਂ ਨੇ ਇਥੋਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਦੇ ਦਿਲ ਸਿਧੇ ਪਧਰੇ ਤੇ ਖੁਲ੍ਹੇ ਬਣਾ ਦਿਤੇ ਹਨ। ਪ੍ਰੋ: ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਲਿਖਦਾ ਹੈ :

'ਇਥੇ ਖੇਲ ਦਾ ਮੈਦਾਨ ਹੈ,
ਇਥੇ ਪਿਆਰ ਦੇ ਹੜਾਂ ਦਾ ਅਵੇਸ਼ ਹੈ।
ਇਥੇ ਪਹਾੜ ਪਿਆਰ ਵਿਚ ਪਿਘਲਦੇ,
ਇਥੇ ਕੋਈ ਅਨ ਪਛਾਤਾ ਜਿਹਾ ਅਲਾਹੀ ਸਵਾਦ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬ ਵਾਸੀਆਂ ਅੰਦਰ ਕੋਈ ਅਨੋਖਾ ਪਿਆਰ ਦਾ ਜਜ਼ਬਾ ਦਬਿਆ ਪਿਆ ਹੈ। ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਲੋਕ ਗੀਤਾਂ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਫੁਟ ਫੁਟ ਕੇ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਬਹਾਦਰਾਂ ਨੇ ਸਮੁੰਦਰੋਂ ਪਾਰ ਜਾ ਕੇ ਲੜਾਈਆਂ ਜਿਤੀਆਂ ਅਤੇ ਨਾਮ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ, ਪਰ ਇਸ ਦੇ ਬਦਲੇ ਜੋ ਵਿਛੋੜੇ ਦਾ ਦੁਖ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਨਾਜ਼ੋ ਨੂੰ ਸਹਿਣਾ ਪਿਆ, ਉਹ ਉਸ ਦੇ ਇਹਨਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚੋਂ ਅਸੀਂ ਵੇਖ ਸਕਦੇ ਹਾਂ:—

ਰੰਨਾਂ ਵਾਲੇ ਜੰਗ ਜਿਤਦੇ,
ਕਿਥੇ ਲਿਖਿਆ ਫਰੰਗੀਆ ਦਸ ਵੇ।
ਛੜਿਆਂ ਨੂੰ ਲੈ ਜਾ ਲਾਮ ਤੇ,
ਜਿਤ ਹੋ ਜਾਊ ਫਰੰਗੀਆ ਤੇਰੀ।
ਸੁਣ ਫਰੰਗੀਆ ਸਧਰਾਂ ਮੇਰੀਆਂ,
ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਆਖ ਸੁਣਾਵਾਂ।
ਛੁਟੀ ਦੇਹ ਮੇਰੇ ਢੋਲ ਸਪਾਹੀ ਨੂੰ,
ਧਾ ਗਲਵਕੜੀ ਪਾਵਾਂ।
ਫਰੰਗੀਆ ਤਰਸ ਕਰੀਂ,
ਤੇਰਾ ਜਸ ਗਿਧੇ ਵਿਚ ਗਾਵਾਂ।

ਅਸੀਂ ਇਹਨਾਂ ਤੋਂ ਅਨੁਮਾਨ ਲਾ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਕਿੰਨਾ ਪਿਆਰ ਤੇ ਕਿੰਨੀ ਖਿਚ ਇਕ ਪੰਜਾਬਣ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਵਾਸਤੇ ਹੈ।

ਜਦੋਂ ਪੰਜਾਬਣ ਦਾ ਮਾਹੀ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਛਡ ਕੇ ਬਾਹਰ ਪ੍ਰਦੇਸੀਂ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬਣ ਦੀ ਕੀਮਤ ਬਹੁਤ ਘਟ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਘਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਬੰਦੇ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਤੇ ਭਾਰੂ ਸਮਝਦੇ ਹਨ ਤੇ ਉਸ ਵਿਚਾਰੀ ਵਾਸਤੇ ਦੁਖ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਉਹ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਦਾ ਦੁਖ ਕਢਦੀ ਹੈ।

ਚੁਲੇ ਅਗੇ ਸੱਸ ਬੁਰੀ,
ਗਿਣ ਗਿਣ ਪੇੜੇ ਦੇਂਦੀ।
ਛੋਟਾ ਦੇਵਰ ਲਾਡਲਾ ਨੀਂ,
ਟਿਕੀ ਖੋਹ ਕੇ ਲੈ ਗਿਆ।
ਇਕ ਪੇੜੇ ਦੇ ਦੋ ਦੋ ਕਰਾਂ ਨੀਂ,
ਜਿੱਦਾਂ ਗਾਲ੍ਹੀਆਂ ਨਾ ਸੁਣਾ।

ਹੋਰ :—

ਸੱਸੇ ਵੇਖ ਨੀ ਜਵਾਨੀ ਮੇਰੀ ਮੋੜ ਪੁਤ ਆਪਣੇ ਨੂੰ

ਹੋਰ:—ਜੇ ਤੂੰ ਗਿਆ ਜੰਗ ਵਿਚ ਲਾਕੇ ਮੈਨੂੰ ਝੋਰਾ।
ਬਿਰਹੋਂ ਮੇਰਿਆ ਹਡਾਂ ਨੂੰ ਇਉਂ ਖਾ ਜਾਊ
ਜਿਉਂ ਛੋਲਿਆਂ ਨੂੰ ਢੋਰਾ।

ਹੋਰ:—

ਵਹੁਟੀ ਸਪਾਹੀ ਦੀ ਚੁਲ੍ਹੇ ਪਿਛੇ ਧੂੰਏਂ ਦੇ ਪਜ ਰੋਵੇ।

ਪੰਜਾਬਣ ਦੇ ਦੁਖਾਂ ਦਾ ਏਥੇ ਹੀ ਬਸ ਨਹੀਂ। ਕਈ ਲੋਕ ਪੈਸੇ ਦੇ ਲਾਲਚ ਵਿਚ ਆਪਣੀਆਂ ਧੀਆਂ ਭੈਣਾਂ ਬੁਢਿਆਂ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਦੇਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸਬਰ ਨੂੰ ਚੋਟ ਲਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜਦ ਗੋਰੀ ਨਾਜੋ

ਆਪਣੇ ਸੁਤੇ ਹੋਏ ਪਤੀ ਦੇ ਮੂੰਹ ਤੋਂ ਕਪੜਾ ਚੁਕਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਕੂਕ ਉਠਦੀ ਹੈ :-

ਪੱਲਾ ਚੁਕ ਕੇ ਵੇਖਦੀ,
ਇਹ ਮੇਰੇ ਬਾਬੇ ਦਾ ਹਾਣੀ।
ਹਾਏ ਵੇ ਰਬਾ,
ਮੇਰੇ ਬਾਬੇ ਦਾ ਹਾਣੀ।
ਖਾਰੀ ਪਾ ਕੇ ਵੇਚਦੀ,
ਕੋਈ ਬੁਢੇ ਦਾ ਵਪਾਰੀ।
ਹਾਏ ਵੇ ਰੱਬਾ !
ਕੋਈ ਬੁਢੇ ਦਾ ਵਿਪਾਰੀ।

ਜੇ ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਗੋਰੀ ਦਾ ਪਤੀ ਐਬੀ ਨਿਕਲ ਪਵੇ ਜਾਂ ਭੈੜੇ ਕੰਮਾਂ ਵਿਚ ਪੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਓਹ ਕੀ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ :-

ਦਾ ਜਾਂਦਾ ਤਾਂ ਜੂਆ ਖੇਡਦਾ ਵੈਲ ਕਰੇਂਦਾ ਭਾਰੇ।
ਕਲ੍ਹ ਤਾਂ ਮੇਰੀਆਂ ਭੰਡੀਆਂ ਹਾਰ ਗਿਆ, ਪਰਸੋਂ ਹਾਰ ਗਿਆ ਵਾਲੇ।
ਹਸ ਕੇ ਗੋਖੜੂ ਲੈ ਗਿਆ ਮੰਗ ਕੇ,
ਕਰ ਗਿਆ ਘਾਲੇ ਨਾਲੇ।
ਵੀਹਾਂ ਦਾ 'ਹਸ' ਧਰਿਆ ਪੰਜਾਂ ਵਿਚ,
ਵੇਖ ਪਟੂ ਦੇ ਕਾਰੇ।

ਹੁਣ ਤਕ ਅਸਾਂ ਉਹ ਲੋਕ ਗੀਤ ਵੇਖੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਕਿ ਇਕ ਪੰਜਾਬਣ ਦਾ ਅਪਣੇ ਪਤੀ ਵਲ ਸਨੇਹ ਭਰਿਆ ਪਿਆ ਹੈ ਤੇ ਯਾਦ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਸਾਡੇ ਲੋਕ ਗੀਤਾਂ ਵਿਚ ਭੈਣ ਭਰਾ ਦੇ ਪਿਆਰ ਦੇ ਗੀਤ ਵੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਮਿਲਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹੇਠਾਂ ਇਕ ਦੋ ਦਿੰਦਾ ਹਾਂ:-

ਦੋ ਵੀਰ ਦੇਵੀਂ ਵੇ ਰਬਾ,
ਇਕ ਮੁਨਸ਼ੀ ਦੂਆ ਪਟਵਾਰੀ।

ਹੋਰ :-

ਦੋ ਵੀਰ ਦੇਵੀਂ ਵੇ ਰਬਾ,
ਮੇਰੀ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਦੇ ਮਾਪੇ।

ਇਹਨਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਪੰਜਾਬਣ ਦਾ ਰਬ ਅਗੇ ਤਰਲਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਦੋ ਵੀਰ ਦੇਈਂ ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਲੜਾਈ ਵੇਲੇ ਕੰਮ ਆਉਣ। ਜਦ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਲੜਾਈਆਂ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮੁਨਸ਼ੀਆਂ ਅਤੇ ਪਟਵਾਰੀਆਂ ਵਲ ਦੌੜਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਗੋਰੀ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਕੰਮ ਅਪਣੇ ਘਰ ਵਿਚ ਹੀ ਹੋ ਜਾਏ।

ਸਾਡੇ ਕਈ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਲੋਕ ਗੀਤਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਅਡਰੀ ਜੀਉਂਦੀ ਦੁਨੀਆਂ ਦਸਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਹ ਜਵਾਨ ਵਲਵਲੇ, ਜੀਵਨ ਖੇੜਾ, ਮਿਠੇ ਸੰਜੋਗ, ਜਿਉਂਦੇ ਹੁਲਾਰੇ ਵੇਖ ਸਕੇ। ਅਸੀਂ ਇਹਨਾਂ ਲੋਕ-ਗੀਤਾਂ ਵਿਚੋਂ ਪੀਂਘਾਂ ਝੂਟਦੀਆਂ ਤੇ ਤ੍ਰਿੰਞਣ ਕੱਤਦੀਆਂ ਮੁਟਿਆਰਾਂ ਦੀ ਜ਼ਾਲਮ ਸਮਾਜ ਵਿਰੁਧ ਇਕ ਵਿਲਕਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਸੁਣਦੇ ਹਾਂ।

ਹੁਣ ਅਸੀ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਅਲਬੇਲੇ ਕਿਸਾਨ ਵਲ ਆਉਂਦੇ ਹਾਂ। ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਡਾ ਗਰੀਬ ਕਿਸਾਨ ਮਿਹਨਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਜਗਤ ਵਾਸਤੇ ਅਨਾਜ ਉਪਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਉਸ ਦੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਗੌਹ ਨਾਲ ਵੇਖਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਉਹ ਇਕ ਕਾਲੀ ਬੋਲੀ ਰਾਤ ਵਾਂਗੂੰ ਲੰਮਾ ਤੇ ਦੁਖ-ਭਰਿਆ ਮਲੂਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਦੁਖ ਅਸੀਂ ਹੇਠਲੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਾ ਸਕਦੇ ਹਾਂ:-

ਰਾਤ ਸਿਆਲੇ ਦੀ ਸਦਾ ਚੋਂਦੀ ਛਤ ਥਲੇ,
ਕੰਬਲਾਂ ਦੇ ਟੋਟਿਆਂ ਨੂੰ ਲਤਾਂ ਮਾਰ ਪਾੜਦਾ।

ਫੇਰ :-

ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਦੀ ਮਾਰ ਸੀ ਬਾਪੂ ਦੇ ਚਲਾਣੇ ਵੇਲੇ,
ਰਾਤ ਦੀ ਜਵਾਨੀ ਵੇਲੇ ਪਾਲਾ ਪੋਹ ਦਾ ਮਾਰਦਾ।

ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਕਵੀਆਂ ਨੇ ਲੋਕ ਗੀਤਾਂ ਨੂੰ ਉਪਰੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਨਾਲ ਵੇਖਿਆ ਹੈ ਤੇ ਅਸਲੀ ਮਹਾਨਤਾ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਜਾਣ ਸਕੇ। ਉਹ ਲੋਕ ਗੀਤਾਂ ਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਬਿਰਹੋਂ ਦੇ ਅਧਾਰ ਤੇ ਹੀ ਜਜ਼ਬਾਤੀ ਗੀਤ ਲਿਖ ਗਏ ਹਨ, ਪਰ ਅਸਲ ਵਿਚ ਲੋਕ ਗੀਤ ਕੌਮ ਉਸਾਰੂ ਜੀਵਨ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਇਕ ਝਲਕ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਕਠਨਾਈਆਂ ਵੇਖਦੇ ਹਾਂ।

ਮੇਰੀ ਕੋਈ ਨਾ ਬਣੀ ਭਰਜਾਈ

ਸ: ਅਮਰਜੀਤ ਸਿੰਘ 'ਝੱਲਾ' ਬੀ. ਏ. ਦੂਜਾ ਸਾਲ

ਮੇਰਾ ਵਡਾ ਭਰਾ ਐਮ. ਐਸ. ਸੀ. ਫਸਟ ਡਵੀਜ਼ਨ ਵਿਚ ਪਾਸ ਹੋਇਆ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਸਾਡੇ ਘਰ ਪਰਾਹੁਣਿਆਂ ਦੀ ਆਵਾਜਾਈ ਆਰੰਭ ਹੋ ਗਈ। ਕੋਈ ਆਖਦਾ 'ਬੇ ਜੀ' 'ਮਾਂ ਜੀ, 'ਭੈਣ ਜੀ' 'ਮਾਤਾ ਜੀ' ਇਹ ਮੁੰਡਾ ਹੁਣ ਸਾਡਾ ਰਿਹਾ। ਮੈਨੂੰ ਇਹਨਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਛੁਟੀਆਂ ਸਨ। ਅੰਤ ਕਾਲਜ ਦਾ ਕੋਈ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਹਨਾਂ ਪਰਾਹੁਣਿਆਂ ਦੀ ਖਾਤਰ ਖਾਣ ਪੀਣ ਵਾਸਤੇ ਜੋ ਕੁਝ ਵੀ ਬਜ਼ਾਰੋਂ ਲਿਆਣਾ ਪੈਂਦਾ ਉਹ ਮੇਰੀ ਜ਼ਿਮੇਂਵਾਰੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਮੇਰੀ ਆਦਤ ਸੀ ਕਿ ਕਦੇ ਵੀ ਬਾਹਰ ਨੰਗੇ ਸਿਰ ਜਾਂ ਨੰਗੀਆਂ ਲੱਤਾਂ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਸਾਂ ਜਾਂਦਾ ਤੇ ਘਰ ਆ ਕੇ ਕਦੀ ਸਿਰ ਤੇ ਪਗ਼ੜੀ ਗੱਲ ਕਮੀਜ਼ ਤੇ ਤੇੜ ਪੈਂਟ ਜਾਂ ਪਾਜਾਮਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਖਦਾ। ਪਰ ਮਿੰਟ ਮਿੰਟ ਪਿਛੋਂ ਕਪੜੇ ਲਾਹੁਣ ਪਾਣ ਦੇ ਡਰਾਮੇ ਨੇ ਮੇਰੇ ਕੰਨਾਂ ਨੂੰ ਹੱਥ ਲਗਵਾ ਦਿਤੇ ਸਨ।

ਏਧਰ ਭਰਾ ਜੀ ਨਾਲ ਜੇ ਕੜਮਾਈ ਦੀ ਗੱਲ ਵੀ ਕਰੀਏ ਤਾਂ ਸਿਰ ਵੱਢਣ ਨੂੰ ਪੈਂਦੇ ਸਨ। ਆਖਦੇ ਸਨ "ਮੈਂ ਹਾਲੀਂ ਕੁੜਮਾਈ ਜਾਂ ਵਿਆਹ ਨਹੀਂ ਕਰਵਾਣਾ ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਮੈਨੂੰ ਹਜ਼ਾਰ ਡੇਢ ਹਜ਼ਾਰ ਦੀ ਨੌਕਰੀ ਨਾ ਮਿਲ ਜਾਵੇ। ਮੈਂ ਕੀ ਕਰਾਂ ਛੋਕਰੀ, ਜਦ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ ਨੌਕਰੀ?" ਮੈਨੂੰ ਦਿਲ ਵਿਚ ਗੁਸਾ ਆਉਂਦਾ ਸੀ। ਦਿਲ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਆਪੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੋ ਕੇ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਖਾਂ ਕਿ ਭਰਾ ਜੀ ਤੁਸੀਂ ਸਗਾਈ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਕਰਵਾਉਂਦੇ? ਇਹ ਤੇ ਅੰਤ ਹੋਣੀ ਈ ਹੈ, ਪਹਿਲੋਂ ਕੀ ਤੇ ਪਿਛੋਂ ਕੀ? ਪਰ ਉਮਰ ਦਾ ਛੋਟਾ ਹੋਣ ਕਰ ਕੇ ਤੇ ਕੁਝ 'ਸ਼ਾਹੀ ਨੇਚਰ' ਵਾਲਾ ਹੋਣ ਕਰ ਕੇ ਚੁਪ ਹੀ ਕੀਤਾ ਰਹਿੰਦਾ, ਪਰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਬੜੀਆਂ ਕਚੀਚੀਆਂ ਵਟਦਾ, ਪਰ ਹੋ ਕੀ ਸਕਦਾ ਸੀ?

ਭਰਜਾਈ ਜੀ ਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ, ਨਖਰਾ, ਲੰਬਾ ਜਿਹਾ ਘੁੰਡ, ਦਬਵੀਂ ਜੀਭੇਂ ਬੋਲਣਾ ਤੇ ਹੋ ਭਰਜਾਈਆਂ ਵਾਲੀਆਂ ਦਿਲਖਿਚਵੀਆਂ ਸੁ ਵੇਖਣ ਨੂੰ ਮੇਰਾ ਦਿਲ ਬੜਾ ਲੋਚਦਾ ਸੀ। ਮੈ ਆਖਦਾ ਸਾਂ ਕਿ ਕਦੇ ਭਰਜਾਈ ਜੀ ਘਰ ਪੈ ਪਾਉਣ ਤਾਂ ਇਹਨਾਂ ਦਿਲਕੁਸ਼ਾ ਨਜ਼ਾਰਿਆਂ ਨ ਨਿਘੀ ਗੋਦ ਵਿਚ ਸੌਵਾਂ।

ਮੇਰੀਆਂ ਭਰਜਾਈਆਂ ਤਾਂ ਹੋਰ ਵੀ ਸਨ, ਪ ਉਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਕੀ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਤਾ ਚਾਚਿਆਂ ਦੇ ਪੁਤ੍ਰਾਂ ਦੀਆਂ ਵਹੁਟੀਆਂ ਸਨ ਕਦੇ ਸਿਧੇ ਮੱਥੇ ਬੋਲਦੀਆਂ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਨ ਸੜੇ ਬੁਥੇ ਵਾਲੀਆਂ। ਉਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਿਸੇ ਦ ਬੁਥਾ ਲੰਬਾ, ਕਿਸੇ ਦਾ ਨੱਕ ਫੀਨਾ, ਕਿਸੇ ਦਾ ਦੰ ਕਾਲਾ ਤਵੇ ਵਰਗਾ। ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਉਹਨ ਨੂੰ ਆਪੇ ਤੇ ਘੁਮੰਡ ਸੀ।

ਮੇਰੀ ਛੱਬ ਨੇ ਸੁਣ ਤਾਂ ਲਈ ਪਰ ਪਤ ਨਹੀਂ ਸੁਣ ਕੇ ਅਣਸੁਣੀ ਕਿਉਂ ਕਰ ਦਿਤੀ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕੀ ਰਬ ਦੇ ਮਾਂਹ ਮਾਰੇ ਸਨ। ਭਰ ਮੇਰਾ ਚੰਗੇ ਭਾਗਾਂ ਨਾਲ ਅਮਰੀਕਾ ਵਿ ਸਾਇੰਸ ਦਾ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਲੱਗ ਗਿਆ। ਕੁਝ ਟੀਊਸ਼ਨ ਰਖ ਕੇ ਪੈਸੇ ਆਣ ਵਾਲਾ ਰਾਹ ਖੁਲ੍ਹਾ ਕ ਲਿਆ। ਗਲ ਕਾਹਦੀ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮਨ ਮਰਜ਼ ਦੇ ਪੈਸੇ ਘਰ ਆਉਣ ਲਗ ਪਏ। ਬੱਸ ਫਿ ਕੀ ਸੀ ਨਿਰੀ ਐਸ਼।

ਉਹਨਾਂ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਘਰ ਦੇ ਬੰਦੇ ਦੀ ਸਲਾਹ ਤੋ ਅਮਰੀਕਾ ਵਿੱਚ ਇਕ ਨਾਈਟਿੰਗੇਲ ਨਾਂ ਵਾਲੀ ਕੁੜ ਨਾਲ ਲਵ ਮੈਰਜ ਕਰ ਲੀਤੀ। ਭਰਜਾਈ ਜੀ ਤਾਂ ਸਚ ਮੁਚ ਨਾਈਟਿੰਗੇਲ ਹੀ ਸਨ। ਜਦ ਗੀਤ ਗਾਂਦੇ ਤਾਂ ਸਚ ਮੁਚ ਦਿਲ ਧੂਹ ਹੀ ਲੈਂਦੇ ਸਨ। ਜਿਹੜਾ ਇਕ ਵਾਰੀ ਗੀਤ ਸੁਣ ਲੈਂਦਾ ਸੀ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕੀ ਸ਼ਰਾਬ ਵਾਲਾ ਨਸ਼ਾ ਚੜ੍ਹ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਕਿ ਕੰਮ ਕਾਜ ਸਭ ਕੁ ਭੁਲ ਬਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਚੰਦ ਤਾਰੇ ਵੀ ਉਸ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ

ਸੰਗਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਇਉਂ ਜਾਪਦੀ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਇਹਨਾਂ ਕੂਲੇ ਕੂਲੇ ਹੋਠਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਸ ਤੋਤਲੀ ਜੀਭ ਨਾਲ ਮਿਠੇ ਸ਼ਬਦ ਨਹੀਂ ਕੇਰ ਰਹੀ, ਸਗੋਂ ਉਹ ਪਿਆਰ ਭਰੇ ਮੋਤੀ ਰੂਪੀ ਸ਼ਬਦ ਗੀਤ ਰੂਪੀ ਧਾਗੇ ਵਿੱਚ ਪਰੋ ਕੇ ਸੁਨਣ ਵਾਲੇ ਦੇ ਗਲ ਵਿਚ ਪਾ ਰਹੀ ਹੋਵੇ।

ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਦਾ ਸਾਂ ਆਪਣੇ ਘਰ ਦੇ ਜੀਆਂ ਦਾ ਅੰਗ ਸਮਝਦਾ ਸਾਂ। ਕਈ ਵਾਰੀ ਪਿਆਰ ਦੀ ਨਿੱਘ ਵਿੱਚ ਆ ਕੇ ਦੋਵੇਂ ਭੁਖੇ ਰਹਿ ਕੇ ਦਿਨ ਵੀ ਕਟ ਲੈਂਦੇ ਸਾਂ। ਪਿਆਰ ਤਾਂ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਮੇਰੇ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਮੈਂ ਪਿਆਰ ਦੇ ਲੇਖੇ ਵਿੱਚ ਸਦਾ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਦੇਣਦਾਰ ਹਾਂ,ਕਰਜ਼ਾਈ ਹਾਂ।ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪਿਆਰ ਦਾ ਵਲ ਕੁਝ ਹੋਰ ਹੀ ਸੀ। ਦੋਵੇਂ ਦੂਰ ਦੂਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਹੋਣ ਕਰਕੇ, ਵਖਰੀਆਂ ਦਿਲਚਸਪੀਆਂ ਅਤੇ ਵਖਰੇ ਖਿਆਲਾਂ ਦੇ ਹੋਣ ਕਰ ਕੇ ਸੰਗਦੇ ਘੁੰਡ ਵਿਚ ਹੀ ਛੁਪੇ ਰਹੇ ਤੇ ਬਾਹਰਲੇ ਜ਼ਹਿਰੀਲੇ ਨਾਗਾਂ ਦਾ ਕੁਝ ਪਤਾ ਨਾ ਕਰ ਸਕੇ। ਦੋਵੇਂ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਸਚੇ ਦਿਲ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਕਰਦੇ ਸਾਂ। ਇਤਨਾ ਪਿਆਰ ਕਿ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੀ ਖਾਤਰ ਜਾਨ ਵੀ ਦੇਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਰਹਿੰਦੇ ਸਾਂ। ਪਰ ਕਾਸ਼! ਅਸੀਂ ਇਸ ਰਾਜ਼ ਨੂੰ ਨਾ ਦਸ ਸਕੇ ਕਿ ਅਸੀਂ ਇਤਨਾ ਗੂੜ੍ਹਾ ਪਿਆਰ ਕਿਉਂ ਪਾਇਆ ਹੈ? ਕਿਹੜੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਦੀ ਪਾਲਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਹੈ?

ਉਹ ਤੁਰਤ ਫੁਰਤ ਕੁੜੀ ਸੀ। ਅਜ ਕਲ ਦੇ ਖਿਆਲਾਂ ਵਾਲੀ ਤੇ ਨਾਲੇ ਫਿਰ ਉਸ ਦੇਸ ਦੀ, ਜਿਥੇ ਇਸ ਚੀਜ਼ ਦਾ ਕੋਈ ਵਿਚਾਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਬੱਚੇ ਕੀ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਭਰਜਾਈ ਜੀ ਮੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਕੁਝ ਉਸ ਪਰਕਾਰ ਦੇ ਕੰਮ ਕਰਵਾਉਣੇ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਜਿਹਨਾਂ ਦੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਮੈਂ ਰਜ ਕੇ ਕਰ ਸਕਾਂ। ਉਹ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਇਕ ਅਜੀਬ ਜਹੀ ਹਾਸੀ ਪਾਣੀ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਹਰ ਸਮੇਂ ਗੜਗਿਲੀ ਪਾਣ ਦੀ ਧੁਨ ਵਿਚ ਲਗੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਕੁਝ ਉਲਟ ਪੁਲਟ ਖੇਡਾਂ ਖੇਡਣ ਵਿਚ ਨਸ਼ਾ ਮਾਣਦੇ ਸਨ। ਬਾਂਹ ਵਿਚ ਬਾਂਹ ਪਾ ਕੇ ਬਗੀਚੇ ਦੇ ਚਕਰ ਲਾਣੇ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਆਖਦੇ ਸਨ ਇਹ ਦੁਨੀਆਂ ਚਾਰ ਦਿਨ ਦਾ ਮੇਲਾ ਹੈ, ਕੁਝ ਸਵਾਦ ਦਾ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰਨਾ ਵਗਦੀ ਗੰਗਾ ਵਿਚ ਹੱਥ ਧੋਣ ਵਾਲੀ ਗਲ ਹੈ। ਕਿਡੇ ਖੁਲ੍ਹੇ ਦਿਲ ਵਾਲੇ ਸਨ ਉਹ। ਪਰ ਕਾਸ਼! ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਅੰਤ ਕਿੰਝ ਬੀਤਿਆ।

ਸਾਡੇ ਘਰ ਵਿਚ ਉਹ ਹੀ ਪੁਰਾਣੇ ਖਿਆਲਾਂ ਦਾ ਝੁਰਮਟ। ਕੋਈ ਇਕ ਦੂਜੇ ਵਲ ਅੱਖ ਪਟ ਕੇ ਵੀ ਨਾ ਦੇਖੇ। ਕਿਸੇ ਦੇ ਨਾਲ ਵੰਗਲੀ ਪਾ ਕੇ ਤੁਰਨਾ ਤਾਂ ਇਕ ਪਾਸੇ। ਮੈਂ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਕਹੇ ਕਹਾਏ ਉਲਟੇ ਰਸਤੇ ਟੁਰ ਗਿਆ ਤੇ ਕਈ ਵਾਰੀ ਨਾਈਟਿੰਗੇਲ ਨੂੰ ਆਖ ਦਿੰਦਾ ਕਿ ਭਰਜਾਈ ਜੀ ਤੁਸੀਂ ਇਤਨੀ ਖੁਲ੍ਹ ਨਾ ਵਰਤੋ, ਜੇ ਇੰਝ ਹੀ ਕਰੋਗੇ ਤਾਂ ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਬੋਲਣਾ। ਪਿਆਰੀ ਭਰਜਾਈ ਇਤਨੀ ਗਲ ਕਹਿਣ ਤੇ ਅੱਖਾਂ ਭਰ ਲੈਂਦੀ ਤੇ ਕਈ ਵਾਰੀ ਹੰਝੂਆਂ ਦਾ ਮੀਂਹ ਹੀ ਵਸਾ ਦਿੰਦੀ, ਪਰ ਉਸ ਦੀ ਆਦਤ ਛੇਤੀ ਹੀ ਸਭ ਕੁਝ ਭੁਲ ਕੇ ਫੇਰ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਾਸੇ ਪਾਉਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦੀ।

ਭਰਾ ਜੀ ਭਾਵੇਂ ਪੜ੍ਹੇ ਲਿਖੇ ਸਨ ਤੇ ਭਾਵੇਂ ਅਜ ਕਲ ਦੇ ਜਵਾਨਾਂ ਤੇ ਮੁਟਿਆਰਾਂ ਦੇ ਜਜ਼ਬਾਤਾਂ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣਦੇ ਸਨ, ਫਿਰ ਵੀ ਇਸ ਧੋਖੇ ਵਿੱਚ ਫਸ ਕੇ ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਆ ਕਈ ਵਾਰੀ ਭਰਜਾਈ ਜੀ ਉਤੇ ਰੋਹਬ ਜਮਾਣ ਤੇ ਕੁਟਣ ਦੀ ਹਰਕਤ ਵੀ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਇਕ ਦਿਨ ਪਿਆਰੀ ਭਰਜਾਈ ਨਾਈਟਿੰਗੇਲ ਇਕ ਸਵੇਰ ਨੂੰ ਚੁਪ ਚੁਪੀਤੀ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਥੇ ਚਲੀ ਗਈ? ਕਿਹੜੇ ਰਾਹ ਪੈ ਗਈ?

ਉਹ ਦਿਲ ਦੀ ਸਾਫ਼ ਸੀ, ਸੁਚੀ ਸੀ, ਪਵਿਤ੍ਰ ਸੀ। ਜਾਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਹਦੇ ਆਖਰੀ ਸ਼ਬਦ ਜੋ ਉਸ ਨੇ ਇਕ ਰਾਤ ਪਹਿਲਾਂ ਆਖੇ ਸਨ "ਆਪਣੀ ਭੈਣ ਨੂੰ ਭੁਲ ਨਾ ਜਾਵੀਂ" ਮੇਰੇ ਕੰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਹਾਲੀਂ ਵੀ ਗੂੰਜ ਰਹੇ ਹਨ। ਉਹ ਮਰਨ ਪਿਛੋਂ ਵੀ ਮਿਲਨ ਦੀ ਆਸ ਰਖਦੇ ਸਨ।

ਬਸ ਹੁਣ ਕੀ ਸੀ, ਮੇਰਾ ਭਰਾ ਫਿਰ ਅਗੇ ਵਾਂਗ ਰੰਡੇ ਦਾ ਰੰਡਾ ਤੇ ਮੈਂ ਓਹੀਓ ਭਰਜਾਈਓਂ ਸਖਣਾ।

ਕਵੀ ਪ੍ਰੋ: ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ

ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ 'ਝਾਸ' ਬੀ. ਏ. ਤੀਜਾ ਸਾਲ

★★★★★★★★★★★★★★★★★★★★★★★★★★★★★★★★★★★★★

ਪ੍ਰੋ: ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਇੱਕ ਅਲਬੇਲਾ ਤੇ ਰੰਗੀਲਾ ਕਵੀ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਕਵਿਤਾ ਬੇਸ਼ਕ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਜ਼ਬਾਨ ਤੇ ਨਾ ਚੜ੍ਹ ਸੱਕੇ, ਪਰ ਉਸਦਾ ਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਜ਼ਬਾਨਾਂ ਤੋਂ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਉਤਰ ਸਕਦਾ। ਉਹ ਪ੍ਰੋ: ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਨਾਲੋਂ ਵੱਖਰੇ ਰੰਗ ਦੇ ਸਨ। ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਭੁਲ ਜਾਏ, ਪਰ ਉਸਦੀ ਕਵਿਤਾ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਜ਼ਬਾਨਾਂ ਉਤੇ ਪਰਲੋ ਤਕ ਰਹੇਗੀ।

ਪ੍ਰੋ: ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ, ਜਿਹੜਾ ਮੁਗਲਈ ਤੇ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਰਾਜ ਦੇ ਅਸਰ ਨਾਲ ਜ਼ੰਗਾਲਿਆ ਜਾ ਚੁਕਾ ਸੀ, ਲਿਸ਼ਕਾ ਦਿਤਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ, "ਖੁਲ੍ਹੇ ਮੈਦਾਨ", "ਖੁਲ੍ਹੇ ਘੁੰਡ" ਕਵਿਤਾ ਦੀਆਂ ਦੋ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦਿਤੀਆਂ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਵਜ਼ਨ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਇਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਰੁਮਾਂਚਕ ਰਸ ਭੁਲ੍ਹ ਭੁਲ੍ਹ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਇਸ਼ਕ ਮਜ਼ਾਜ਼ੀ ਨੂੰ ਇਸ਼ਕ ਹਕੀਕੀ ਦੀ ਰੰਗਣ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਸੋਚ ਉਡਾਰੀ ਏਨੀ ਹੈ ਕਿ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਅਕਲ ਦੰਗ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਵਹਾਓ ਛੋਟੀ ਨਦੀ ਵਾਂਗ ਤੇਜ਼ ਹੈ।ਕਈ ਨਵੇਂ ਨਵੇਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਤੇ ਅਲੰਕਾਰਾਂ ਦਾ ਹੜ੍ਹ ਜਿਹਾ ਵਗਦਾ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਅਮਰੀਕਨ ਲਿਖਾਰੀ "ਵਾਲਟ ਵਿਟਮੈਨ" ਦੀ ਤੁਕਾਂਤ-ਰਹਿਤ ਕਵਿਤਾ ਨੂੰ ਕਬੂਲਿਆ ਹੈ ਤੇ ਕਈ ਵਿਸ਼ੇ ਵੀ ਆਪੋ ਵਿਚ ਮਿਲਦੇ ਜੁਲਦੇ ਹਨ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ, "ਰੌਣਕ ਬਾਜ਼ਾਰ ਦੀ" 'Once I passed through a populous city.' 'ਪਸ਼ੂ ਚਰਦੇ'। ਇਹਨਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਬੇਕਾਫ਼ੀਆ ਤੇ ਖੁਲ੍ਹੀ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਲੀਹ ਪਾਈ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਇਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਨਵੀਆਂ ਨਵੀਆਂ ਛਪੀਆਂ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵੀ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕਵਿਤਾ ਦੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਨਾ ਸਮਝਿਆ। ਹਰ ਕਵੀ ਇਹ ਸਮਝਦਾ ਸੀ। ਇਹ ਕਾਵਿ ਰੰਗ ਵਿਚ ਰੰਗੀ ਹੋਈ ਵਾਰਤਕ ਹੈ।

ਉਹਨੀਂ ਦਿਨੀਂ ਪ੍ਰੋ: ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ, ਜਿਹੜੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੇ ਤੁਕਾਂਤ ਰਹਿਤ ਕਵੀਆਂ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਸਨ ਇਹ ਸਿਧ ਕਰ ਦਿਤਾ ਕਿ ਇਹ ਨਵੇਂ ਢੰਗ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਹੈ। ਕਈ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਪੜ੍ਹੇ ਕਵੀਆਂ ਨੇ ਵੀ ਆਪਣਾ ਹੱਥ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਤੇ ਅਜ਼ਮਾਇਆ ਹੈ, ਪਰ ਉਹ ਪ੍ਰੋ: ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਵਾਂਗ ਸਫਲ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕੇ। ਪ੍ਰੋ: ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੀ ਕਵਿਤਾ ਨੂੰ ਰੂਹਾਨੀ ਰੰਗ ਵਿਚ ਰੰਗਿਆ ਹੈ, ਕਈ ਮਜ਼ਮੂਨ ਸਮਾਜ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚੋਂ ਵੀ ਲਏ ਹਨ ਜਿਹਾ ਕਿ 'ਪੂਰਨ ਨਾਥ ਜੋਗੀ', 'ਸੋਹਣੀ ਦਾ ਬੁਤ', 'ਹੀਰਰਾਂਝਾ', 'ਮੇਰਾਪੰਜਾਬ', 'ਗਾਰਗੀ', 'ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਦਰਿਆ', 'ਰੌਣਕ ਬਜ਼ਾਰ ਦੀ', 'ਪੁਰਾਣੇ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਅਵਾਜ਼ਾਂ', 'ਬਸੰਤ', 'ਖੂਹ ਉਤੇ' ਇਤਆਦਿਕ। ਇਹਨਾਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਵਿਚ ਅਨੋਖਾ-ਪਨ, ਸਜਰਾ-ਪਨ, ਖੁਲ੍ਹਾ-ਪਨ ਤੇ ਵਿਸਮਾਦ ਭਰਪੂਰ ਹੈ।

ਸੁੰਦਰਾਂ ਰੱਬ ਟੋਲਦੀ ਹੋਈ ਆਖਦੀ ਹੈ:–

ਮੈਂ ਤਾਂ ਉਹ ਰੱਬ ਟੋਲਦੀ ਜਿਹਨੂੰ
ਪੀਵਾਂ, ਖਾਵਾਂ, ਸੁੰਘਾਂ, ਹੱਥ ਲਾਵਾਂ, ਜੀਵਾਂ,
ਬੀਵਾਂ ਜਿਸ ਨਾਲ ਨਾਲ।

ਹਰ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਇਹੋ ਹੀ ਕਹਿਣਾ ਪਏਗਾ ਕਿ ਪ੍ਰੋ: ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਨਾਂ ਖੁਲ੍ਹੀਆਂ ਰਸ ਭਰੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਲਿਖਣ ਦਾ ਮੋਢੀ ਹੋਣ ਕਰ ਕੇ ਸਦਾ ਲਈ ਯਾਦ ਰਹੇਗਾ, ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਬੇਸ਼ਕ ਯਾਦ ਰਹਿਣ ਜਾਂ ਨਾ ਰਹਿਣ।

ਜੀਵਨ ਕੀ ਹੈ

ਕੁਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਪਰੈਪ ਕਲਾਸ

ਜੀਵਨ ਇਕ ਜਦੋ ਜਹਿਦ ਹੈ, ਇਹ ਇਕ ਲੜਾਈ ਹੈ, ਜੋ ਮਨੁਖ ਆਪਣੇ ਵਾਪਰਦੇ ਹਾਲਾਤ. ਨਾਲ ਲੜਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਇਕ ਸਮੁੰਦਰ ਵਿਚ ਕੋਈ ਮਲਾਹ ਜਹਾਜ਼ ਚਲਾ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ ਤੇ ਕਦੇ ਕਦੇ ਸਮੁੰਦਰ ਦੀਆਂ ਲਹਿਰਾਂ ਨਾਲ ਉਸਦਾ ਵਾਹ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਵੇਲੇ ਦਲੇਰ ਮਲਾਹ ਬੜੇ ਧੀਰਜ ਤੇ ਸਿਆਣਪ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਲਹਿਰਾਂ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕ ਦਲੇਰ ਮਨੁਖ ਬੜੇ ਹੌਂਸਲੇ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਵਿਚ ਉਤਾਰ ਚੜ੍ਹਾਉ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਮਲਾਹ ਪਾਣੀ ਦੀਆਂ ਉਠਦੀਆਂ ਛਲਾਂ ਤੋਂ ਘਬਰਾ ਕੇ ਦਿਲ ਛੱਡ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਡੁਬ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕ ਕਮਜ਼ੋਰ ਮਨੁਖ ਵੀ ਮੁਸੀਬਤ ਵੇਲੇ ਘਬਰਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਅਸਫਲ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਮਨੁਖ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਚੰਗੇ ਤੇ ਮੰਦੇ ਦੋਵੇਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਮਨੁਖ ਵਾਸਤੇ ਇਕ ਦਿਲ ਪਰਚਾਉਣੀ ਖੇਡ ਹੈ। ਤਕੜੇ ਮਨ ਵਾਲਾ ਮਨੁਖ ਹਰ ਘਟਨਾ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਕਬੂਲ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਮੁਸੀਬਤਾਂ ਨੂੰ ਵੰਗਾਰਦਾ ਹੈ। ਲੜਕਪਨ ਵਿਚ ਜਦ ਕਿ ਉਹ ਇਕ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜੇਕਰ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਵਿਚ ਫੇਹਲ ਵੀ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਵੀ ਉਸਦਾ ਮਨ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿਚ ਹੀ ਰਹੇਗਾ ਅਤੇ ਬੇਫਿਕਰ ਹੋ ਕੇ ਸਿਨਮਾ ਵੇਖਣ ਚਲਾ ਜਾਏਗਾ। ਤੇ ਜੇਕਰ ਹਾਕੀ ਜਾਂ ਫੁਟ ਬਾਲ ਦੇ ਮੈਚ ਵਿਚ ਹਾਰ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਵੀ ਉਸਦਾ ਮਨ ਨਿਰਾਸ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ। ਉਹ ਮਨੁਖ, ਜਿਸ ਦੀਆਂ ਰਗਾਂ ਵਿਚ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਦਾ ਲਹੂ ਦੌੜ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਸਫਲਤਾ ਦਾ ਮੂੰਹ ਉਹੋ ਦੇਖਦਾ ਹੈ। ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਵਿਰਲੇ ਹੀ ਹੋਏ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੁਸੀਬਤਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਮੂੰਹ ਨਹੀਂ ਮੋੜਿਆ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਆਪਣੇ ਮੰਤਵ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਘੋਰ ਔਖਿਆਈਆਂ ਅਤੇ ਮੁਸੀਬਤਾਂ ਵਲੋਂ ਕਦੇ ਵੀ ਮੂੰਹ ਨਹੀਂ ਮੋੜਿਆ। ਸੱਚ ਧਰਮ ਅਨਖ ਅਤੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਸਦਾ ਹੀ ਜਦੋ ਜਹਿਦ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਅੱਖਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੁੰਦੇ ਡਿਠੇ, ਪਰ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਤੇ ਰਤਾ ਭਰ ਵੀ ਮਲਾਲ ਨਹੀਂ ਆਇਆ, ਸਗੋਂ ਹੱਸ ਕੇ ਆਖਿਆ 'ਚਾਰ ਮੂਏ ਤੋ ਕਿਆ ਹੁਆ ਜਉ ਜੀਵਤ ਕਈ ਹਜ਼ਾਰ'। ਇਹ ਸੀ ਜੀਵਨ ਦੀ ਸੁਚੱਜੀ ਤੇ ਸੁਹਣੀ ਜਦੋਜਹਿਦ ਅਤੇ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਵਾਲੀ ਦਸ਼ਾ।

ਸਦਾ ਹੀ ਅਨਿਆਵਾਂ ਵਿਰੁਧ ਲੜਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਅਨੇਕਾਂ ਜੋਧਿਆਂ ਨੇ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਪਾਈਆਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਵਿਤ੍ਰ ਖ਼ੂਨ ਦੀ ਪਿਉਂਦ ਨਾਲ ਸਿੱਖੀ ਦਾ ਬੂਟਾ ਵਧਿਆ ਫੁਲਿਆ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ, ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨਲੂਆ, ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਵਰਗੇ ਭੋਰਿਆਂ ਨੇ ਹੱਸ ਹੱਸ ਕੇ ਜਾਨਾਂ ਕੁਰਬਾਨ ਕੀਤੀਆਂ। ਇਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਕਮਾਈਆਂ ਸਿਖ ਜਗਤ ਲਈ ਚਾਨਣ ਮੁਨਾਰੇ ਦਾ ਕੰਮ ਦੇਣਗੀਆਂ।

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਇਕ ਧਾਰਮਿਕ ਕਵੀ

[ਵਲੋਂ—ਬੀਬੀ ਸੰਤੋਸ਼ ਕੌਰ, ਬੀ. ਏ. ਤੀਜਾ ਸਾਲ)

ਕਿਸੇ ਵੀ ਕਵੀ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਤੋਂ ਨਿਖੇੜੀ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਕਵੀ ਜੋ ਕੁਝ ਵੀ ਲਿਖਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਦਿਲੀ ਹਾਵ ਭਾਵ ਤੇ ਜਜ਼ਬੇ ਬਿਆਨਦਾ ਹੈ। ਕੋਈ ਵੀ ਕਵੀ ਜੇ ਕਵਿਤਾ ਆਪਣੇ ਅਸਲੀ ਮਨੋਰਥ ਜਾਂ ਨਿਸ਼ਾਨੇ ਤੋਂ ਪਰੇ ਹੋ ਕੇ ਲਿਖਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰੇ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿ ਅਜ ਕਲ ਕਈ ਸਟੇਜੀ ਕਵੀ ਪੈਸੇ ਜਾਂ ਵਡਿਆਈ ਦੀ ਭੁਖ ਕਰ ਕੇ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਅਜਿਹੀ ਕਵਿਤਾ ਫੋਕੀ ਜਿਹੀ ਤੇ ਓਪਰੀ ਜਿਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਨਾ ਤਾਂ ਕੋਈ ਸੁਹਜ ਸੁਆਦ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਮਨ ਨੂੰ ਟੁੰਬਣ ਵਾਲੀ ਕਾਵਿ ਛੁਹ। ਕਵਿਤਾ ਘੜਿਆਂ ਨਹੀਂ ਘੜੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਸੁਤੇ ਸਿਧ ਹੀ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚੋਂ ਫੁਟ ਕੇ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਦੀ ਹੈ।

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਿ ਪਾਲਨਾ ਧਾਰਮਕ ਛਤਰ ਛਾਇਆ ਥੱਲੇ ਹੋਈ ਅਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸਿਧ ਵਿਦਵਾਨ ਗਿਆਨੀ ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਮੁਢਲੀ ਵਿਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦਾ ਸੁਭਾਗ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ, ਕਿਉਂ ਨਾ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਜੀਵਨ ਵੀ ਧਾਰਮਕ ਰੰਗਣ ਵਿਚ ਰੰਗਿਆ ਹੁੰਦਾ। ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਿੱਖ ਕਵੀ ਹਨ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਰਚਨਾ ਵੀ ਸਿੱਖ ਆਸ਼ੇ ਅਨੁਸਾਰ ਅਰਥਾਤ ਗੁਰਮਤ ਦੇ ਅਸੂਲਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਕੀਤੀ ਹੈ। 'ਬਿਜਲੀਆਂ ਦੇ ਹਾਰ'', 'ਲਹਿਰਾਂ ਦੇ ਹਾਰ', 'ਲਹਿਰ ਹੁਲਾਰੇ' 'ਮਟਕ ਹੁਲਾਰੇ' ਅਤੇ 'ਰਾਣਾ ਸੂਰਤ ਸਿੰਘ' ਆਦਿ ਕਵਿਤਾ ਦੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਵਿਚ ਨਿਰੋਲ ਧਾਰਮਿਕ ਜੀਵਨ ਦਾ ਝਲਕਾਰਾ ਵਜਦਾ ਹੈ। ''ਕੰਬਦੀ ਕਲਾਈ'' ਤੇ ''ਰਾਣਾ ਸੂਰਤ ਸਿੰਘ'' ਨਾਮ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਤਾਂ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਨੂੰ ਬੜੀ ਸੁੰਦਰ ਨਾਲ ਵਰਨਣ ਕੀਤਾ ਹੈ। ''ਰਾਣਾ ਸੂਰਤ ਸਿੰਘ ਵਿਚ ਰਾਣੀ ਰਾਜ ਕੌਰ ਦਾ ਪਤੀ ਲਈ ਵਿਯੋ ਬਿਆਨਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਪ੍ਰਤੀਤ ਇਸਤਰ੍ਹਾਂ ਹੁੰਦਾ ਕਿ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਆਪ ਹੀ ਆਪਣੇ ਅਤ ਪ੍ਰੀਤਮ ਦੇ ਵਿਛੋੜੇ ਵਿਚ ਪੀੜਤ ਹੋ ਆਖਦੇ ਹਨ :

ਢੂੰਡ ਫਿਰੀ ਹਾਂ ਲਾਲ,
ਦੂਰ ਗੁਵਾਚਿਆ।
ਕੌਣ ਲਭਾਵੇ ? ਹਾਏ !
ਮੈਂ ਮਰ ਥਕੀਆਂ।
ਤੁਸੀਂ ਗਵਾਚੇ ਨਾਹੀਂ,
ਗਵਾਚੀ ਮੈਂ ਹਾਈ।
ਗਵਾਚੀ ਹੋਈ ਆਪ,
ਟੋਲੇ ਗਵਾਚਿਆਂ।

ਕਿੰਨੀ ਵੈਰਾਗਦੀ ਤੀਬਰਤਾ ਹੈ 'ਇਹਨਾਂ ਤੁਕਾਂ ਵਿਚ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਇਹ ਵੀ ਨਿਰਸੰਕੋਚ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਆਖਦੇ ਹਨ :

ਘਟਿ ਘਟਿ ਮਹਿ ਹਰਿ ਜੂ ਬਸੈ,
ਸੰਤਨ ਕਹਿਓ ਪੁਕਾਰੁ।

ਏਸੇ ਪਰਕਾਰ ਆਪ ਵੀ ਦਿਲ ਨੂੰ ਰਬ ਦਾ ਮੰਦਰ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਦਾ ਦਿਲ ਦੁਖਾਉਣਾ ਦੱਬ

ਨੂੰ ਨਾਰਾਜ਼ ਕਰਨ ਦੇ ਤੁਲ ਸਮਝਦੇ ਹਨ "ਮੰਦਿਰ ਮਾਰਤੰਡ ਦੇ ਖੰਡਰ" ਨਾਮੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਦਿਲੀ ਭਾਵ ਪਰਤੱਖ ਜਾਪਦੇ ਹਨ। ਮੰਦਰ ਦੇ ਪੱਥਰਾਂ ਨੂੰ ਤੋੜਣ ਵਾਲੇ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਇਸਤਰ੍ਹਾਂ ਅਖਵਾਉਂਦੇ ਹਨ :

"ਪੱਥਰ ਤੋੜੇ ਦਿਲ ਪਏ ਟੁਟਦੇ,
ਦਿਲ ਕਾਬਾ ਰਬਾਣੇ।
ਮਾਰੇਂ ਸਟ ਅਸਾਨੂੰ ਪਰ ਤਕ,
ਸਟ ਪਵੇ ਰਬ ਘਰ ਨੂੰ।
ਘਟਿ ਘਟਿ ਦੇ ਵਸਦਾ ਜਿਹੜਾ,
ਤੂੰ ਕਿਹਨੂੰ ਰੱਬ ਪਛਾਣੇ।

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਮਨ ਅੰਦਰ ਚਿਰਾਂ ਦੀ ਤਾਂਘ ਹੈ ਪਿਆਰੇ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਦੀ, ਪਰ ਜਦ ਦੀਦਾਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਉਹ ਬੁਲਾਇਆਂ ਬੋਲਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ :

'ਪੱਥਰ ਨਾਲ ਨਿਹੁੰ ਲਾ ਬੈਠੀ,
ਨਾ ਹੱਸੇ ਨਾ ਬੋਲੇ।
ਸੁਹਣਾ ਲੱਗੇ ਦਿਲ ਨੂੰ ਮੋਹੇ,
ਘੁੰਡੀ ਦਿਲੋਂ ਨਾ ਖੋਲ੍ਹੇ।
ਛਡਿਆ ਛਡਿਆ ਜਾਂਦਾ ਨਾਹੀਂ,
ਮਿਲਿਆਂ ਨਿਘ ਨਾ ਕੋਈ।

ਭਾਵੇਂ ਨਿਰਾਸਤਾ ਦੇ ਕਾਰਣ ਉਪਰੋਕਤ ਤੁਕਾਂ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਨਿਕਲ ਗਈਆਂ, ਪਰ ਝਟ ਹੀ ਸੋਝੀ ਆਈ ਤੇ ਅੰਤ ਨੂੰ ਇਕ ਗੁਰਸਿਖ ਵਾਂਗ ਉਸਦੀ ਰਜ਼ਾ ਨੂੰ ਹੀ ਠੀਕ ਮੰਨਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ :

'ਅੱਛਾ ਜਿਵੇਂ ਰਜ਼ਾ ਹੈ ਤੇਰੀ,
ਅਖੀਓਂ ਹੋਈਂ ਨਾ ਉਹਲੇ।

ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਵਾਂਗ ਆਪ ਭੀ ਨਿਕੀਆਂ ਨਿਕੀਆਂ ਕੁਦਰਤ ਦੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਵਿਚੋਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਲ ਅਸੀਂ ਘਟ ਵਧ ਹੀ ਧਿਆਨ ਦੇਂਦੇ ਹਾਂ, ਬੜੇ ਉਚੇ ਭਾਵ ਕਢਦੇ ਹਨ। ਇਹੋ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਦਾ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਧਰਤੀ ਤੇ ਪਏ ਹੋਏ ਕੋਲੇ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਉਸ ਤੋਂ ਮਹਾਨ ਸਿਖਿਆ ਕਢ ਕੇ "ਮਨੁਖੀ ਬਾਗ਼ੀ ਮਨ" ਨੂੰ ਟੁੰਬਦੇ ਹਨ:—

"ਸਾਬਣ ਲਾ ਲਾ ਧੋਤਾ ਕੋਲਾ,
ਦੁਧ ਦਹੀਂ ਵਿਚ ਪਾਇਆ।
ਖੂੰਬ ਚਾੜ੍ਹ ਰੰਗਣ ਭੀ ਧਰਿਆ,
ਰੰਗ ਨਾ ਓਸ ਵਟਾਇਆ।
ਵਿਛੜ ਕੇ ਕਾਲਖ ਸੀ ਆਈ,
ਬਿਨ ਮਿਲਿਆਂ ਨਹੀਂ ਲਹਿੰਦੀ।
ਅੰਗ ਅੱਗ ਤੇ ਲਾ ਕੇ ਵੇਖੋ,
ਚੜ੍ਹਦਾ ਰੂਪ ਸਵਾਇਆ।

'ਪ੍ਰੀਤਮ ਦੀ ਖਿਚ', 'ਮਿਲਨ ਦੀ ਤੜਪ' ਤੇ 'ਮਿਲਾਪ ਲਈ ਵਿਰਲਾਪ' ਜੁ ਦਿਠ ਲਿਖੀਆਂ ਤੁਕਾਂ ਤੋਂ ਪੜ੍ਹਿਆਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ, ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ ਕਵੀ ਹੋਣ ਦਾ ਸੂਚਕ ਹੈ:—

"ਅਸੀਂ ਸਿਕਦੇ, ਤੁਸੀਂ ਸਿਕਦੇ ਨਾਹੀਂ,
ਅਸਾਂ ਇਹ ਗੱਲ ਸੀ ਸਹੀ ਕੀਤੀ।
ਇਕ ਦਿਨ ਸਿਕਦਿਆਂ ਲੜ ਤੇਰੇ ਦੀ,
ਛੁਹ ਜੋ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ।
ਸਿਕਣ ਸਾਡਾ ਸੀ ਖਿਚ ਤੁਸਾਡੀ,
ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਗਲ ਨਜ਼ਰੀਂ ਆਈ।
ਤੁਸੀ ਚੁੰਬਕ ਸ਼ਹੁ ਖਿਚਾਂ ਵਾਲੇ,
ਤੁਸਾਂ ਸਿਕ ਅਸਾਂ ਦਿਲ ਸੀਤੀ।"

ਸੁ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ "ਬਲਿਹਾਰੀ ਕੁਦਰਤ ਵੱਸਿਆ ਤੇਰਾ ਅੰਤ ਨ ਜਾਈ ਲਖਿਆ" ਦੇ ਗੁਰਵਾਕ ਅਨੁਸਾਰ ਕੁਦਰਤ ਵਿਚ ਕਾਦਰ ਦਾ ਜਲਵਾ ਵੇਖਦੇ ਹਨ। "ਵੈਰੀ ਨਾਗ ਦਾ ਚਸ਼ਮਾ" ਦੇ ਗੀਤ ਵਿਚ ਲਿਖਦੇ ਹਨ :—

"ਵੈਰੀ ਨਾਗ ਤੇਰਾ ਪਹਿਲਾ ਝਲਕਾ,
ਜਦ ਅੱਖੀਆਂ ਵਿਚ ਵਜਦਾ।
ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਕਾਦਰ ਦਾ ਜਲਵਾ,
ਲੈ ਲੈਂਦਾ ਇਕ ਸਿਜਦਾ।

ਕਈ ਪੜਚੋਲੀਏ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਤੁਕਾਂ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰਦਿਆਂ ਆਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਹ ਤੁਕਾਂ "ਗੁਰਮਤ" ਦੇ ਉਲਟ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਜਜ਼ਬੇ ਵਾਲੇ ਕਵੀ ਹਨ, ਨਿਰੋਲ ਸਿੱਖ ਕਵੀ ਨਹੀਂ। ਜਿਵੇਂ :-

"ਮੇਰੀਏ ਜਿੰਦੇ ਤੇਰਾ ਜੀਵਨ,
ਕਿਸੇ ਨਦੀ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ।
ਤੇਰਾ ਜੀਵਨ ਕਿਸੇ ਜੰਗਲ ਬੇਲੇ।
ਤੇਰੇ ਭਾਗਾਂ ਵਿਚ ਅਰਸ਼ਾਂ ਤੇ ਉਡਣਾ,
ਤੇ ਗਾਂਦਿਆਂ ਫਿਰਨ ਅਕੇਲੇ....."

ਨਿਰਸੰਦੇਹ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਤਿਆਗ ਕੇ ਜੰਗਲਾਂ ਤੇ ਨਦੀਆਂ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਚਲੇ ਜਾਣਾ ਗੁਰਮਤ ਦੇ ਉਲਟ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦੁਰ ਜੀ ਵੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ :-

"ਕਾਹੇ ਰੇ ਬਨ ਖੋਜਨ ਜਾਈ,
ਸਰਬ ਨਿਵਾਸੀ ਸਦਾ ਅਲੇਪਾ
ਤੋਹੀ ਸੰਗ ਸਮਾਈ।

ਪਰ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਤੇ ਲੇਖਣੀ ਨੂੰ ਜ਼ਰਾ ਗਹੁ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰਿਆਂ ਝਟ ਪਤਾ ਲਗ ਜਾਵੇਗਾ ਕਿ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਦੁਖਾਂ ਜਾਂ ਔਕੜਾਂ ਤੋਂ ਤੰਗ ਆ ਕੇ ਕੇਵਲ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਹੀ ਜੰਗਲਾਂ ਜਾਂ ਦਰਯਾਵਾਂ ਦੀ ਓਟ ਨਹੀਂ ਲੈਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਵੀ ਇਕ ਮਹਾਨ ਕਵੀ ਹਨ। ਉਹ ਇਕ ਕਲਾਕਾਰ ਵਾਂਗ ਕੁਦਰਤੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਰੀਝਣ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਚਿਤਰਨ ਲਈ ਕੁਦਰਤ ਰਾਣੀ ਦੀ ਗੋਦ ਵਿਚ ਬੈਠਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਜੇ ਉਸ ਦਾ ਜੀਵਨ ਮਨੋਰਥ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਜਾਂ ਦਰਿਆਵਾਂ ਦੇ ਕਿਨਾਰਿਆਂ ਤੇ ਹੀ ਇਕ ਤਪੱਸਵੀ ਵਾਂਗ ਤਪ ਸਾਧਦੇ ਰਹਿਣਾ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਉਹ ਆਪ ਹੀ ਇਹ ਕਿਉਂ ਲਿਖਦੇ :-

"ਘਟਿ ਘਟਿ ਦੇ ਵਿਚ ਵਸਦਾ ਜਿਹੜਾ,
ਤੂੰ ਕਿਹਨੂੰ ਰੱਬ ਪਛਾਣੇ।"

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ 'ਨਾਮ ਬਾਣੀ ਦੀ ਮਸਤੀ ਵਿਚ ਹੀ ਸਦਾ ਅਨੁਮਾਦ ਰਸ ਮਾਣਨਾ ਲੋੜਦੇ ਹਨ ਤੇ ਉਹ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦੇ ਕਿ ਇਹ ਅਨੁਮਾਦੀ ਰੰਗ ਇਕ ਛਿਨ ਪਲ ਵੀ ਰੁਕ ਜਾਵੇ। ਜਿਵੇਂ ਆਪ ਹੁਲਾਰੇ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਬੋਲ ਉਠਦੇ ਹਨ:-

"ਅਜੋ ਪੀ ਤੇ ਹੁਣ ਹੀ ਪੀ,
ਤੇ ਪੀਂਦਾ ਪੀਂਦਾ ਜਾਈਂ।
ਪਿਰਮ ਰਸਾਂ ਦੇ ਪਿਆਲੇ ਨਾਲੋਂ,
ਲਾ ਕੇ ਬੁਲ੍ਹ ਨ ਚਾਈਂ।
ਹਰ ਦਮ ਪੀ ਤੇ ਖੀਵਾ ਰਹੁ,
ਇਹ ਮਸਤੀ ਨ ਉਤਰੇ।
ਕਲ੍ਹ ਨੂੰ ਖਬਰੇ ਕਾਲ ਆਇ ਕੇ,
ਦੇਵੇ ਖਾਕ ਰਲਾਈ।"

ਉਪਰੋਕਤ ਉਦਾਹਰਣਾਂ ਸਿਧ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਇਕ ਧਾਰਮਕ ਕਵੀ ਹਨ ਅਤੇ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਥੱਲੇ ਇਕ ਧਾਰਮਕ ਲਹਿਰ ਜਾਰੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ।

★★★

ਮਹੂਰਤ

ਬਲਜੀਤ ਸਿੰਘ 'ਜ਼ਖਮੀ'
ਬੀ. ਏ. ਆਨਰਜ਼ ਫਾਈਨਲ

ਭਾਵੇਂ ਲੱਖ ਪੜ੍ਹ ਲਓ, ਭਾਵੇਂ ਲੱਖ ਗੁੜ੍ਹ ਲਓ,
ਜੇ ਨਹੀਂ ਸੋਚ ਸ਼ਕਤੀ ਸ਼ਊਰਤ ਨੂੰ ਲਾਨ੍ਹਤ।
ਭਾਵੇਂ ਨੈਣ ਨਕਸ਼ਾਂ ਤੇ ਲੱਖ ਹੁਸਨ ਹੋਵੇ,
ਜੇ ਸੀਰਤ ਤੋਂ ਖ਼ਾਲੀ ਤਾਂ ਸੂਰਤ ਨੂੰ ਲਾਨ੍ਹਤ।
ਜੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਲਈ ਸਨਮਾਨ ਹੈ ਨਹੀਂ,
ਤਾਂ ਦਿਲ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਲਈ ਕਦੂਰਤ ਨੂੰ ਲਾਨ੍ਹਤ।
ਖੋਹ ਕੇ ਕਿਸੇ ਦੇ ਹੱਕਾਂ ਨੂੰ ਜੋ ਆਪਣੀ,
ਹੈ ਕੀਤੀ ਜੇ ਪੂਰੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਨੂੰ ਲਾਨ੍ਹਤ।
ਭਾਵੇਂ ਲੱਖ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਮਨਾ ਲੈ ਤੂੰ 'ਜ਼ਖਮੀ',
ਜੇ ਦੁਨੀਆਂ ਨਹੀਂ ਰਾਜ਼ੀ ਮਹੂਰਤ ਨੂੰ ਲਾਨ੍ਹਤ।

دھوکہ

از مہندر پال سنگھ چڈھا
بی اے فرسٹ ایر

بلونت اور موہنی کو کالج میں داخل ہوئے ابھی تین مہینہ ہی نہ گذرے تھے۔ کہ دونوں کو آپس میں اُنس ہو گیا۔ اگر بلونت کسی دن حاضر میں نہ آتا۔ تو موہنی کا جی پڑھائی میں نہ لگتا۔ اور وہ کلاس سے باہر چلی جاتی۔ یہی حال بلونت کا تھا۔ شاید وہ دونوں ایک دوسرے کے بغیر رہنا نہ چاہتے تھے۔ بلونت ہر روز موہنی کے ساتھ سمندر کے کنارے سیر کے لئے جاتا۔ اس طرح ان دونوں کی محبت دن بدن بڑھتی گئی

ایک دن بلونت موہنی کے گھر آیا۔ اس کے ساتھ ایک اور لڑکی تھی۔ موہنی نے بلونت کو پہلے کسی لڑکی کے ساتھ نہیں دیکھا تھا لیکن آج وہ دیکھ رہی تھی۔ بلونت نے بتایا۔ کہ وہ اس کی بہن کی سہیلی دنیا ہے اور منصوری سے بمبئی سیر کے لئے آئی ہے۔ موہنی کو کچھ شک ہونے لگا۔ ہر عورت اپنے محبوب کو کسی دوسری لڑکی کے ساتھ نہیں دیکھ سکتی۔ عورت کی فطرت ہی ایسی ہے۔ اس دن موہنی نے سر درد کا بہانہ کر کے ساتھ جانے سے انکار کر دیا

موہنی کو شک تو پہلے ہی ہو چکا تھا۔ لیکن ایک دن اس کا شک پکا ہو گیا۔ جبکہ اس کو بلونت کی کتاب سے دنیا کے نام کا منصوری سے آیا ہوا لفافہ ملا۔ موہنی کو اپنی کشتی ڈوبتی نظر آنے لگی۔ بلونت دوسرے ہی دن منصوری چلا گیا۔ وہ یہ سوچ بھی نہ سکتی تھی۔ کہ بلونت جیسا لڑکا ایک عورت کے دھوکا میں آ سکتا ہے۔ وقت گذرتا گیا۔ بلونت واپس نہ آیا۔ موہنی امتحان میں فیل ہو گئی۔ اس کے باپ نے اسے کالج سے اٹھا لیا۔ موہنی کے لئے اب اندھیرا ہی اندھیرا تھا۔ موہنی نے بلونت کو خط لکھا لیکن وہ اسے بھول چکا تھا

ایک ماں باپ جوان لڑکی کو کتنی دیر گھر میں رکھ سکتے ہیں۔ آخر ایک دن موہنی کی شادی کر دی گئی۔ ادھر دنیا بلونت کو جال میں پھنسانے میں کامیاب ہو گئی۔ بلونت جیسے دنیا کے ناز و ں میں مست ہو گیا تھا۔ جو دوسروں کا گھر برباد کرتا ہے۔ اس کا اپنا گھر کبھی سلامت نہیں رہ سکتا۔ دنیا بیمار رہنے لگی۔ اس کی صحت دن بدن بگڑنے لگی۔ وہ سوکھ کر کانٹا بنی جا رہی تھی۔ بلونت نے بہت علاج کیا۔ لیکن دنیا کے تار ٹوٹ چکے تھے۔ اس کی دنیا اس دنیا کو چھوڑ چکی تھی۔ بلونت کی نظر پلنگ پر پڑے ایک کاغذ کے ٹکڑے کی طرف پڑی۔ بلونت نے اس کو کھولا۔ لکھا ہوا تھا

پیارے بلونت

تمہارا بہت انتظار کیا۔ لیکن تم نے بہت دیر کر دی میں اب ختم ہو چکی ہوں مرنے سے پہلے میں تم کو ایک راز بتا دینا چاہتی ہوں۔ لیکن ڈرتی رہی۔ کہ کہیں تمہیں مجھے چھوڑنا نہ پڑے۔ لیکن میں راز بتا دینا چاہتی ہوں۔ میں شادی شدہ ہوں۔ میری شادی ایک ایسے آدمی سے ہوئی۔ جو کہ دولت چاہتا تھا۔ میرے ماں باپ اس کو اتنی دولت نہ دے سکتے تھے۔ اس نے مجھے پہلی رات ہی گھر سے نکال دیا۔ گھر سے نکالتے وقت اس نے کہا تھا۔ کہ جب تک میں مر نہ جاؤں۔ وہ دوسری شادی نہ کرے گا۔ اب تم اس کو جا کر بتا دو۔ کہ میں مر چکی ہوں۔ وہ دوسری شادی کر سکتا ہے۔ وہ لکس مونٹ ہوٹل کمرہ نمبر ۵ میں رہتا ہے۔ اس کا نام نریندر ہے۔

تمہاری بدنصیب دنیا

خط پڑھتے پڑھتے بلونت کی آنکھوں سے آنسو نکل پڑے وہ ایک شادی شدہ لڑکی سے محبت کر کے اپنی پیاری موہنی کو بھول گیا۔ موہنی کا خیال آتے ہی وہ ہوٹل کی جانب چل پڑا۔ تاکہ جلدی سے دنیا کے پتی کو خبر دے کر وہ بمبئی واپس چلا جائے۔ کمرے کا دروازہ کھٹکھٹانے پر اندر سے ایک آدمی نکلا۔ بلونت نے کہا کہ میں آپ کی بیوی کا سندیسہ لایا ہوں۔ وہ آدمی کچھ کہے بنا ہی اندر چلا گیا۔ جب واپس آیا۔ تو اس کے ساتھ ایک لڑکی تھی۔ بلونت نے اسے دیکھا۔ تو اس کے پاؤں تلے کی زمین نکل گئی۔ اس کی آنکھوں کے سامنے اندھیرا چھا گیا۔ اس کا سر چکرایا اور وہ گر پڑا۔ وہ لڑکی اس کی موہنی تھی۔ اس کی امید کی آخری کرن۔ اور وہ بھی ڈوب چکی تھی۔

لیکن اس جھلک کو مدھم کرنے کے لئے خیالات کے بادلوں کے جھنڈ کے جھنڈ اکٹھے ہو رہے تھے۔ خیال پیدا ہوتا تھا۔ کہ آج کل دنیا کسی کے احسان کو کہاں یاد رکھتی ہے۔ اور ایسا احسان بھی تو احسان کے نام پر دھبہ تھا۔ وہ تو میرا اخلاقی فرض تھا۔ خیال آتا تھا۔ کہ کتنی مشکل سے وہ اسے پہچاننے کے قابل ہو سکا تھا۔ آخر وہ اسے اتنا جلدی کیوں کر پہچان سکتی ہے۔ کتنے ہی قسم کے خیالات اس کے دماغ میں پیدا ہوتے۔ اور کئی دنوں تک دل و دماغ کی مصروفیت کا ایک ذریعہ بنے رہے

لیکن اس کی خوشی اور احساس احسانمندی کی کچھ انتہا نہ رہی جب چوتھے ہی روز اسے ایک چٹھی موصول ہوئی۔ اور وہ تھا۔ اس کا اپوائنٹمنٹ لیٹر اور بے اختیار اس کے منہ سے نکلا "کتنی اچھی ہے وہ"

"غریب کی محبت" - بقیہ صفحہ ۹

ماں ... یہ کیا ہوا۔ میں اس کے بغیر ایک لمحہ زندہ نہیں رہ سکتا وہ مجھ کو چھوڑ کر نہیں جا سکتی۔ میں اس کو وہاں سے بھی لے آؤں گا۔ اور وہ زور زور سے کمو ... کمو کرتا ہوا پاگلوں کی طرح باہر بھاگا۔ لیکن اس کا سر دروازے سے ٹکرایا اور وہ وہاں پر ہی گر گیا۔ لیکن کمو کی آواز اب بھی اس کے منہ سے آ رہی تھی

کمو کی ماں کے وہاں جانے سے پہلے ہی رمیش کمو کی دنیا میں جا چکا تھا۔ صبح رمیش کے گھر والوں کو پتہ لگا۔ کہ رمیش آیا ہے تو وہ بھاگے بھاگے آئے۔ لیکن اس کی لاش کو دیکھ کر حیران ہو گئے اب رونے کے سوا وہ کیا کر سکتے تھے۔

اور دونوں نے اپنی ایک نرالی دنیا بسائی

رُباعیات

از بلجیت سنگھ زخمی بی اے آنرز فائنل

خدمتِ خلقِ خدا کا جن میں جنون ہوتا ہے
نہ دن کو چین ہوتا نہ شب کو سکون ہوتا ہے
غیر فانی وہ سمجھتے ہیں اپنی ہستی کو اے زخمی
تختہ دار اُن کی نئی زندگی کا شگون ہوتا ہے

لذت جو ملتی ہے۔ ساقی مے خانے میں
لطف جو آتا ہے پینے و پلانے میں
کہیں اور یہ مل سکتا نہیں اے زخمی
کیا ڈھونڈتا ہے کعبہ اور بت خانے میں

کیا مزا ملتا ہے تم کو جلتے کے جلانے میں
لذت اُسے ملتی ہے اک آنکھ ملانے میں
اُسی آنکھ سے اے ظالم تو اُس کو کرے زخمی
جو لطف اُٹھاتا ہے تیرا ناز اُٹھانے میں

انتخاب از کلام جگر مراد آبادی

(از سردار پریتم سنگھ بی اے ڈی پی ایم)

دل کی خبر نہ ہوش کسی کو جگر کا ہے
اس سمت دیکھتی بھی نہیں رُخ جدھر کا ہے
دل رکھ دیا ہے سامنے لا کر خلوص سے
میری دلِ حزیں میں کہاں تابِ اضطراب
کس طرح دیکھو جلوۂ جاناں کو بے حجاب
پیہم ہجوم یاس سے آتا نہیں یقین

اللہ اب یہ حال تمہاری نظر کا ہے
سب سے جدا اصول تمہاری نظر کا ہے
آگے اب اس کے کام تمہاری نظر کا ہے
جو کچھ کمال ہے وہ تمہاری نظر کا ہے
پردہ پڑا ہوا مرے آگے نظر کا ہے
تم میرے سامنے ہو کہ دھوکا نظر کا ہے

از جگجیت سنگھ بی اے فائنل

احسان

وہ بی اے پاس کر چکا تھا۔ بیکاری کا مسئلہ اسے بھی حل کرنا تھا۔ کئی جگہ ملازمت کے لئے درخواست دے چکا تھا۔ لیکن ہر بار ناکامی کا منہ دیکھنا پڑتا۔ بیکاری سے تنگ آ چکا تھا۔ اس کے باعث ہر ایک کی نظروں میں ہیچ کھٹکنا چاہتا تھا۔ لیکن مجبور تھا۔ کرنا بھی کیا۔ اخبار میں اس کے لئے وانٹڈ (Wanted) کالم ہی سب سے قیمتی کالم ہوتا۔

ایک دن منسٹری آف فنانس میں ایک ٹائپسٹ کی جگہ کے لئے درخواستیں طلب کی گئیں۔ اندھا کیا چاہتا ہے دو آنکھیں۔ فوراً درخواست دے دی اور کچھ دنوں بعد انٹرویو کے لئے بلایا گیا

یوم مقررہ پر انٹرویو آفس میں پہنچ کر بڑی بے چینی سے اپنی باری کا منتظر تھا۔ دل و دماغ میں کئی قسم کے خیالات چکر لگا رہے تھے۔ بیکاری سے تنگ آ چکا تھا۔ درخواست کنندگان کی تعداد دیکھ کر حیران و پریشان تھا۔ اور اپنی اپوائنٹمنٹ کی کوئی گنجائش نہ سمجھتا تھا۔ سفارش اس کے پاس کوئی نہ تھی۔ کرتا تو کیا

انہیں خیالات میں مستغرق تھا۔ کہ چپڑاسی نے اس کا نام پکارا۔ اور جھٹ انٹرویو آفس میں داخل ہو گیا۔ انٹرویو بورڈ کی صدر ایک دوشیزہ تھی۔ جس کے نیلے نیلے شربتی ہونٹوں پر اس کے داخل ہوتے ہی ایک معمولی سی مسکراہٹ کھلی۔ اور نور آہی ابد ختم ہو گئی شاید یہ اس کا خیر مقدم کرتی ہو۔ لیکن اس مسکراہٹ نے غور و خوض کے سمندر میں ڈال دیا۔ ہو سکتا ہے اس کی مسرت ایسی ہو لیکن سب سے زیادہ تنگ کرنے والا خیال یہ تھا۔ کہ شاید اس سے کوئی ایسی بدتمیزی سرزد ہوئی ہو۔ یا اس کی چال ایسی مجنونانہ اور احمقانہ ہو۔ کہ لیے اختیار ہنسی آ گئی ہو۔ اور دماغ اسے امید ختم کرنے پر مجبور کر رہا تھا۔

خیر حسب معمول اس سے بھی سوال کئے گئے۔ اور وہ ان کا جواب دیتا گیا۔ لیکن اس کی نگاہیں اس کے چہرے پر لگی ہوئی تھیں اور یہ خیال وہ ایک لمحہ کے لئے بھی بھول نہ سکا تھا۔ کہ اسے اس کی مسکراہٹ کی وجہ معلوم کرنی ہے انٹرویو کے سوالات ختم ہوئے اور وہ انہیں خیالات میں غرق انٹرویو آفس سے باہر آ گیا۔

وہاں سے پیدل ہی گھر کو چل دیا۔ خیالات میں ایسا غرق تھا۔ کہ ایک دو دفعہ موٹر کی لپیٹ میں آنے سے بال بال بچا۔ وہ سوچتا تھا۔ شاید وہ اسے جانتی ہو۔ لیکن ہو نہیں سکتا۔

اپنی خیالات میں غرق تھا۔ کہ یکایک اسے ایک دن کا حادثہ یاد آ گیا۔ صبح کا وقت تھا۔ موسم سرما کی ٹھنڈی ٹھنڈی ہوا جسم کو چیرتی ہوئی چلی جاتی تھی۔ وہ بس سٹینڈ پر کھڑا بس کا انتظار کر رہا تھا۔ اس سے پہلے کئی آدمی انتظار کر رہے تھے۔ اور اس طرح کئی ایک بس کے منتظر لوگوں کی تعداد بڑھاتے گئے۔ مارے پالے کے جسم کانپ رہا تھا۔ لیکن انتظار کرنا ہی تھا۔ بس کے آنے میں ابھی پانچ منٹ باقی تھے وقت کاٹے نہ کٹتا دشوار دکھائی دیتا تھا۔ انتظار کی گھڑیاں بھی تو لمبی ہو گئیں۔ آخر بس آئی۔ وہ بس میں داخل ہونے کو ہی تھا۔ کہ کسی کے نازک ہاتھ اس کے شانوں پر پڑے

مڑ کر دیکھا ایک دوشیزہ کچھ کاغذات پکڑے کھڑی تھی۔ حیران تھا کون ہے اور کیوں اس نے پکڑا۔ وجہ پوچھنے ہی کو تھا۔ کہ وہ خود ہی بولی "اگر ہو سکے۔ تو مجھے اپنی باری میں جانے دیجئے۔ نہایت ضروری کام ہے" الفاظ کو سنتے ہی میں غور و خوض کے سمندر میں ڈوب گیا۔ بس میں ایک ہی سیٹ تھی۔ کبھی شدت کی سردی اور کبھی کالج سے لیٹ ہو جانے کا خیال آتا تھا۔ کسی فیصلہ پر نہ پہنچا تھا۔ کہ کنڈکٹر کے غضب ناک الفاظ سے چونک اٹھا۔ "صاحب خود نہیں آتے۔ تو دوسروں کا ٹائم کیوں ضائع کرتے ہو" الفاظ کو سنتے ہی بے اختیار ایک طرف ہو گیا۔ اور وہ بس میں چلی گئی۔ داخل ہوتے ہی اس نے مڑ کر دیکھا۔ اور اس کے شربتی ہونٹوں پر جنبش تھی۔ اس پریشان حالت میں کچھ نہ سمجھ سکا۔ شاید وہ اس کا شکریہ ہی ادا کرتے ہوں"

خیال کے آتے ہی مایوسی و نا امیدی کے بادلوں میں امید کی جھلک دکھائی دینے لگی۔ خیال آنا تھا۔ شاید وہ اس کے احسان کو یاد رکھتے ہوئے اسے ہی اپوائنٹمنٹ کر لے اور وہ بیکاری کی لعنت سے چھٹکارا حاصل کر سکے

کر گیا۔ لیکن رمیش کا کچھ پتہ نہ لگا۔ اُس کمو کو جس کو وہ جان
بھی زیادہ پیار کرتا تھا۔ اُس کو بھی خبر نہ کی۔ اخباروں، ریڈیو پر ہر
سے کوشش کی گئی۔ لیکن اُس کا کوئی پتہ نہ چلا۔ کمو کی حالت
ہی خراب ہوگئی۔ ایک لاش کی طرح جس میں جان تھی ہو لیکن
بھی کسی کے انتظار میں زندہ تھی۔ یہی حال اُس بیچارے کمو کا تھا
کے بچنے کی کوئی اُمید نہ تھی

کمو کی ماں رات کو بھاگتی بھاگتی رمیش کی ماں کے پاس گئی
کہا۔ بہن تو جانتی ہے۔ کمو مجھ کو جان سے زیادہ پیاری ہے
اس کی جان خطرے میں ہے۔ کوئی دوا کارگر نہیں ہوتی۔ رمیش
بغیر وہ مر جائے گی۔ میرا دُنیا میں کوئی نہ رہے گا۔ لیکن وہ بھی
کر سکتی تھی۔ اُس کا بھی تو یہی حال تھا۔ لیکن افسوس اُس رات
اپنے رمیش کی یاد کو دل میں لیے اس دُنیا سے ہمیشہ کے لئے
رخصت ہو گئی

وہ کمو جس نے زندگی میں صرف ایک سے ہی پیار کیا۔ اور
اس کے لئے قربان ہوگئی۔ اس کے ایک ہفتہ بعد رات کے وقت
رمیش کمو کے گھر چوروں کی طرح آیا۔ اور آہستہ سے اندر جا کے
کمو کو آواز دی۔

کمو .... کمو میں آگیا ہوں تیرا رمیش۔ جلدی کر تیار ہو
میں سب کچھ ٹھیک کر کے آیا ہوں۔ ہم آج ہی یہاں سے چلے
جائیں گے۔

کونے میں کیا دیکھتا ہے۔ کہ کمو کی ماں مردے کی طرح زمین پر
لیٹی ہوئی ہے!

ہیں! یہ کیا۔ آپ کا یہ حال۔ کمو کہاں!

او۔ تو کمو کو لینے آیا ہے۔ تو اُس کو لے جائیگا۔ اُس نے ... تیرا
بہت انتظار کیا۔

ہاں ماں۔ اُس کو بہت انتظار کرنا پڑا۔ لیکن اب اُس کو
انتظار نہ کرنا پڑے گا۔ اب ہم ایک نئی دنیا بسائیں گے

ہاں رمیش۔ اب تم نئی دنیا بساؤ۔ لیکن کمو تیری دُنیا سے
کہیں دُور چلی گئی ہے۔

نہیں ماں وہ نہیں جا سکتی۔ وہ اپنے رمیش کو چھوڑ کر نہیں جا
سکتی۔ ہاں وہ تیرے لئے ہی پیدا ہوئی تھی اور تیرا ہی نام لیتے اس
دُنیا کو چھوڑ گئی۔

(باقی صفحہ ۱۱ پر)

اے فلک

کوئی نہ مجھ کو اُٹھائے پڑا ہوں میں چوراستے پر
حسرتِ دل کوئی بھی باقی نہ ہے تیری
میری منزل بہت اُونچی میرا مقصد بہت اونچا
تختی یہ مٹ نہیں سکتی میرے عہدِ مصمم کی
میرا دل جانتا ہے اس جہاں کا نام فانی ہے
پہنچوں گا تیر کر بھی میں اپنی مقصود منزل پر
ترقی ہو رہی میری ہی محنت سے مشقت سے

چھوڑوں گا میں نہ مقصد کو چاہے جتنا گرا لے تو
دیوار سنگ چاہے میرے رستے میں بنا دے تو
بڑھوں گا میں بھی آگے ہی چاہے کانٹے بچھا دے تو
چاہے آندھی چلا بارش برسا بجلی گرا لے تو
چلے گی آگے ہی کشتی چاہے طوفاں مچا دے تو
توڑ کر بادباں اُس کے چاہے کشتی ڈبو دے تو
بڑھوں گا نہ رکوں گا میں خوف اپنا جتا لے تو

بتایا مجھ کو مرشد نے جھکانا سر نہیں نرخی
جھکوں گا نہ کبھی بھی میں زور اپنا لگا لے تو

بلبیر سنگھ نرخی
بی اے آنرز فائنل

پہلے رمیش کمو کے گھر سے ہو کر جاتا۔ اور واپسی پر ملتا ہوا گھر جاتا

انسان دولت سے دنیا میں ہر ایک کام کر سکتا ہے۔ وہ غریبوں کا خون چوس سکتا ہے۔ ان کو برباد کر سکتا ہے۔ لیکن قدرت کے آگے اس کا کوئی بس نہیں چلتا۔ کمو غریب گھر میں تو ضرور پیدا ہوئی تھی۔ لیکن قدرت نے اسے قدرتی خوبصورتی دی تھی۔ جس کو دیکھ کر چاند بھی شرم کے مارے اپنے آپ کو بادلوں میں چھپا لیتا۔ کمو کی ماں یہ اچھی طرح جانتی تھی۔ کہ کمو اور رمیش میں بڑا پیار ہے اور وہ ایک دوسرے سے الگ نہیں ہو سکتے۔ کمو کی ماں کو اگر کسی چیز کا فکر تھا۔ تو وہ تھا کمو کی شادی کا۔ وہ چاہتی تھی۔ کہ جتنی جلدی ہو سکے اس کی شادی کر دی جائے۔ کئی دفعہ رمیش سے کہہ چکی تھی۔ کہ رمیش تو ایک اچھے خاندان سے تعلق رکھتا ہے۔ تیرے ماں باپ کبھی بھی کمو کو اپنے گھر نہ لے جائیں گے۔ لیکن رمیش کچھ اس طریقے سے جواب دیتا۔ کہ ان کو خاموش ہو جانا پڑتا۔ کمو کی ماں رمیش کو جتنا پیار کرتی تھی۔ جتنا کہ کمو کو

ایک دن کمو کی ماں نے رمیش کو شام کے وقت اپنے گھر بلایا اور کہا۔

رمیش میں تیرے اور کمو کے پیار کو اچھی طرح جانتی ہوں۔ اور میں یہ بھی جانتی ہوں۔ کہ تم اکیلے نہیں رہ سکتے۔ لیکن تو جانتا ہے کہ کمو اب جوان ہے۔ اور غریب کی جوانی پر ہر ایک بری نظر سے دیکھتا ہے۔ اس لئے تو اپنے گھر والوں سے اس بارے میں صاف صاف کہہ دے۔ تاکہ بات صاف ہو جائے۔ رمیش کے پاس اس کا کوئی جواب نہ تھا۔ آج اس کو پہلی دفعہ یہ محسوس ہوا۔ کہ واقعی یہ ایک ایسا سوال ہے۔ جس کو جلدی سے جلدی حل کرنا چاہیئے۔ اچھا آج میں ضرور پتاجی سے اس بارے میں صاف صاف کہہ دوں گا۔ یہ کہہ کر وہ چلا گیا۔ شام کو جب پتاجی گھر آئے۔ تو رمیش نے بڑی کوشش کی۔ کہ وہ ان کے سامنے جا کر صاف صاف کہہ دے لیکن اس میں اتنی ہمت کہاں۔ آخر کار اس نے یہ فیصلہ کیا۔ کہ چلو ماتاجی سے سب بات کہہ دیتے ہیں۔ وہ بھاگا بھاگا ماتاجی کے پاس گیا۔

ماتاجی ۔ ۔ ۔ ۔ ماتاجی

کیا بات ہے بیٹا! ۔ تو بڑا گھبرایا ہوا نظر آتا ہے

ماتاجی میں ایک بات آپ سے کہنا چاہتا ہوں؟

کہو بیٹا کیا کہنا چاہتے ہو۔

ماتاجی ۔ ۔ ۔ ۔ ہیں ۔ ۔ ۔

کیوں رمیش کیا بات ہے۔ صاف صاف کیوں نہیں کہتے

پتاجی شادی ۔ ۔ ۔ ۔

او۔ تو صاحبزادے شادی کرنا چاہتے ہیں۔ یہ کون سی بڑی بات ہے۔ تیرے پتاجی کل ہی مجھ سے بات کر رہے تھے۔ کہ رمیش اب جوان ہے اس کی شادی کر دینی چاہیئے۔ اور لڑکی بھی انہوں نے دیکھی ہوئی ہے۔ بڑی اچھی لڑکی ہے

ماتاجی کون سی لڑکی ہے

ان کے دوست رام لال کی لڑکی جو کہ اب ایف اے میں پڑھ رہی ہے۔

ماتاجی۔ میں اس سے شادی نہیں کروں گا۔ میں نے اپنی پسند کی لڑکی دیکھی ہوئی ہے مجھے اس سے شادی کرنی ہے نہیں تو کرنی ہی نہیں۔

او کون ہے؟

کمو

رمیش یہ تو کیا کہہ رہا ہے۔ تیرے پتا کبھی بھی اس بات پر راضی نہ ہوں گے۔

"لیکن مجھے تو شادی کرنی ہے تو اسی سے۔ نہیں تو نہیں کرنی"

آپ پتاجی سے صاف صاف کہہ دیں"

دوسرے دن ہی جب رمیش کے پتا کام سے واپس آئے اور کھانا کھانے بیٹھے۔ اس وقت رمیش کی ماں نے شادی کے بارے میں بات کی اور کہا۔ کہ رمیش کمو سے شادی کرنا چاہتا ہے اور کہتا ہے کہ میں اور کسی سے شادی نہیں کروں گا۔ یہ کہنا ہی تھا کہ گھر میں شور مچ گیا۔ اس نالائق کی یہ جرأت ہے۔ میں اس کی ہڈی ہڈی ایک کر دوں گا۔ رمیش یہ باتیں سن رہا تھا۔ جب رمیش کا پتا رمیش کے کمرے میں گیا۔ اس وقت وہ وہاں تھا۔ رات بھر انتظار ہوتا رہا۔ لیکن رمیش کو نہ آنا تھا نہ آیا۔ رمیش کی ماں کمو کی ماں کے پاس گئی۔ اور پوچھا۔ کہ شاید رمیش ان کو کچھ بتا کر گیا ہو۔ لیکن اس کو وہاں سے بھی مایوس ہو کر آنا پڑا۔ ایک دن اس طرح ہفتہ گذر گیا۔ لیکن رمیش نہ آیا۔ کمو کی طبیعت بہت خراب ہو گئی۔ تھوڑا تھوڑا بخار بھی ہونے لگا۔ اسی طرح ایک

غزل

سرنیدر سنوری بہار
بی اے سیکنڈ ایر

یہ کے باوجود پیئے جا رہا ہوں میں
وہ کوستے ہیں بزم میں دشمن کے سامنے
بارش بخیر ہجر میں رنگیں خیالِ یار
دیوانگی میں دیکھیئے فرزانگی میری
دلنہ مجھ کو آرزوئے مے کشی نہیں
نالے بجھے وہ چاند بجھا صبح ہو چلی
یہ جان ہے جگر یہ میری کائناتِ دل
کھا کھا کے گام گام پہ تازہ فریبِ حسن

کیا اے جنونِ شوق کئے جا رہا ہوں میں
ہنس ہنس کے دل کا خون پیئے جا رہا ہوں میں
مر مر کے بار بار جیئے جا رہا ہوں میں
چاکِ حیاتِ خود ہی سیئے جا رہا ہوں میں
یہ تو پلا رہا ہے پیئے جا رہا ہوں میں
اس پر بھی انتظار کئے جا رہا ہوں میں
سب کچھ نثار تجھ پہ کئے جا رہا ہوں میں
پھر ان پہ اعتبار کئے جا رہا ہوں میں

دیدِ جمالِ یار کی ہیں بخششیں بہار
اک درد لا دوا کو لئے جا رہا ہوں میں

دھیان سنگھ بیدل بی اے سیکنڈ ایر

غریب کی محبت

وہ غریب ضرور تھی۔ لیکن اُس کی محبت غریب نہ تھی۔ لیکن اُس
ب تصور ضرور تھا۔ کہ وہ ایک غریب کے گھر پیدا ہوئی۔ اور اس کو
ی میں جوانی آئی۔ یہ سچ ہے کہ غریب کی جوانی اور جاڑے کی چاندنی
ہوتی ہے لیکن اتنا ہوتے ہوئے بھی رمیش کملا سے اتنا ہی پیار
تا تھا۔ جتنا کہ مچھلی پانی سے کرتی ہے۔ رمیش اور کملا کا پیار ابھی
ن کی آغوش میں پرورش پا رہا تھا۔ وہ اکٹھے سکول جاتے۔ کھیلتے اور
ایک دوسرے سے مذاق کرتے۔ اس طرح دن گذرتے گئے۔ رمیش
پتا ایک اچھا کھاتا پیتا آدمی تھا۔ اُس کو رمیش کا کملا کے ساتھ
س طرح گھومنا بالکل پسند نہ تھا۔ وہ نہیں چاہتا تھا۔ کہ میرا لڑکا ایک
یب خاندان کی لڑکی کیساتھ اس طرح گھومے۔ کئی دفعہ رمیش کے پتا نے
کو منع بھی کیا۔ کہ تو کملا کے ساتھ مت گھوما کر۔ لیکن رمیش نہ سمجھ
کا کہ پتا جی کیوں کملا سے کھیلنے اور کھیلنے سے منع کرتے ہیں۔ کملا میں
ن سی ایسی خرابی ہے۔ جس کی وجہ سے میں اُس کو چھوڑ دوں۔ رمیش
غریبی اور امیری کے امتیاز کو نہ سمجھ سکا۔ کہ اس کا باپ صرف
دولتمند اور امیر ہونے کی وجہ سے نہیں چاہتا کہ اُس کا بیٹا غریبوں
کے بچوں سے کھیلے۔

جوان ہونے کے باوجود بھی اُن کا پیار دلیسا ہی تھا۔ جیسا کہ بچپن
میں۔ لیکن بچپن اور جوانی کے پیار میں زمین آسمان کا فرق ہوتا ہے رمیش
نے میٹرک پاس کر لیا۔ اب وہ ایف اے کی تیاری کر رہا تھا۔ کملا بھی اسی
سال میٹرک کا امتحان دینا تھا۔ جب بُرے دن آتے ہیں۔ تو پوچھ کر نہیں
آتے۔ کملا کے امتحان میں ابھی چھ ماہ پڑے ہوئے تھے۔ کہ اس دوران
میں اُس کے پتا کی ٹکر ایک گاڑی سے ہو گئی۔ اور وہ ہمیشہ کے لئے اس
دنیائے فانی سے چل بسے۔ اب کملا اور اُس کی ماں دونوں رہ گئیں
رمیش کو اس کا بڑا صدمہ ہوا۔ کہ کملا نے پڑھنا چھوڑ دیا۔ رمیش
نے کافی کوشش کی۔ کہ وہ میٹرک کرے۔ لیکن وہ نہ مانی۔ آمدنی کا کوئی
خاص ذریعہ نہ تھا۔ صرف اُن کا اپنا مکان تھا۔ جس میں سے دو کمرے کرایہ پر
دیئے ہوئے تھے اور ایک میں وہ خود رہتے۔ دو پیٹ کا گذارہ چل ہی
جاتا۔ اتنا ہوتے ہوئے بھی اُن کا پیار دلیسا ہی تھا۔ کالج جانے سے

کی ہے۔ جو انہوں نے ۱۹۲۱ میں کہی تھی

کیا ہنڈ کا زنداں کانپ رہا ہے گونج رہی ہیں تکبیریں
اکنائے میں شاید کچھ قیدی اور توڑ رہے ہیں زنجیریں
بھوکوں کی نظر میں بجلی ہے توپوں کے دہانے ٹھنڈے ہیں
تقدیر کے لب کو جنبش ہے دم توڑ رہی ہیں تدبیریں
آنکھوں میں گدا کی سرخی ہے بے نور ہے چہرہ سلطانی کا
تخریب نے پرچم کھولا ہے۔ سجدے میں پڑی ہیں تعمیریں
کیا ان کو خبر تھی سینوں میں جو خون چرایا کرتے تھے۔
اک روز اسی خاموشی سے ٹپکیں گی دہکتی تقریریں
سنبھلو کہ وہ زنداں گونج اٹھا جھٹکو کہ وہ قیدی چھوٹ گئے
اٹھو کہ وہ بیٹھیں دیواریں دوڑو کہ وہ ٹوٹی زنجیریں

اس طرح ایک اور دوسری نظم بعنوان بھوکا ہندوستان، جو انہوں نے تقریباً ۱۹۳۵ء میں رقم کی اور اس میں بھی جوش نے سوئی ہوئی مخلوق کو پیغام آگاہی دی ہے۔ ملاحظہ ہو

آہ اے ہندوستان! اے کشور زار و نزار!
تیرے بچے بھی بلکتے ہیں۔ جواں بھی بیقرار
تیرے مُردوں کا کفن تک لے چلے چالاک چور
شق ہو اے تاریک جیتے جاگتے مردوں کی گور
تیرے اوپر آ کے ٹھہرا ہے ٹھگوں کا قافلہ
جھوم کر، پیٹ؟ اے بھیانک دیو پیٹ اپنی ہلا
اے بھڑکتی آگ! ٹھنڈی راکھ کی تہ سے نکل
اے رگ غیرت! ابھر اے خون کے چشمے ابل
گردنیں طوق غلامی سے ہوئی جاتی ہیں کج
اے کڑکتی برق! گر اے جھومتے بادل گرج
تا کجا یہ خواب؟ اے ہندوستان! آ ہوش میں
آج بھی ہیں سینکڑوں ارجن تیرے آغوش میں

اس قسم کی نظموں کی پُرشکوہ روانی وزن۔ تراکیب الفاظ اور جذبات کی خودسری میں انقلاب کے آہنی قدموں کی آواز سنائی دے رہی ہے۔ اور اسی طرح نظموں نے اردو ادب میں ایک طرز نو کی متحرک اور ولولہ خیز مجاہدانہ شاعری کی بنیاد ڈالی ہے۔ جس کا اثر ترقی پسند شعرا کی پوری نسل پر پڑا

اس طرح جوش کی ایک اور نظم بعنوان وفاداران ازلی کا پیام شہنشاہ ہندوستان کے نام "جارج ششم کی تاجپوشی پر رقم اس کے ہر مصرع سے نفرت و لعنت ٹپکتی ہے۔ جو انگریزی حکومت کے لئے ہر ہندوستانی کے دل میں مضمر تھی۔ اس میں طنز کے ساتھ کا نفرت کا اظہار ہے۔

تاجپوشی کا مبارک دن ہے۔ اے عالم پناہ
اے غریبوں کے امیر اے مفلسوں کے بادشاہ
اے گدا پیشوں کے سلطاں جاہلوں کے تاجدار
بے زروں کے شاہ، دریوزہ گروں کے شہریار

جوش کبھی تلخی۔ نفرت اور حقارت سے کام لیتے ہیں اور کبھی ط اور ظرافت سے ۱۹۳۶ء کے بعد سے انہوں نے تقریباً تمام سیاسی واقعات پر ایسی نظمیں کہی ہیں۔ اور انہی کے ساتھ وہ نظمیں شامل کی جا سکتی ہیں۔ جن میں جوش مستقبل کے خوش آئند اور حسب خوابوں کے شاعر ہیں۔ یہاں ان کی روحانیت اپنے شباب پر آ جا اور نادر تشبیہ اور استعارے۔ بے مثل تراکیب الفاظ۔ مصرع کا ترنم اور روانی اور تخیل کے چھلاوے ان نظموں کو اور زیادہ جا بنا دیتے ہیں

یہاں ان کی انقلابی اور رندانہ شخصیت ایک ہو جاتی ہے آزادی کا یہ حسین تصور اور وثوق کامل اردو شاعری میں اس سے نہیں آیا تھا۔ جس کی بنیاد میں پختہ طبقاتی شعور نہ سہی لیکن تو آزادی کا شدید احساس اور سامراج دشمنی کا جذبہ ضرور کار جوش کی روحانیت جو وطن کی محبت اور آزادی کی خواہش سے ہوئی۔ صحت مند اور انقلابی عناصر کی حامل ہے۔ اس وجہ وہ حقیقت سے گریز نہیں کرتی۔ بلکہ حقیقت کی بدصورتی حس نمایاں کرتی ہے وہ سماج کے ظلم فریب اور مکر کا پردہ چاک کر اور عدل و انصاف اور محبت کی ترغیب دیتی ہے

جوش نے ترقی پسند شاعری کی طرف بڑھنے کے لئے ایک بڑا انقلابی قدم اٹھایا۔ اور جیسا گمان غالب ہے کہ حالی نے شاعری کو گل و بلبل سے آزاد کرایا۔ اور حقیقت نگاری کی طرف کیا۔ جوش مذہبی وہم پرستی اور فرقہ پرستی سے آزاد کر کے انقلاب لے گئے۔

...ش کی آوازیں بلند ہونی شروع ہوئیں اور جب وہ اس پر بھی خاموش ...ئے۔ تو جناب صدر نے بڑھ کر ان کو اتنے زور کا دھکا دیا۔ کہ وہ ...ر گر پڑے۔ اس پر ایوان دو حصوں میں تقسیم ہو گیا۔ اعلیٰ ذات ...ل ایک طرف ہو گئے اور چھوٹی ذات والوں نے علیحدہ مسجد ...اور جلسے میں دونوں پارٹیوں میں شدید مار پیٹ شروع ہو گئی میں ...اس موقعہ کو غنیمت جانا۔ اور اندر گھس کر فریقین کے لیڈروں کو پکڑ کر منہ میں رکھنا شروع کیا۔ اور جلدی جلدی منہ چلانا شروع کیا اتنے میں کسی نے میرا شانہ ہلا کر مجھے جگا دیا۔ اب جو آنکھ کھلی تو کیا دیکھتا ہوں۔ کہ چھوٹی بہن مجھے دیکھ کر ہنس رہی ہے اور کہہ رہی ہے کہ بہت دیر سے بغیر کسی چیز کو منہ میں ڈالے منہ کیوں چلا رہے تھے میں نے کہا۔ تم نے جگا کر سارا مزہ کرکرا کر دیا۔ میں بڑی دیر سے بڑھیا بڑھیا پھل کھانے میں مصروف تھا۔

...پروفیسر جگن ناتھ ماتھر

جوش۔ شاعرِ انقلاب

شاعرِ انقلاب کے لقب نے جوش کے شیدائیوں کو شش و پنج ...ڈال رکھا ہے۔ اور یہاں تک کہ نقادانِ دور اس کی قدر و اہمیت ...صحیح میزان نہیں کر سکتے۔ اور یہی وجہ ہے کہ رومان و انقلاب میں ...دیوار حائل ہو گئی ہے۔ اور اصحابِ سخن سنج کے دماغ میں ایک تذبذب ...لئے پیدا ہو جاتی ہے۔ چونکہ ان کا رومانی کلام۔ انقلابی کلام سے ...جہا بہتر ہے لہٰذا انہیں پھر شاعرِ انقلاب کے لفظ سے کیوں ...ملقب کیا جائے۔

اقبال نے لفظ انقلاب کو سیاسی اور سماجی تبدیلی کے معنوں میں ...سب سے پہلے استعمال کیا ہے اور سیاسی انقلاب کا تصور بھی اردو شاعری ...اقبال ہی نے عطا کیا ہے۔ مفلسی۔ کسان۔ آقا۔ غلام و حاکم ...موضوعات پر سب سے پہلے اقبال ہی نے قلم آزمائی کی ہے اس ...باوجود شاعرِ انقلاب کا خطاب جوش ہی کے حصہ میں آیا۔ اس ...وجہ صرف یہ معلوم ہوتی ہے۔ کہ اقبال نے براہ راست سیاسی ...موضوعات پر کم زور دیا ہے اور انقلابی تصورات کو اپنے مخصوص زاویہ ...نگاہ سے دیکھا ہے۔ اور انہیں اپنے فلسفۂ خودی کے سانچہ میں ڈھال ...ہے۔ جو بنیادی طور سے انقلابی فلسفہ نہیں ہے لیکن برخلاف ...کے جوش نے ایجی ٹیشنل (agitational) نظموں کو ...ہے لیکن یہ کلام کتنا ہی سطحی اور جذباتی کیوں نہ سمجھا جائے تاہم ...سے انکار کی گنجائش نہیں۔ ان کا ہیجان اور ابال ہندوستان ...کی زندگی کے ہیجانی دور کا ترجمان بن گیا۔ جوش کی ایک مسلسل ...چند اشعار جبر و تشدد و سرمایہ داری پر ایک بھاری تازیانہ لگاتے ہیں۔ اور مجبور اور لاچار کسان کو جاگ اٹھنے کی تلقین دیتے ہیں

ایک دل اور یہ ہجوم سوگواری! ہائے ہائے!
یہ ستم اے سنگدل سرمایہ داری ہائے ہائے
تیری آنکھوں میں ہیں غلطاں وہ شقاوت کے شرار
جن کے آگے خنجر چنگیز کی مڑتی ہے دھار
بیکسوں کے خون میں ڈوبے ہوئے ہیں تیرے ہات
کیا چبا ڈالے گی اور کم بخت! ساری کائنات
ظلم اور اتنا! کوئی حد بھی ہے اس طوفان کی
بوٹیاں ہیں۔ تیرے جبڑوں میں غریب انسان کی
دیکھ کر تیرے ستم اے حامیٔ امن و امان!
گرگ رہ جاتے ہیں دانتوں میں دبا کر انگلیاں (۱۹۲۹)

لیکن اس کے باوجود بھی میں یہ کہے بغیر نہیں رہوں گا۔ کہ جوش رومانی شاعر ہیں اور ان کا انقلابی تصور بھی رومانی ہے جس کے زیر اثر وہ مشتعل ہو کر جذبات کی رو میں بہ جاتے ہیں۔ ان کے کلام کو بغور پڑھنے کے بعد دل میں یہ خیال پیدا ہوتا ہے۔ کہ شاید ان کی رومانی فطرت انہیں جلد بازی کی ترغیب دیتی ہے اور ساتھ ساتھ وطن کی آزادی کے لئے وہ اس قدر بے چین اور بے قرار ہو جاتے ہیں۔ کہ وہ اپنے آپ کو قابو میں نہیں رکھ سکتے۔

جوش نے ایجی ٹیشنل نظمیں بھی کہی ہیں۔ جو اردو ادب میں قابل قدر اضافہ ہے۔ اور اس نے بہ آواز بلند انگریزی حکومت کے زور و ظلم پر حملہ کیا ہے اور بڑھتی ہوئی جوش آزادی کی موصلہ افزائی

مصر۔ افریقہ اور امریکہ میں کسی زمانہ میں انسان غلاموں کی شکل کوڑیوں کے مول بکتے تھے۔ اس کے بعد اب انسان ہم کو غلام بنا رہا ہے۔ اور ہم کو سر بازار غلاموں کی طرح بیچتا ہے۔ چنانچہ پھل فروش ہمیں چھانٹ چھانٹ کر لوگوں میں بیچتے ہیں۔ امراء اور رؤساء جن کی جیبیں نوٹوں سے بھری ہوتی ہیں۔ ہماری نوک پلک دیکھ کر کاغذ کے نوٹوں اور چاندی کے چمکتے سکوں کے بدلے گھر لے جاتے ہیں۔ اور خدا کا کوئی نیک بندہ اس ظلم پر آف تک نہیں کرتا۔ آج زمین پر سرمایہ داری نے صرف زر۔ زمین اور زن کی ہی لوٹ نہیں مچا رکھی بلکہ پھلوں کو بھی انہوں نے اپنے باپ دادا کا مال سمجھ رکھا ہے۔ چنانچہ وہ سمجھتے ہیں۔ کہ خدا نے پھل صرف ان کیلئے ہی پیدا کئے ہیں۔ جن کی جیبیں نوٹوں سے پُر ہیں۔ آج ہم ان سرمایہ داروں۔ مادہ پرستوں اور قانون کے ناخداؤں کو بتا دینا چاہتے ہیں۔ کہ خدا نے ہم کو اس لئے نہیں پیدا کیا ہے۔ کہ وہ سوختہ ساماں جلیبیوں۔ دل گداز رس گلوں اور شکر زدہ مٹھائیوں کی طرح ان سرمایہ داروں کے پیٹ میں جا کر ان کی شکم پُری کریں یا بیاہ شادیوں اور دعوتوں میں ہم پر ہاتھ صاف کئے جائیں یا پھر امیروں اور سرمایہ داروں کے تحائف کے لئے ہم کو سروں پر سر بازار پھرایا جائے۔ اس تشدد پر اب جناب صدر اپنے زریں خیالات کا اظہار فرمائیں گے اور لیچی جہاں پُر زور تالیوں کے شور کے درمیان کرسی پر بیٹھ گئیں۔ اس کے بعد مسٹر آم مائیکروفون کے آگے کھڑے ہو کر یوں گویا ہوئے

برادرانِ ملت خدا نے مجھے انسانی جسم میں خون بنانے کے لئے پیدا کیا ہے۔ مگر بڑے افسوس کے ساتھ کہنا پڑتا ہے کہ زرد چہرے لئے ہوئے نحیف اور محنت کش مزدور جنہیں میری سخت ضرورت ہے۔ آہ! ان تک میری رسائی نہیں ہوتی۔ اور میں سر بازار غلاموں کی طرح بکتا ہوں۔ اور جن کی جیبیں نوٹوں سے پُر ہوتی ہیں مجھے خرید کر لے جاتے ہیں اور مفلس اور غریب مجھے حسرت بھری نظروں سے دیکھ دیکھ کر رہ جاتے ہیں۔ آہ اس وقت میرے دل کی حالت مت پوچھئے کیا ہوتی ہے۔ کہ کیا پیدا ہوئے تھے دنیا میں اس دن کے لئے۔ اس لئے کہ میں بھی آخر ایک جاندار ہوں۔ اکثر میرے دیکھتے ہی دیکھتے چالاک دوکاندار غریب مفلس کو دیکھ کر میرے دوست اور گلے سڑے ساتھیوں کو سستے داموں پر ان کے گولے کر دیتا ہے اور جب بیچارا غریب اور سادہ لوح انسان اس دوکاندار کی پُر فریب باتوں میں آ کر مریض اور کوڑھ زدہ ساتھیوں کو لے جاتا ہے۔ تو میرا دل خون کے آنسو روتا ہے۔ آج ہندوستان میں لاکھوں لاغر۔ کمزور اور زرد چہرہ لئے ہوئے انسانوں کو میری ضرورت ہے ساتھیو! اب وقت آ گیا ہے کہ چوتھی اور آخری جنگ عظیم کو ریا۔ انڈو چائنا کے لئے نہیں۔ بلکہ سادی عمر کے پسماندہ لوگوں کے لئے لڑی جائیگی اس کے بعد آم صاحب پُر زور تالیوں کی گونج میں اپنی کرسی پر بیٹھ گئے۔ اس کے بعد مسٹر سیب اپنے اپنے سرخ و سفید گال لئے ہوئے مائیکروفون کے آگے کھڑے ہو کر یوں گرجنے لگے۔

بھائیو۔ میرے متعلق مثل مشہور ہے۔ کہ ایک سیب روز کھاؤ اور ڈاکٹر کو بھگاؤ۔ مجھ میں فولاد سب پھلوں سے زیادہ ہوتا ہے میں طاقت بخشتا ہوں۔ اپنے سرخ سرخ گالوں کی طرح اشارہ کرتے ہوئے انسان کے گال بھی اپنے جیسے سرخ بنا دیتا ہوں۔ کمزور اور دبلے پتلے بچوں کو سیب کا رس پلانے سے وہ موٹے اور طاقتور ہو جاتے ہیں۔ لیکن افسوس صد افسوس کہ آم تو شاید غریبوں کو میسر آ جائے۔ لیکن سیب کا غریب کے لئے کھانا تو درکنار۔ اس تک غریبوں کی نگاہیں تک نہیں پہنچ سکتی۔ چنانچہ شہر کی ہر پھل کی دوکان پر رنگ برنگے سیب سرخ کاغذوں اور چاندی کے ورق میں لپیٹے ہوئے سب سے بلند جگہ پر پڑے ہوتے ہیں۔ گویا کہ یہ سیب نہیں سونے کے انڈے ہیں جنہیں صرف امیر قسم کے لوگ کھا سکتے ہیں۔ اور اس سرمایہ دارانہ نظام کے تحت جو ہسپتال قائم ہیں وہ بھی بہت بڑا دھوکا ہے۔ چند دن کڑوی کسیلی دوائیں پی پی کر کیا اس قسم کی عمارتوں پر روپیہ ضائع کرنے کی بجائے اس قسم کے سیب خرید کر غریبوں۔ لاغروں و محنت کشوں اور مزدوروں میں مفت تقسیم نہیں کئے جا سکتے۔ تاکہ وہ مضبوط اور طاقتور ہوں۔ لیکن کون سنتا ہے فغان درویش لیکن اب وقت آ گیا ہے۔ کہ تمام پسماندہ پھلوں میں سیب کے حصول کی خاطر جنگ کا بگل بجایا جائے۔ اس کے بعد سیب صاحب اپنی کرسی پر بیٹھ گئے۔ اس کے بعد مسٹر کیلے کی تقریر ہوئی۔ انہوں نے اپنی نفاست اور تقویت پر اس درجہ خودستائی سے کام لیا۔ کہ چاروں طرف چہ میگوئیاں شروع ہو گئیں۔ اور جب انہوں نے کہا۔ کہ آج سے تمام پھلوں میں شہنشاہ ہونے کا دعویٰ کرتا ہوں۔ تو سارے جلسے میں خاموش

...رہا تھا۔ کیا تم مجھے میرے وطن لے چلو گے اس پر فرشتے نے بڑی زور سے ایک قہقہہ لگایا۔ گویا وہ میرا مطلب سمجھ گیا تھا اور فرمانے لگا۔ تمہاری طرح ہر ایک انسان اس فانی دنیا کو اپنا وطن سمجھ بیٹھتا ہے۔ اور ہر طرح سے اپنی من مانی کرتا ہے اور اصلیت سے بے خبر ہو کر ہزاروں گناہ کرتا ہے۔ اپنے بھائیوں سے عداوت رکھتا ہے۔ اور خود غرض بن جاتا ہے۔ قوم پرستی اور مذہب کی آڑ میں سینکڑوں بدکاریاں کرتا ہے۔ اور اپنی حیثیت کو بھلا بیٹھتا ہے۔

آ۔ آج میں تجھے تیرے اصلی وطن لے چلتا ہوں۔ جہاں نہ مذہب و ملت کا جھگڑا ہے نہ جاہ و جلال کا۔ جہاں نہ خود غرضی کا سوال ہے اور نہ قوم پرستی۔ جہاں سب کا پروردگار ایک ہے۔ اور سب کا وطن ایک ہے

طنزیہ

پھلوں کی کانفرنس

جوگندر سنگھ
کلاس پریسپارٹری

عالم خیال کے ایک بہت بڑے میدان میں ایک وسیع پنڈال تھا۔ جس میں طرح طرح کے میوے اور پھل بجائے تھالوں کے کرسیوں پر فروکش تھے۔ صدر کی کرسی پر مالدے آم تشریف فرما تھے۔ نائب صدر کے فرائض سیب صاحب انجام دے رہے تھے۔ اور صاحب صدر کے برابر تیسرے نمبر پر لیچی جہاں جنرل سیکرٹری فروٹ کانفرنس تشریف فرما تھیں۔ ما بدولت اس خوف سے اندر داخل نہیں ہوئے کہ کہیں پھلوں میں بھگدڑ نہ مچ جائے۔ سب سے پہلے آم صاحب نے کھڑے ہو کر تمام شریک ہونے والے سب پھلوں کا خیر مقدم کیا۔ اور اپنی تقریر میں کہا۔ کہ ان تمام پھلوں کا شکریہ ادا کرتا ہوں۔ جو درختوں اور باغوں سے اٹھ اٹھ کر کانفرنس میں شرکت کی غرض سے تشریف لائے ہیں۔ اس وقت کانفرنس میں ہم یہ فیصلہ کرنے کے لئے جمع ہوئے ہیں کہ ہم کو کھانے کا حق سب سے زیادہ کس طبقہ کو پہنچتا ہے۔ دراصل قدرت نے ہم کو صرف اس لئے پیدا کیا تھا۔ کہ ہم غریبوں مزدوروں اور کمزوروں کے جسم کو طاقت اور توانائی بخشیں۔ لیکن اس اندھی نگری میں ہمارا نہایت غلط استعمال ہو رہا ہے اور ہم لوگوں کو وہ حضرات کھا جاتے ہیں جو کسی طرح ہمارے مستحق نہیں۔ جہاں تک میری ذات کا تعلق ہے۔ مجھ پر شروع سے ہی بڑے ظلم ہوئے ہیں۔ بڑے بڑے قربانی کے بکرے میری حالت زار پر خون کے آنسو روتے ہیں مجھے کاٹا جاتا ہے اور میرے جسم کے ٹکڑے ٹکڑے کر کے ان کو قابو میں رکھا جاتا ہے۔ اور ان پر برف کے ٹکڑے لاد دیئے جاتے ہیں۔ اگر میں کسی بدتمیز کے ہاتھ لگ جاتا ہوں تو دانت سے میرا سارا رس کھینچ لیتا ہے۔ اور اس کے بعد سارا گودا اپنے معدہ میں پہنچا دیتا ہے میرے جسم سے خون ٹپکتا ہے۔ جس کو کھانے والے رس کہتے ہیں۔ اس میں ظالم ذائقہ محسوس کرتے ہیں۔ اور کھانے والے واہ واہ اور سبحان اللہ کی آوازیں بلند کرتے ہیں ؎

کسی کی جان گئی آپ کی ادا ٹھہری

یہ ہے مجھ بدنصیب کا حشر جو جناب ککڑی اور جناب شہتوت کے مقابلہ میں ایک گاما پہلوان کی حیثیت رکھتا ہے۔ میرے خیال میں آپ حضرات میں جو میرے مقابلہ میں دبلے اور نحیف ہیں۔ ان کو تو ایک ہی دفعہ میں لقمہ اجل بنا دیا جاتا ہوگا (ہر طرف سے شیم شیم کی آوازیں بلند ہوتی ہیں) اور اس کے بعد آم صاحب اپنی کرسی پر واپس آتے ہیں

صدر کی تقریر ختم ہونے کے بعد مس لیچی جہاں تالیوں کی گونج میں اسٹیج پر تشریف لائیں۔ آپ کا چہرہ سرخ تھا اور پورے جسم پر مہاسے نکلے ہوئے تھے۔ آپ نے مائیکروفون کے سامنے آکر اپنی تقریر میں فرمایا۔ کہ بھائیو میں آپ سب سے پہلے معافی کی خواستگار ہوں۔ کیونکہ ادھر میری طبیعت بہت خراب تھی۔ ایک ظالم کھٹیک نے مجھے جھولے کے نیچے رکھ کر میرے اوپر بڑے بڑے تربوز لاد دیئے۔ جس سے میں کچلی جا رہی تھی۔ میرا دم گھٹا جا رہا تھا۔ میں چیخ رہی تھی۔ تھوڑی دیر بعد اللہ ایک مزدور کا بھلا کرے۔ اس نے جھولے کو حرکت دیکر مجھے اس بوجھ سے نجات دلائی اور میں زندگی کا سانس لینے کے قابل ہوئی۔ مگر مجھے بڑی مسرت ہے کہ آج میں آپ حضرات کے درمیان کھڑی ہو کر اپنا دکھ درد بیان کر رہی ہوں۔

آپ حضرات کو معلوم ہے۔ کہ ہم سب اولاد آدم کا ہمیشہ شکار رہے ہیں۔ اور ہمارے ساتھ ہمیشہ نامنصفانہ سلوک ہوا ہے۔ ہم لوگوں کا صبر ملاحظہ ہو۔ کہ ہم نے کبھی زبان سے اف تک نہ کی۔ عرب

میں ترقی کر رہا ہے۔ دیگر ہم اُمید کرتے ہیں۔ کہ آئندہ شمارے میں یہ کمی بھی پوری ہو جائیگی۔ بہر حال جن لوگوں نے اپنے مضامین دیئے ہیں ہم انہیں یقین دلاتے ہیں۔ کہ اگر ان کا مذاق اسی طرح ترقی کرتا رہا۔ تو ان کی ادبی کاوشیں ضرور یار آور ہوں گی۔

فقط "مدیر"

بیروزگاری

از پریتم سنگھ ایم اے (طالب علم)

دوپہر ڈھل چکی تھی اور آج بھی حسب معمول دن بھر خاک چھاننے کے بعد میں نے مایوسی کی حالت میں گھر کا رُخ کیا۔

آج میں گھر نہ جانا چاہتا تھا۔ کیونکہ گھر والے مجھ سے تنگ آ چکے تھے اور میں دنیا داروں سے تنگ آ چکا تھا۔ ایپلائمنٹ ایکسچینج کے افسران کے آئے دن کے نا ارضا فانہ برتاؤ اور بے وجہ جھڑکیوں سے میں تنگ آ چکا تھا۔ اور اس پر طرفہ یہ کہ کوئی بھی اُمید نوکری کے مل جانے کی باقی نہ رہی تھی۔

اس دماغی تذبذب میں مبتلا میں نے اپنے آپ کو ایک کافی لمبی چوڑی سڑک پر پایا۔ جس کے دونوں طرف بڑے بڑے گھنے درخت لگے ہوئے تھے۔ دن بھر کی تھکاوٹ اور مایوسی نے مجھے نڈھال کر دیا تھا۔ اور میری ٹانگوں نے آگے چلنے سے انکار کر دیا تھا۔ میں نے لاچار ہو کر ایک گھنے درخت کے تنے کا سہارا لیا۔ اور بیٹھ کر آرام کرنے لگا۔ یہی گھنے چھاؤں اور خاموش پیڑ ہی تو راہ چلتے تھکے ہارے مسافروں کے ساتھی ہوتے ہیں۔

گرمی کا موسم تھا۔ اور ٹھنڈی ٹھنڈی ہوا چل رہی تھی۔ خوشگوار جھونکے راحت کا سامان پیدا کرنے لگے۔ ہوا کی لوری سے مجھے نیند آنے لگی۔ اور میں دنیا کی پریشانیوں سے بہت دُور ہونے لگا۔ اور کچھ دیر بعد میں اس دُنیا کی پریشانیوں سے دُور ہونے لگا۔ واہ ری قدرت — کہاں در در کی ٹھوکریں اور کہاں جنت کی نعمتیں۔

بس کیا تھا۔ پری چہرہ شہزادیاں آئیں اور میں نے اُن کے ساتھ ایک چاہت ہی خوشنما باغ کی سیر کرنے لگا۔ باغ کی ہر چیز میں قدرت کی کاریگری عیاں تھی۔ کہیں فوارے چل رہے تھے۔ تو کہیں دودھ کی ندیاں بہہ رہی تھی اور لوگ پیٹھے رنگ لیاں منا رہے تھے۔ کہیں ناچ ہو رہا تھا اور کہیں گانا کہیں شادیانے بج رہے تھے۔ غرض ہر طرف مسرت کے سامان موجود تھے ہم بھی ایک چبوترے پر جا کر جلوہ افروز ہو گئے۔ بیٹھنے کی دیر تھی۔ کہ نہایت ہی عمدہ قسم کا بھینی بھینی خوشبو والا لال رنگ کا شربت ہمارے سامنے لایا گیا۔ کسی نے اپنے نازک ہاتھوں سے مجھے بھی ایک جام پلایا۔ کان میں آواز پڑی۔ کہ یہاں کی سلطنت کی باگ ڈور تمہارے ہی ہاتھوں میں ہے بس کیا تھا۔ اسی مستی کے عالم میں دَور پر دَور چلنے لگا۔ خوب پی اور جی بھر کر پی۔ یہاں تک کہ اپنے آپ کو سنبھالنا بھی مشکل ہو گیا۔ قدم ڈگمگانے لگے اور نہ جانے کس طرح ٹھوکر لگی۔ کہ دھڑام سے زمین پر گر پڑا۔ اور میری آنکھ کھل گئی۔ میں جھنجھلا کر اُٹھ کھڑا ہوا۔ اور سوچنے لگا۔ کہ معاملہ کیا ہے معلوم ہوا۔ کہ یہ سب خواب تھا۔ پھر وہی رام کہانی۔ وہی نوکری کی تلاش اور وہی در در کی ٹھوکریں۔ جنہوں نے میری زندگی کو تلخ بنا دیا تھا۔ کتنی شاندار تھی میری کالج کی زندگی۔ اور شاید اس سے بھی بڑھکر میرا بچپن! بچپن کا خیال آتے ہی میری جانے پیدائش مجھے یاد آ گئی

لعنت ہے۔ اس فرقہ پرستی پر جس نے ملک کو دو حصوں میں تقسیم کر دیا۔ اور ہزاروں کے گھروں کو ویران کر دیا۔ کیا اسی کا نام انسانیت ہے کہ ماں باپ بچوں سے اور بیویاں خاوندوں سے ہمیشہ ہمیشہ کے لئے جُدا ہو جائیں۔ اور محلوں میں رہنے والے لوگ بے گھر و بے روزگار ہو جائیں۔ غرض اس بٹوارے نے لوگوں کی رنگین زندگیوں کو تلخیوں میں بدل دیا۔ ایک بار میرے دل میں وطن کی یاد تازہ ہو گئی۔ اور میں نے وطن واپس لوٹ جانے کی ٹھانی لیکن ایسا نہیں ہو سکتا تھا نہ مال و دولت ہی اپنے پاس تھا نہ جاہ و جلال اور اپنا وطن اپنا ملک نہ رہا تھا۔ لیکن پھر بھی دل تڑپ اُٹھا۔ اور میں بے باکانہ بھاگنے لگا۔ بھاگتے بھاگتے ایک پتھر سے ٹھوکر کھا کر گر پڑا اور میری زبان ساکت ہو گئی۔ اچانک میں نے ایک نئی قسم کی شکل کو اپنی طرف آتے ہوئے دیکھا۔ لیکن میں کچھ نہ بول سکا اور حیرانگی سے اُس کی طرف گھور گھور کر دیکھنے لگا۔ وہ کالی اور لمبی سی شکل میرے اور بھی قریب آ گئی اور کہنے لگی

اُٹھ نادان میں تیرا فرشتہ ہوں اور جب اس خدائے عزوجل کا حکم ہوتا ہے۔ تو ہم تمہارے جیسے لوگوں کو لینے آتے ہیں۔ میرا دل اُس سے

تیغ میگزین

شعبہ اردو

بابت دسمبر ۱۹۵۴ء

مدیر
جمیل سنگھ نہوڑہ
بی اے (فائنل)

نگران
پروفیسر جگن ناتھ
ماتھر
ایم اے

نمبر شمار	مضمون	راقم	صفحہ
۱	ایڈیٹوریل	مدیر	۱
۲	بے روزگاری	پریتم سنگھ دھم	۲
۳	پھلوں کی کانفرنس	جوگندر سنگھ چاولہ	۳
۴	جوش شاعر انقلاب	پروفیسر جگن ناتھ ماتھر	۵
۵	غزل	سریندر سوری بہار	۷
۶	غریب کی محبت	دھیان سنگھ	۷
۷	غزل اے فلک	بلجیت سنگھ زخمی	۹
۸	احسان	جگجیت سنگھ	۱۰
۹	رباعیات	بلجیت سنگھ زخمی	۱۱
۱۰	انتخاب کلام جگر مرادآبادی	از سردار پریتم سنگھ بی اے	۱۱
۱۱	دھوکا	مہندر پال سنگھ چڈھا بی اے آفٹ ایئر	۱۲

ایڈیٹوریل

بچپن کا زمانہ زندگی کا بہترین زمانہ مانا گیا ہے اس خیال کے حامی لوگوں کا کہنا ہے۔ کہ بچہ ہر قسم کے غم و فکر سے پاک ہوتا ہے۔ اور اپنے آپ ہی میں مست رہ کر بچپنے کے دن ہنسی خوشی سے گذارتا ہے لیکن کچھ لوگوں کا کہنا ہے۔ کہ جوانی کے زمانہ میں کالج کی زندگی بہت ہی پُر لطف ہوتی ہے۔ بچپن کے واقعات عام لوگوں کو بہت کم یاد رہتے ہیں۔ لیکن اس کالج کی ہر ایک بات دل و دماغ پر نقش ہو جاتی ہے اور اس زمانہ کے بعد کی زندگی بھی یعنی جبکہ ایک آدمی اپنی اصلی کاروباری زندگی میں قدم رکھتا ہے۔ تو اس رنگین زندگی کے دنوں کے خواب دیکھتا ہے۔ سو اس زمانہ کی زندگی کو "بہار" مانا گیا ہے یہی نہیں۔ بلکہ جس طرح بلبل بہار کی آمد میں آپ ہی نغمہ سنج ہو اٹھتی ہے اور گا گا کر "بہار" کا خوش آمدید کرتی ہے۔

اسی طرح کالج کی زندگی میں بھی طالب علم اس بلبل کی مانند ہیں اور بہار کے شروع سے آخر تک اپنے آپ کو بھول کر مست ہو جاتے ہیں۔ اس رنگین زندگی سے لطف اندوز ہوتے ہیں لیکن کچھ لوگ گمراہ بھی ہو جاتے ہیں اور اپنے اصلی مقصد کو بھول کر غلط راہ اختیار کر لیتے ہیں۔ نوجوان طالب علم ہی تو اپنے کالج اور ملک کی اصلی پونجی ہوتے ہیں۔ ان کے جذبات اور نفسیات کو اخلاق کی راہ پر گامزن کرنا کالج والوں اور ملک کی حکومت کا اولین فرض ہونا چاہیئے۔ طالب علم میں ایسی ایسی خوابیدہ صلاحیتیں ہوتی ہیں۔ جس کا اظہار وہ از خود کرنے میں جھجک سی محسوس کرتا ہے۔ سو کالج کے میگزین اور بحث مباحثوں سے طلبا کی ان صلاحیتوں کو کافی حد تک ابھارا جا سکتا ہے۔

ہمیں اس بات کی از حد خوشی ہوتی۔ کہ طلبا کی طرف سے اتنے مضامین موصول ہوئے۔ کہ ہمارے لئے انہیں میگزین میں جگہ دینا مشکل ہو جاتا۔ لیکن جتنے بھی چند ایک مضامین موصول ہوئے ہیں۔ ان سے تو یہی ظاہر ہے۔ کہ طلبا کا مزاق اس زبان کے ادب

The Teg

Accession No.

Sri Guru Teg Bahadur Khalsa College

(UNIVERSITY OF DELHI)

MAGAZINE

Vol. III. No. II. April 1955

The 'Teg' Delhi

EDITORIAL BOARD (1954-55)

Dr. Gobind Singh, M.A., Ph.D., LL.B.,...Chief Editor and Principal
Prof. Harbhajan Singh, M.A., ...Prof-in-charge Hindi
Prof. Surrinder Singh Kohli, M.A., ...Prof.-in-charge Panjabi
Prof. J N. Mathur, M.A., ...Prof-in-charge Urdu
Sukh Lal, M. A. Student, ...Editor English Section
Om Parkash Sharma, B.A. Student, ...Editor Hindi Section
Daleep Singh, B.A. Student, ...Editor Punjabi Section
Jaimal Singh, B.A. Student, ...Editor Urdu Section

Contents

1.	The Concept of Education in Sikhism ...	Dr. Gobind Singh	1
2.	True Happiness ...	K. K. Soni	3
3.	Gandhiji's Educational Philosophy ...	J. C. Sachdev	5
4.	The Tragic Lot of a Poor Poet ...	Kul Bhushan	6
5.	The Virtue that became a vice ..	V.B.S Manian	7
6.	Lahore Today ...	Prit Inder Singh	8
7.	The Sun ...	J. S. Kohli	10
8.	Tiny Electrons are doing mighty work ...	Miss. K. Joshi	12
9	Science in Human Life ...	Ravindra Narain	14
10.	The Role of accidents ...	Miss Santosh Kaur	16
11.	College Chronicle ...	Editor	17
12.	Hindi, Panjabi and Urdu Sections		

Printed and Published by Dr. Gobind Singh for the S.G.T.B. Khalsa College at the Kapoor Art Press, Karol Bagh, New Delhi.

Students in the College 'Eye'

GIRDHARI LAL (B.A. Final)
Reprsented Delhi University at All-India Athletics at Aligarh and represented Delhi State at Calcuttta.

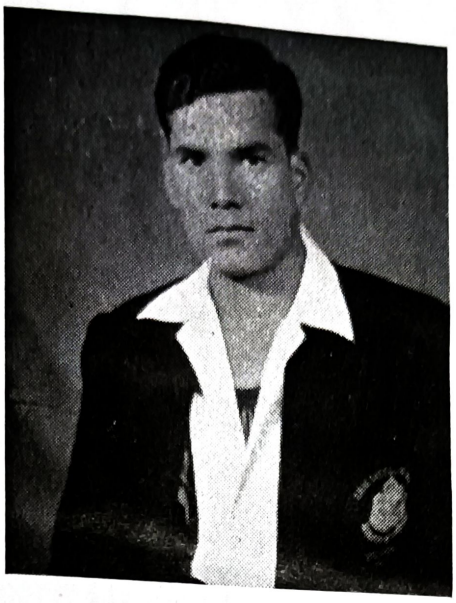

R. N. CHAUHAN
(B. A. Final)
Best Athlete of Delhi University and all-round sportsman.

MURARI LAL
B. A. Final
President, History Association, and best debater of the College

G. S. VARMA
B.A. Final
President Students' Union.

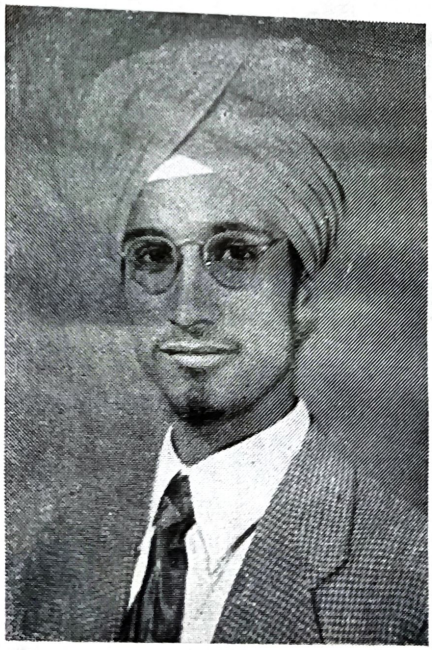

DALEEP SINGH DEEP
(B. A. Hons.)
First in Punjabi and Divinity.

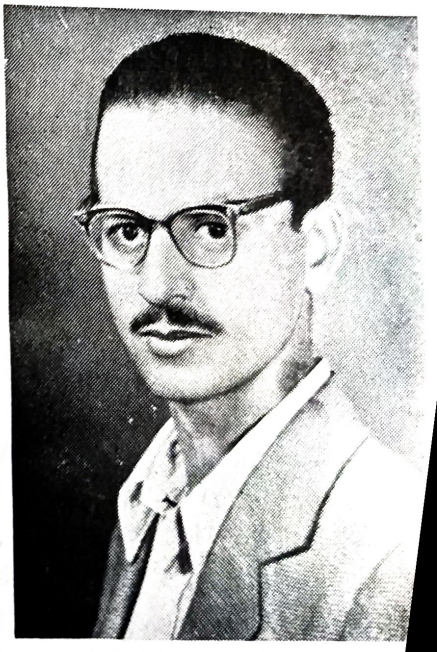

OM PARKASH SHARM
Editor, Hindi Section

Science Society Executive (1954-55)

Sitting, L. to R :
Miss Sarla (*Treasurer*). Mr. M. M. Bhatia (*Sec*). Prof. Pritam Singh Kohli (*Presid*
Dr. Gobind Singh (*Principal*), S. Jaswant Singh Kohli (*Vice-President*) Miss Santosh K
(*Jt. Sec*).

Standing L. to R (Class Representatives) ;
S. Gurmeet Singh (*Prep.*) Mr. M. M. Khuranna (*Pre-Med I*), S. Jagjit Singh (*B.Sc.*
Mr. Shiv Kohli (*Pre-Med. II*).

Hindi Sahitya Parishad

(1954-55)

Executive Committee.

———

Chairs, L to R.
Murari Lal, Satya Pal, M.A. (*President*)
Dr. Gobind Singh, (*Principal*),
Surendra Pratap, Om Prakash
(*Vice President*) (*Secy.*)

Standing, L to R.
Om Prakash Bansal (*Rep. II year*)
Harbhajan Singh (*Rep. Prep.*)
Manmohan Kaur (*Rep. Girls*)
Prem Lata (*Rep. Hons.*)
Ved Prakash (*Rep. I Year.*)

The Teg

S. G. T. B. KHALSA COLLEGE

Delhi

(UNIVERSITY OF DELHI)

Vol. III. No. 2

April 1955

EDITORIAL

The Concept of Education in Sikhism

There is so much of dissatisfaction against the system of education prevailing today. Both educationists and statesmen have decried it from the house-tops. The defects of the present system of education are obvious. It has no relationship to the facts of life; it is more or less sterile. Its emphasis on secularism and spurious intellectualism has made it a soulless camp-follower of western materialism. The colossal waste of human energy, along with the unemployment of educated people, shows unmistakably that change in educational ideals and systems is an imperative necessity.

Sikhism includes a comprehensive system of self-education. After all, the purpose of education cannot be different from the purpose of life itself. The highest object of a man's life should be salvation and his life should be so arranged as to be an embodiment of *Dharma*. Of course we shall not be right in making salvation as the subject of study in our educational institutions. The function of education is to prepare the aesthetic and emotional background in which the individual may get an opportunity for self—growth. Besides this, *Dharma* must inspire all the instruction and atmosphere in educational institutions. By *Dharma*, I do not mean the tenets of a particular creed, but a belief in certain basic things of life, for instance in the brotherhood of man and fatherhood of God, a reverence of teachers and elders, respect for all types of life, and an emphasis on duties rather than rights.

We are very quite familiar with the three Rs taught in schools. But there are in addition, three Hs, without which no education can be complete. It is the knowledge of the Hand, the knowledge of the Head and the knowledge of the Heart. The education of the Hand means the realization of the dignity of labour, the readiness of the individual to earn his living with manual work. It also includes the service of humanity with the hand.

Guru Nanak says,

"Those who earn their living
By the sweat of their brows,
And give it to the needy
Are the people who know
The path of Truth and Virtue."

Education does not imply the acquisition of powers to rule over others or to exploit

their simplicity or backwardness for selfish ends. The education of the Head means the intellectual perception of the laws of nature and the laws of humanity. This type of comprehension of truth is called *Gyan*. The human body is a delicate mechanism. The senses bring sensations or preceptions to the mind and it is for the mind to understand and to interpret the nature and purpose of the Divine Plan. The appreciation of the wonders of Nature and the understanding of the so-called mysteries of the Universe is the purpose of the education of the Head. The education of the Heart implies digging within for mystic experience. Guru Nanak says, "Search thy heart, the Lord is in thee". A fuller account of this aspect of training will be found in *Patti* and *Dakhni Oankar* :

"Make knowledge thy merchandise,
Truth the horses thou takest to sell,
Tie up virtues as thy travelling expenses,
Think not in thy heart of the morrow,
When thou reachest the land of thy love,
Thou shalt obtain endless joy."

The knowledge of the heart brings virtue, love and joy in its train. The true devotee is full of love and joy. He enters the land of bliss, where sorrow is unknown.

Guru Nanak was a true educationist. He taught the Pandit and the Mullah the significance of life. The letters of the alphabet meant so much to him. *Alif* means *Allah*. *Sassah* stands for service of man. His scheme of education not only provides training in character-building and citizenship but also true wisdom: "The essence of wisdom is the service of humanity." Book do not give wisdom. They are like manures which may help the process of cultivation, but by themselves cannot produce anything. It is *Dharma* which enables one to do one's duties and to realise the presence of God. Surrender to *Hukum* the Will of God is another aspect of realisation. Man's reason is imperfect, God's reason is perfect. It is therefore beficial for man to abide by the Divine Guru Nanak gave a practical demonstrat of this system of education by training successor Sri Guru Angad Sahib. It was training of the disciple through discipline. was to merge with the higher self, with Bea Truth and Goodness. This made educat both creative and purposeful.

It is said that the East is spiritual and West is materialistic. But now we find t India is becoming materialistic. We are tryi to industrialise our country, assuring all t comforts and amenities of the west to our ow people. There is a danger that in this purs of wealth and industrialisation, we may negle the spiritual values and the ideal of educatio which Guru Nanak gave us. That is why the is greater reason today than ever before t work for the reorientation of education. T materialistic standard of values, the worsh of wealth and power has to be replaced by new set of values, by spiritual balance and hig ideals. The moulding of mind and body, c character and emotions so as to bring me closer to one another, to assure peaceful co existence, is of the very essence of education The hope for the future lies in changing fundamentally both the objectives and the methods of education as outlined by Guru Nanak and the great mystics of the East. If it is done in the near future, India will witness a moral renaissance and spiritual regeneration.

Gobind Singh
(Offg. Principal).

TRUE HAPPINESS

Every human being is the artificer of his own happiness. The attainment of this beatitude appears to be a cry for the moon to a pessimist ; but an optimist is not daunted by the obstacles and difficulties it involves. Genuine happiness is the be-all and end-all of human iife. People should not have a morbid attitude towards life, and it is incumbent upon them to analyse the things shrewdly and aspire for real happiness. They should not pursue the policy of Lotus-eaters who did not desire to continue their voyage because they thought that death put an end to life. But we should go on making our efforts, without being embarrassed by the fear of death, in order to attain abundance of unalloyed joy and happiness.

Since times immemorial, man has been seeking happiness, but it has always been elusive. His life has not been one of unmixed happiness, in spite of many comforts as a result of the progress of science. He has sought happiness in more ways thanone as for instance, in riches, cinema, hobby, the habit of reading and contact with nature.

Money, in these days, is a factor that enables a man to steer the ship of true happiness. Money can be a curse as well as a blessing. It is a curse when it is one's master ; it is a blessing when it is one's own servant. Too much of money is the root of many evils. To linger about for more and more money is to invite worries and anxieties. Such pitiable persons who hanker after money, indulge in excessive sensual pleasures and think too much but feel too little, become victims of unhappiness.

Cinema is also a source of pleasure and happiness. It helps a man to forget the sordid realities of his life. But the happiness that a person derives from cinema is only temporary.

A hobby is an interesting pursuit which we take up for our amusement in spare time. It adds greatly to the happiness of life. Hobbies can be useful in breaking the monotony of work and making life colourful and gay.

The habit of reading is a source of perennial joy and rapture. To possess the habit of reading is a sign of culture. It mitigates and softens one's afflictions It pulls out a man from the dark and gloomy period. Happy indeed is he, who can afford to read books full of the wisest, the wittiest, the tenderest, the bravest and the purest things and characters.

Close and spiritual contact with Nature is an immeasurably vast store-house of pleasure and inspiration. Nature is a revealing agency like love or prayer. Though this world is full of ugliness, yet Nature leads us to aesthetic pleasure and good behaviour. Identity with Nature, therefore, gives us much happiness.

If one craves to attain true happiness, one should have a lot of patience. Patience is one of the most significant factors necessary for true happiness. A man should show patience at all hours, and this will help him to wait and look forward to results. Sound health is also conductive to the acquisition of true happiness.

True felicity consists in contentment. If

a person is poor, and can yet have golden slumbers, does not feel worried, and bears the weight of poverty with contentment, he is really happy because a contented mind is a continual feast. On the other hand those who roll in wealth, and yet cannot drink the water of the fresh and bracing spring, always remain discontented and unhappy.

The efforts of human beings are also baffled when fate acts in the counter direction. Heavenly revolutions intrude, all of a sudden, and dash to the ground one's hopes of achieving happiness. At this time, contentment serves as a healing balm. A man can attain true happiness only if he faces the unpleasant situations boldly.

"Happy is the man who has something to do", said a great philospher. A diligent life is a life full of happiness. Employment is the salt of life. A man should embark on a suitable career according to his aptitude and propensity. And he should carry on his work with utmost zeal and endeavour. But, if he neglects his duty, his conscience pricks him and he cannot enjoy the peace of contentment. Honest labour always bears a candid and lovely face. A busy man knows no worries and anxieties of the world. A life crammed with work is a life bubbling with true felicity.

One who wishes to be happy must be in love not only with work, but also with the members of his family. Domestic peace adds to our happiness. To be happy, one must also be sociable. True and sincere friends also contribute a lot to one's happiness. The only way to have a good friend is to become one. Friendship is the disinterested commerce of give and take. Fair weather friends fall off in adversity and leave us in the lurch. But, true and sincere friends double one's happiness and halve one's sorrows. They give co lation at the time of frustration. In orde get good friends, one should cultivate in h self the sense of discipline and toleration.

"Happy is the man who is happy am his children", says an old adage. The forem duty of the parents is to pay proper attention rearing up their children. They should see t their children are developing mentally, moral physically and intellectually. If one's childr are brilliant scholars and well-placed in socie one surely feels happy ; otherwise they ar source of perpetual headache.

All these are the means of attaining happ ness in a certain measure, no doubt, each its own way. But the happiness derived ther from is transitory and sometimes momentar True happiness cannot be derived fro material things ; it cannot be derived b external aid. True happiness is a permanen ideal thing that springs from within, from one own soul. A man said that the kingdom happiness like the kingdom of heaven is within us. 'True happiness', therefore, li in contentment, in controlling one's thought and actions, in observing the laws of health in leading a life of simple austerity and strenuous work, in serving people, in avoiding sel fish competition and in praying to God da and night.

K.K. Soni (B A. II).

Gandhiji's Educational Philosophy

In Gandhiji's view, education is an integrated and indivisible process, beginning with conception and ending with death. He puts forth two sets of educational aims, immediate and ultimate. The immediate aims of education are manifold, because they touch life at many points. Of all these aims, those of character-building and spiritual freedom are the most important as they serve to bridge the gulf between our life here and after. The ultimate, and by far the most important aim of education is the knowledge of God, leading to self-realization, the merger of the finite being with the Infinite.

He realized quite early in his life that education was the pivotal activity on which not only social, but moral, political and economic progress also ultimately depended. Gandhi is regarded as the starting point of modern educational theory and practice in the East, as Pestalozzi is in the West. Gandhiji was a practical philosopher. He was an experimentalist to the core.

True education according to Gandhiji is, "an all-round drawing-out of the best in child and man..... body, mind and spirit, literacy is not the end of education nor even the beginning. It is one of the means where-by man and woman can be educated." Literacy in itself is no education, the personality of the education is of primary importance and not the tools and subjects. Again "true education" says Gandhiji, "is that which draws out and stimulates the spiritual intellectual and physical faculties of the children and makes useful citizens, whole men, of boys and girls."

Regarding the existing system of education in India, he says, "It is not only wasteful but positively harmful. Most of the boys are lost to the occupation to which they are born. They pick up evil habits, affect urban ways, and get a smattering of anything but education. I think the remedy lies in educating them by means of vocational or manual training." This is the most essential feature of Gandhiji's philosophy of education. "I would therefore begin," Gandhiji continues, "the child's education by teaching it a useful handi-craft and enabling it to produce from the moment it begins its training. I hold, the highest development of the mind and soul is possible under such a system of education."

Eevery handi-craft has to be taught not merely mechanically, as is done to-day, but scientifically, that is, the child should know why and the wherefore of every process. It is therefore an article of faith with Gandhiji that education must revolve round vocational and manual activity as the centre, and all syllabi should be woven round vocational training.

Gandhiji believes that the handi-craft chosen, should, beside developing the personality of the child, make education self-supporting. The craft chosen should be so learnt, that its produce should have an economic value. The idea of self-supporting education leads us to another essential feature of Gandhiji's philosophy of education, namely, his creed of non-violence. He truly says "If India has resolved to eschew violence, this system of education becomes an integral part of the discipline she has to go through. Men cannot and will not think in terms of exploitation and we have no alternative but this plan of education, which is based on non-voilence."

The present system of education is unreal and artificial. There is no co-ordination between the various subjects and no close relationship

between education and social and physical enviornment of the child. All teaching must be concrete through life-situations, so that the child is able to adjust itself to the enviornment.

The child must be trained for his life. He must have an opportunity to practise civic virtues. To be a member of a democratic state, he must learn the art of discipline and self-government. He should cultivate breadth vision, toleration and good neighbourline The college must be an organised society gaged in some fruitful creative activity.

Jagdish Chander Sachdev (Pre

THE TRAGIC LOT OF A POOR POET

The poor poet was there in his lonely cottage, absorbed in the light of thought, composing melodious and spontaneous poetry. Rajen was a reserved type of fellow, who could have made quite a noise as a poet and a writer. His accomplishments had drawn fulsome tributes from many of his contemporaries, but his stars had not favoured him. The poor guy had experienced nothing but difficulties and sufferings in life. He worked harder than ever to lead a simple life, but the cruel world could not supply him even sufficient meals for two times a day. Truly speaking, his condition was so pitiable, that it could have touched the chords of sympathy of any human being.

Rajen, the hero of his own imagination, had never had a single moment of happiness in his life. Then, as if this was not enough, there came an accidental and the most tragic death of his only son. This made him almost crazy. And in order to fill the cup of misery to the brim, the wretched Fate decided to play with his emotions; his wife who was being operated by a surgeon bade good-bye to this cruel world, leaving him a heart-broken and a penniless man. This made the poor fellow feel his one foot already i the grave.

With the passage of time, Rajen foun these blows gradually losing their sting. On evening he was so utterly absorbed in pennin down a poem, that even a cool and heavily scented breeze did not seem to disturb hi the least. This was to be heard by a dis tinguished gathering, in celebration of som function, organised by one of the richest per sons of the town. And the poem that he wa composing so thoughtfully with an artistic mind and attitude, gave him the feelings that he was expected to make a grand show of this opportunity, exploiting all his talents and thus carrying the day with great honours by his memorable verses. It seemed as if he was really in possession of some forceful urge, that inspired him to write some heart-stirring poetry. Dressing himself with his hand-spun closed-neck Jacket and a Pyjama, he came out of his solitary cottage with a mischievous smile on his lips.

"Where is your invitation card, you poor fellow?" said the man receiving the guests.

He was stunned and astounded as these words struck his ears. He was just thinking in terms of returning, when the rich man came to receive him, uttering a sort of humble apology for the misunderstanding on behalf of his man. The rich man introduced Mr. Rajen to some of his chief guests. But obviously, no-body seemed interested in him. Sarcastic remarks as such "Is this the personality responsible for such popular poems as Child, Love and Sacrifice" were whispered between the visitors. The rich man introduced Mr. Rajen to an Englishman, who was leaning back in his chair, letting out rings of smoke. "By the way, you must be having a thorough knowledge of English poetry and the life of such great poets as Milton, Wordsworth, Shelley and Byron", said the Englishman. "As a matter of fact, Indian poetry owes its origin to our great English poetry". "No, absolutely not", cried Rajen, indignantly. "I do agree, that English poetry is really worth appreciating, but, so far as our poetry is concerned, its origin is due to such eminent poets as Tagore, Kabir and Tulsi Das and their deep philosophy of life". Finding this a controversial point, the rich man intervened, asking Mr. Rajen to close this topic. This indifferent attitude struck Rajen as humiliating to his self-respect. In the twinkling of an eye, he was gone.

Rajen now felt as though a curtain had been lifted from before his eyes. He felt on the verge of tears as he lay in his cottage, appreciating the limitless expanse of Nature's beauty. Straining his eyes, he failed to see any thing. He rubbed his forehead and the beads of sweat slid down his face. He was dead; the body was lifeless. The holy fire burning near his body gave the whole scene a weird touch.

Kul Bhushan (B.A. II)

The Virtue that became a Vice

If the greatness of a civilization is to be reckoned by its aggressive attitude, scale of foreign conquests, its power in organized warfare against other nations, its uncontrollable bias towards exploitation, India ranks the lowest in the list. But on the other hand, if it is to be reckoned by its obstinate survival inspite serious social convulsions and changes of fortune, its marked tolerance towards aggressive creeds, and above all by its all-absorbing infinite capacity and forebearing gentleness, India stands out unparalled in the book of history.

The misfortunes of India, however exaggerated they may be, are by no means small. And it is rather paradoxical to say that India suffered because of her defective social structure, inactive and passive aspects of her culture. India lived because of her rigid social structure and the marked superiority of her culture. What traces, what prints, the active Greek and Roman culture which once dominated the whole Europe have left behind on the sands of time ? But who will deny the fact that the essential of the 'ancient Indian'

still remains in each one of the 'present-day Indian'? Europe lost its originality, if it ever possessed any in spiritual field or life and fell before the Asiatic Christianity during the decline of thc Roman Empire. The great Persian Empire tumbled down before the onslaughts of Islam in its youthful and energetic days. But in the united India, once acclaimed to be the biggest Islamic country in the world, Muslims were a minority and Islam after seven centuries of continuous political ascendency miserably failed to inflence and transform the society. Indians never lost their originality. On the other hand, centuries prior to the advent of Christianity, Indian culture expanded through the process of peaceful conquest and illuminated the whole Eastern horizon with her own spiritual ideas, art and literature.

Again Indian culture not only successfully defied any encroachment on her vast field by new and turbulent upstarts, but also imbued the vigorous youngsters with her own tested ideals and thus removed the savage out of them. It is proper to quote Mr. Havell here, "It was India and not Greece that taught Islam in the impressionable years of its youth, formed its philosophy and esoteric religious ideals and inspired its most charcteristic expression in art and literature".

Thre is one interesting passage in a recent report of a foreign ambassador in India clearly showing the sucret of the survival of Indian culture which always possessed the vitality to assert and reassert herself (even when threatened with complete elimination) in this land. One fine fullmoon night while staying at Bombay, he went out on a picnic to a remote and lonely village near the Western Ghats. Sitting on the vast and onely beach, and enjoying the beauty of the fulll moon, he sensed a fine music floating adown the gentle breeze.

Soon he remembered what he had alrea heard somewhere else. But where ? ....Yes, he had heard the same music, duri his tour in one of the remote villages in t southmost corner of this land, near 800 miles away from his place residence, among a group of simple and chee ful country folk. As he advanced in the di ction of music, he found a group of dancir fishermen singing hymns in front of a deit Soon, he states, he realized the secret of t survival of Indian culture.

So far it is great, it is magnificent, but it a fact that there is no culture, no civilizatio ancient or modern, which in its system has bee entirely satisfactory to the need of perfectio in man for all time.

Old institutions need reforming from tim to time, with the requirements of the changing time. But it is rather unfortunate that we revelling in the greatness of our ancient past have failed to grasp the truth of the above statement. The outstanding features of our socio-cultural structure, namely, the caste systen (the out grown mechanism of our social structure) our supreme virtue of tolerance and gentleness, our sympathetic understanding even towards an aggressive alien have often been depicted as the real causes of our past glory by foreign critics and not without truth. No doubt the caste system made its own contributions to our cultural survival in the past by keeping up the individuality and self-repect at least among that section of the society (priests and aristocracy) where they were essential to preserve the dignity of the nation. But under the existing modern conditions, it is by no means defensible. Its present evils are too many and too familiar to be mentioned here.

It is enough if we realise that it had contributed greatly to our repeated subjugation to foreigners. So it is high time to weed out this evil and reorganise our society, on a more flexible, liberal and modern basis.

Besides this, there was a clear tendency in the past, and there is still to some extent the tendency, to carry 'the virtue of being gentle', as Mr. Nehru put it very recently in one of his public speeches, to the extreme. This supreme virtue of being tolerant and showing sympathetic understanding even towards hostile foreigners and the lack of aggressive element in our outlook, in its extreme sense, ceases to be a virtue and becomes a vice. In one of his public speeches, Mr. Nehru rightly remarked that Indians as a rule were gentle. They were so gentle as to pass by a suffering animal on the road, without caring to have a look at it. This gentleness has often been rightly misinterpreted by foreigners as a sign of our *WEAKNESS*. If Indians really want to avoid the repetition of the degradations of the past and ultimate subjugation, it is essential that our countrymen must make their 'virtue of being gentle' a bit more aggressive, rather than keep it pacific and inert, and to this extent, it is essential our that national outlook must be modified.

MANIAN *V.B.S.*
(B.A. III)

LAHORE TODAY

Lahore was a dream for all of us, after the partition. Before partition, Lahore was called the Queen of the Punjab. No one of us had ever thought of seeing Lahore any more. It was said that it was easier to visit London than Lahore.

Thanks to the cricket match, which gave us an opportunity of meeting old friends at Lahore. Our happiness knew no bounds when we found a welcome at every step and we were treated with great love and affection by our Pakistani brethren. This welcome, coming as it was, from the very core of the hearts of not only friends but also from common people, and the warmth of their feelings, were really admirable and moved us. We would treasure the sweat memories of this happy visit for ever.

We were feeling deprived of the pleasant company of our erstwhile friends left behind in Pakistan. We rejoiced in their company again. The way we were received, welcomed and honoured by them, could be more easily imagined than described.

Our party consisting of eight students and our Principal, Dr. Gobind Singh, started on 27th Jan. from Delhi and after one day's halt at Amritsar, we reached Lahore on the 29th morning. We saw mostly all the famous places once again. At all places we were warmly welcomed. We were astonished to find some Tonga drivers charging nothing for hire and some hotel managers returning our money with thanks. Such was the respect they had for us.

Once I was travelling in a bus from Lahore station to Anarkali ; there was a great rush in the bus. Some ladies, too, were travelling in the bus ; as soon as they saw me, one of them greatly honoured me by providing a seat for me near her own. I hesitated a

little, but attractive as their wording was, "We cannot tolerate our guests standing at any cost", my heart was filled with respect for our hosts.

No doubt, there were many changes in the city; many new colonies were built and Gulbarga which is a new colony for its beauty and splendour impressed all the visitors very much.

The river Ravi famous for boating and picnic, Shalimar Bagh for its beauty, Anarkali for its historical fame, Mall Road for evening walks, the zoo, Fatima Jinnah Garden (Lawrence Garden) Government College are worth seeing.

We are indebted to the people of Pakistan who had given us such warm reception and cordial welcome. Possibly, this attitude was inspired by the high officials of the Pakistan Government. We were deeply impressed by their sympathetic hospitality. We wish these sweet and cordial relations between peoples of India and Pakistan should c nue for the betterment and welfare of peoples of both the countries.

We students are indebted to our Pri pal Dr. Gobind Singh who took so m trouble in arranging this trip. We hope s trips will be arranged in future too. Now, are looking forward to an occasion when Indian Government will invite our hosts the same way. Then our kind hosts will our guests. Indian hospitality is proverbial a our Pakistani friends will remember us many years to come.

Prit Inder Sin
B. A. II.

SCIENCE CHRONICLE

• THE SUN

The sun is a great necessity for us. We could live without the moon and stars, but life without sunlight would not last long. Practically all our energy, we get directly or indirectly from the sun. A little thinking will tell us that sunlight is involved in almost every phenomena around us. The heat of the sun raises the temperature of the air on the earth, which then, being less dense than the cooler air, rises up resulting in the blowing of winds. These winds in turn drive the machinery of the mills, pumps and the ships in the sea. More important is the process of photosynthesis caused by the sunlight, by virtue of which plants can make food for themselves. The green colouring matte of the plants (chlorophyll) has the property o absorbing sunlight, except its green componen which is reflected by the leaves of the plants (This is why plants leaves are green). Only with the help of the sunlight the chlorophyl is able to change water and salt minerals obtained from the soils and Carbondioxide obtained from the air to Carbohydrates, proteins, fats and oils—the foods of the plants. The plants are then in turn a source of food to animals and men. Photo-syntheses is also accompanied by release of fresh oxygen which we use for respiration. In bright sunlight the release of oxygen is much more rapid tha its use in respiration. In the dark, whe photo-synthesis stops, there is no release

oxygen but a release of Carbondioxide by the plants. It is for this reason that we should not sleep under the trees in the night, as Carbondioxide is harmful to us. Nurses remove the flowers from the sides of the beds in the hospitals at night.

The most familiar use of the sunlight is in the formation of the rain cycle. Every one is well familiar with the process of rain-fall. Heavy rain falls at high altitudes. Rivers from the mountains flow to the plains. These waterfalls can be used in the generation of power. The rain is the basis of plant-life and consequently the basis of human life. And recently, the Solar Cooker has been invented to cook our food. From the medical point of view, sunshine is very useful. It is a powerful means of destroying the disease germs. Disease germs of typhoid fever, and tuberculosis are very soon killed, when they become dry and are exposed to the sun light. Further sun-radiations contain in them the ultravoilet rays which make our skin brown and are used for curing diseases. It is for this reason that people working in mines for the whole day are provided with these ultra-violet rays—the artificial sun-shine.

With these and numerous other benefits of the sun and its being the very basis of our existence, it is not surprising that ancient people actually worshipped it as a god. The Egyptians regarded it as "aroeus" or asp —a sign of Royality, as 'ankh'—the symbol of life and a symbol of power. Hindu ladies are seen throwing a handful of water to the sun in the mornings.

(a) SCIENTIFIC APPROACH

For a science student, it naturally becomes very necessary to know something more about this God of Life. Astronomical observations have given us the following very close approximations.

(a) The sun is approximately 93 million miles from the earth. The light from the sun, travelling with a velocity of 186,000 miles per second, thus takes about 8 minutes to reach us. The diameter of the sun is about 866000 miles, that is 110 times as great as that of the earth. The sun compared with the earth is therefore enormous. If we represent the sun by a football, the earth is only a small pea! The mass of the sun is 332,000 times as great as that of the earth. This huge mass (2×1034 gm) is held together by the forces of gravitation among the atoms. Most of the matter is in the gaseous form, consisting of vapours of Copper, Zinc, Iron, Sodium, Calcium, Hydrogen, Helium, Nitrogen and many other substances which we find on our earth.

(b) PHYSICAL DIVISIONS

Spectro-scopic observations have divided the entire sun into the following divisions.

(i) Centrel hot solid core, terminating into a region called the photosphere, the most dazzling part.

(ii) The reversing layer which comes next to the photosphere.

(iii) Then is the chromosphere which gives rise to remarkable shapes called the prominances. They are usually crimson in colour, and take fantastic shapes. There is much hydrogen and calcium vapour in them.

(iv) The cornea, the full details of which are not known.

We may think that the photosphere is the bounding surface of enormously heated solid core and the reversing layer and the chromosphere are in the same relation to it as our atmosphere is to the solid earth. The temperature at the centre is of the order of 10^6—10^7 °

and about 6000°C at the surface.

A remarkable investigation shows the presence of numerous sunspots. At times, their number is large, at times small. It was the case in 1923, when no spot could be seen. After five years they were so frequent that the whole surface was full of these dark blotches. After this, they again gradually faded away and almost disappeared. This fading away and reappearing of the spots takes place about nine times in one hundred years. While these spots are appearing in the sun, some strange things are happening on the earth. When there are many spots, the magnetic needle suffers many disturbances and we say that magnetic storms occur on the earth. At the same time, appearance of the anvora borealis or northern light is common and bright. We do not know why these things should happen. It is still a great mystery.

Although the sun is constantly radiating heat, yet its temperature is constant. There must be some process going on inside the sun. A satisfactory explanation of the source in the solar energy is in terms of the thermo-nuclear reactions taking place in the contents of the sun. In a nuclear reaction, one nucleus of an element is bombarded by an energetic particle such as proto , alpha particle, neutron, etc. The result is the produc of a new nucleus of another element with ejection of another new particle. Every clear reaction is accompanied by energy leased. Such reactions are brought in sun mostly by the Hydrogen element (35% the sun. Bethe has shown that a Carbon Nit gen cycle is responsible for the origin of ene in the sun. The reactions form a closed cha in six steps. The chain can either be start with carbon (C^{12}) or with Nitrogen (N^{14}) a end in the reproduction of the same nucle with which the chain is started. In each cycle four nuclei of Hydrogen are required to pr duce ultimately one atom of Helium. In th process, there is a loss of slight mass whi reappears as the release of energy. Calcul tions have shown that with the enormously lar content of Hydrogen and Helium in the su the production of the energy in the sun and co sequent radiation can go at its present rate an at its present internal temperature for abou 30 billions of years. The origin of earth goe back to perhaps some 3 to 4 billions of years If the sun originated at the same time, then i can be regarded as still very young and capabl of surviving some 26-27 billions of years more.

Jaswant Singh Kohli
(M.Sc. Final).

Tiny Electrons are doing mighty work

An electron is the smallest particle of matter possessing the unit negative charge and having an almost negligible mass which is approximately equal to 1/1840 of the mass of one Hydrogen atom. And the science of electrons is called *electronics*. Electronics, to day, finds an extensive application in industry. With the invention of the electronic 'tube' or valve in which the electrons are harnessed, a very wide variety of astonishing tasks can be perfor med. The automatic control of mechanical processes has been achieved. Electronically to-day, testing, sorting, measuring and analys ing the most complicated compounds can be carried out automatically, with greater accuracy and more quickly than the human operators

can do. The work done electronically is almost instantaneous as the electrons travel with the velocity of light i.e. 186000 miles per second. A few examples of the different kinds of work carried out electronically will show what is being done, and what are the possibilities for the future.

'Fluorescent lamps' are becoming very common. In this lamp, light is produced by the impact of electrons on a screen coated with chemicals such as zinc-sillicate, ca-tangstate and Cd-borate. The advantages of this lamp are many. Firstly, by varying the chemicals on the screen, we can produce any desired colour or mixtures of colours and also a light very much similar to natural daylight. Another advantage is the more economic use of electrical energy. A very little proportion of the energy consumed is turned into heat and a large proportion of it is turned into electricity, whereas in an ordinary lamp, reverse is the case. Also, the light of this lamp is very soothing to the eyes. For such delicate purposes as surgcal operation, the illuminations of it, are made almost shadowless. Certainly in the next few years, these lamps will be a familiar sight in private houses.

Electronic 'dust-collector' is another interesting device in which electrons produced by special 'tubes' convey minute electrical charges to dust and smoke particles floating in the air. These charged particles are then attracted to an oppositely charged metal plate. This plan is utilized in factories where the removal of dust is essential to maintain the purity of the products and safety of workers. A time will come when brooms and dustpans in private houses will be replaced by these electronic dust collectors.

The electronic microscope is very useful for research work. In this microscope, a beam of electrons is substituted for a beam of light and the lenses are of magnets. An electronic microscope gives as high magnifications as 50,000 and 100,000 times. Such a microscope can be used to study the details of as minute objects as smoke-particles, which is never possible by an optical microscope. By an electronic microscope, we can see a particle 1000 times smaller than that which is possible with the ordinary optical microscope.

Electronic analyser is also of great interest. It can save the labour of many a scientist by analysing the compositions of many a complex compound within fifteen minutes instead of fifteen hours which otherwise are required.

Electronic ovens may become common in the course of time. These ovens will save the precious hours of many a house-wife, as it is said, that it will take them only one-twelfth of their normal time for cooking food.

There is another possibility of erecting invisible electronic screens in front of windows. These screens will help immensely in entrapping flies and other insects.

Electronic welding of metals has also gained much importance. There is another kind of electronic welding in which plastic fibres are sewn together without any stitches. And perhaps a time will come when stitchless clothes will become the order of the day.

And there is a possibility of another very interesting electronic device. It is suggested that by representing the normal city numbers on addresses by a code of dots, it will be possible that letters will be sorted electronically.

There are many thousands of applications of electronics in industry. And it is difficult to think of a problem that cannot be solved electronically. But the most interesting fact is that all these remarkable devices are carried out by particles possessing almost negligible weight.

Miss K. Jasbir
(Pre-medical II).

Science in Human Life

If we trace the progress of man from the savage to the modern stage, we cannot but recount the blessings of SCIENCE. Let us transport ourselves mentally to pre-historic times and visualize the primitive savage lying in his cave, wrapped up in a raw stump. His stone implements are beside him, and all round him lie strewn, rolling remnants of the bones and flesh of his victims. He snaps his fingers at the laws of sanitation and ventilation; metals are unknown to him ; the arts of building and architecture are beyond his mental horizon ; and thousand and one amenities of modern life are outside the compass of his faculty of knowledge and reasoning.

Let us then turn our eyes from this sickening picture, and have a peep at one of his descendents in the 20th century. There he sits in his princely large dwelling-house, embellished and decorated by the builder's art, and surounded by comforts and conveniences undreamt of by his distant ancestor. His house is a model of sanitation and ventilation. He has only to turn a key, and the river, miles distant, lends down a current of pure filtered water for his use. He presses a button, and his room is flooded with bright, white light. He defies the elements and regulates the temperature of his room to suit his own convenience. The world of vast distance has shrunk to a small space, and no part of it is too far off to provide his table with delicacies. He adjusts a disc, and the song of a musician singing thousands of miles away regales his ears.

The answer forces itself upon us that the whole transformation is due to the conquest of the forces of nature by man and harnessing them into service to the incessant researc and salutary labours of scientists all the wo over, and to the application of scientific d coveries to fulfil our every day needs.

'Familiarity breeds not only contempt b ignorance.' Science and scientific discoveri have penetrated into our consciousness to su an extent that we are apt to forget our ob gation to them, to lose our capacity for wond Whichever phase of human activities we tu our attention to, we find that with the aid science the inquisitive intellect of man, ev anxious to probe into the mysteries of thing has conquered and harnessed in his service a the forces of nature, opening up long avenue of an unprecedented advance on th material side of every day life.

Turning from generalisations to concret achievements of science, our attention is firs arrested by the facilities of transport and com- munication. The simple discovery of the power of steam led to the construction of the locomotive, and the mighty puffing giants which we now see on our railroads, represent only the development of the original toy-loco- motive. Before the invention of railway, a journey was full of dangers and involved waste of time and energy. Pleasure-trips from one corner of the country to the other could not be thought of. Horse-drawn carriages and bullock-carts were the only means of transport. The locomotive and steam-engine have revo- lutionised man's life on earth. Of all civilising influences, they are the most potent, and if they were to be taken away tomorrow, the world would socially, commercially, politi- cally "fall back into the beasts".

The cumbrous steam engine was followed by

the far more convenient electric engine of the automobile. It is unnecessary to dilate on the services which the motor car is rendering to man, it bids fair to oust even the railway.

Then followed the realisation of man's dream of ages—to fly in the air like birds. Plato described man as "a two-legged animal without wings". He would have certainly revised his definition of man, if he had returned to this world to enjoy a flight in the air. A man in the 19th century could never believe that his grand-sons would fly like birds in the air. As a means of travel and transport, the aeroplane represents as great an advance on our railways as the latter did on the bullock-carts. Indeed, hopes of the realization of the idea of a break-fast at London, lunch at Cairo and dinner at Karachi are within view.

Turning to the means of communication, science not content with the telegraph and the telephone, has presented to the world the RADIO. It is an epochmaking invention. Its potentialities of service to the human race are immense. It entertains, it instructs, it relays red-hot news, and last but not the least, it is the friend of the intrepid explorer who penetrates into the unknown and of the adventurous air-man who crosses the poles. It is the friend of the brave mountaineer, who despite repeated failures, persists in climbing the highest peaks, and of the oceanliner, when set on fire or tossed about by the ferocity of the elements. Television is something, which we cannot easily believe in. Besides communicating the voice, it also transmits the figure. One can listen to the voice and also see before one's eyes, the very person of the speaker or musician standing thousands of miles away from him. It may appear something like magic, yet this is what science has achieved for us.

In conquering disease, and alleviating human pain, science has played no mean part. The invention of the microscope has opened up a new and hidden world, and has revolutionised the method of investigation into the causes and sources of disease. Anaesthetics have lessened pain to a great extent. The discovery of har-mones and vitamins bids fair to having far-reaching effects on the science of nutrition and consequent increase in human efficiency.

Electricity is the wonder of our age. Of all the forces of nature, electricity is, perhaps, our most devoted slave. It can do all that steam does—and much more—and that too at a lesser cost, greater efficiency and with greater cleanliness. We are beholden to the men of science for the host of comforts of daily life.

We will be failing in our duty, if we forget to mention the bicycle as a scientific achievement. It is within the reach of all, the rich and the poor. We see bicycles running on village-routes and foot-paths every day. In fact it serves the high and the low alike.

We cannot too highly praise the services of science to us in our daily life, without which life would become almost unbearable, and a host of the principles which make our life healthy and efficient, have been provided and taught to us by SCIENCE.

However, man has the genius to convert even a blessing into a curse. He has conquered nature but failed to conquer himself. Man invented ATOMIC ENERGY but its first use was made in the ATOM BOMB. Whole cities like HIROSHIMA and NAGASAKI were wiped out, leaving no trace behind. The airman who rains death and destruction does not know the havoc he causes to innocent people. It makes one feel that "man is really back into the beast."

Nations are running a mad race, producing bombs and developing hellish instruments of war like the HYDROGEN-BOMB. It appears

as if science and men have entered into an unholly alliance for the destruction of mankind. If we devote only a fraction of what we spend in preparing for war, to relieve human misery, this world can be turned into a paradise. If atomic energy is devoted to right uses, it would completely revolutionise our life and save the drudgery of the miner.

MAY SCIENCE GRANT US WISDO
AND INSPIRE US TO WIPE OUT PO
ERTY, DISEASE AND STARVATIO
FROM THE WORLD.

Ravindra Narai
(Pre-medical Ph

The Role of Accidents in the Realm of Science

There are two views about the development of science—(i) Mathematical theories and (ii) accidents.

At first sight, one may be surprised at the mention of the role of accidents in the development of science, but this is particularly true in connection with the development of new techniques and the evolution of new concepts from experiments. Then a question arises about accident or chance. According to Pasteur, chance favours only the prepared mind. To illustrate the role of accidents in the development of science, here are a few examples.

Galvani noted the twitching of a frog's leg when the crural nerves were touched by a metallic scalpel in the neighbourhood of an electrostatic machine from which sparks were drawn. After this accidental observation, Galvani, through many experiments, showed that the nerves and muscles of the frog's leg constituted a sensitive detector of an electric charge and also a source of electricity. Then he discovered and recorded that if a curved rod be made to touch simultaneously both a hook passing through the spinal cord and the muscles of the leg of a frog, there occurre repeated contractions when the rod and th hook were of different metals, but no contrac tion or very little contraction when th rod and hook were of the same metal. S Galvani discovered the principle of the electri battery in which the two metals were separate by the moist animal tissue and the frog's le as the detector. Every reader can perfor the equivalent of Galvani's experiment him self. A copper coin and a silver one place above and below the tongue when touche together produce in the tongue a peculia sensation of electric current. So Galvan thought that electricity is present in the anima itself. He could not reach any fruitfu concept, but a scientist, Volta, continued th study of the production of electricity by th contact of two different metals immersed i a conducting solution and invented the electri battery as a source of what we, now often call, Galvani electricity.

In this case, we start with a consideratio of the difficulties of a physicist and end with a chemical discovery. Lord Rayleigh, a physi cist, worked for the determination of relative density of the gaseous elements accurate to

within one part in tenthousand. He found out the density of nitrogen by many methods and noted that nitrogen prepared from air was heavier than the nitrogen prepared from any of its compounds, such as ammonia. Then he continued finding the reason for the heaviness of nitrogen, and at last he came to the conclusion that nitrogen prepared from air was associated with Argon, a heavier gas, and traces of other rare gases too. These elements are not removed by any of the procedures used for eliminating oxygen and so remain with nitrogen.

Then Rayleigh and Sir William Ramsay proceeded to isolate the heavy constituent of the atmosphere—essentially Argon—by removing both oxygen and nitrogen from air. This they did by passing an electric spark through a mixture of nitrogen and oxygen from air and found that the compound thus formed was soluble in water but some residual gas was left unabsorbed. This experiment was first performed by Henry Cavendish and he gave this unabsorbed gas the name of special nitrogen, but Rayleigh found that this gas was Argon, a rare gas, and it was about one percent of nitrogen.

Penicillin was discovered by Sir Alexander Fleming in 1929 by a particularly striking example of accidental observation. He had noticed that on one of his cigar plates on which he had grown staphylocoric, (a type of bacteria) a mould settled. This mould belonged to the genus Penicillium. He also noted that the staphylococcal colonies in the neighbourhood of the mould had begun to disappear. He found that the culture fluid after the mould growth had acquired a strong prohibiting power against the growth not only of staphyloroccus but also of numerous other diseases producing bacteria. He gave the name Penicillin to the culture filtrate as a whole, and showed that this material could be used for the local treatment of infected parts. Fleming had also shown that Penicillin differed from the known antiseptics in being non-toxic towards the leucocytes, the white corpuscles of the blood.

Miss Santosh Kaur
(Pre-Medical II)

COLLEGE CHRONICLE

The Students' Union during this session, has had a very busy programme—folk dances from Pepsu cultural team, Cultural Evening, All-India Prof. A. N. Verma Trophy Debate, and welcome to a debating team of Pakistan, all in quick succession, so that the Union had hardly any breathing time in between. The *bhangra* and *gidha* dances of the Pepsu cultural team were a great success and created a lasting impression. The Cultural Evening, which was organised shortly after, attracted a large crowd from outside, which went away fully satisfied with the programme presented. The high lights of this programme were a one-Act Play "Tash di Bazi", mono-acting, Bhangra, Gidha, dance-group songs and comics. The All-India Prof. A. N. Verma Trophy Debate was also a grand success and 15 teams of speakers from various colleges of Delhi and outside participated. On the 16th of Feb., a debating team of Pakistan was given an enthusiastic reception in the College. The year was closed with a hearty send-off to the outgoing III year, Preparatory and Pre-medical II year classes. All along, the members of the Union have shown a remarkable sense of responsibility and team spirit, in both of which, it has set an example to be profitably followed by its successors.

N.C.C. The academic year started with a welcome increase in the strength of the College N.C.C. unit from 45 to 52, which, to some extent, satisfied the growing demand of the students for enrolment in the corps. The period from August to December was wholly taken up by training in drill, use of weapons and tactics. The N.C.C. Day this year was celebrated on 5th Dec. in which our cadets participated with creditable zeal and keenness. The Annual Camp was held from 24th Dec. to 6th January at Mehrauli. In this Camp, our cadets alongwith the cadets of the Hindu College came out with flying colours, as they won a number of trophies, such as I year Drill competition, II and III year Drill competition,

his two favourite events, throwing the hammer and throwing the discus. Girdhari Lal and R. N. Chauhan were declared the champion athletes of the University having secured thirteen points each. Following is the list of events won by our athletes.

Girdhari Lal	1st in 100 metres (New University record) 1st in 200 metres 2nd in long jump
R.N. Chauhan	1st in 400 metres (New University record) 1st in 300 metres hurdles 2nd in Javelin throw
Sajjan Singh	1st in Hammer throw 1st in Discus throw
Pritam Singh	2nd in Discus throw

Girdhari Lal, Surrinder, Singh R.N. Chauhan, Jagmehar Singh stood 2nd in 4x400 metres. The same group stood 2nd in 4x 100 metres race.

Unlike last year our **Volley Ball** team failed to win the University Championship having been defeated by Delhi College in the final. Sukh Lal, Bal Ram and N. S. Shokeen were selected for the Delhi University team against Afghanistan team Sukh Lal also captained the team. Sukh Lal and Shokeen were also selected for the Delhi State team. Jaimal Singh another student of our college went to Travancore Cochin to represent Delhi State. Two of our girl students, Sushma and Usha, were selected to represent the Delhi State at Travancore Cochin.

The performance of our **Hockey Team** this year has not been very satisfactory. We were defeated in the zone final. Three of our players Gurcharan Singh, Mohinder Singh and Manjeet Singh were selected for the Delhi University Hockey Team.

Students in our college have shown great interest in **Badminton.** Ajit Kaur and Surjit Kaur won the inter college (women) doubles title. They have shown remarkable improvement. They were able to win the women's double title in the Delhi State championship.

Our **Cricket Team** gave a fairly satisfactory performance this year in the Inter-College Tournament, when we defeated Desh Bandu College by an inning and 39 runs. Avtar Singh, the skipper and incidently the university player, and N. K. Jain gave wonderful performance in batting. However, it was left to the all-rounder Kul Bhushan and Bedi to shine with the ball while P. D. Gupta, O. P. Gupta and G. Chadha fielded well. We, however lost to very strong side, St. STEPHENS College, in the quarter final.

It is however very gratifying that inspite of the meagre facilities we did exceptionally well in the friendly matches played during the season. Our will of giving all the more a better performance next year can only be strengthened by greater facilities. We, however, take the first opportunity of thanking Prof. G. S. Grewal for the great assistance and encouragement he gave us.

Our football team won against Sri Ram College of Commerce and Delhi Polytechnic, but lost to Hindu college, retaining third position in D. U. Inter college football League.

ANNUAL PRIZE DISTRIBUTION

The Annual Prize Distribution of the college was held on the 15th March 1955. Addressing the gathering, Shri Lal Bahadur Shastri, Union Minister, Transport and Railways, complimented the prize winners, specially girls who bagged more academic prizes than the boys. He pleaded for reform in education so as to give a technical bias to it. He said, "we need mechanics, overseers and engineers for the industrial and economic development of the country."

Earlier, Bawa Bachittar Singh read out the Welcome Address on behalf of the Governing Body of the college. Dr. Gobind Singh, the Principal, in his Annual Report, detailed the steady progress of the college and its manifold activities during the current year. The function was a grand success

Chairs, (L. to R.) S. Kartar Singh, Chaudry Balwant Singh, S. Dalip Singh, S. Rattan Singh, Bawa Bachittar Singh, (*Chairman*), Shri Lal Bahadur Shastri, S. Shivdev Singh, (*Treasurer*) Dr. Gobind Singh, (*Principal*) S. Kartar Singh, S. Vir Singh, S. Tara Singh.

Standing, 1st Row (L to R.) Prof. Kulbir Singh, Prof. Gurbax Singh, Prof. Harcharan Singh, Prof. S. C. Mallick, Prof. Tirath Singh, Prof. Wazir Singh, S. Pritam Singh, Prof. Gurdip Singh, Prof. Surrindar Singh, Dr. Daleep Singh, Prof. Balkrishan, Dr. R. N. Mathur, Miss Dalip Kaur.

Standing, 2nd Row (L to R.) Prof. Pritam Singh, Prof. Udham Singh, Prof. J. N. Mathur, Prof. Gurhardayal Singh, Prof. Fauja Singh, Prof. Jagjit Singh, Prof. Dalip Singh, Prof. S. K. Chandra, Prof. Harbhajan Singh, Prof. [illegible]

SRI GURU TEGH BAHADUR KHALSA COLLEGE, DELHI.

Delhi State and University Stars (1954-55)

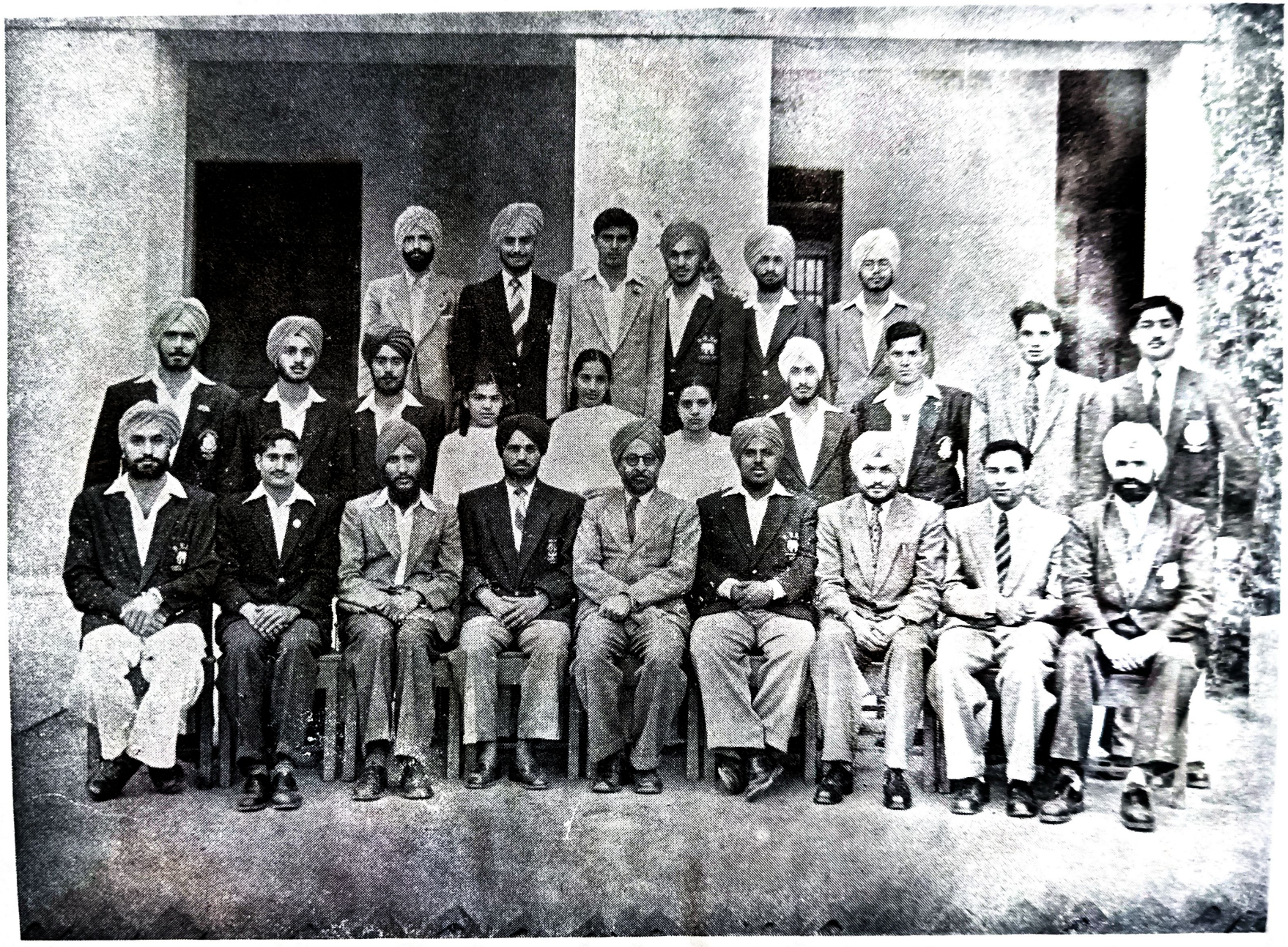

Sitting (*L to R*) Pritam Singh, Sajjan Singh, G. L Sharma. S. G. H. S. Grewal, S. Harbhajan Singh, Sukh Lal Rana, Gurcharan Singh, S. Pritm Singh, Dr. Gobind Singh (*Principal*)

Standing 1st Row Jaimal Singh, Mohinder Singh, Manjit Singh, R. N. Chuhan, Avtar Singh, Bal Ram, Usha Dhingra, I. C. Chaudary. Ajit Kaur. Surjit Kaur,

Standing 2nd Row Shingara Singh, Kuldip Singh, N. S. Shokeen, Nirmal Singh, G. B. Singh, Rajinderpal Singh.

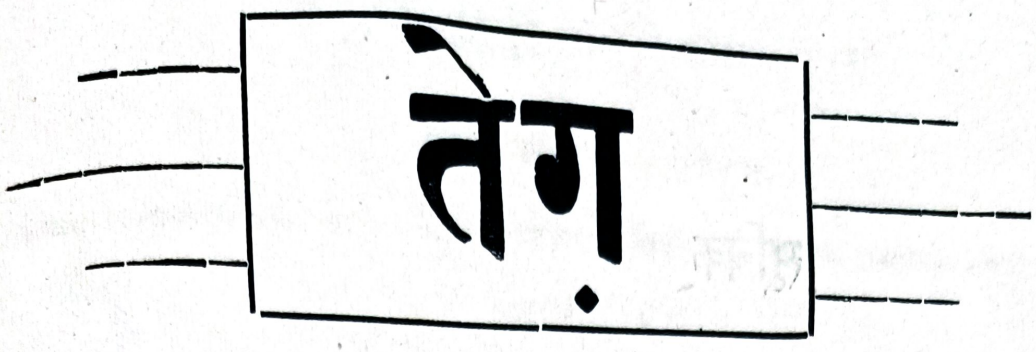

'हिन्दी विभाग'

—सम्पादक—

ओम प्रकाश शर्मा

श्री गुरु तेग़ बहादुर खालसा कालेज

देव नगर

देहली

सूचिक

	रचना	लेखक	पृष्ठ
१	संपादकीय	ओम प्रकाश शर्मा	१
२	आस	कृष्ण सेठ	२
३	कवि और कविता	जयदेव विरले	३
४	नव ज़ीवन आया	गुर लाल विग	५
५	दो सत्य	किरण ओबराय	६
६	प्रगतिशील काव्य	ओम प्रकाश शर्मा	७
७	गांधी जी के शब्द-सहज साहित्य	अरुण रत्ना	९
८	उस पार क्यों	यशवन्त गुप्ता	१०
९	फिर वह कड़क उठी	सुरेन्द्र प्रताप गर्ग	११
१०	मित्र सदा मित्र है	कुलदीप नागरत	१२
११	राखी का मूल्य	निशि शर्मा	१३
१२	आग लगाने की कला	गिरधारी लाल शर्मा	१४
१३	तुम तोड़ते जाओ पत्थर	मुरारी लाल गंगाहर	१६
१४	वेदना ही जिसका सर्वस्य है	उषा जगोता	१७

तेग़

श्री गुरु तेग़बहादुर ख़ालसा कालेज, देहली

सम्पादकः—ओमप्रकाश शर्मा

वर्ष जनवरी १९५५ अंक २

संपादकीय

हिन्दी राष्ट भाषा बनी । हिन्दी का संघर्ष-काल समाप्त हुआ । इसने रचनात्मक क्षेत्र में पदार्पण किया । हिन्दी को विकसित और विस्तृत बनाने का उत्तरदायित्व हिन्दी लेखकों, प्रेमियों और विद्यार्थियों पर आया । यह प्रसन्नता का विषय है कि हमारे प्रौढ़ साहित्यकार इस ओर तन्मयता से संलग्न हैं । परन्तु विद्यार्थी होने के नाते हमारा भी कुछ कर्तव्य है । आज के प्रौढ़ लेखक कल विद्यार्थी ही तो थे । हम विद्यार्थियो को भी तो आगे बढ़ना है तथा हिन्दी को आगे ले जाना है । इस के लिए हमे कालिज़ में यत्नशील होना चाहिए । प्रत्येक कक्षा में हम छोटी २ एक लेखक मंडली स्थापित करें और वाद-विवाद तथा लेख प्रतियोगिताओं को अपने कार्यक्रम का एक स्थायी अंग बनालें । लेखक और वक्ताओ को पुरस्कार दे कर उचित प्रोत्साहन दें । इस से हम भी आगे बढ़ेंगे और हमारी हिन्दी भी । यदि हम ऐसा करने में सफल हुए तो, हमे आशा ही नहीं अपितु विश्वास भी है कि कालिज के समस्त वातावरण पर जहां तक हिन्दी का संबंध है, इस का प्रभाव शुभकर ही होगा । इस प्रकार हम भी हिन्दी के रचनात्मक क्षेत्र में कुछ योग दें सकेंगे तथा स्वयं भी सृजनात्मक आनन्द का अनुभव कर सकेंगे ।

× × × ×

हमे खेद है कि हिन्दी-प्रचार की जो आशायें, 'हिन्दी साहित्य परिषिद' से थीं वह पूर्ण न हो सकीं । इस में पदलोलुपता तथा पारस्परिक विद्वेष के कारण कोई महत्व पूर्ण आयोजन संपन्न न हो सका । हमारी सम्मति में 'हिन्दी-साहित्य-परिषिद, हिन्दी प्रचार का एक सक्रिय साधन बनना चाहिए । इसके लिए आवश्यक है कि सब हिन्दी-विद्यार्थियों का हार्दिक सहयोग इसे प्राप्त हो । परन्तु इसके लिए इसके वर्तमान अप्रजातान्त्रिक गठन को तोड़ना होगा और इसे प्रजातान्त्रिक रुप देना होगा । तभी विद्यार्थियों का सहयोग भी प्राप्त हो सकेगा । और वह कार्य भी हो सकेगा जिसके लिए इस संस्था का निर्माण हुआ । हम आशा करते हैं कि अधिकारीगण तथा विद्यार्थी हमारे इस सुझाव पर अवश्व ध्यान देंगे

× × × ×

प्रस्तुत अंक, पाठको को भेंट करते हुए हमे असीम प्रसन्नता का अनुभव हो रहा है । इस में हमने इस बात का ध्यान रखा है कि इसकी सामग्री संतुलित हो, जिससे विभिन्न रुचिओं के पाठक इसका अधिक से अधिक आनन्द ले सकें । इस में कहानियां; निबन्ध, लेख, कविता और हास्य-विनोद आदि साहित्य के विभिन्न अंगो को उचित अनुपात में देने का यत्न किया है । पत्र के सीमित स्थान का पूरा-पूरा उपयोग करने की भरसक चेष्टा की है, तथा अधिक से अधिक रचनाओं को इस अंक में स्थान दिया गया है ।

इस उद्देश्य अंक में कहां तक हमें सफलता मिली है यह आप सहृदय पाठकों के ही निर्णय की वस्तु है ।

ओमप्रकाश शर्मा

× × × ×

"आस"

प्रबल नदिया घुप अन्धेरा
चल रहा मारुत सबल है
मन प्रकंपित तन शिथिलतम
डगमगा रही है नौका !

थक रहे हैं बाहू मेरे
छुट रहे हैं चप्पू कर से
पर बंधी है आस मन में
पास उसके पहुँचने की

उठ रही इक हूक मन में
चाह रहा मन चीखने को
पर न पाता चीख भी मैं
आस जो मन में बंधी है !

ज्यों-ज्यों नौका बढ़ रही है
दूर भागा जा रहा तट
हो लजाता मानो यह भी
मुझसे प्रिय मेरी की भांति

यह तिमिर, मारुत यह नदिया
हो रहे सब बैरी मेरे
पर अभी तक आस रूपी
दीप मन में जल रहा है !

कृष्ण सेठ
बी. ए. द्वितिय वर्ष

कवि और कविता

वेदान्त के अनुसार ब्रह्म सृष्टा है। यह विश्व उसकी रचना है। ब्रह्म की सम्पूर्ण सृष्टियों में कवि ईश्वर की आश्चर्यमयी सकुमार एवं सुन्दरतम सृष्टि है। कवि साधारण व्यक्ति से भिन्न होता है। उसका हृदय नारी सा कोमल; सन्तों सा लोक कल्याणकारी और मस्तिष्क मनीषियों सा चिन्तनशील होता है। वह जड़ प्रकृति में भी चेतनता का दर्शन करता है। वह पशु पक्षियों से भी अपनत्व जोड़ता है। उसके लिए वसुन्धरा कुटुम्ब है। प्राणीमात्र का दुःख उसे व्याकुल कर देता है। यह संवेदनशील प्राणी जिसे "कवि संज्ञा" दी जानी है, जब प्राणीमात्र की पीड़ाओं, वेदनाओं से अभिभूत हो उठता है, और वह वेदना जब छन्दमय शब्दों में उसके ओठों से फूट पड़ती है तो कविता की सृष्टि होती है। आदि कवि बाल्मीकि व्याध से वधित क्रौंच मिथुन के एक क्रौंच की मृत्यु पर दूसरे क्रौंच की काममोहित वेदना को न सह सकने पर जब सहसा गा उठे—

मा निषाद ! प्रतिष्ठा त्वमगमः शाश्वतीः समाः
यत क्रौचमिथुनादेथमवधीः काम मोहितम्।

तभी कविता की सृष्टि हुई।

कवि एक सृष्टा है। वह ब्रह्म है। वह भी रचना करता है। सृष्टि करता है। कवि का अपना संसार होता है। कवि की रचना ब्रह्म की रचना से श्रेष्ठ है। उसके रचित प्राणियों का जीवन अद्भुत होता है। कवि की सृष्टि के प्राणी भाग्य के बन्धनों से मुक्त है। वहाँ प्राणी स्वतन्त्र है। मम्मटाचार्य ने कवि भारती की प्रशंसा कितने सुन्दर शब्दों में की है :—

वियातीकृतनियमरहितां हौदकमयीन्यपरतन्त्राम्
नव रस रुचिरां निर्मितिमादधती भारती कवेर्जयति।

कवि अपनी सृष्टि को अपनी कल्पना के बल पर अपने आदर्शों के अनुकूल ढालने का प्रयत्न करता है। इसलिए कहा गया है कि कवि प्रजापति है। वह संसार को बनाता है अपनी रुचि के अनुकूल ! कहा गया है :—

अपारे काव्यसंसारे कविदेव प्रजापतिः
यथास्मै रोचते विश्वंतथेदं परिवर्तते।

उसकी सृष्टि स्वतन्त्र है। पर उछृंखला नहीं। उसमें भी शृंखला है पर कठोर लोहे की नहीं, अपितु कोमल कमनीय भावपूर्ण लोकहित की शृंखला है। कवि की सृष्टि असीम है, अनन्त है। वह देश काल के बन्धनों से मुक्त है। कवि देश जाति का ही नहीं, अपितु विश्व की विभूति होता है। वह विश्व के दुःखों का समाधान करने के लिए आदर्शों को उपस्थित करता है। वह दुःखी मानव का मनोरंजन करता है। विश्वविभूति कवि उत्पन्न होते हैं, बनाये नहीं जांते। अंग्रेजी में कहा गया है :—

Pocts are bron and not made.

कवि संवेदनशील प्राणी होता है। वह दुःखी होता है दूसरे के दुःखों के कारण। वह रोता है दूसरे प्राणियों को व्यथित देखकर। वह प्रसन्न होता है अन्य प्राणी को प्रसन्न देखकर। परपीड़ा को वह स्वपीड़ा अनुभव करता है। और फूट २ कर रोता है। कविता कवि का रुदन है। अतः वेदना कविता की जन्मदात्री है। पीड़ा ही कविता की प्रेरणा है। कविवर पन्त ने कविता को उत्पत्ति की कितनी सुन्दर कल्पना की है :—

वियोगी होगा पहला कवि
आह से उपजा होगा गान
उमड़ कर आँखों से चुपचाप
वही होगी कविता अनजान

वेदना कविता का प्राण है, दिनकर जी के शब्दों में :—

जल कर चीख उठा वह कवि था

हालावादी बच्चन भी "दीवानों का संसार" में कह उठते हैं :—

मैं रोया तुम कहते इसको गाना
मैं फूट पड़ा तुम कहते छन्द बनाना

कविता कवि के हृदय की अनुभूति की अभिव्यक्ति है। वाक्यं रसात्मकं काव्यम् और रमणीयार्थ प्रतिपादकः शब्द काव्यम्' आदि परिभाषाएँ केवल कविता के बाह्यरूप के प्रभाव का वर्णन मात्र करती हैं।

कवि सरल हृदय प्राणी है। वह प्रकृति पर मुग्ध होता है। वह उसे चेतन बना देता है। चाँदनी को कविवर पंत एक नायिका का रूप देते हैं :—

"नीले नभ के शतदल पर
वह बैठी शरदहासिनी
मृदु करतल पर शशि मुखधर
नीरव अनिमिष एकाकिनी"

कवि उसके साथ अपना सम्बन्ध जोड़ता है। वह प्रकृति को कभी बहिन, कभी सखी, कभी प्रेयसी, कभी मां मानता है। छाया के साथ वह सखी का सम्बन्ध स्थापित करता है :—

अरे कौन तुम दमयन्ती सी, तरु के नीचे सोई
हाय ! तुम्हें भी त्याग गया, अलि ! नल सा निष्ठुर कोई।

इतना ही नहीं वह प्रकृति के पीछे किसी अलक्षित का अनुभव करता है। पवन उसके लिए किसी का मौन निमन्त्रण नभ के पर्दे के पीछे उसे किसी अज्ञात के इशारे दृष्टिगोचर होते हैं। कवि जिज्ञासा कर उठता है :—

है कौन छिपा इस शशि के अन्दर
जो लखकर मुझे मुस्काता है
है कौन सितारों के अवगुंठन में
जो नित मुझको पास बुलाता है।

वह प्रकृति में प्रियतम का आभास पाता है। और फिर उसे पाने के लिए व्याकुल हो जाता है। अपने और ईश्वर के बीच का आवरण उसे अखरता है। उससे मिलने के लिए व्याकुल होता है। वह विरह-वियोग की व्यथा से व्याकुल होता है। वह गा उठता है :—

फिर विकल हैं प्राण मेरे
तोड़ दो यह क्षितिज मैं भी
देख लूँ उस पार क्या है ?

फिर वह अनुभव करता है। कि अब वह निर्मल दर्पण का आवरण जो उसके और ईश्वर के बीच था हट गया। उसे चारों तरफ ईश्वर की लाली ही दिखाई देती है :—

लाली मेरे लाल की जित देखूँ तित लाल
लाली देखन मैं गई मैं भी हो गई लाल।

कवि आत्मिक दुःखों से ही नहीं अपितु भौतिक दुःखों से भी व्याकुल हो जाता है। जब वह अमीर का निर्धन पर, पुरुष का नारी पर, समाज का भोले हृदयों पर अत्याचार देखता है तो वह बौखला उठता है।

धधक रही चहुँ ओर भूख की ज्वाला है घर २ में
अन्न नहीं है, वस्त्र नहीं है, रहने का न ठिकाना

यह देखकर कवि क्रान्ति कर उठता है। वह विश्व को बदल देना चाहता है। वह धधक उठता है।

कवि कुछ ऐसी तान सुनाओ
जिससे उथल-पुथल मच जाये।

वह नई दुनियां का निर्माण चाहता है। जहां दुख न हो, भूख न हो, पीड़ा न हो, बन्धन न हो, केवल हो, प्रेम और शान्ति।

यही समय २ पर कवि के संवेदनशील भावों और आदर्शों की स्थापना की अभिव्यक्ति ही कविता है। कवि सृष्टा है और कविता उसकी सृष्टि। परन्तु कविता का उद्देश्य केवल अभिव्यक्ति मात्र ही नहीं उसकी कुछ उपयोगिता भी है। और वह है लोक कल्याण। महाकवि तुलसीदास के शब्दों में :—

कीरति भनिति भूत भल सोई
सुरसरि सम सब कह हित होई।

कविता कविता के लिए नहीं, जीवन के लिए है।

राष्ट्रीय कवि मैथिली शरण गुप्त भी 'साकेत' में लिखते हैं :—

मानते हैं जो कला के अर्थ ही
स्वाभिनी करते कला को व्यर्थ ही

कविता का विषय केवल यथार्थ नहीं उसका उद्देश्य है जीवन का निर्माण ।

हो रहा है जो जहां सो हो रहा
यदि वही हमने कहा तो क्या कहा
किन्तु होना चाहिए कब क्या कहां
व्यक्त करती है कला ही यह यहाँ

वास्तव में कविता का उद्देश्य है यही बताना कि मानव को क्या करना चाहिए, क्या उसका कर्तव्य है। परन्तु उसका यह अर्थ नहीं कि कविता कोरा उपदेश या शुष्क दर्शन-मात्र ही बन जाए । उसमें रस, कल्पना की रंगीनी, विविधता का होना अनिवार्य है। कल्पना कवि की अबोध शक्ति है, इसी के बल पर वह निर्माण करता है। इसी शक्ति के कारण कवि को रवि से भी उच्च कहा गया है :—

जहाँ न पहुँचे रवि, वहाँ पहुँचे कवि

परन्तु कल्पना बुद्धि तत्व के अनुकूल हो, ग्राह्य हो ! कल्पना सुन्दर होती है पर उसे सत्य भी होना चाहिए और साथ ही कल्याणकारी भी । सत्यं; शिवं, सुन्दरम् ही कवि का प्रतिपाद्य है । कवि विधाता की कोमल कमनीय कृति है । और कविता कवि के हृदय के सत्यं, शिवं, सुन्दरम् की अनुभूति की सरस एवं सशक्त अभिव्यक्ति ।

जयदेव विरले
बी. ए. फाइनल

नव जीवन आया

नव जीवन आया जन-जन के कण-कण में
जितने बन्धन थे जीवन के,
पल भर में हो गए भस्मी-भूत।
आ गये वह भी सुपथ पर
युग युग से गए जो गति भूल।
अशान्ति का था जो तीव्र ज्वार
मिल गया उसे सागर का प्रशांतकूल
थे गये उलझ जो काटों में
खिल उठे रंगों में रंगे फूल।
नव जीवन आया जन-जन के कण कण में

गुरलाल बिंग
बी. ए. फाईनल

★ दो सत्य ★

वास्तव में यह दोनों ही सत्य हैं किन्तु एक ओर अपूर्व सौंदर्य है और दूसरी ओर मानों मानव के समस्त विकार अपना नग्न नृत्य कर रहे हों, कैसी विडम्बना है—

दो वर्ष पहले की यह घटना आज की इस घटना से प्रोत्साहन पाकर मुखरित हो रही है—

सड़क पर मैं और मेरी सखी चली जा रहीं थीं—देहली की सड़कों पर चलना कितना कठिन होता है यह जिसने देखी हो वह ही बता सकता है। मोटर और तांगों का ताता लगा हुआ था और चलना कठिन हो रहा था। हमने अपना समस्त ध्यान आंखों और कानों पर ही केन्द्रित कर रक्खा था। हम दोनों मौन थीं। और बोलने की उत्कंठा होते हुए भी नहीं बोल सकती थीं।

एकाएक चौराहा पार करते हुए किसी से मेरी टक्कर हो गई। मैं चौंकी और कुछ कहने ही बोली थी कि मेरा ध्यान उसके फटे कपड़ों और गले में रस्सी द्वारा लटकाई गई एक टोकरी पर पड़ा। जिस पर एक लकड़ी के तख़्ते पर "धूप लेकर मेरी सहायता कीजिये" लिख कर टंगा हुआ था। मैंने थोड़ा आगे बढ़ कर देखा उस टोकरी में धूप आदि पड़ी हुई थी।

अब मैंने आंखे उठाकर अपनी सखी की ओर देखा—और उसने मेरी ओर—फिर हम दोनों ने उस धूप वाले की दयनीय शक्ल की तरफ देखा—न जाने उन दीन सी आंखों में हमने क्या पाया कि अनजाने में ही हमने एक चवन्नी उसकी टोकरी में डाल दी। वह बोला "धूप का पैकेट तो ४ आने का आता है बहिन जी।" अब मेरे पास और पैसे न थे। मैंने कहा" यह तुम वैसे ही अपने पास रख लो। पर उसने चवन्नी वापस देते हुए अभिमान मिश्रित स्वर में कहा" मैं अपनी कमाई खाता हुँ"। और साथ ही उसका मुख एक स्वर्गीय आभा से झिलमिला उठा—मैं चकित रह गई—इन मैले और फटे कपड़ों में कितनी उजली आत्मा छिपी रह सकती है मुझे नहीं मालूम था। मैंने उससे सकुचाते हुए कहा कि "तुम मेरे इतने धूप मन्दिर में चढ़ा देना।" उसने भी सकुचाते चवन्नी ली। और फिर कुछ सोच कर बोला—"क्या शिव की अराधना करती हैं।" मैंने कहा "हाँ" वह "तब मैं उसे सामने के मन्दिर में चढ़ा दूँगा।" वह उसी तरह हल्के से निढ़ाल कदमों से चला गया मेरे मन में मानव के प्रति श्रद्धा का भाव जागा मैं उस महान रूप को देख कर गर्वित हो उठी और मानवता के इतिहास में वह स्वर्णाक्षरों में लिखे जाने वाली घटना आज भी मेरे मन पर अंकित है।

किन्तु आज मेरी मानव के प्रति उस श्रद्धा की भावना में जिस घटना से ठेस लगी है उसने मेरे अब तक के विश्वास को उथल पुथल कर दिया है कि मानव भूखे मरने पर भी अपनी इज्ज़त का सौदा नहीं कर सकता।

आज ही शाम को मैं टहलती २ अपने बराबर वाले बंगले में चली गई। वहाँ विनय भैया से मेरी काफी मित्रता थी। मेरे मन में उनके प्रति श्रद्धा थी—और अक्सर मैं उनसे मिलने चली जाया करती थी। आज जब मैं उनके बंगले में घुसने के बाद बरॉडे तक ही पहुँची थी कि मुझे कुछ बातों का धीमा सा स्वर सुनाई पड़ा। जाने क्यों मैं रूक कर सूनने लगी— विनय भैया शोभा भाभी से कह रहे थे—"लड़कपन न करो शोभा—तुम्हारे न मानने से तो मेरी नौकरी चली जायेगी।" और इस पर शोभा भाभी की तीखी आवाज़ मेरे कानों में पड़ी—"नौकरी के पीछे अपनी इज्ज़त नहीं बेची जाती, मैं नहीं जाती तुम्हारे साहब के यहाँ।"

मैं चौंक पड़ी। कहना न होगा कि शोभा भाभी नाम के अनुकूल ही अनुपम सुन्दरी थीं। मैं कुछ सोच ही रही थी कि विनय भैया का खुशामद भरा स्वर सुनाई दिया "शोभा साहब ने मुझे साफ जवाब दे दिया है—यदि तुम आज शाम को आधे घंटे के लिये चली जाओ तब साहब

(शेष पृष्ठ ६ पर)

प्रगतिशील-काव्य

मनुष्य चेतना सम्पन्न प्राणी है वह जीवन में विकास चाहता है। जीवन में गतिहीनता उसे अखरती है। वह रूढ़ियों का उस पर प्रभाव पड़ता अवश्य है, परन्तु वह रूढ़ियों के बंधन-पाश में विकास नहीं कर सकता। वह छटपटाता रहता है, जब तक रूढ़ियों को पाश-पाश न कर दे। वह जीवन की वास्तविकता से दूर नहीं रह सकता। कवि जनता की भावनाओं का प्रतिनिधित्व करता है फिर भला उसे अपने आस-पास की चीखोपुकार कैसे न सुन पड़े। लोगों की भावनाओं का खून हो, उनकी इच्छाएँ आकांक्षायें कुचली जाये, वह उससे टस-मस न करें। यह कैसे हो सकता है। मानव साहित्य का प्रतिरुप है। जो साहित्य समय की आवश्यकताओं को समझता है। और उन्हें पूरा करने में सलग्न रहता है—वही प्रगतिशील कहलाता है।

पहले पहल प्रगतिशील शब्द का प्रयोग हुआ सन् १९३६ में, जबकि लखनऊ में 'प्रगतिशील लेखक संघ' का प्रथम अधिवेशन हुआ। प्रेमचन्द जी इसके सभापति बनें। उन्होंने ने हिन्दी-साहित्य में 'प्रेम और वेदना' की जो लहर चल रही थी उसकी तीव्र आलोचना की। उन्होंने कहा—"हमें ऐसे साहित्य का सृजन करना चाहिये जो वर्तमान में लोक-आवश्यकताओं को पूरा करने में समर्थ हो।" उन्होंने कहा—"मुझे यह कहने में हिचक नहीं, कि मैं और वस्तुओं की भांति साहित्य को उपयोगिता की तुला पर तोड़ता हूँ।" मानव साहित्य का प्रनिरुप है, तो फिर मानव की आवश्यकताओं से दूर भागे, यथार्थ से आँख मूंदे, और आदर्श के गीत गाये, यह उसके लिए उचित नहीं। आज का प्रगतिशील कवि, जब देखता है, सड़क पर भूखे दुर्बल बच्चों को मांगते हुये तो उसका हृदय कांप उठता है, वह कल्पना करता है कि इन्हीं बच्चों ने भावी भारत के उद्धारक बनना है। वह कहता:—

यह भूखे कंकाल सुड़कते है, सड़कों पर रातों में
इनकी सांसे कबर ढूंढती है है झंझा वातों में
यह बच्चे बीमार चिता में अर्ध जले मूर्दों से
दिया जायेगा नव विधान का छत्र इनके हाथों में।

वह इन गरीबों में भविष्य की ज्योति देखता है।

प्रगतिशील कवि समाज की विषमता, क्रूरताओं और जन-गण की पीड़ाओं से उद्वेलित हो उठता है। उसे छायावादियों के मधुर-गीत नहीं भाते। वह तो आज प्रलय की तान सुनना चाहता है—जिसमें विषमताओं पर आधारित समाज समाप्त हो जायें, यह पाप और जन-शोषण की बेल जड़ से कट जाये ताकि मनुष्य, मनुष्य बने, वह पशु न हो जाये। वह कहता है:—

कवि कुछ ऐसी तान सुनाओ,
जिससे उथल-पुथल मच जाये।

आज कवि, आदर्शवादी कल्पनाओं के चका-चौंध से बाहर निकल आया है। वह मधु के प्यालों को तोड़ चुका है, नवजीवन की कटुता उसमें जाग उठी है। उसे आज फूलों का सौंदर्य भी आकर्षित नहीं करता। वह कवि है। कह उठता है:—

बंद करो मधु रस की बत्तियां,
अब जाग उठा विष जीवन का।

गरीब युग-युगान्तरों से भगवान पर आस लगाये हुये था। उसके बिना और उनका था भी कौन। परन्तु क्या भगवान ने उनका अधिकार उन्हें दिलाया, या उनका शोषण करने वाले को दण्ड दिया? उसने तो यह भी नहीं सोचा कि उसका पुजारी, पूजा की सामग्री कैसे जुटाता है। आज उन पुजारियों का भावात्मक प्रतिनिधि भगवान से कहता है:—

भगवान तू दो घड़ी इन्सान बनके देख।
दिल में किसी के अरमान बनके देख॥

वह आज भगवान की सत्ता से विद्रोह कर उठा है। वह तो आज मनुष्य को ही भगवान बन कर जीने का आवाहन करता है—

मत पुजारी बन स्वयं भगवान बनके जी

प्रगतिशील-कवि, किसान मज़दूर से प्रेम करता है उसके दिलमें उनके प्रति सहानुभूति है । वह मानव के शोषकों को, पूंजीपतियों को घृणा की दृष्टि से देखता है । वह अपनी लेखनी द्वारा शोषक-वर्ग के अत्याचारों के चित्र उपस्थित करता है । देखिये, पंत जी का ग्राम्य में चित्र—

"युग-युग का भारवाह, आकटि नतमस्तक ।
विश्व विवर्त्तन शील, अपरिवर्तित वह निश्चल ॥
वही खेत, मृहद्वार वही, कृषि हंसिया और हल ।
वह संकीर्ण, समूह कृपण, स्वामिन्न परपीड़ित ॥

भगवती त्तरन वर्मा ने अपनी कविता "भैसा गाड़ी" ग्रामिणो की दुर्दशा का वर्णन किया है । उनकी इस कविता में नवयुवको का ध्यान अपनी ओर खिंच लिया है । उनकी कुछ पंक्तियां—

"उस ओर थितिज के आगे, कुछ पांच कोस की दूर पर ।
भू की छाती पर फोड़ी से, है उठे हुए कच्चे घर ॥
मैं कहता हूँ खण्डहर उसको, पर वे कहते है उसे गाम ।
जिस में भर देती निज धुंधलिपन, असफलता को सुखदशाम
पशु बन कर नर पिस रहे जहां, नारियां जन रही कुलाम ।
पैदा होना फिर मर जाना यह है उन लोगों का एक काम ॥"

× × × ×

"वह राज काज जो सधा हुआ है इन भूखे कंगालों पर ।
इन साम्राज्यों की नीव पड़ी है निल-निल मिटने वालो पर ॥
वे व्योपारी वह जमींदार, जो है लक्ष्मी के परम भक्त ।
वे निपट निरामिष, वे सूद खोर, पीते मनुष्य का उष्ण रक्त
उसे बड़े नगर का राग रंग, हंस रहा निरन्तर पागल सा ।
उस पागलपन से हीं पीड़ित, कर रहे ग्राम अविकल क्रंदन ॥

उदयशंकर भय ने एक मजदूर का दर्द भरा चित्र उपस्थित किया है । गर्मी वंसन्त और बरसात यह सब के सब दृश्य उसकु शरीर में मिल जाते है, अत्तिम पंक्तियों में जो तुलना है, वह कितनी कष्टोत्पादक है—

मेरी बरसातें आंसू रे, मेरा वसंत पीला शरीर ।
गरमी झरनों सा स्वद मेरे साथी दुःख दर्द पीर ॥
दिन उन को, मुझे राते मिलीं ।
श्रम मुझे, उन्हें आराम मिला ॥
बलि देने को प्राण मिलें ।
हन्टर का सूखा चाम मिला ॥

किसानों और मजदूरों की इतनी बुरी [illegible] देख कवि को क्षोभ तो होता ही है, उसे आश्चर्य [illegible] होता है । वह विस्मित होता हैं । कि इतनी बुरी दु[illegible] होते हुए भी वह कैसे जीवित हैं । ऐसे समाज की [illegible] धज्जियां उड़ा देना चाहता है—

" हो यह समाज चिथड़े चिथड़े,
घोषणा पर जिस की नींव पड़ी । "

इतना ही नहीं, वह भगवान जो भूख से पी[illegible] लोगों की भूख नहीं मिटाता, दलिनों की सहायता [illegible] करता, अत्याचारी तथा शोषकों का दमन नहीं कर[illegible] उस भगवान का नाश हो जाय । वह यह भी कहने [illegible] झिझकता तहीं—

कुछ प्रगति सील कवियों ने रुस की लाल सेना [illegible] बड़ा यशोगान किया है । ऐसे लोग हमारे समझ में अन्ति[illegible] ष्टिय साम्यवाद जो रुस को आदेश पर चलता है, [illegible] प्रभावित जान पड़ते हैं एक कवि का गीत है:—

युगों की खड़ी रुढ़ियों को कुचलनी
जहर की लहर सी मचलती
अँधेरी निशा में मशालों सी जलनी
चली जा रही बड़ी लाल सेना ।
समाजी विषमता की नीवें हिलाती
गरीबों की दुनिया में जीवन जगाती
अमीरों को सोने की लंका जलाती
चली जा रही बढ़ी लाल सेना ।

ऐसे गीत प्रवाहयुक्त भले ही हों, पर उच्च [illegible] काव्य की कोटि में नहीं आते । यह प्रोपेगन्डे प्रचार के काम [illegible] आ सकती है । सब लोगों का हृदय उन गीतों के साथ [illegible] स्पन्दित नहीं हो सकता, क्योंकि रुस को सब लोग [illegible] आजादी का प्रतीक नहीं मान सकते और रुस के [illegible] पुजारी जो प्रगतिवादी कवि हैं उन के साथ मिल कर यह [illegible] गीत नहीं गा सकते—

"यह लाल रुस है ढाल साथियो ,
सब वजदूर किसानों का ।
लाल रुस का दुश्मन साथी ,
दुश्मन सब इन्सानों का ।
दुश्मन है सब मजदूरों का ,
दुश्मन सब किसानों का ।

शेष १० पर देखें

गांधजी के शब्द

सहज साहित्य

वह साहित्य सून्दर होता है जिसमें शब्द थोड़े हो, और भाव गहरे हो, या यूं कहिये सागर मेंसागर हो। ऐसे ही साहित्य का रचियता साहित्यकार कहलाता हैं। गांधी जी ने चाहें ऐसा बहुत कुछ नहीं लिखा, जिसे आज, शुद्ध साहित्य कहते है। परन्तु उनके शब्दों का चुनाव उन्हें एक उच्च-कोटि का साहित्यकार बना देता है। मिस मेयो ने पुस्तक लिखी "मादर इंडियां" उसका उद्देश्य था हिन्दुस्तान को बदनाम करना। हिन्दुस्तान भर में भी इसकी चर्चा हुई। हिन्दुस्तान में भी इसकी प्रतिक्रिया हुई लेखकों ने बड़े बड़े लेख और मनीषियों ने मोटी-मोटी पुस्तकें लिखी, परन्तु गांधी जो ने एक छोटा सा नोट "यंगइन्डियां" में लिखा, जिसमें में उन्होंने कहा कि "यह पुस्तक मोरी-दर्शक की रिपोर्ट है" मोरी-दर्शक यानि गंदी नालियो का दरोगा--कितनी धार्मिक आलोचना है। वह यह भी नहींकहते कि मेयो के बताये दोष हमारे देश में नहीं है, पर वे कहते है, यही, तो हमारा देश में नहीं है, भंगियों के जमादार की यह रिपोर्ट है, जिसका काम मन्दिरों, मस्जिदों, गुरुद्वारो महलों और सुन्दर उपवनो को देखना नहीं बल्कि सिर्फ नालियों और उन में भी गंदी-नालियोंकी देखना है।

दूसरी गोल मेंज कान्फ्रेंस की बात है, कि गांधी जी उसमें सम्मिलित हुए। वहां एक पत्रकार ने उनसे पूछा "लंदन की देखने के बाद आपको अपने देश के शहर लगते है।" गांधी जी ने झट उत्तर दिया, "हिन्दुस्तान के शहर लंदन के ब्लाटिंग पेपर है।" बात साफ है। भाव या कागज़ पर लिखते हैं, तो उसपर ब्लाटिंग पेपर लगाते है और कागज पर जो अतिरिक्त स्याही होती है वह ब्लाटिंग पेपर को मिल जाती है उसका सौंदर्य कम होता है बढ़ता नहीं। आशय यह है कि वह परतन्त्र-भारत के शहर लंदन के व्यापारी एजेन्ट है वे लंदन को लाभ पहुँचाकर कमीशन में जो कुछ बाते है उससे अपना मुंह ही काला करते है। देश गुलामी की बेड़ियां दृढ़ करते है। एक ही वाक्य कहा--और उसमें भर दिया भारत का सम्पूर्ण अर्थ-शास्त्र।

इस अवसर पर एक दूसरे पत्रकार ने प्रश्न किया, "भारत स्वराज्य चाहता है, पर क्या उसके नेताओं के पास इसकी कोई रुपरेखा है। क्या आप स्वराज्य का अर्थ बता सकते है?" गांधी जी ने कहा —"हाँ, स्वराज्य का अर्थ है भूल करने की आजादी।" यह तो दो तीन शब्द कहे उन्होंने, परन्तु कितनी बड़ी बात कह दी। हम ऐसा स्वराज्य चाहते है कि हम भूल भी करें तो हमें कोई रोकने वाला न हो।

× × × ×

अरुण कुमार रत्ना
बी० ए० फाइनल

(शेष पृष्ठ ६ का)

से तुम्हारे सौंदर्य का जादू सब करा देगा, और नहीं तो यह कोठी यह कार सब बिक जायेंगी समझी—मैं कहाँ से यह ५० हज़ार रुपया जो साहब ने गबन किए है उड़वाया और मेरा नाम लगा कर अपराध से बच गया हैं पूरा करूँगा। तुम जाओ और साहब की रसिक तबियत का पूरा फायदा उठा कर सब ठीक करा आओ"

और इसके बाद मुझे केवल शोभा भाभी की हिसकी सुनाई पड़ी—। और फिर सन्नाटा गया लेकिन जो कुछ मैंने सुना था उसने मेरे रोंगटे खड़े कर दिये। और मैं अन्दर जाने का साहस न कर सकी। क्योकि मुझे वहा खड़े रह कर ही ऐसा लग रहा था, कि यहां यदि थोड़ी देर भी मैं और रही तो मेरा दम घुट जायेगा। मेरे मन में जो विनय भैया के प्रति श्रद्धा थी, वह घृणा में परिवर्तित हो चुकी थी। और मैं वापिस लौट आई–लेकिन मन में एक द्वन्द्व लेकर—एक टीस लेकर—क्योंकि मैंने आज जीवन के दो सत्यों का दर्शन किया था। और उन दो सत्यों के परिणाम में खो गये मानव के सच्चे स्वरूप को मैं खोज रही थी। हाय रे! यह दो सत्य जिनमें से एक ने जीवन के समस्त सौंदर्य को विकृति में बदल दिया, और दूसरे ने जीवन के प्रति श्रद्धा मन मेंभर दी। पर साथ ही यह प्रश्न भी मन में रह गया–मानव का सच्चा रुप क्या है दो साल। पहले का या दो साल बाद का।

किरण अबराय प्री० मैडिकल प्रथम वर्ष

★ उस पार क्यों ★

छोड़ कर तुम साथ मेरा,
चल दिये उस पार क्यों ?

मंजिल हमारी एक थी,
रास्ता हमारा एक था।
किश्ती हमारी एक थी,
मांझी हमारा एक था॥

छोड़कर फिर हाथ मेरा,
चल दिये मझधार क्यों ?
छोड़कर तुम साथ मेरा,
चल दिये उस पार क्यों?

नाव को उस ओर लाऊँ,
यह कभी संभव नहीं।
मध्य से ही लौट जाऊँ,
यह मेरी आदत नहीं॥

रख लो ये दीप लाखों,
कह रहे हैं मौन स्वर में।
जा रहे हो छोड़कर तुम,
मेरी नाव जल भँवर में॥

छोड़कर मंझधार मुझको,
मार्ग अपना तुम बना लो।
डूबती है नाव मेरी,
पार तुम अपनी लगालो॥

दीप तुम ऐसा जला लो,
जो कभी बुझने न पाए
सूर्य की तिरछी नजर से
जो कभी न डगमगाएं॥

यशवन्त गुप्ता
बी. ए. फाईनल

फिर वह कड़क उठी

उस दिन इन हरकतों के कारण मेरी तैरती वार जुल्तमपक्की हुई थी।

'जी हैरान न होइये जुलमपक्की ही हुई थी।'

ईश्वर ने बन्दानवाज को बनाया ही सोफते में था। कुछ न पूछिये, न जाने इस छोटे से शरीर में क्या क्या बात भर दी हैं। किसी सुन्दरी को देखा तो तमाम शरीर का ढाँचा ही उलट-पलट जाता है। मन को बहुत रोकता हूँ, पर न जाने क्ना-क्या हरकत करने लगता हूँ कि कुछ का कुछ ही बन जाता है। कहीं तो भागना पड़ता है और कहीं पिटाई हो जाती है।

लेकिन उस दिन तो बात ही कुछ ऐसी बनी कि कुछ न पूछो, कि अब तो अपने की तमाम आदतें ही बदलती जा रही हैं। पुरानी बातों को अब तो एक प्रकार की तिलांजलि ही देदी है।

'हाँ श्रीमान्' उस दिन बात ही कुछ ऐसी बन गई थी। हमारे कालिज में एक कन्या महाविद्यालय से कुछ प्रवेश-पत्र आये। संगीत प्रतियोगिता थी उस कालिज में। हमने भी मन्त्री महोदय से केवल एक प्रवेश-पत्र की प्रार्थना की। परन्तु प्रवेश-पत्र मिलने से पूर्व एक शर्त लग गई। वह बोले 'देखना जरा ख्याल रखना लड़कियों का कालिज है।'

उस दिन घर से निकलने से पूर्व हमने भगवान् के आगे साखी ली कि आज कहीं भी ऐसी-वैसी हरकत न करेंगे, जिसमें कालिज और हमारे नाम पर बट्टा लगे।

लेकिन प्रभु की माया अपरम्पार है। उस दिन तो कुछ और ही बदा था उस दिन तो हमने मार की एक दर्जन की सीमा लांघनी थी। उस कालिज में हमारे अन्य मित्र-गण भी मिल गये। वह लगे शरारत करने। परन्तु हमने उनको एकदम सचेत कर दिया कि आज हम वह सुरेश नहीं हैं जो वे समझते हैं। आज हम कोई भी ऐसी-वैसी हरकत न करेंगे। और हम चुपचाप कालिज-भवन की किनारे वाली कुर्सी पर चुपचाप बैठ गये और प्रतिज्ञा का पालन करने लगे।

पर साहब होनी के आगे किसका बस। होनी को तो रावण भी न टाल सका तो हमारी क्या पूछ।

हम चुपचाप बैठे हुये थे, उत्सव चालू था। कुछ जी लग न रहा था। अपने को कोस रहा था कि अच्छे प्रतिज्ञा करके घर से निकले।

लेकिन इतनी ही देर में बराबर वाले मित्र ने झकझोड़ा 'सुरेश'।

मैंने कहा 'क्या है'।

और पीछे देख। और मैं देखता ही रह गया, उस सुन्दरता की देवी को।

इतने में हमारे मित्रों ने हमें उकसाया।

धूरता क्या है, साधू बना फिरता है, तमाम जमाने में शरारत करता फिरता है, और अब चुपचाप बैठा है, जैसे चैतन्य महाप्रभु का चेला ही हो।

(शेष पृष्ट ८ का)

वह राज है पंचायत का,
वहां नहीं है बेकारी।"

प्रगति शील साहित्य आगे बढ़ता है—

क्योंकि मनुष्य भी तो आगे बढ़ता है। इस के साथ मानव की इच्छाएँ आकांक्षायें और भविष्य का सम्बन्ध है। प्रगतिशील कवि नये युग का संदेश-वाहक है।

ओम् प्रकाश शर्मा
बी० ए० फाईनल

'साहब' है तो हाड़-मांस का पुतला। इतनी प्रतिज्ञाओं के पश्चात् भी, मुझे यकायक जोश चढ़ आया। मैंने कहा 'क्या समझता है सुरेश-हमेशा सुरेश है। वह किसी से नहीं डरता।

अच्छा यह बात है, तो बात करके दिखा उससे, उन्होंने एक खिड़की के पास बैठी 'देवी' की ओर संकेत किया।

ओ बस इतनी सी बात है। परन्तु जब ही दिल ने धिक्कारा, क्या भूल गया अपनी प्रतिज्ञा को, और जब ही पूज्य कवि का गीत याद हो आया 'मानुष जीवन लौट के आये न'

'बस जी' मैं ऐंठ कर बाहर आया। सीना निकालते हुये बड़ी शान से आगे बढ़ा और खिड़की के पास पहुँचकर मैंने उससे कहा 'जरा एक मिनट बाहर तो आइये।'

लेकिन बाप-रे-बाप वह तो आँखें बटेर सी लाल निकालती बाहिर आई और उसके पीछे-पीछे लड़कियों का झुण्ड। आते ही वह कड़ककर बोली—क्या बात है।

मेरे होश उड़ गये। तमाम मित्र-गण वहाँ से नौ दो ग्यारह हो गये। डर के मारे मैंने आँख मीच ली। जब आँख खोली तो देखा चारों ओर लड़कियाँ ही लड़कियाँ ही लड़कियाँ थीं। मैंने डरते-डरते कहा—'अ-अ जी वह-वह है ना जी वो आपकी से-सेकट्री उनसे मिलना है'।

'हाँ मैं सब जानती हूँ किससे मिलना है'। वह बोली' और साहब लगी पढ़ने सेन्डिलों पर सेन्डिलें। मैं कहता ही रह गया, अजी जरा सुनिये—सुनिये तो सही। लेकिन वहाँ कौन सुनता। आखिर मैं वहाँ से सीधा भागा। और पीछे मुड़कर भी न देखा।

रास्ते भर अपने को गाली दे रहा था कि क्यों प्रतिज्ञा से मुख मोड़ा।

दिन बीतते गये। तीन चार माह पश्चात् उसी कालिज का कहानी प्रतियोत्तिता का सूचना-पत्र हमारे कालिज में आया। कहते हैं साहब कहानी लेखक भी दो प्रकार के होते हैं। एक जन्म से यानी पैदायशी और दूसरे सेन्डिल खा-लाकर इन देवियों की कृपा से। साहब हमारा स्थान दूसरी श्रेणी में ही समझिये।

हमारे प्रधान जी ने हमसे कहानी भेजने को कहा हमने भी साफ-साफ उस कालिज में जाने से इन्कार कर दिया। परन्तु उनकी जिद के आगे हार मान कहानी भेजनी ही पड़ी। हमने भी सोचा बात पुरानी हो चुकी है। उस दिन वाली बात तो सब भूल ही गये होंगे।

हम अपनी कहानी लेकर फिर अपने उसी परिचित भवन में पहुँचे। लेकिन वहाँ पहुँचते ही हमारा दिल धक्-धक् करने लगा। देखते क्या हैं। वही श्रीमती जी आज प्रधान-पद का आसन ग्रहण कर बैठी हैं। बस हम सोच लिया आज खैर नहीं, उस दिन की बची कुची कसर आज निकलेगी। यह सोच वापिस जाने लगे। परन्तु मित्रों ने धैर्य दिया और हम भी कड़ाकर बैठे रहे।

इतनी देर में हमारा नाम बुला, दिल धड़कते-धड़कते मंच पर पहुँचे। मुझे देख वह चौंकी और फिर धीरे से बोली—'हें आप, और मैं धीरे से मुस्करा दिया।

सुरेन्द्र प्रताप गर्ग, बी० ए० फाईनल

'मित्र सदा मित्र है'

ग्रहों की सभा हो रही थी, चन्द्र देव सभापति के आसन पर विराजमान थे।

शशि देव बोले--"सूर्य कितना तपता है। हम सब उस के संमुख तेज हीन हो जाते हैं। काश वह दिन में न निकले; और हमें दिन में भी चमकने का अवसर मिल सके।

शुक्रदेव ने भी सुना। हां मैं हां मिलाई। कहा बात तो ठीक ही है। यदि आप सब इस बात पर सहमत हों तो इस दिशा में कोई ठोस कदम उठाया जाए।

चन्द्र देव यह सब ध्यान पूर्वक सुन रहे थे। वे मुस्कराये और बोले साथियों मित्र सदा मित्र है उस से ईर्षा अच्छी नहीं। यदि सूर्य तपता है तो अपनों के लिए ही तो तपता है। वह दिनभर तपता है। और हमें माँ की भांति शीतल प्रकाश देता है। मित्र पर संदेह, अपने में मित्रता के दिवालियेपन का सुचक है।

कुलदीप नागरत

राखी का मूल्य

दो दिन की लगातार वर्षा के बाद आज बादल कुछ फटे थे। ठंडी २ हवा में सूर्य की हल्की २ धूप बहुत सुहावनी लग रही थी। परन्तु दिनेश के चेहरे पर परेशानी के चिन्ह स्पष्ट लक्षित हो रहे थे। वह अपने मन को कितना ही समझाने की चेष्टा करे, पर न जाने कौन सा विचार उसके मन को रह २ अशांत कर रहा था। वह बार २ बाहर जाकर आकाश की ओर दयनीय दृष्टि से देखता, जैसे कुछ कहना चाहता हो परन्तु शब्द उसके ओठों तक आकर रुक जाते। वह फिर में कमरे के अन्दर आया, कमरे में रखे हुए थोड़े से सामान को उसने ध्यानपूर्वक देखा। एक टूटी हुई कुर्सी बरसों पहले की मैली कुचैली एक दरी और एक पुराना सन्दूक जिसका ढकना शायद इस ताक में था कि समय मिलते ही यहां से मुक्त हो जाऊँ। हाँ एक चीज और कोने में पड़ी हुई मरते दम तक की टिक २ चिल्लाते रहने वाली एक बहुत पुराने ढंग की घड़ी जिस पर रह २ कर उसका ध्यान केन्द्रित हो जाता था। यही तो थी उसकी निजी कहलाने योग्य सम्पत्ति। वह कितनी देर तक निश्चल होकर इन सबको देखता रहा फिर जैसे कुछ याद आ गया हो आशा भरे हृदय से वह सन्दूक की ओर बढ़ा। छूते ही सन्दूक के सभी पुर्जे एक स्वर से चिल्ला उठे उसे चेतावनी देने के उद्देश्य से। उसकी आतुर आँख एक २ चीज देखने में व्यस्त थीं। आखिर बहुत समय के व्यर्थ परिश्रम के बाद उसने एक लम्बी सांस ली और न जाने क्यों उसके मुँह से निकल पड़ा "राखी"। और हाँ यह राखी ही तो थी जिसने उसे इतना परेशान कर रक्खा था, इससे पहले वह कितने उत्साह से इस दिन की प्रतीक्षा किया करता था लेकिन आज·····

उसे वह दित याद आया, जब सोना ने उसे पहली बार राखी बांधी थी। कैसे मुँह अँधेरे ही वह थाली में राखी का सामान सजाकर चली आई थी उसके पास। और तब राखी बांधते समय कैसे उसने स्नेह भरे नयनों से उसे कहा था भैया भगवान तुम्हें सुखी रखें। मेरी राखी की लाज रखना। और तब वह बिना कुछ और कहे या सुने कैसे भाग गई थी झट से। पर तब और उसके भी जब २ सोना ने उसे राखी बांधी, वह उसके लिये सुन्दर २ उपहार लाता रहा है। परन्तु आज राखी है सोना आ रही होगी उसे स्नेह बन्धन से बांधने के लिये दिनेश वहाँ भाग जाना चाहता है जहाँ उसे अपनी विवशता के लिये लज्जित न होना पड़े। वहाँ जहाँ निर्धनता उसके लिये अभिशाप स्वरूप न हो।

सोचते २ वही निश्चेष्ट हो कर उस मैली कुचेली दरी पर गिर पड़ा। और न जाने कब तक वही पड़ा रहता यदि किसी की मधुर आवाज उसे सचेत न उस ने आँखें खोली। देखा, सोना उस की कलाई पर राखी बाँधते १ कह रही थी "भैया, यह क्या कर रहे हो, नही जानते आज राखी है।" और थोड़ी देर चुप रह कर फिर जैसे सारी स्थिति उस की समझ में आ गई हो, वह बोली, "इतनी देर से तुम मुझे भुलाते चले आ रहे थे इस सुन्दर धागों से निर्मित राखी का मूल्य देकर, लेकिन आज मैं राखी का नही, अपने स्नेह का मूल्य मांग रही हूँ। बोली! दे सकते हो मेरे स्नेह का मूल्य। उठो इस राखी के मूल्य को पहचानो। इस एक राखी के साथ आज तुम्हारी लाखों बहनों की राखी ये बँधी है, देखो तुम्हारी बहनें तुम भाइयों की तरफ, देश के युवकों की तरफ आशा भरे नयनों से देख रही है। तुम्हें

(शेष पृष्ट १८ पर)

"आग लगाने की कला"

मानव-जाति ने उन्नति की। उसके अनुभवों का भंडार भरा, ज्यों-ज्यों अनुभवों में वृद्धि होती गई त्यों-त्यों नई सूझें सूझती गई। तभी भौतिक आवश्यकताओं को पूरा करने के लिये उपयोगी कलाओं का जन्म हुआ और आत्मविकास और सूक्ष्म अन्तर्नुभूतियों की अभिव्यक्ति के लिए ललित कलाओं की उत्पत्ति हुई। वह कला सुन्दर कहलाती है जिसका स्थूल आधार कम से कम हो। इसी कसौटी पर जब हम 'आग लगाने की कला' को कसते हैं, तो उसे सुन्दर कलाओं में ही पाते हैं। इस कला की उत्पत्ति कहाँ से हुई इस प्रश्न का उत्तर भी हमें देना होगा। इसका उत्तर कोई कठिन न हीं, सीधी सी बात है, जो मानव सभ्यता की जननी है वही इसकी भी जननी है। मेरा अभिप्राय आग से है क्योंकि यदि आग न जलती तो चूल्हे कहाँ से आते, और चूल्हे यदि न बनते तो भाप कैसे पैदा होती, और भाप के अभाव में इंजन कैसे बनता, यदि इंजन नहीं बनता तो मशीनें भी नहीं बनती। अब मशीनें न बनती तो बिजली का आविष्कार कैसे हो सकता था और बिजली के न होने पर आज जितनी उन्नति विश्व ने की है वह कदापि न हो सकती।

हाँ, तो हम यहां पहुँचे कि यदि आग न जलती तो आग लगाने की कला भी न बनती।

यह कला कोई टटपूंजिया चीज़ नहीं। इसकी जड़ें भारत के प्राचीन इतिहास तक गहरी धँसी हुई हैं। इस कला के विषय में एक महत्वपूर्ण बात है यह कि इस कला के प्रवर्तक कोई छोटे-मोटे आदमी न होकर एक महान पंडित थे जिनका नाम था महर्षि नारद। इन्होंने इस कला का आविष्कार करके ही विश्राम नहीं ले लिया, उनके हृदय में इसके प्रति श्रद्धा थी, भावना थी। उन्होंने इसके प्रयोग मनुष्य पर ही नहीं, देवताओं और ऋषियों पर भी किये।

महाराजा भीम की कन्या थी दमयन्ती। वह अनुपम सुन्दरी थी। वह नल से विवाह करने का संकल्प कर चुकी थी। परन्तु स्वयम्बर की रसम तो फिर भी होनी ही थी न। स्वयम्बर रचा गया, नारद मुनि बेचैन हो उठे कि एक असाधारण बाला का स्वयम्बर इतनी सादगी से हो कि वह आराम से नल के गले में हार डाल दे। साधारणता, सरलता, इस कला के पितामह नारद के लिए असह्य थी। नारद ने जप-तप छोड़ा और जुट गया स्वम्बर को असाधारण बनाने में। इसी सिलसिले में पहुँचे इन्द्र के पास। इन्द्र ने अपना आसन दिया। यह नारद के ऋषित्व का सम्मान न होकर, यह उसकी कला का ही सम्मान समझिये और तब नारद बाबा से पूछा—कुशल-समाचार। आग लगाने की कला के धनी और उनसे पूछे वह कुशल-मंगल। बस नारद सोचने लगे कि पृथ्वी को छोड़कर स्वर्ग में आये, कि वही कोई हिलजुल होगी परन्तु यहां की तो राख भी ठंडी है। हैरान वह! किया भी जाये तो क्या किया जाये। परन्तु वह ऋषि भी क्या जिसे वक्त पर बात न सूझे। परन्तु सूझी उन्हें एक चाल और उसका निशाना बनाया इन्द्र को ही। इधर-उधर घुमा-फिरा कर बोले—आपके स्वर्ग में तो आज श्मशान की सी बेरौनकी है कोई चहल-पहल ही नहीं। पृथ्वी पर कोई युद्ध छिड़े, लोग वीरगति को प्राप्त हो और स्वर्ग में आये। परन्तु संसार में आजकल एक घटना घट रही है। जिसमें समस्त क्षत्रिय उलझे हुए हैं लड़ने मरने की उन्हें फुरसत कहां।

इन्द्र के मन में जिज्ञासा की चिन्गारी जली, आखिर वह क्या घटना हो सकती है। बस नारद जी महाराज ने

श्री फूंक लगाई कि आग जली। इन्द्र को स्यवम्बर के लिए तैयार कर लिया और फिर जो स्वयम्बर में हुआ यह आप और ओर हम इतिहास के पन्नों पर देख सकते हैं। इस कला का कलाकार होना एक बड़े सम्मान की वस्तु है। यदि इसमें कोई सफल हो जाय तो आकाश की ऊँचाई को चूमता है, और यदि असफल—तो पिटाई तो कहीं भागी नहीं। फिर पिटाई का सबसे बडा रिकार्ड भी 'नारायण नारायण' के उच्चारक नारद ने ही उपस्थित किया है। बात यह थी कि नारद-बाबा, देवता, ऋषि, गंधर्व, किन्नर सबको उङ्गलियों पर नचाते थे। कोई कब तक नाच सकता है। और नारद को सफलता पर सफलता मिल रही थी। तो उनका दिमाग उनसे दस हाथ ऊँचा चलता था। अब वह किसी को गिनती में न लाते थे।

साँझी कठिनाइयाँ साँझे मोर्चों की जननी होती है। बस देवताओं और ऋषियों ने लगा दिया सांझा मोर्चा और ठान ली नारद बाबा को एक पाठ पढ़ाने की। जिसको याद करने के लिए नारद को कष्ट नहीं करना पड़ेगा; वह तो उसे भुलाये न भूलेगी। नारद तो कम्बल को छोड़ेगा पर कम्बल नारद को नहीं छोड़ेगा।

स्वयम्बर रचा गया और नारद बाबा को बहकाकर वहां लाया गया। बस जब नारायण भजनीक ने कन्या को देखा तो लट्टू हो गये। विष्णु के पास पहुँचे चेहरे को मेकअप कराने के लिये।

विष्णु पहले ही सांझे मोर्चे के सदस्य थे। उन्होंने मेकअप (Make-up) की कि बन्दर बना दिया। अब नारद जी दिल में अरमान लिये पहुँचे स्वयम्बर में। और घुमा-घुमाकर कई बार लड़को के सामने आये। लड़की देखती तो डर के मारे पीछे हट जाती या मुँह फेर लेती। पर नारद के सिर पर सवार था यह भाव कि बनाती है। अच्छी तरह देखा नहीं वरमाला तो हमारे ही गले में पड़ेगी। तभी एक बच्चे ने, अजी बच्चे होते ही नटखट हैं, मुँह की ओर देखा तो ताली गजाने लगा। "वाह वाह! बाबा है कि बन्दर।" नारद के यह कान पड़ी बात, दौड़े वहाँ से लेकर अपनी विडम्बना का जाल। और अब झाँका कुयें में कि देखूँ तो—मुँह देखा तो रवियत साफ हो गई। इस प्रकार नारदजी ने कला का उद्धार तो किया ही, साथ ही अपने जीवन के अमूल्य संस्मरण भी हमारे लिये छोड़ गये जिससे कि आने वाली पीढ़ियों के कलाकार चौकन्ने होकर काम करें। हाँ, और, नारदबाबा कब उगे इस भूमि पर, कब बढ़े। इस बात का तो हमें पता नहीं। परन्तु इतिहास के पहुँच के पहले की बात है इसमें संदेह नहीं।

इसका अर्थ यह हुआ कि यह कला कोई दस पाँच दिन की घटी घटाई वस्तु नहीं बल्कि लाखों साल पुरानी है।

नारद बाबा थे ऋषि। इसलिये पवित्र थे, पूज्य थे, तो उनकी घड़ी वस्तु क्या अपवित्र हो सकती है। इस दशा में यदि हम इस कला को पवित्र कहें तो हम न दफ़ा १४४ तोड़ते हैं और न ही किसी की चापलूसी करते हैं। और हमें विश्वास है कि हम विधानहीन विधान का भी उलंघन नहीं करते।

नारद के बाद उस कला का जीर्णोद्धार किया मंथरा ने। वह इस कला में परागत थी। नौकरानी होते हुये भी उसने घुमाया राजारानी और सब विद्वानों को—बस कैकेयी के पास गई। पता नहीं क्या जादू किया। हां, महाकवि मैथिलीशरण का कहना है कि उसने कहा—

भरत से सुत पर भी संदेह,
बुलाया तक न उसे जो गेह।
भरत को करके घर से त्याज्य,
राम को देते हैं नृप राज्य।

बस फिर क्या था आग सुलगी, धुआँ उठा, सबकी मति पर मंथरा का कब्जा। कैकेयी कोपभवन में जा लेटी, केश खोले और जख्मी सिंहनी की भाँति भयंकर रूप धारण कर लिया। इतना ही नहीं, कहते हैं जादू वह जो सिर चढ़कर बोले। उसने राम को बनवास दिलाया, सीता भी बन में साथ गई और लक्ष्मण भी भ्रातृसेवा हित साथ चल दिये। वन में सूर्पनखा मिली उसकी नाक कटी। सीता का हरण हुआ। लंकाकांड मचा और सहस्रों योद्धाओं के सिर धड़ से अलग धरती पर लोटने लगे। सब रसों का सामान तैयार हो गया। सूजी, घी, चीनी पास हो और आग जल रही हो तो हलवा बनाने में लगता ही क्या है।

❀ तुम तोड़ते जाओ पत्थर ❀

तुम तोड़ते जाओ पत्थर मैं लिखताजऊँ गीत !
सोलह आनों के लिए तुम्हें दिन भर तपना पड़ता,
तुम्हें स्वामी को कोस कोस कर भी जपना पड़ता है;
मुझ से भी वे अवश्य कहेंगे बन्द करूँ बकवास,
देख तुम्हें क्रान्ति का आह्वान करना पड़ता है;
अब दब कर चुप रहने की तो बेला गई है बीत !
तुम तोड़ते जाओ पत्थर मैं लिखता जाऊँ गीत !

एक मास के पैंतालीस में तुम क्या करते होगे ?
ऋण के भारी बोझ तले तुम दिन-दिन दबते होगे ?
इनकी कार को चाहिए पैट्रोल पैंतालीस का,
क्या खाकर पशुबर तुम अपने पेट को भरते होगे ?
हमें मिटानी होगी अब तो भेदभाव की रीत !
तुम तोड़ते जाओ पत्थर मैं लिखता जाऊँ गीत !

तेरे तन पर पड़ी हुई पूँजीपति की छाया,
तुझ से पत्थर तुड़वाती है उसकी अगणित माया,
जिसने दोहन कर करके है रक्त निचोड़ा तेरा
उसका भी तो एक न एक दिन होगा अवश्य सफाया;
फिर अपनी कविताओं में भर दूँगा मैं अमर प्रीत !
तुम तोड़ते जाओ पत्थर मैं लिखता जाऊँ गीत !

जो उड़ते हैं आज तुम्हारे सिर पर साया बन कर,
कल इनकी लाश पर मंडलायेंगी चीलें मिलकर;
नोच नोच खाते हैं तुमको और तुम्हारे श्रम को,
इनके शव को नोचेंगे कौवे और कुत्ते आकर;
जीवन के रंगमंच पर होगा मृत्यु का संगीत !
तुम तोड़ते जाओ पत्थर मैं लिखता जाऊँ गीत !

रक्त चूँसते जाओ अभी तुम रक्त पिलाते जाओ,
महाशोक की ज्वाला को तुम उज्ज्वल करते जाओ;
कहते हैं वे पत्थर-दिल तुम से कि पत्थर तोड़ो,
तोड़ तोड़ तुम अपना जीवन प्रस्तर बनाओ;
हो जीवन से टकराने में मृत्यु भी भयभीत !
तुम तोड़ते जाओ पत्थर मैं लिखता जाऊँ गीत !

मेरे गीतों की कड़ियाँ तोड़ेंगी तेरी कड़िया,
उस दिन पहनाऊँगा तुमको मैं मोती की लड़ियाँ;
या फिर शायद रक्त भार ही से ये सब मर जायें
रक्तपान कर लें यह बहनी होंगी रक्त की नदियाँ;
देखें किसकी हार और फिर होगी किसकी जीत !
तुम तोड़ते जाओ पत्थर मैं लिखता जाऊँ गीत !

मुरारीलाल गंगाहर,
तृतीय वर्ष

❀ वेदना ही जिसका सर्वस्व है ❀

विश्व एक अद्भुत चिड़िया घर है इस में कई रुचियों के लोग रहते है। परस्पर विरोधी भावनायें सर्वत्र पौली हुई हैं। कुछ भौतिक सुख के उन्माद में मस्त है और कुछ आत्मिक-आनन्द की खोज में हैं। कुछ ऐसे भी है जो दुःख कष्ट सहते सहते उसी में आत्म-विभोर हो उठते हैं और उसी के प्रेम-पाश में बंध जाते है। साहित्य-समाज का प्रतिबिम्ब है तो कवि समाज का प्रतिनिधि।

समाज की उन विभिन्न प्रवृत्तियों का वह चित्रिण करता है। दुःख से दुःखी नहीं होते बल्कि जो दुःख के अभाव में आनन्द का अभाव अनुभव करते हैं। उसका प्रतिनिधित्व करती हैं छायावादी कवियित्री महादेवी वर्मा। दुःख की अनुभूति उनके पास सहज वस्तु है। महादेवी वम दुःख के अन्तर्तम में पैठने का यत्न करती है। वे दुःखों और बाधाओं को हटाकर नहीं अपितु सहारा लेकर आदर्श पथ का अनुसरण करना चाहती हैं। इस प्रकार से वह उस व्यक्ति की भांति है जो किसी सिंधु में जलपान पर सवार है। तूफान जोरों पर है। जलपान टूट कर टुकड़े २ हो गया है। वह किसी तख्ते पर पड़ा, हाथों को चप्पू बनाकर विश्वासपूर्ण किनारे की ओर बढ़ चलने का संकल्प किये हुए है। वह दुःखित नहीं होता। विधाता को कोसता नहीं, वह भाग्य पर सन्तोष करता है।

वेदना को लेकर महादेवी वर्माजी हृदय को ऐसी २ अनुभूतियां सन्मुख रखती हैं जो लोकोत्तर हैं। उन्हें पीड़ा का मानो चसका है। व्यथा और वेदना उनका जीवन है और वह स्वयं भी व्यथा वेदना ही हैं। और बस कुछ नहीं। उन्होंने अपना परिचय स्वयं ही दिया है।

मैं नीर-भरी दुःख की बदली

विस्तृत नभ का कोना कोना, कोई न कभी अपना होना
परिचय इतना, इतिहास यही उमड़ी कलकी मिट आज चली

उनका जीवन 'विरह का जलजात' है जहां एक सिरे से दूसरे सिरे तक आसूओं का ही एकाधिकार है।

विरह का जलजात जीवन
वेदना में जन्म, करुण में मिला आवास
अश्रु चुनता दिवस उसके अश्रु गिनती रात
विरह का जलजात जीवन

वह अपने को दुःखमय जीवन में खो देने को ही वे जीवन की पराकाष्टा समझते हैं। वे किसी से करुणा नहीं चाहती न उन्हें स्वर्ग-साधना की चिंता है। जभी तो वह कहती है।

क्या अमरों का लोग मिलेगा
तेरी करुणा का उपहार
रहने दो हे देव ! अरे
यह मेरा मिटाने का अधिकार।

छायावादियों कवियों में जिनकी साधना की प्रगति के मार्ग के मील-प्रस्तर स्पष्ट दिखाई देते है जिनमें अज्ञात से मिलने की वेदना का क्रमिक विकास दिखाई देता है। वे है महादेवी वर्मा जी उनका साधना के तीन मार्ग है।

(१) उस अज्ञात के प्रति विरह-व्याकुलता।
(२) संसार में उसी की सत्ता के दर्शन।
(३) उससे सामीपय और निकटय।

उनका कथन है कि "तुमको पीड़ा में ढूंढ़ा तुम ढूंढूगी को पीड़ा" तथा "प्रिय से कम मादक पीर नहीं," वे उसे पीड़ा से प्रेम करती हैं जो आँसूओं की जननि है। एकान्न में अपने प्राणों को जलाकर वह अज्ञात के स्नेह मन्दिर को उजाला बनाती है।

'अपने इस सूने पन की मैं हूँ रानी मतवाली
प्राणों का दीप जलाकर करती रहती दीवाली,

दुःख-दर्द, और निराशा के संसार में उनकी साधना जगती है।

'विश्व होगा पीड़ा का निराशा जब होगी वरदान
साथ लेकर मुर्झाई साध बिखर जायेंगे प्यासे प्राण।,

पीड़ा को वे वरदान समझती है।

"चिर ध्येय यही जलने का ठंडी विभूति बन जाना।"
है पीड़ा की सीमा यह दुःख का चिर सुख हो जाना।

उसे हाहाकर, रोना और व्यथा के प्रति प्रेम है तभी

तो वह अज्ञात से कहती है मुझ से मिलना मत, नहीं तो मेरे विरह का सम्पूर्ण संसार अपनी पीड़ा सहित नष्ट हो जायेगा।

"द्रुत पंखों वालों नभ को तुम अंत हीन नभ होना।
युग उड़ जाये उड़ते ही पारिचित हो एक न कोना॥
तुम अमर प्रतीक्षा हो मैं पग विरह पथिक का धीमा।
आते जाते मिट जाऊँ पाऊँ न पंथ की सीमा॥
तुम हो प्रभात की चितवन मैं मधुर निशा बन जाऊँ॥
काटूँ वियोग पल रोते संयोग समय छिप जाऊँ॥

उस अज्ञात से उसका क्या संबंध है। जरा देखिये तो—

जन्म ही जिसको हुआ वियोग।
तुम्हारा ही तो हूँ उच्छ्वास॥
चुरा लाया जो विश्व समीर।
वही पीड़ा की पहली साँस॥

वे चिन्तित हैं कि आखिर उससे मेल कैसे हो:—

अलि कैसे उनको पाऊँ

वे आँसू बनकर मेरे इस कारण ढुल २ जाते।
इन पलकों के बंधन में मैं बाँध बाँध पछताऊँ॥

वर्मा जी अपने हृदय में अथाह पीड़ा रखती हैं जो कि एक शांत महासागर की तरह अपने समस्त व्यथा बुलबुले अपने में ही निहित रखता है, अपने से बाहर नहीं निकालता। महादेवी संकेत करती हैं कि इस मानव देह को प्रयत्न देखने से जो सुन्दरता दिखाई देती है, उसमें आत्मा जकड़ी हुई कराह रही है परन्तु उसे कौन देखता है।

वर्मा जी के हृदय में करुणा है। वह करुण मीराँ के समान है। प्रायः उन्हीं की भांति वह अनुभूति पर आश्रित दृष्टिगोचर होती हैं।

उन्हें वर्तमान संसार अपने अनुकूल दृष्टिगोचर नहीं होता अतएवः उसकी वर्तमान व्यवस्थाओं से मानों ऊब-कर वे एक अपनी नवीन काल्पनिक सृष्टि की रचना में निवृत हो, स्वप्नलोक में विचरण करती है।।

दार्शनिक आदर्शों के फेर से पड़ जाने के कारण उनकी कवितायें कुछ कलिष्ट जान पड़ती हैं।

वर्मा जी की वृत्ति अन्तर्मुखी है। वे अपनी रहस्यमयी भावनाओं में तक केन्द्रित रहकर, वे उन्हीं में मग्न रहना चाहती हैं। वे चिन्तनशील होने के कारण भावों के विश्लेषण एवं उपयुक्त चित्रण पर भी तुल जाती हैं। वर्मा जी की कविताओं में हमें संगीत के अधिकांश उदाहरण मिलते हैं। उनका अधिकांश वास्तव में एक वैराग्य-शील महिला की अनुभूत भावनाओं का सुव्यवस्थित संकलन है।

उषा जगोता प्री० मैडिकल द्वितीय वर्ष

(शेष पृष्ट १४ का)

बाल्मीकि ने रामायण रच डाली वह महाकवि कहलाये। तुलसी ने भी रामचरित-मानस लिखा और कवि सम्राट् की उपाधि से विभूषित हुए। और मैथिलीशरण गुप्त ने साकेत लिख डाली उसमें उर्मिला के विरह का चित्रण किया यानी वह मसाला डाला जो वाल्मीकि और तुलसी डालना भूल गये थे और इतने भर से ही ये आज काव्य-क्षेत्र में अद्वितीय ख्याति प्राप्त किये हैं। क्या इसके लिये इन महाकवियों को आग लगाने की कला की आचार्या श्रीमती विदुषी-रत्न मंथरा देवी के कृतज्ञ नहीं होना चाहिये। क्योंकि यदि वे न होतीं या उसकी कला न होती तो यह कवि कवि न होते। जैसे उनके समकालीन लोग काल के विकराल गाल में जाकर समाप्त हो गये। आज उनकी स्मृति के ध्वसावषेश का चिह्न भी शेष नहीं बचा यह भी क्या उनके साथ नहीं होते।

आओ। आज 'आग लगाने की कला' की देवी की वंदना करें, आरती उतारे जिससे हम उसकी भृकुटी विक्षेप से मुक्त रह सके। हम इस कला के कलाकार भले ही न बनें लेकिन इसके निशाने भी न बनें। बड़े आदमियों की प्रशंसा करनी ही पड़ती है, इसलिये नहीं कि वे महान हैं बल्कि इसलिए कि उनमें सत्यानाश की शक्ति की खान हैं।

गिरधारी लाल शर्मा
बी० ए० तृतीय वर्ष

उन्हें ऊँचा उढ़ाना है। उन्हें उन्नत करना है। इस राखी के मूल्य को इतना सीमित न बनाओ भैया"
और दिनेश वह अब तक बदल चूका था उसे अपने संकुचित विचारों पर पश्चाताप हो रहा था। वह उठा और झुक गया सोना के चरणों पर इस बहन का आशीर्वाद की प्राप्ति के लिये।

निशि शर्मा

HISTORY ASSOCIATION

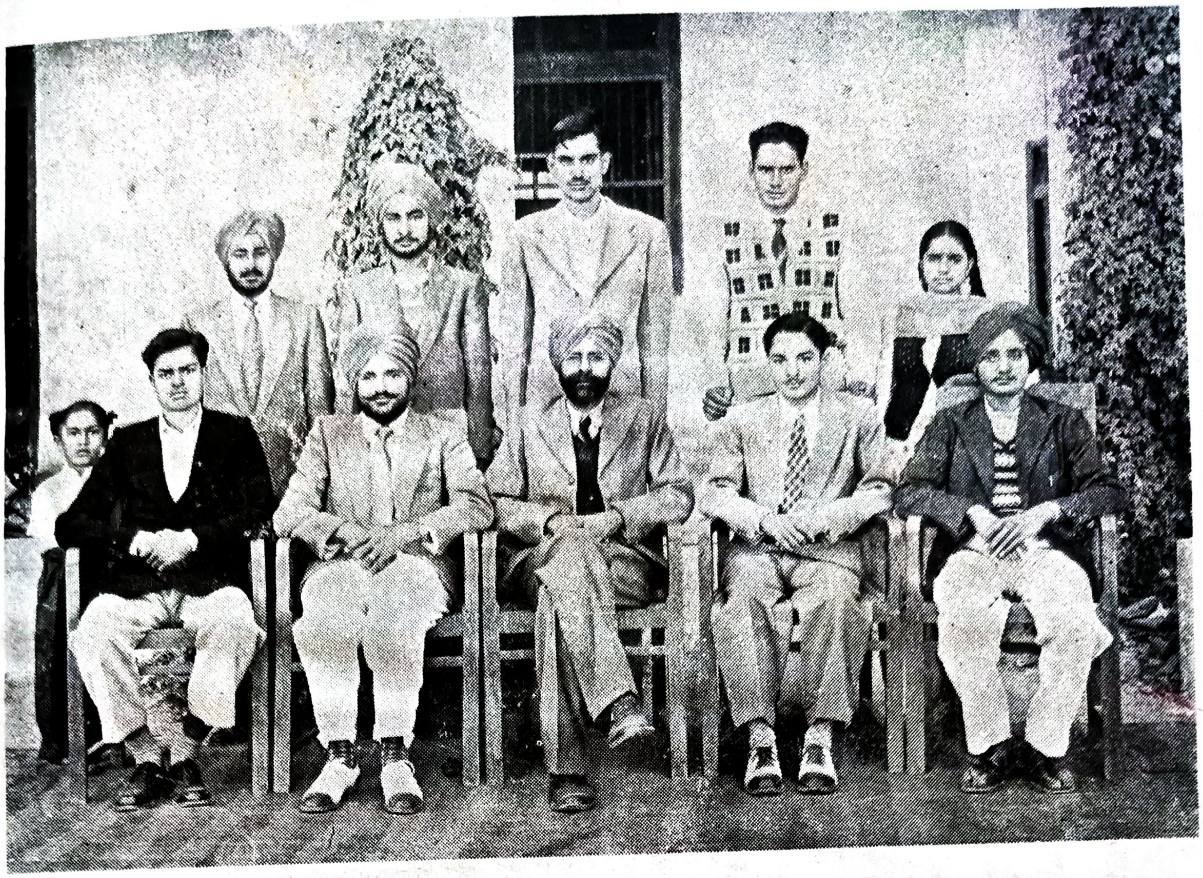

Sitting (*L to R*) Lakshmi Chander, Surrinder Singh, Prof. F.S. Bajwa, Murari Lal, Jagdish Singh Juneja
Standing (*L to R*) Manmohan Singh, Joginder Singh, Prem Kapur, Balram Shokeen, Surrinder Kau

ECONOMICS ASSOCIATION

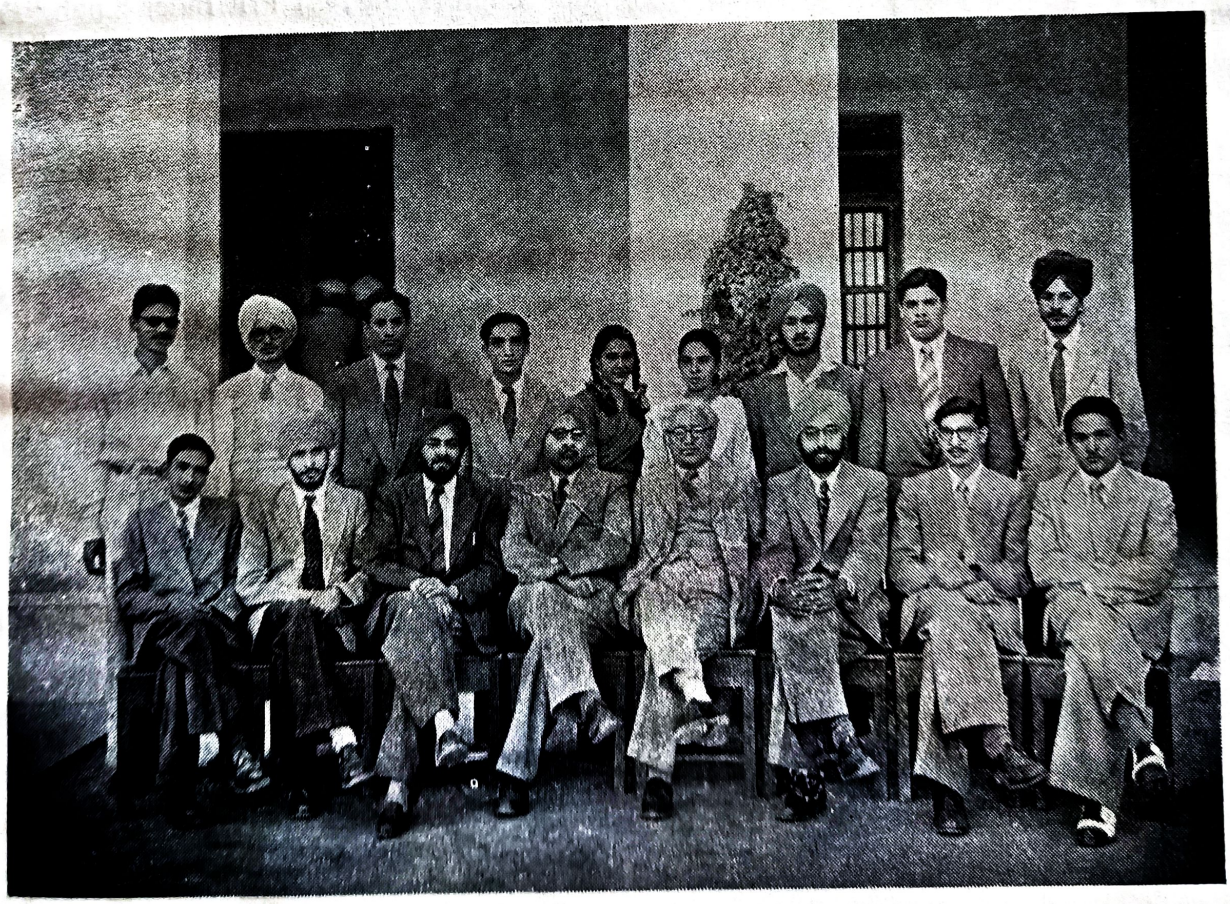

Sitting, L to R Mr. Gur Lal Vig, S. Udham Singh M.A. S. Jagjit Singh M A , Dr. Gobind Singh, *Prin*
Dr. Gyan Chand, Dr. Daleep Singh, Mr. Narinder Nath Seth, Mr. Surinder Mann,
Standing, L to R Mr. Yashwant Kumar Gupta, Mr. Harkirat Singh, Mr. Krishan Gopal Aggarwa
Mr. Sham Dass Pruthi, Miss. Daljit Puri, Miss Sushil Juneja, Mr. Manjit Sing
Mr. Kirti Kumar, Mr. Mahijit Singh.

Sitting, L to R. Yash Dev Madhok, Dr. Gobind Singh (*Principal*) Prit Inder Singh "*Pree*
Standing, L to R. Verinder Kumar, Iqbal Singh. Baljit Singh, Mohindar Pal Si

PANJABI SABHA (1954-1955)

Chairs From L to R. Inder Jit Singh, Daleep Singh 'Deep' Prof. Surinder Singh Kohli, *President*, Dr. Gobind Singh, *Principal*, Prof. Gurbux Singh, Surinder Singh, Gurbachan S

Standing Ist Row Gian Inder 'Sikri', Baljit Singh, Jasbir Kaur, Daljit Kaur, Usha Jagota, Seha

ਤੇਗ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਦਰ ਖ਼ਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਦਿੱਲੀ

ਐਡੀਟਰ :– ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ 'ਦੀਪ' ਬੀ. ਏ. (ਆਨਰਜ਼) ਫ਼ਾਈਨਲ

★★★★★★★★★★★★★★★★★★★★★★★★★★★★★★★★★★★★★

੧੯੫੫-

★★★★★★★★★★★★★★★★★★★★★★★★★★★★★★★★★★★★★

ਐਡੀਟੋਰੀਅਲ

ਕਾਂਬਾ ਛੇੜ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਪੋਹ ਮਾਘ ਦੇ ਫਾਂਡੇ ਦੀ ਮਾਰ ਨੂੰ ਕੌਣ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ ? ਸਰੀਰਾਂ ਵਿਚ ਸੁੰਗੜੇਵਾਂ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਜੰਮ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਪੈਰਾਂ ਤੇ ਹੱਥਾਂ ਦੀਆਂ ਉਂਗਲਾਂ ਜ਼ਦ ਸੁੰਨ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਤਾਂ ਕਈਆਂ ਸਿਆਣਿਆਂ ਬਿਆਣਿਆਂ ਦੇ ਰੋਣ ਨਿਕਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਪੁਲਾਂ ਥੱਲੇ, ਕੰਧਾਂ ਨਾਲ ਲਗੇ, ਚੀਥੜਿਆਂ ਵਿਚ ਗੁੱਛਾ ਮੁੱਛਾ ਹੋਏ, "ਹੇ ਰਾਮ...ਰਾਮ...ਰਾ...ਮ" ਕਰਦੇ ਨਿਆਸਰਿਆਂ ਦੀ ਦਸ਼ਾ ਕਿੰਨੀ ਦਿਲ ਕੰਬਾਊ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਕਿਵੇਂ ਇਹ ਰੁਤ ਵਿਲ੍ਹੂੰ ਵਿਲ੍ਹੂੰ ਕਰਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਛਾਤੀ ਦੀ ਨਿੱਘ ਨਾਲ ਗਰਮਾਂਦੀਆਂ, ਠਰੂ ਠਰੂ ਕਰਦੀਆਂ ਗ਼ਰੀਬ ਮਾਵਾਂ ਦੇ ਅਥਰੂ ਕਢ ਦੇਂਦੀ ਹੈ। ਚੁਕਵੀ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਵਧ ਸਹਿਕ ਹੈ ਫੁਟਦੀ ਕਿਰਨ ਦੇ ਦੀਦਾਰ ਦੀ।

ਕੋਇਲ ਰਾਣੀ ਵੀ ਆਪਣੇ ਮਧੁਰ ਗੀਤ ਸੁਣਾਉਣ ਤੋਂ ਕੁਝ ਸੰਕੋਚ ਜਿਹਾ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ – ਕਰੇ ਵੀ ਕਿਉਂ ਨਾ, ਰਸ ਮਾਣਨ ਵਾਲਾ ਤੇ ਕਦਰਾਂ ਪਾਉਣ ਵਾਲਾ ਕਵੀ ਸੱਜਣ ਤਾਂ ਅਜੇ ਆਪ ਹੀ ਬਿਸਤਰੇ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਉਠਿਆ।

ਮਾਲੀ, ਜ਼ਰਾ ਕੰਨ ਲਾ ਕੇ ਸੁਣ, ਗੁਲਾਬ ਦੀ ਡੋਡੀ ਕੀ ਆਖ ਰਹੀ ਹੈ :–

"ਤੂੰ ਨਿਰਾਸ਼ ਕਿਉਂ ਹੋ ਗਿਆ ਏਂ ਮਾਲੀ – ਧੀਰਜ ਰਖ – ਇਸ ਰੁਤ ਵਿਚੋਂ ਮੈਂ ਸੁਹੱਪਣ ਤੇ ਸੁਗੰਧੀ ਇਕੱਠੀ ਕਰ ਰਹੀ ਹਾਂ – ਬਸੰਤ ਰੁਤ ਆਉਂਦਿਆਂ ਹੀ ਜਦ ਮੈਂ ਘੁੰਡ ਚੁਕਾਂਗੀ ਤਾਂ ਤੈਨੂੰ ਤੇ ਤੇਰੇ ਮਾਲਕ ਨੂੰ ਰੀਝਾ ਦੇਵਾਂਗੀ – ।"

ਮਾਲੀ ਦੀ ਉਡੀਕ ਪੂਰੀ ਹੋਈ। ਬਾਗ਼ ਦੀ ਸਾਰੀ ਬਨਸਪਤੀ ਤੇ ਨਵੀਂ ਜੁਆਨੀ ਆ ਗਈ, ਮਿੱਠੀ ਮਿੱਠੀ, ਨਿੱਘੀ ਨਿੱਘੀ ਪਵਨ ਕੁਤਕਤਾਰੀਆਂ ਕੱਢਣ ਲਗੀ, ਹਰ ਪਾਸੇ ਚਹਿਲ ਪਹਿਲ ਹੋ ਗਈ। ਕੁਦਰਤ-ਸੁੰਦਰਤਾ ਦੀ ਛਬਨ ਕਿਵੇਂ ਮਸਤੀ ਦੀ ਰੰਗਣ ਚਾੜ੍ਹਦੀ ਹੈ। ਕਿਲਕਿਲੀਆਂ ਪੈਣ ਲਗ ਪਈਆਂ, ਪੀਘਾਂ ਫੇਰ ਹੁਲਾਰੇ ਵਿੱਚ ਆਈਆਂ। ਗੋਪੀਆਂ ਕਿਵੇਂ ਆਪਣੇ ਕਾਨ੍ਹ ਦੁਆਰੇ ਨੱਚ ਨੱਚ ਕੇ ਦੂਹਰੀਆਂ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਅਸਮਾਨਾਂ ਨਾਲ

ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੀਆਂ ਨਾਨਾ ਰੰਗ ਦੀਆਂ ਝੂਮਦੀਆਂ ਗੁੱਡੀਆਂ, ਨੀਝ ਲਾਈ ਬਨੇਰਿਆਂ ਤੇ ਖੜੇ ਬਾਲਾਂ ਦੇ ਕੋਮਲ ਦਿਲਾਂ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਤਣੂਕੇ ਮਾਰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਬਾਗ਼ ਦਾ ਮਾਲੀ ਤਾਂ ਅਜ ਬਹੁਤ ਹੀ ਗਦ ਗਦ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਵੱਖ ਵੱਖ ਰੰਗਾਂ ਦੇ ਹੱਸਦੇ ਫੁੱਲਾਂ ਦਾ ਗੁਲਦਸਤਾ ਸਜਾ ਕੇ ਜਦ ਆਪਣੀ ਮਾਲਕਣ ਨੂੰ ਰੀਝਾਣ ਲਈ ਝੂਮਦਾ ਜਾਵੇਗਾ, ਤਾਂ ਮਾਲਕਣ ਚੰਬੇ ਦੀਆਂ ਕਲੀਆਂ ਨੂੰ ਵਾਲਾਂ ਵਿਚ ਟੁੰਗ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਇਕ 'ਚੰਗਾ ਮਾਲੀ' ਆਖੇਗੀ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਲਾਬ-ਕਲੀਆਂ ਵਾਂਗ ਉਨਰ ਹਿਰਦੇ ਵੀ ਸਰਦ ਰੁੱ-ਤੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਪਰਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਜਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਤੇ 'ਖੇੜੇ ਦੀ ਰੁਤ' ਆਉਂਦਿਆਂ ਜਦ ਚਹੁੰ ਪਾਸੀਂ ਬਨਰਾਏ ਫੁਲਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦਿਲਾਂ ਦੀਆਂ ਧਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਫੁਟ ਫੁਟ ਕੇ ਸੁੰਦਰ ਫੁਲ ਬਣ ਕੇ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਦੇ ਹਨ।

ਪਿਛਲੀ ਵਾਰੀ ਤਾਂ ਮੈਗਜ਼ੀਨ ਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਭਾਗ ਨੂੰ ਸ਼ਿੰਗਾਰਨ ਲਈ ਕਾਫ਼ੀ ਭੱਜ ਦੌੜ ਕਰਨੀ ਪਈ ਸੀ, ਪਰ ਹੁਣ ਜਦ ਨਾਨਾ ਰੰਗ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਫੁਲ ਆਪਣੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪਏ ਵੇਖਦਾ ਹਾਂ ਤਾਂ ਮਨ ਨੂੰ ਇਕ ਅਨੋਖੀ ਜਿਹੀ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਸੋ ਇਸ ਵਾਰੀ ਕਾਲਜ ਮੈਗਜ਼ੀਨ ਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਭਾਗ ਰੂਪੀ ਗੁਲਦਸਤੇ-ਦਾਨੀ ਵਿਚ ਵਿਕੋਲਿਤ੍ਰੇ ਫੁਲ ਸਜਾ ਕੇ ਬਸੰਤ ਰੁਤ ਦੀ ਇਕ ਵੰਨਗੀ ਪੰਜਾਬੀ ਹਿਤਕਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਭੇਟ ਕਰਦਾ ਹਾਂ– ਪਰਵਾਨ ਹੋਵੇ। ਦੁਖ ਜ਼ਰੂਰ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਵਿਸਤੀਰਤ ਅਕਾਰ ਵਾਲੀ ਗੁਲਦਸਤੇ ਦਾਨੀ ਵਿੱਚ ਸਾਰੇ ਫੁਲ ਨਹੀਂ ਜੋੜ ਸਕਿਆ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਖਿਮਾ ਦਾ ਜਾਚਕ ਹਾਂ।

ਐਡੀਟਰ

ਇਕ ਖ਼ਿਆਲ

(ਪ੍ਰੋਫ਼ੈਸਰ ਸੁਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੋਹਲੀ ਦੀ ਪੁਸਤਕ "ਸਾਵਣ ਬਿਜਲੀਆਂ" ਵਿੱਚੋਂ)

ਜੇ ਲੁਕ ਬਹਾਂ ਮੈਂ ਹਰੇ ਹਰੇ ਘਾਹੀਂ,
ਤਾਂ ਸ਼ਾਂ ਸ਼ਾਂ ਕਰਦੀਆਂ ਪੌਣਾਂ।
ਢੂੰਡਣ ਆਂਦੀਆਂ ਚਾਈਂ ਚਾਈਂ,
ਰੰਗ ਜਮਾਂਦੀਆਂ ਸੋਹਣਾ।
ਜੇ ਲੁਕ ਬਹਾਂ ਮੈਂ ਰੁੱਖਾਂ ਥੱਲੇ,
ਤਾਂ ਪੰਛੀ ਚੀਂ ਚੀਂ ਕਰਦੇ,
ਢੂੰਡਣ ਆਵਣ ਸ਼ਾਖ਼ਾਂ ਵੱਲੇ,
ਪਾੜਨ ਲੱਖਾਂ ਪਰਦੇ।

ਜੇ ਲੁਕ ਬਹਾਂ ਪਰਬਤਾਂ ਓਹਲੇ,
ਤਾਂ ਅਬਸ਼ਾਰਾਂ ਤੇ ਕੂਲਾਂ,
ਨਠ ਨਠ ਆਣ ਮਚਾਂਦੀਆਂ ਰੌਲੇ,
ਪਕੜ ਪਹਾੜੀ ਚੂਲਾਂ।
ਜੇ ਲੁਕ ਬਹਾਂ ਮੈਂ ਦੁਨੀਆਂ ਤਜ ਕੇ,
ਦਿਲ ਵਜਦ ਵਿੱਚ ਆਵੇ।
ਕਿਉਂ ਨਾ ਰਬ ਸੂਰਗਾਂ ਛਡ ਕੇ,
ਆ ਗਲਵਕੜੀ ਪਾਵੇ?

ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਪ੍ਰੀਤਮ ਦੇ ਗੀਤ

[ਪ੍ਰੀਤ-ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ 'ਪ੍ਰੀਤ']

ਮੈਂ ਕੋਈ ਬਜ਼ੁਰਗ ਆਦਮੀ ਨਹੀਂ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਮੈਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਸਿਆਣਿਆਂ ਅਤੇ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਵਾਲੀ ਪਰਖ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਵੀ ਕਾਲਜ ਮੈਗਜ਼ੀਨ ਦੀ ਹੀ ਮਿਹਰਬਾਨੀ ਹੈ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਕੁਝ ਨਾ ਕੁਝ ਲਿਖ ਦੇਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਮਿਲੀ। ਕਈ ਦਿਨ ਮੈਗਜ਼ੀਨੋਫੋਬੀਆ ਦਾ ਮਰੀਜ਼ ਰਿਹਾ, ਅੰਤ ਇਕ ਸ਼ੋਸ਼ਾ ਲਭ ਹੀ ਗਿਆ। ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੀਆਂ ਡੂੰਘਾਣਾਂ ਵਿਚ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ, ਮਤੇ ਡੁਬ ਹੀ ਜਾਵਾਂ, ਪਰ ਮਾਤ-ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਗੀਤਾਂ ਨਾਲ ਤੁਰਦੇ ਫਿਰਦੇ ਨੂੰ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿੰਨੀ ਲਗਨ ਹੋ ਹੀ ਗਈ ਹੈ। ਗੀਤਾਂ ਦੀ ਲਗਨ ਨੇ ਹੀ ਮੈਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਪ੍ਰੀਤਮ ਦਾ "ਸਰਘੀ ਵੇਲਾ" ਪੜ੍ਹਨ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕੀਤਾ, ਅਤੇ ਇਸ ਮਜਬੂਰੀ ਵਿੱਚੋਂ ਮੈਗਜ਼ੀਨੋਫੋਬੀਆ ਦਾ ਦਾਰੂ ਵੀ ਮਿਲ ਗਿਆ।

ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਦੇ ਗੀਤ ਰਾਜਸੀ ਹਨ, ਪਰ ਰਾਜਸੀ ਨਾਅਰੇਬਾਜ਼ੀ ਤੋਂ ਰਹਿਤ। ਖੂਬੀ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੀਤਾਂ ਦਾ ਰੰਗ ਢੰਗ ਤੇ ਲਿਬਾਸ ਤਾਂ ਪੁਰਾਣਾ ਹੈ, ਪਰ ਜੋ ਕੁਝ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਬੰਦ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਉਹ ਨਵਾਂ ਨਵਾਂ, ਸਜਰਾ ਸਜਰਾ ਤੇ ਨਿਆਰਾ ਹੈ।

ਇਕ ਬੰਨੇ ਅਮਨ-ਤਹਿਰੀਕ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਹੋ ਕੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਨੇ ਅਮਨ ਦਾ ਗੀਤ ਲਿਖਿਆ:-

ਸਾਵਣ ਮਾਂਹ ਦਾ ਸਰਘੀ ਵੇਲਾ,
ਬੋਲ ਅਮਨ ਦਾ ਬੋਲਾਂ।
ਸੋ ਖੁਸ਼ਬੂਆਂ ਬਾਰੋਂ ਲੈ ਕੇ,
ਪੌਣਾਂ ਦੇ ਵਿਚ ਘੋਲਾਂ।
ਘਰ ਮੁੜਦੇ ਦੇ ਸ਼ਗਨ ਮਨਾਵਾਂ,
ਬਹਿ ਕੇ ਪੱਖੀ ਝੋਲਾਂ।
ਅੰਬੀ ਬੋਲਦੀਆਂ ਫਿਰ
ਬਾਗਾਂ ਦੀਆਂ ਕੋਲਾਂ।
ਅੰਬੀ ਬੋਲਦੀਆਂ।

ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਬੰਨੇ, ਇਕ ਮੁਠ ਹੋ ਰਹੀ ਲੁਕਾਈ ਨੂੰ ਝੁੰਮਰ ਦੀ ਲੈਅ ਵਿਚ ਇੰਝ ਦਰਸਾਇਆ ਹੈ:-

ਸਿੱਪੀਆਂ ਵਰਗੇ ਬੀਜ ਜੁ ਪਾਵਾਂ,
ਮੋਤੀਆਂ ਵਰਗੇ ਦਾਣੇ।
ਇਕੋ ਮੁਠ ਕਿਸਾਨਾਂ ਦੀ ਅਜ,
ਮੋੜ ਦੇਈਏ ਜਰਵਾਣੇ।
ਚੀਣਾ ਇੰਝ ਛੜੀਂਦਾ ਹੋ।
ਮੋਹਲਾ ਇੰਝ ਮਰੀਂਦਾ ਹੋ।

ਨਾਲ ਨਾਲ ਹੀ ਪੱਬਾਂ ਦੀ ਠੁਮਕ ਤੇ ਹੱਥਾਂ ਦੀ ਹੁਲਾਰ ਦੇ ਨਾਲ ਸੰਮੀ ਦੀ ਉਪਜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ:

ਮੈਂ ਤੇਰੀ ਸੰਮੀ, ਜਿਉਂ ਜਵਾਨੀਆਂ ਮਾਣੇ-
ਹੋ ਮੇਰੇ ਢੋਲਾ।
ਮੈਂ ਤੇਰੀ ਸੰਮੀ, ਦੇਂਦੀ ਹਾਂ ਇਕ ਵਾਜ-
ਹੋ ਢੋਲਾ।
ਮੈਂ ਤੇਰੀ ਸੰਮੀ, ਪੈਲੀ ਦੀ ਪਤ ਰਖ ਲੈ-
ਹੋ ਮੇਰੇ ਢੋਲਾ।
ਮੈਂ ਤੇਰੀ ਸੰਮੀ, ਰੱਖ ਖੇਤਾਂ ਦੀ ਲਾਜ-
ਹੋ ਢੋਲਾ।

ਅਜਿਹੇ ਗੀਤ ਨਾਲ ਮਨ ਹੀ ਤ੍ਰਿਪਤ ਨਹੀਂ

ਹੁੰਦਾ, ਸਗੋਂ ਕਿਸੇ ਉਸਾਰੂ ਕਾਰਜ ਦੀ ਵੀ ਰੀਝ ਜਾਗਦੀ ਹੈ।

ਗਿੱਧਾ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਪੁਰਾਣਾ ਤੇ ਸਤਿਕਾਰਿਆ ਹੋਇਆ ਨਾਚ ਹੈ। ਪਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਪ੍ਰੀਤਮ ਨੇ ਇਸ ਗਿੱਧੇ ਵਿੱਚ ਵੀ ਨਵੀਂ ਜਾਨ ਪਾ ਦਿਤੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸਨੂੰ ਰਾਜਸੀ ਰੰਗਣ ਵਿਚ ਰੰਗ ਕੇ, ਪਿਆਰ ਦਾ ਅਬਰਕ ਲਾਇਆ ਹੈ:-

ਹੱਡ ਮੇਰੇ ਪਾਲੇ ਵਿਚ ਨੀਲੇ,
ਲੂਆਂ ਦੇ ਵਿਚ ਕਾਲੇ।
ਇਕੋ ਜੋ ਬੁਰਕੀ ਫੜ ਕੇ ਤੱਕੀ,
ਹੱਥਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਲੇ।
ਇੱਲਾਂ ਵਾਂਗ ਝਪਟਾ ਮਾਰਨ,
ਉਚਿਆਂ ਮਹਿਲਾਂ ਵਾਲੇ।
ਗਲਾਂ ਪਿਆਰ ਦੀਆਂ-
ਕਰੀਂ ਨਾ ਸਜਣਾ ਹਾਲੇ।
ਗਲਾਂ ਪਿਆਰ ਦੀਆਂ।

ਇਥੇ ਹੀ ਬਸ ਨਹੀਂ, ਆਪ ਦੇ ਗੀਤਾਂ ਵਿੱਚ ਨਜ਼ਾਕਤ ਵੀ ਹੈ ਤੇ ਤਾਕਤ ਵੀ:-

ਮੋਤੀਏ ਦੇ ਫੁਲ ਨੀ
ਮੈਂ ਥਾਲੇ ਵਿਚ ਪਰੋ ਲਏ।
ਖੇਤਾਂ ਦੇ ਕਾਮੇਂ ਅਜ
ਖੇਤਾਂ ਵਾਲੇ ਹੋ ਗਏ।
ਵਸ ਵਸ ਸੋਣ ਦੀਏ
ਬਦਲੀਏ ਕਾਲੀਏ।
ਹੋ ਝੂਮ ਝੂਮ ਡਾਲੀਏ।

ਜੇ ਕਿਤੇ ਬਾਰਾਂ ਮਾਂਹ ਵੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਵੀ ਮਜ਼ਦੂਰ ਕਿਸਾਨ ਦਾ:-

ਕਿੱਕਰਾ ਵੇ ਕੰਡਿਆਲਿਆ !
ਉਤੋਂ ਚੜ੍ਹਿਆ ਪੋਹ।
ਹਕ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਪਣੇ,
ਆਪੇ ਲੈਣਗੇ ਖੋਹ।

ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਜੱਟੀ ਦਾ ਜੀਵਨ ਸਥਮੁਖ ਰੁਝੇਵਿਆਂ ਦਾ ਜੀਵਨ ਹੈ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਤਨੀ ਕੁ ਅਨਗਿਣਤ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ ਇਸਦੇ ਸਿਰ ਦਬਾਈ ਰਖਦੀਆਂ ਹਨ। ਫਿਰ ਵੀ ਉਹ ਸਰਮਾ ਦਾਰੀ ਨੂੰ ਕੋਸਣ ਤੇ ਮਜਬੂਰ ਹੈ।

ਰੁੱਤਾਂ ਆਈਆਂ ਰੁੱਤਾਂ ਗਈਆਂ,
ਏਸ ਵਟ ਤੇ ਤੁਰਦੀ ਰਹੀਆਂ।
ਧੂੜ ਪਈ ਮੇਰੇ ਪੱਬਾਂ ਉਤੇ,
ਰਾਹ ਨਾ ਦਿਸਿਆ ਕੋ।
ਭਰਪੂਰ ਜਵਾਨੀ ਖੇਤਾਂ ਦੀ,
ਭਰਪੂਰ ਜਵਾਨੀ ਹੋ।

ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਦੇ ਗੀਤ ਪ੍ਰੇਮ ਜੰਜ਼ੀਰਾਂ ਦੇ ਮੁਥ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ। ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਪਿਆਰ ਘੁਟੀ ਨੱਪੀ ਆਵਾਜ਼ ਦੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਕਰਦੀ ਹ ਉਸਦੇ ਗੀਤ ਇਸ ਗਲ ਦੀ ਸਾਖੀ ਭ ਹਨ:-

ਲੱਖਾਂ ਪਿਆਰ ਜ਼ਿਮੀਂ ਤੇ ਸੁਤੇ
ਇਕ ਨਾ ਨਾਵਾਂ ਪਿਆ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੇ
ਬੇ-ਆਵਾਜ਼ ਇਸ਼ਕ ਦੇ ਅਗੇ
ਝੁਕ ਝੁਕ ਸੀਸ ਨਿਵਾਏ ਪਈ,
ਚਾਂਦਨੀ ਝੂਮ ਰਹੀ।

ਸੁਨਹਿਰੀ ਰੰਗ ਦੀ ਕਣਕ ਦਾ ਜਦ ਬੋਹਲ ਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਪ੍ਰੀਤਮ ਦਾ ਅੰਗ ਅੰ ਨੱਚ ਉਠਦਾ ਹੈ:-

ਖੇਤ ਜੋ ਗੋਡੇ, ਖੇਤ ਜੋ ਬੀਜੇ,
ਲਏ ਬੋਹਲ ਹੁਣ ਲਾ।
ਚੇਤ ਚੜ੍ਹੰਦੇ ਰੁਤਾਂ ਫਿਰੀਆਂ,
ਨਵੀਂ ਰੁਤ ਦਾ ਚਾਅ।
ਬੋਲੀਆ.....

****

ਅਮਰੀ ਤੇ ਗ਼ਰੀਬੀ

[ਮੋਹਣ ਕੌਰ ਵਾਲੀਆ ਪਰੈਪ:]

ਅਮੀਰਾਂ ਦੀ ਦੁਨੀਆਂ 'ਚ ਮੋਟਰ ਦੀ ਫਰ ਫਰ।
ਗ਼ਰੀਬਾਂ ਦੀ ਦੁਨੀਆਂ 'ਚ ਦੁੱਖਾਂ ਦੀ ਖਰ ਖਰ।

ਅਮੀਰਾਂ ਦੇ ਬੁਲ੍ਹਾਂ ਤੇ ਪਾਨਾਂ ਵੀ ਸੁਰਖੀ।
ਗ਼ਰੀਬਾਂ ਦੇ ਪੱਲੇ ਨਿਲਾਮੀ ਤੇ ਕੁਰਕੀ।

ਅਮੀਰਾਂ ਦੇ ਕੁੱਤਿਆਂ ਨੂੰ ਬਿਸਕੁਟ ਨੇ ਪੋਲੇ।
ਗ਼ਰੀਬਾਂ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਕੱਚੇ ਨ ਛੋਲੇ।

ਅਮੀਰਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਦੁੱਧ ਤੇ ਮਲਾਈ।
ਗ਼ਰੀਬਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਦੀ ਨ ਲੱਸੀ ਵੀ ਰਾਈ।

ਅਮੀਰਾਂ ਦੀਆਂ ਉਂਗਲਾਂ 'ਚ ਸੋਨੇ ਦੇ ਛੱਲੇ।
ਗ਼ਰੀਬਾਂ ਦੀ ਸੁੱਕੀ ਕੋਈ ਰੋਟੀ ਨ ਝੱਲੇ।

ਅਮੀਰਾਂ ਦੇ ਗਾਣੇ ਵਜਾਣੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ।
ਗ਼ਰੀਬਾਂ ਦੇ ਸਾਜ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਟੁੱਟ ਗਈਆਂ ਤਾਰਾਂ।

ਅਮੀਰਾਂ ਦੇ ਗਲਿਆਂ, ਚ ਟਾਈਆਂ ਤੇ ਕਾਲਰ।
ਗ਼ਰੀਬਾਂ ਦੇ ਤਨ ਨੂੰ ਲੀਰਾਂ ਦੀ ਝਾਲਰ।

ਅਮੀਰਾਂ ਦੇ ਘਰਾਂ 'ਚ ਵਜਦੇ ਨੇ ਢੋਲ।
ਗ਼ਰੀਬਾਂ ਦੇ ਦੁੱਖ 'ਮੋਹਣੀ' ਦੱਸੇ ਕੀ ਢੋਲ?

ਗ਼ਰੀਬਾਂ ਦਾ ਤੁਹਾਨੂੰ ਮੈਂ ਕੀ ਹਾਲ ਦੱਸਾਂ?
ਕਦੇ ਪਈ ਰੋਵਾਂ ਕਦੇ ਪਈ ਹੱਸਾਂ।

★

ਧਨੀ ਰਾਮ ਚਾਤ੍ਰਿਕ

[ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ਬੀ. ਏ. ਆਨਰਜ਼ ਦੂਜਾ ਸਾਲ]

ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਧਨੀ ਰਾਮ ਚਾਤ੍ਰਿਕ ਜੀ ਦਾ ਨਾਂ ਅਮਰ ਰਹੇਗਾ, ਆਪ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਮਾਤਾ ਦੀ ਸੇਵਾ ਦਿਲੋਂ ਕੀਤੀ ਹੈ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਵਧ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਹਿਸਾ ਪਾਇਆ ਹੈ। ਆਪ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਹਦੋਂ ਵਧ ਪਿਆਰਿਆ ਤੇ ਸਾਰਾ ਜੀਵਨ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦਿਆਂ ਬਿਤਾ ਦਿਤਾ।

ਆਪ ਨੇ ਜਿਥੇ ਸਾਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸੋਹਣੀ ਕਵਿਤਾ ਦਿੱਤੀ, ਉਥੇ ਕਈ ਕਵੀ ਵੀ ਦਿਤੇ। ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਹਿਰ ਦੇ ਚਲਣ ਨਾਲ ਕਵੀ ਦਰਬਾਰਾਂ ਦਾ ਰਿਵਾਜ ਪਿਆ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਸਟੇਜਾਂ ਤੇ ਬੋਲ ਬੋਲ ਕੇ ਕਈ ਕਵੀ ਪੈਦਾ ਕੀਤੇ। ਆਪ ਨੇ ਵੀ ਇਸੇ ਵਕਤ ਕਵੀ ਦਰਬਾਰਾਂ ਵਿਚ ਆਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਤੇ ਆਪ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਬਾਬੂ ਸ਼ਰਫ਼ ਲਾਹੌਰ ਤੇ ਪ੍ਰੋ: ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਜਿਹੇ ਕਵੀ ਪੈਦਾ ਹੋਏ। ਇਹਨਾਂ ਕਵੀ ਦਰਬਾਰਾਂ ਵਿਚ ਧਨੀ ਰਾਮ ਚਾਤ੍ਰਿਕ ਜੀ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧ ਮਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ ਤੇ ਆਪ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਉਚੀ ਹੁੰਦੀ ਗਈ।

ਇਹਨਾਂ ਕਵੀ ਦਰਬਾਰਾਂ ਨੇ ਹੋਰ ਵੀ ਉੱਨਤੀ ਕੀਤੀ ਜਦੋਂ ਧਨੀ ਰਾਮ ਚਾਤ੍ਰਿਕ ਨੇ ਸ. ਸ. ਚਰਨ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ੧੯੨੫ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਾ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਦਾ ਮੁਖ-ਮੰਤਵ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਰ ਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਵਾਧਾ ਕਰਨਾ ਸੀ। ਇਸ ਸਭਾ ਨੇ ਕੁਝ ਸਾਲ ਬੜੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕੀਤਾ, ਪਰ ਸ. ਸ. ਚਰਨ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਦੀ ਮੌਤ ਕਾਰਨ ਜੋਸ਼ ਕੁਝ ਢਿਲਾ ਪੈ ਗਿਆ, ਪਰ ਧਨੀ ਰਾਮ ਚਾਤ੍ਰਿਕ ਨੇ ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਕਵੀ ਦਰਬਾਰਾਂ ਰਾਹੀਂ ਜਾਰੀ ਰਖਿਆ। ਆਪ ਨੇ 'ਕੇਸਰ ਕਿਆਰੀ' 'ਚੰਦਨ ਵਾੜੀ' ਤੇ 'ਨਵਾਂ ਜਹਾਨ' ਲਿਖ ਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਬੜਾ ਵਾਧਾ ਕੀਤਾ।

ਆਪ ਨੇ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਲਿਖੀ, ਬਲਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਲ ਸਚਾ ਪਿਆਰ ਵਿਖਾਇਆ। ਜਦ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਦਬਾਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਸੀ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਕਵਿਤਾ ਰਾਹੀਂ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਹਲੂਣਿਆਂ ਤੇ ਅਸਲੀਅਤ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ।

ਆਪ ਨੇ ਕਵਿਤਾ ਲਿਖਣ ਤੋਂ ਸਿਵਾ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਫੁਲਤ ਕਰਨ ਲਈ (ਟਾਈਪ ਰਾਈਟਰ) ਵੀ ਬਣਵਾਇਆ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਦੂਨੀ ਤਰੱਕੀ ਹੋਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ ਤੇ ਪਿਛੋਂ ਜਾ ਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਨਕਲ ਕਰ ਕੇ ਹੀ ਹਿੰਦੀ ਦੀ ਟਾਈਪ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਆਪ ਅਤਿ ਗ਼ਰੀਬੀ ਵਿਚ ਜੰਮੇ, ਪਰ ਆਪਣੀ ਹੁਸ਼ਿਆਰੀ ਨਾਲ ਲਖਾਂ ਰੁਪਏ ਪੈਦਾ ਕੀਤੇ।

ਧਨੀ ਰਾਮ ਚਾਤ੍ਰਿਕ ਆਪਣੇ ਆਸ ਪਾਸ ਦੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਜੋ ਕੁਝ ਦੇਖਦਾ ਹੈ ਉਸ ਨੂੰ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਬੰਦ ਕਰ ਦੇਂਦਾ ਹੈ, ਕਿਸੇ ਚੀਜ਼ ਨੂੰ ਅਸਲ ਰੰਗ ਵਿਚ ਬਿਆਨ ਕਰਨਾ ਚਾਤ੍ਰਿਕ ਦਾ ਹੀ ਕੰਮ ਹੈ। ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਢੁਕਦੀ ਫਬਦੀ ਵਰਤੋਂ ਉਸ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਨੂੰ ਚਾਰ ਚੰਨ ਲਾ ਦੇਂਦੀ ਹੈ।

ਧਨੀ ਰਾਮ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਲਿਖਣ ਦਾ ਢੰਗ ਬੜਾ ਨਾਟਕੀ ਜਿਹਾ ਮਲੂਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਆਪਣੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਇਕ ਤਸਵੀਰ ਜਿਹੀ ਬਨ੍ਹਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਇਕ ਝਾਕੀ ਜਿਹੀ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਆਪਣੀ ਕਵਿਤਾ "ਮੇਲੇ ਵਿਚ ਜਟ" ਵਿਚ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਟ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਖਿਚ ਦਿੰਦਾ ਹੈ :-

ਪੱਗ ਝਗਾ ਚਾਦਰ ਨਵਾਂ ਸਵਾਇ ਕੇ,
ਸਮਾਂ ਵਾਲੀ ਡਾਂਗ ਉਤੇ ਤੇਲ ਲਾਇਕੇ।
ਕਛੇ ਮਾਰ ਵੰਝਲੀ ਅਨੰਦ ਛਾ ਗਿਆ,
ਮਾਰਦਾ ਦਮਾਮੇ ਜਟ ਮੇਲੇ ਆ ਗਿਆ।

ਧਨੀ ਰਾਮ ਨੇ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਹਾਲ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਖਿਆ ਹੈ ਤੇ ਇਕ ਪੰਜਾਬਣ ਦਾ ਪਿਆਰ ਚਰਖੇ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਕਵਿਤਾ 'ਦੋਹੜਾ' ਵਿਚ ਦਸਿਆ ਹੈ।

ਛੱਡ ਤ੍ਰਿੰਞਣ
ਕਰ ਸੁੰਞਾ ਵੇਹੜਾ
ਤੁਰ ਤੁਰ ਜਾਣ ਸਈਆਂ।
ਇਕ ਗਈਆਂ
ਇਕ ਡੋਲੇ ਚੜ੍ਹੀਆਂ
ਇਕ ਦਾਜ ਸਮੇਟਨ ਪਈਆਂ।
ਅਸਾਂ ਭੀ ਜਾਣਾ
ਚੋਲਨ ਆਇਆ
ਪਰ ਚਰਖਾ ਕਿਉਂ ਚਾਈਏ।
ਓਨੀਆਂ ਤੰਦਾਂ ਆਪਨੀਆਂ ਨੇ
ਜਿੰਨੀਆਂ ਕਤੀਆਂ ਗਈਆਂ।

ਆਪ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਹੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਲਿਖਣ ਵਿਚ ਬਿਤਾ ਦਿਤੀ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪ ਦੀ ਆਤਮਾ ਏਨੀ ਸੁਚੀ ਸੀ ਕਿ ਆਪਣੇ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣੇ ਤੋਂ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਕਵਿਤਾ ਲਿਖ ਕੇ ਆਪਣੇ ਹਾਲਤ ਦਸ ਦਿਤੀ ਤੇ ਨਾਲ ਚਿਤਾਵਨੀ ਕਰਾਈ ਕਿ 'ਮਿਰੀ ਮੌਤ ਤੇ ਲੋਕੋ ਨਾ ਮਾਤਮ ਕਰਨਾ''। ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਚਾੜ੍ਹਿਕ ਜੀ ਰੱਬ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ :-

ਮੈਂ ਦੁਨੀਆਂ ਤੇ ਆ ਗ਼ਲਤੀਆਂ ਕਰਨ ਲਗਾ,
ਵਿਸ਼ੇ ਭੋਗ ਕੀਤੀ ਨਾ ਕੋਈ ਕਮਾਈ।
ਖੁਰਾਕ ਪੁਸ਼ਾਕ ਤੇ ਅਯਾਸ਼ੀ ਨੇ,
ਤਿਰੀ ਯਾਦ ਹੈ ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਤੋਂ ਭੁਲਾਈ।
ਮੈਂ ਬਚਪਨ ਜੁਆਨੀ ਨੂੰ ਹਸ ਹਸ ਹੰਡਾਇਆ,
ਬੁਢਾਪੇ ਤੋਂ ਭੀ ਹੁਣ ਨਹੀਂ ਖੌਫ਼ ਕਾਈ।
ਤੁਰਨ ਨੂੰ ਮੈਂ ਹਾਂ ਤਿਆਰ ਬੈਠਾ,
ਜਦੋਂ ਹੁਕਮ ਤਕਦੀਰ ਤੇਰਾ ਲਿਆਈ।
ਮਿਰੀ ਮੌਤ ਤੇ ਲੋਕੋ ਨਾ ਮਾਤਮ ਕਰਨਾ,
ਮਿਲੀ ਬੂੰਦ ਚਾੜ੍ਹਿਕ ਨੂੰ ਦੇਣੀ ਵਧਾਈ।

ਆਪ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹਰ ਵੇਲੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਲਈ ਚਾਨਣ ਮੁਨਾਰਾ ਬਣ ਕੇ ਰਹੇਗੀ।

****

ਲੋਹੜੀ

ਲੋਹੜੀ ਵਾਲਾ ਦਿਨ, ਮੁੰਡੇ ਖੇਡਣ ਪਏ ਸੜਕ ਉਤੇ,
ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਸੇ ਇਕ ਨੇ, ਪਟਾਕਾ ਬਾਲ ਸੁਟਿਆ।
ਬਾਊ ਤੇ ਬਾਊਆਣੀ ਦੋਵੇਂ ਗਿਟ ਮਿਟ ਕਰੀ ਜਾਂਦੇ,
ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਚੰਦਰਾ, ਜਾਂ ਪਾਸਾ ਮਾਰ ਫੁਟਿਆ।
ਤ੍ਰਿਬਕ ਉਠੇ ਬਾਊ ਜੀ, ਭੁੜਕ ਗਜ਼ ਪਰੇ ਹੋਏ,
ਖੜਿੰਗੀ ਪਾਇਆ ਹੱਥ, ਬਾਊਆਣੀ ਨਾਲੋਂ ਛੁਟਿਆ।
ਬਾਊ ਹੋਰੀ ਸੱਜੇ ਤੇ ਬਾਊਆਣੀ ਦੌੜੀ ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ,
ਧੂੰਏਂ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰਿਆਂ ਦਾ ਗਲਾ ਗਿਆ ਘੁਟਿਆ।
ਥੋਹੜੀ ਦੂਰ ਗਏ ਤੇ ਬਾਊਆਣੀ ਝਟ ਬੋਲ ਉਠੀ,
ਧੂੰਆਂ ਕਾਹਦਾ ਪੈਂਟ ਤੁਹਾਡੀ ਵਿਚੋਂ ਹੈ ਜੀ ਫੁਟਿਆ।
ਤੇਰੀ ਵੀ ਤਾਂ ਸਾੜ੍ਹੀ ਦੀ ਕੰਨੀਂ ਸਾਰੀ ਲਾਸ ਘੱਤੀ,
ਸੁੱਚਾ ਗੋਟਾ ਕਿੰਨਾ ਹਾਏ ਇਹਦੇ ਨਾਲੋਂ ਟੁਟਿਆ।
ਹੱਥ ਪੈਰ ਮਾਰਨ ਲੱਗੀ ਮੀਆਂ ਬੀਵੀ ਆਸੇ ਪਾਸੇ,
'ਚੰਗੀ ਹੈ ਜੀ ਲੋਹੜੀ, ਸਾਡਾ ਕੁੰਡਾ ਕਰ ਸੁਟਿਆ'।

''ਦੀਪ'' ਬੀ. ਏ., ਆਨਰਜ਼ ਡਾਈਨਲ

ਮੇਰੀਆਂ ਅਭੁਲ ਯਾਦਾਂ

ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਚਾਵਲਾ ਬੀ. ਏ., (ਆਨਰਜ਼) ਪਹਿਲਾ ਸਾਲ

ਇਹ ਕੋਈ ਨਾਟਕ ਨਹੀਂ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕੋਈ ਅਜੇਹੀ ਮਨ-ਘੜਤ ਕਹਾਣੀ ਹੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਬਚਿਆਂ ਨੂੰ ਸੁਣਾ ਕੇ ਹਸਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਮੇਰੀ ਆਪਣੀ ਹੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨਾਲ ਵਾਪਰੀਆਂ ਕੁਝ ਅਜੇਹੀਆਂ ਹਾਸੋ-ਹੀਣੀਆਂ ਯਾਂ ਦਰਦਨਾਕ ਘਟਨਾਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੈਂ ਭੁਲਾਣ ਤੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਭੁਲ ਸਕਿਆ। ਹਰ ਇਕ ਆਦਮੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਕੁਝ ਨਾ ਕੁਝ ਅਜੇਹੀਆਂ ਘਟਨਾਂ ਜ਼ਰੂਰ ਵਾਪਰਦੀਆਂ ਹਨ ਜੋ ਸਾਡੇ ਅਚੇਤ ਮਨ ਵਿਚ ਪਈਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਕੁਦਰਤੀ ਸਾਡੇ ਮਨ ਨੂੰ ਆ ਕੇ ਟੁੰਬ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਦਾਂ ਤਾਂ ਸਾਡੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਹੀ ਘਟਨਾਂ ਵਾਪਰਦੀਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਬਹੁਤ ਥੋਹੜੀਆਂ ਹੀ ਯਾਂ ਇਕੜ ਦੁਕੜ ਅਜੇਹੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਜੋ ਕਿ ਅਭੁਲ ਹੋਣ ਦਾ ਰੁਤਬਾ ਲੈ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਵੇਖਿਆ ਜਾਏ ਤਾਂ ਗੁਰਬਖ਼ਸ਼ ਸਿੰਘਪ੍ਰੀਤ ਲੜੀ ਦੇ ਕਹਿਣ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਹੀ ਸਾਡੇ ਬੁਢੇਪੇ ਦੀ ਪੂੰਜੀ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਇਕ ਪੁਰੇ ਹੋਏ ਖਿਡਾਰੀ ਵਾਂਗ ਜੋ ਦੁਨੀਆਂ ਨੂੰ ਖੇਡ ਵਿਚ ਮਤਾਂ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਉਸ ਦੀ ਸੁਣਦਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ, ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਵਾਪਰੀਆਂ ਘਟਨਾਂ ਹੀ ਇਕ ਚਲਦੀ ਫਿਲਮ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਖੋਂ ਅਲੋਪ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਕੁਝ ਕੁ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਮੇਰੀਆਂ ਅਜੇਹੀਆਂ ਯਾਦਾਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਅਭੁਲ ਹੋਣ ਦਾ ਮਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੈਂ ਭੁਲਾ ਸਕਣ ਤੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਭੁਲਾਂਗਾ।

ਮੇਰੀ ਪਹਿਲੀ ਯਾਦ ਤਾਂ ਅਜੇਹੀ ਦਰਦਨਾਕ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ਾਇਦ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਅਖਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਹੰਝੂ ਆ ਜਾਣ। ਮੈਂ ਕੋਈ ਉਦੋਂ ਬਹੁਤਾ ਵਡਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕੋਈ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਸੋਝੀ ਹੈ। ਹਾਂ ਮੈਨੂੰ ਇਤਨਾ ਯਾਦ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਉਦੋਂ ਨਾਨਕੇ ਗਿਆ ਹੋਇਆ ਸਾਂ। ਮੇਰੀ ਉਮਰ ਕੋਈ ੧੨ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਹੋਵੇਗੀ – ਮੇਰੇ ਉਥੇ ਜਾਣ ਨਾਲ ਮੇਰੇ ਕਈ ਆਂਢੀ ਗੁਆਂਢੀ ਬੱਚੇ ਜਾਣੂ ਬਣ ਗਏ। ਬਚਪਣ ਦੀਆਂ ਬੇਫ਼ਿਕਰੀਆਂ ਖੁਲ੍ਹੀਆਂ ਵਾਗਾਂ ਸਨ। ਉਥੇ ਇਕ ਮੁੰਡੇ ਨਾਲ ਖ਼ਾਸ ਕਰ ਕੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਪਿਆਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਹ ਵੀ ਮੇਰੇ ਹਾਣ ਦਾ ਹੀ ਸੀ। ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਵਿਚ ਚੂਹੇ ਚੂਹੀਆਂ ਬਹੁਤ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ – ਮੁੰਡੇ ਦਾ ਮੈਨੂੰ ਨਾਂ ਤੇ ਪਤਾ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਉਹ ਸਵੇਰੇ ਸਵੇਰੇ ਹੀ ਸਾਡੇ ਘਰ ਆਇਆ ਤੇ ਆ ਕੇ ਕਹਿਣ ਲਗਾ, "ਆ ਭੰਛੀ ਆਹ ਚੂਹੀ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਸਟ ਆਈਏ" ਬਚਿਆਂ ਨੂੰ ਕੀ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ? ਸ਼ਰਾਰਤਾਂ। ਮੈਂ ਵੀ ਬਿਸਤਰੇ 'ਚੋਂ ਝਟ ਪਟ ਨਿਕਲ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੋ ਟੁਰਿਆ। ਸਾਡੇ ਘਰ ਦੇ ਬਿਲਕੁਲ ਹੀ ਨਾਲ ਇਕ ਨੀਵੀਂ ਥਾਂ ਤੇ ਛਪੜੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਦਾ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਪਾਣੀ ਬਹੁਤ ਰੀਂਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਅਸਾਂ ਛਪੜੀ ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਚੂਹੀ ਨੂੰ ਪਿੰਜਰੇ ਵਿਚੋਂ ਕਢ ਕੇ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਸੁਟ ਦਿਤਾ, ਅਸੀਂ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ ਹੋ ਰਹੇ ਸਾਂ ਕਿ ਵੇਖੋ ਇਹ ਚੂਹੀ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਤੈਰ ਰਹੀ ਹੈ, ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਕੀ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਚੂਹੀ ਹੀ ਇਸ ਲਈ ਕਾਲ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰ ਕੇ ਆਈ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸੇ ਕਰ ਕੇ ਮੇਰਾ ਪਿਆਰਾ ਸਾਥੀ ਮੈਥੋਂ ਖੁਸ ਜਾਏਗਾ।

ਇਕ ਦਮ ਹੀ ਜਦ ਚੂਹੀ ਤਰਦੀ ਤਰਦੀ ਕਿਨਾਰੇ ਤੇ ਆ ਲਗੀ ਤਾਂ ਮੁੰਡੇ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਮੁੜ ਵਿਚ ਸੁਟਣ

ਨਵੀਂ ਹੱਥ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਪਾਏ, ਪਰ ਕੁਦਰਤੀ ਜਦ ਉਸ ਨੇ ਝਟਕੇ ਨਾਲ ਹੱਥ ਪਾਣੀ ਵਲ ਕੀਤੇ ਤਾਂ ਉਸਦੇ ਪੈਰ ਤਿਲਕ ਪਏ ਅਤੇ ਉਹ ਮੇਰੇ ਵਿੰਹ-ਦਿਆਂ ਵਿੰਹਦਿਆਂ ਹੀ ਛਪੜੀ ਵਿਚ ਜਾ ਡਿੱਗਾ। ਛਪੜੀ ਵੀ ਕਾਫੀ ਡੂੰਘੀ ਸੀ ਅਤੇ ਪਾਣੀ ਰੰਦਾ ਹੋਣ ਕਰ ਕੇ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਨਜ਼ਰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆ ਰਿਹਾ। ਮੈਂ ਇਹ ਹੀ ਸੋਚੀ ਬੈਠਾ ਸਾਂ ਕਿ ਸ਼ਾਇਦ ਇਹ ਚੂਹੀ ਨੂੰ ਫੜਨ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਮੈਂ ਇਸ ਨੂੰ ਉਤੋਂ ਇਹ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਸਾਂ ਕਿ ਚੂਹੀ ਤਾਂ ਔਹ ਵੇਖ ਵੀ ਤੂੰ ਕਿਧਰ ਜਾਨਾਂ ਪਿਆ ਏ। ਅਤੇ ਮੈਂ ਇਸੇ ਉਡੀਕ ਵਿਚ ਸਾਂ ਕਿ ਇਹ ਕਦ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲੇ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਦੋਵੇਂ ਘਰ ਚਲੀਏ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਉਹ ਆਪ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਰ੍ਹੇ ਜਾ ਰਿਹਾ, ਸਗੋਂ ਕੁਝ ਵਡੇ ਮੱਛ ਉਸ ਨੂੰ ਧਰੀਕੀ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ ਅਤੇ ਮੈਂ ਖਲੋਤਾ ਤਮਾਸ਼ਾ ਵੇਖ ਰਿਹਾ ਸਾਂ। ਮੈਂ ਇਸੇ ਉਡੀਕ ਵਿਚ ਸਾਂ ਕਿ ਇਹ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲੇ ਤੇ ਚਲੀਏ। ਥੋਹੜੀ ਦੇਰ ਮਗਰੋਂ ਹੀ ਉਸ ਦੀ ਲਾਸ਼ ਤਰ ਕੇ ਉਤੇ ਆ ਗਈ ਅਤੇ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਵਾਜਾਂ ਮਾਰਨ ਲਗਾ। ਜਦ ਮੈਂ ਵਾਜਾਂ ਮਾਰ ਮਾਰ ਥੱਕ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਹ ਬਾਹਰ ਨਾ ਆਇਆ ਤਾਂ ਮੈਂ ਪਿੰਜਰਾ ਚੁਕ ਕੇ ਘਰ ਵਲ ਟੁਰ ਪਿਆ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਚਲਿਆ ਤਾਂ ਮੈਂ ਉਸਦੀ ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਹੀ ਦਸਣ ਸੀ, ਪਰ ਉਸਦੀ ਮਾਤਾ ਜੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੈਂ ਚਾਚੀ ਜੀ ਸਦਦਾ ਸਾਂ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਹੀ ਮਿਲ ਪਏ ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਪਿੰਜਰਾ ਵੇਖ ਕੇ ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਕੇ ਪੁਛਣ ਲਗੇ, ਉਹ ਕਿਥੇ ਹੈ (ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਂ ਪਿਛੇ ਲਿਖ ਬੈਠਾਂ ਹਾਂ ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਦਾ ਨਾਂ ਚੇਤੇ ਨਹੀਂ) ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਉਂਗਲੀ ਫੜ ਛਪੜੀ ਤੇ ਲੈ ਗਿਆ ਅਤੇ ਤੋਤਲੀ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਹੀ ਉਸਦੇ ਨ੍ਹਾਣ ਦੀ ਵਾਰਤਾ (ਯਾਨੀ ਡਿਗਣ ਦੀ ਵਾਰਤਾ) ਆਖ ਸੁਣਾਈ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਉਥੇ ਪਹੁੰਚਣਾ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਡੁਬਾਂ ਮਾਰ ਕੇ ਰੋਣ ਲਗ ਪਏ। ਔਰਤਾਂ ਕਠੀਆਂ ਹੋ ਗਈਆਂ ਅਤੇ ਸਾਰੀਆਂ ਮੇਰੇ ਦੁਆਲੇ ਆ ਹੋਈਆਂ ਪਰ ਮੈਂ ਹੈਰਾਨ ਸਾਂ ਕਿ ਇਹ ਕੀ ਮਾਜਰਾ ਆਣ ਬਣਿਆ ਹੈ। ਨਾਲ ਖਲੋਤੀ ਇਕ ਜੱਟੀ ਨੇ ਮੁੰਡੇ ਦੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਆਖਿਆ, "ਨੀ ਭੈਣ ਉਹ ਕਹੀ ਮੁਢੀ ਰੁੜ੍ਹੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ" ਅਤੇ ਨ੍ਹਾਲ ਹੀ ਕਪੜਿਆਂ ਸਮੇਤ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਛਾਲ ਮਾਰ ਦਿਤੀ। ਕੁਝ ਹੀ ਪਲਾਂ ਮਗਰੋਂ ਉਹ ਬਚੇ ਦੇ ਖਾਧੇ ਹੋਏ ਜਿਸਮ ਨੂੰ ਜਿਦ੍ਹੇ ਵਿਚ ਸਿਵਾਏ ਹੱਡੀਆਂ ਤੋਂ ਹੁਣ ਕੁਝ ਬਾਕੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਿਹਾ ਅਤੇ ਥਾਂ ਥਾਂ ਤੋਂ ਨੋਚਿਆ ਪਿਆ ਸੀ, ਬਾਹਰ ਲੈ ਆਈ। ਸਾਰੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਰੋਣ ਲਗ ਪਈਆਂ। ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਘਰ ਲੈ ਗਏ ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਕੀ ਕੀਤਾ। ਹੁਣ ਤੁਸੀਂ ਦਸੋ ਇਸ ਵਿਚ ਮੇਰਾ ਤਾਂ ਕੋਈ ਕਸੂਰ ਨਹੀਂ ਨਾਂ ? ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰ ਰੋਜ਼ ਜਾਂਦਾ ਅਤੇ ਪੁਛਦਾ, "ਚਾਚੀ ਜੀ ਮੇਰਾ ਬੇਲੀ ਕਿਥੇ ਹੈ, ਮੈਂ ਖੇਡਣਾ ਹੈ" ਅਗੋਂ ਉਹ ਵੀ ਮੂੰਹ ਸੁਟ ਕੇ ਹੌਲੀ ਜਿਹਾ ਕਹਿ ਦਿੰਦੇ ਸਨ, "ਉਹ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਕੋਲ ਟੁਰ ਗਿਆ ਹੈ" ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਮਾਜਰਾ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਮਝ ਆਂਦਾ ਅਤੇ ਜਦ ਮੈਂ ਕਹਿੰਦਾ ਕਿ ਚਾਚੀ ਜੀ ਮੈਂ ਵੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਕੋਲ ਜਾਣਾ ਹੈ ਤਾਂ ਚਾਚੀ ਮੇਰੇ ਮੂੰਹ ਤੇ ਚਪੇੜ ਮਾਰ ਕੇ ਕਹਿੰਦੀ ਨਾ ਕਾਕਾ ਈਕਣ ਨਹੀਂ ਕਹੀਦਾ।

ਮੇਰੀ ਉਮਰ ਲਗ ਪਗ ੪ ਯਾਂ ੫ ਸਾਲ ਦੀ ਹੀ ਸੀ, ਸ਼ਾਇਦ ਮੈਂ ਪਹਿਲੀ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਦਾ ਸਾਂ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਚਿਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ੌਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਵਡਿਆਂ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਨੂੰ ਤਕਦੇ ਰਹਿਣਾ ਅਤੇ ਮਗਰੋਂ ਉਸਦੀ ਨਕਲ ਕਰਨੀ, ਮੇਰੀ ਦਾਦੀ ਰੋਜ਼ ਪਉੜੀਆਂ ਵਿਚ ਝਾੜੂ ਦੇਂਦੀ ਅਤੇ ਮੈਂ ਖਪਦਾ ਰਹਿੰਦਾ, ਪਰ ਮੇਰੀ ਸਮਝ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਉਂਦਾ ਕਿ ਦਾਦੀ ਝਾੜੂ ਫੇਰਨਾ ਉਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਦੀ ਹੈ ਯਾ ਥਲਿਉਂ। ਮੈਂ ਵੀ ਰੋਜ਼ ਮੌਕਾ ਤਾੜਦਾ ਸਾਂ ਕਿ ਜਦ ਮੌਕਾ ਲਗੇ ਤੇ ਮੈਂ ਝਾੜੂ ਦੇਵਾਂ। ਇਕ ਦਿਨ ਮੈਂ ਪੌੜੀਆਂ ਨੂੰ ਬੜਾ ਰੰਦਾ ਵੇਖਿਆ, ਸ਼ਾਇਦ ਦਾਦੀ ਨੇ ਝਾੜੂ ਨਹੀਂ ਦਿਤਾ ਹੋਣਾ, ਮੈਂ ਝਾੜੂ ਲੈ ਆਇਆ ਅਤੇ ਪੌੜੀਆਂ ਤੇ ਫੇਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਮੈਂ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਪਹਿਲੀ ਪਉੜੀ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਪਹਿਲੇ ਇਕ ਪੌੜੀ ਨੂੰ ਝਾੜੂ ਦਿਤਾ, ਫਰ ਦੂਜੀ ਤੇ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ, ਫਿਰ ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਰੰਦ ਕੱਠਾ ਲਾਹਿਆ, ਫਿਰ ਤੀਜੀ ਤੋਂ ਤਿੰਨਾਂ ਦਾ ਅਤੇ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਾਕੀ। ਮੈਂ ਦਿਲ

ਵਿਚ ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸਾਂ ਕਿ ਦਾਦੀ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਤਨੀ ਜਲਦੀ ਝਾੜੂ ਫੇਰ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਤਕਰੀਬਨ ਝਾੜੂ ਫੇਰਦੇ ਇਕ ਘੰਟਾ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਸੀ ਅਤੇ ਅਜੇ ਸਾਰਿਆਂ ਤੋਂ ਉਤਲੀ ਪੌੜੀ ਤੇ ਸਾਹ ਲੈ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਤਲੀ ਪੌੜੀ ਦਾ ਰੰਦ ਅਜੇ ੧੭ ਪੌੜੀਆਂ ਬਲੇ ਲਾਹਣਾ ਸੀ। ਇਤਨੇ ਨੂੰ ਹੀ ਮਾਤਾ ਜੀ ਆ ਗਏ ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਉਦਾਸ ਜਿਹਾ ਬੈਠਾ ਵੇਖ ਕੇ ਪੁਛਣ ਲਗੇ, 'ਕੀ ਗਲ ਹੈ' ਅਗੋਂ ਮੈਂ ਵੀ ਆਪਣੀ ਸਾਰੀ ਵਾਰਤਾ ਆਖ ਸੁਣਾਈ। ਉਹ ਸੁਣਦੇ ਹੀ ਹਸਣ ਲਗ ਪਏ, ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆ ਰਹੀ ਕਿ ਇਹ ਕੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਜਦ ਪਿਤਾ ਜੀ ਬਾਹਰੋਂ ਆਏ ਤਾਂ ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੇ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਵਾਪਰੀ ਘਟਨਾ ਸਾਰੀ ਆਖ ਸੁਣਾਈ, ਹੁਣ ਉਹ ਹਸੇ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਸਗੋਂ ਮੈਨੂੰ ਘੁਟਣ ਲਗ ਪਏ ਅਤੇ ਕਹਿਣ ਲਗੇ ਕਿ ਤੂੰ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਕੰਮ ਨਾ ਕੀਤਾ ਕਰ, ਅਸੀਂ ਆਪੇ ਕਰ ਲਵਾਂਗੇ। ਮੈਂ ਵੀ ਪੋਲਾ ਜਿਹਾ ਮੂੰਹ ਕਰ ਕੇ ਆਖ ਦਿਤਾ ਅੱਛਾ ਸਵੇਰੇ ਬਹਾਰੀ ਫੇਰਨੀ ਤਾਂ ਸਿਖਾ ਦਿਓਗੇ ਨਾ ?

(ਚਲਦਾ)

★★

"ਇਨਸਾਨ ਬਣੋ"

[ਬਲਜੀਤ ਕੌਰ "ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ" (ਪਰੈਪ)]

ਤਰਸ ਕਰੋ ਕੁਝ ਰਹਿਮ ਕਰੋ, ਭੰਡੋ ਨਾ ਅਜ ਭਰਾਵਾਂ ਨੂੰ।
ਨਾ ਵੰਡੋ ਹਸਦੀਆਂ ਪ੍ਰੀਤਾਂ ਨੂੰ, ਧਰਤੀ ਦੀਆਂ ਸਾਂਝੀਆਂ ਥਾਵਾਂ ਨੂੰ।
ਕੁਝ ਸਮਝੋ, ਨਾ ਨਾਦਾਨ ਬਣੋ।
ਇਨਸਾਨ ਬਣੋ, ਇਨਸਾਨ ਬਣੋ।

ਚੌਧਰ ਦੀ ਚੱਕੀ ਚੱਟਣ ਲਈ, ਕਿਉਂ ਫਿਰਕੂ ਲੂਤੀਆਂ ਲਾਂਦੇ ਹੋ।
ਧਰਮ ਤਾਂ ਪ੍ਰੇਮ ਦਾ ਮਾਰਗ ਹੈ, ਕਿਉਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਬਿਖ ਬਣਾਂਦੇ ਹੋ।
ਨਾ ਜਾਣ ਬੁਝ ਹੈਵਾਨ ਬਣੋ।
ਇਨਸਾਨ ਬਣੋ, ਇਨਸਾਨ ਬਣੋ।

ਸੁੰਦਰ ਜੀਵਨ ਸੁੰਦਰ ਦੁਨੀਆਂ, ਬਣ ਸਕਦੀ ਹੈ ਸੁੰਦਰ ਬਣ ਕੇ।
ਇਕ ਮਾਲਾ ਵਾਂਗ ਪਰੁਚ ਜਾਈਏ, ਨਹੀਂ ਸ਼ੋਭਨੀਕ ਖਿਲਰੇ ਮਣਕੇ।
ਕਰ ਏਕਾ ਅਜ ਇਨਸਾਨ ਬਣੋ।
ਇਨਸਾਨ ਬਣੋ, ਇਨਸਾਨ ਬਣੋ।

ਵਧਦਾ ਰਹੇ ਬੇਦਰਦ ਜ਼ਮਾਨੇ

[ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ 'ਝਾਸ' ਬੀ. ਏ. ਫਾਈਨਲ]

ਮਾਸੂਮਾਂ ਦੇ ਦਿਲ ਉਖਾੜ ਕੇ ਰਖ ਦੇ।
ਗ਼ਰੀਬਾਂ ਦਾ ਸੀਨਾ ਫਾੜ ਕੇ ਰਖ ਦੇ।
ਵਿਧਵਾਂ ਦੇ ਅਰਮਾਨ ਸਾੜ ਕੇ ਰਖ ਦੇ।
ਫੁਲ ਤੋਂ ਪੱਤੀਆਂ ਝਾੜ ਕੇ ਜੀਵੇਂ, ਪੈਰਾਂ ਥਲੇ ਲਤਾੜ ਰਖ ਦੇ।
ਬੇਰਹਿਮੀ ਦੇ ਤੀਰ ਤੂੰ ਛਡ ਕੇ, ਰੱਜ ਕੇ ਲਾ ਲੈ ਉਲਟ ਨਿਸ਼ਾਨੇ।
ਵਧਦਾ ਰਹੇ ਬੇਦਰਦ ਜ਼ਮਾਨੇ।

ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਤੈਨੂੰ ਰੋਕਣ ਵਾਲਾ।
ਮੰਦੇ ਕੰਮੋਂ ਟੋਕਣ ਵਾਲਾ।
ਸਿਰ ਤੇਰਾ ਕੋਈ ਠੋਕਣ ਵਾਲਾ।
ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਵਿਚ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਦਿਸਦਾ, ਤੇਰੇ ਵਾਂਗੂੰ ਭੌਂਕਣ ਵਾਲਾ।
ਖੂਨ ਦੇ ਅੱਥਰੂ ਡੋਲ੍ਹ ਡੋਲ੍ਹ ਕੇ ਭਰਨ ਫਕੀਰ ਤੇਰੇ ਨਜ਼ਰਾਨੇ।
ਵਧਦਾ ਰਹੇ ਬੇਦਰਦ ਜ਼ਮਾਨੇ।

ਸ਼ੋਖ ਜਵਾਨੀ ਤੈਥੋਂ ਡਰਦੀ।
ਇਜ਼ਤ ਤੇਰਾ ਪਾਣੀ ਭਰਦੀ।
ਸ਼ਰਮ ਹੈ ਤੈਥੋਂ ਥਰ ਥਰ ਕਰਦੀ।
ਡਰ ਦੇ ਮਾਰੇ ਹਾਇ ਗਰੀਬੀ, ਸਿਰ ਤੇਰੇ ਕਦਮਾਂ ਤੇ ਧਰਦੀ।
ਮਾਸੂਮਾਂ ਦੇ ਖੂਨ 'ਚ ਲਥ ਪਥ, ਰਹਿਣ ਤੇਰੇ ਭਰੇ ਖਜ਼ਾਨੇ।
ਵਧਦਾ ਰਹੇ ਬੇਦਰਦ ਜ਼ਮਾਨੇ।

ਕਿਹੜਾ ਢੋਆ ਜੋ ਤੂੰ ਨਹੀਂ ਢੋਇਆ ?
ਮਜਨੂੰ ਜੰਗਲਾਂ ਦੇ ਵਿਚ ਮੋਇਆ।
ਰਾਂਝਾ ਜੋਗੀ ਬਣ ਕੇ ਰੋਇਆ।
ਮਨਸੂਰ, ਸੁਹਣੀ ਤੇ ਸੱਸੀ ਤੱਤੀ, ਪੂਰਨ ਬਕਰੇ ਵਾਂਗੂੰ ਕੋਹਿਆ।
ਹੋਰ ਵੀ ਲੱਖਾਂ ਇਸ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ, ਬਣ ਬਣ ਗਏ ਤੇਰੇ ਨਜ਼ਰਾਨੇ।
ਵਧਦਾ ਰਹੇ ਬੇਦਰਦ ਜ਼ਮਾਨੇ।

ਮੈਂ ਵੀ ਤੇਰੇ ਜਗ ਵਿਚ ਵਸਨਾ।
ਸੜਦਾ ਏਂ ਤਕ ਮੇਰਾ ਹਸਨਾ।
ਚਾਹਵੇਂ ਤੂੰ ਦਿਲ ਮੇਰਾ ਖਸਨਾ।
ਮੈਂ ਤਾਂ ਪਾਪ ਸਮਝਣਾਂ ਜੀਵੇਂ, ਭੇਦ ਦਿਲੇ ਦਾ ਤੈਨੂੰ ਦਸਣਾ।
ਤੂੰ ਵੀ ਮੈਨੂੰ ਛੇੜ ਨਾ ਮੁੜ ਮੁੜ, ਜੀਣ ਦੇ ਮੈਨੂੰ ਕਿਸੇ ਬਹਾਨੇ।
ਵਧਦਾ ਰਹੇ ਬੇਦਰਦ ਜ਼ਮਾਨੇ।

ਹਿੰਦ ਪਾਕ ਦੀ ਜੈ

(ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਦਲੀਪ ਕੌਰ ਟਿਵਾਨਾ ਦੀ ਪੁਸਤਕ 'ਪਰਬਲ ਵਹਿਣ' ਵਿਚੋਂ)

ਪਟਿਆਲਾ
੨੦-੪-੪੯

ਮਿੱਠੀ ਉਨੀਸ,

ਹਿੰਦ-ਪਾਕ ਦੀ ਜੈ !

ਉਨੀਸ ਮੇਰਾ ਕਸੂਰ ਇਹੀ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਨਹੀਂ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਤੇਰੀ ਅੰਮੀਂ, ਤੇਰਾ ਅੱਬਾ, ਤੇਰਾ ਭਾਈਚਾਰਾ, ਤੇਰਾ ਮਜ਼ਹਬ ਤੇਰਾ ਦੇਸ ਮੈਨੂੰ ਕਾਫਰ ਆਖ ਕੇ, ਤੈਨੂੰ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਤੱਕਣੋਂ ਵੀ ਹੋੜਦੇ ਹਨ। ਉਨੀਸ ਕੀ ਸੱਚਮੁੱਚ ਮੈਂ ਕਾਫਰ ਹਾਂ ? ਕੀ ਪਿਆਰ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਦਿਲ ਵੀ ਕਾਫਰ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ? ਇਹ ਸੋਚ ਕੇ ਤੂੰ ਪਿਆਰ ਦੀ ਹੱਤਕ ਨਾ ਕਰ ਉਨੀਸ ।

ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਬੜੀ ਦੇਰ ਕੋਈ ਖ਼ਤ ਨਾ ਪਾਇਆ, ਕਿਉਂਕਿ ਮੇਰਾ ਗ਼ਮ ਏਨਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸੀ, ਮੇਰਾ ਜ਼ਖਮ ਏਨਾ ਡੂੰਘਾ ਸੀ ਮੇਰਾ ਜੀਵਨ ਏਨਾ ਹਨੇਰਾ ਸੀ ਤੇ ਮੇਰੇ ਹੰਝੂ ਏਨੇ ਅਣੱਲ ਸਨ ਕਿ ਇਕ ਕਾਗਜ਼ ਦਾ ਟੁਕੜਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਾਂਭਣ ਤੋਂ ਅਸਮਰਥ ਸੀ। ਮੈਂ ਖਤ ਲਿਖੇ, ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਉਹ ਕਿਸੇ ਅਨਜਾਣ ਚਿਤ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਗ਼ਲਤ ਤਸਵੀਰ ਵਾਂਗ ਓਪਰੇ ਓਪਰੇ ਤੇ ਖਾਲੀ ਖਾਲੀ ਲੱਗੇ ਤੇ ਉਹ ਮੇਰੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਹੀ ਟੁਕੜੇ ਟੁਕੜੇ ਹੁੰਦੇ ਰਹੇ। ਮੈਨੂੰ ਤੇਰੇ ਦੁਖਾਂ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਸੀ ਉਨੀਸ, ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਮੇਰੇ ਖਤ ਤੈਨੂੰ ਤੜਪਾ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਰੁਆ ਸਕਦੇ ਹਨ ਤੇ ਢੱਕੇ ਜ਼ਖਮ ਖੁਰਚ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਏਦੂੰ ਵਧ ਕੁੱਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਉਹ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀ ਹੱਦ ਨਾ ਟੱਪ ਸਕੇ ।

ਏਸ ਲੰਮੀ ਚੁਪ ਤੋਂ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਤੂੰ ਮੇਰੀ ਬਾਬਤ ਕੀ ਸੋਚਦੀ ਹੋਵੇਂਗੀ। ਤੂੰ ਕਹਿੰਦੀ ਹੋਵੇਂਗੀ ਅਕਸਰ ਮੈਂ ਵੀ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਦਮੀਆਂ ਵਰਗਾ ਹੀ ਇਕ ਆਦਮੀ ਹਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮਾਸੂਮ ਫੁਟਦੀਆਂ ਕਰੂੰਬਲਾਂ, ਸੱਜਰੇ ਸੁਵੱਛ ਹੁਸਨ ਤੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਪੱਕੇ ਫਲਾਂ ਨਾਲ ਕੋਝਾ ਤੇ ਜੰਗਲੀ ਵਰਤਾਉ ਕਰਕੇ ਸਮੁੱਚੀ ਇਨਸਾਨੀਅਤ ਨੂੰ ਸ਼ਰਮ ਨਾਲ ਝੁਕਾ ਦਿਤਾ ਏ। ਤੂੰ ਸੋਚਦੀ ਹੋਵੇਂਗੀ ਕਿ ਮੈਂ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਦਮੀਆਂ ਵਰਗਾ ਹੀ ਆਦਮੀ ਹਾਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਨਿੱਜੀ ਮਸ਼ਹੂਰੀ, ਨਿੱਜੀ ਫ਼ਾਇਦੇ ਤੇ ਨਿੱਜੀ ਸੁਖ ਲਈ ਸਾਰੀ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦਾ ਸੁਖ ਆਰਾਮ ਤੇ ਸਮੁੱਚੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਖਤਰੇ ਵਿਚ ਪਾ ਦਿੱਤੇ ਹਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਵਿਚ ਬਚਪਨ ਅਣਗੌਲਿਆ, ਜਵਾਨੀ ਕੁਮਲਾਈ ਤੇ ਬੁਢੇਪਾ ਦੁਖੀ ਰਹਿੰਦਾ ਏ । ਪੁਰ ... ... ਪਰ ਉਨੀਸ ਤੇਰੀਆਂ ਚੌੜੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਮੇਰੇ ਸਭ ਗੁਨਾਹ ਛੁਪ ਸਕਦੇ ਹਨ ਇਹ ਮੇਰਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੈ।

ਤੇਰਾ ਗਿਲਾ ਜਾਇਜ਼ ਹੈ ਉਨੀਸ । ਤੂੰ ਮੈਨੂੰ ਕੋਸ ਸਕਦੀ ਏ ਕਿ ਮੈਂ ਭੁਲ ਹੀ ਗਿਆ ਤੈਨੂੰ,ਉਸ ਰੰਗੀਨ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀਆਂ ਆਸਾਂ ਦੁਆ ਕੋ ਜਿਥੇ ਇਕ ਹਰੀ ਭਰੀ ਸੁੰਦਰ ਵਾਦੀ ਦੀ ਇਕਲਵਾਂਜੀ ਝੀਲ ਦੇ ਕੰਢੇ ਇਕਾਂਤ ਵਿਚ ਸਾਡੀ ਝੁੱਗੀ ਹੋਣੀ ਸੀ। ਜਿਥੇ ਫੁਲਾਂ ਫਲਾਂ ਨਾਲ ਭਰੇ ਪਹਾੜ, ਉੱਚੇ ਲੰਮੇ ਰੁੱਖ, ਤੇ ਵਲ ਖਾਂਦੇ, ਸ਼ੋਰ ਪਾਉਂਦੇ ਦਰਿਆ ਸਾਡੇ ਗਵਾਂਢੀ ਹੋਣੇ ਸਨ। ਜਿਥੇ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਸਾਜ਼ ਤੇ ਪੰਛੀਆਂ ਦੇ ਰਾਗਾਂ ਨੇ ਸ਼ਾਂਤ ਵਾਯੂਮੰਡਲ ਵਿਚ ਸੰਗੀਤ ਭਰਨਾ ਸੀ। ਜਿਥੇ ਸਾਨੂੰ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦਾ ਹੱਥ ਫੜੀ ਪਹਾੜਾਂ ਨੂੰ ਗਾਹੁੰਦੇ ਬਰਫ ਉਛਾਲਦੇ, ਦਰਖਤਾਂ ਤੇ ਚੜ੍ਹਦੇ ਤੇ ਕੰਦ ਮੂਲ ਖਾਂਦੇ ਦੇਖ ਕੇ ਕਲਾਕਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਵੀ ਅੱਖਾਂ ਲਲਚਾਉਣੀਆਂ ਸਨ। ਉਸ ਦੁਨੀਆਂ ਦਾ ਲਾਰਾ ਲਾ ਕੇ, ਜਿਸ ਨੇ ਕਿ ਸੁਪਨਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਮਿੱਠੀ ਹੋਣਾ ਸੀ ... ... ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਭੁਲ ਗਿਆ, ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਦੀਆਂ ਤੜਪਦੀਆਂ ਤਾਰਾਂ ਸੌਂ ਗਈਆਂ ਤੇ

ਉਸ ਵੀਆਂ ਹੱਦਾਂ ਬਣਨ ਨਾਲ ਹੀ ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਵੀ ਹੱਦਾਂ ਬਣ ਗਈਆਂ ... ... ਪਰ ਇਹ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਉਨੀਸ ... ... ਤੂੰ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਇਨਸਾਫ਼ ਨਹੀਂ ਕਰ ਰਹੀ। ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਭੁਲਿਆ ਨਹੀਂ, ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਭੁਲ ਸਕਾਂਗਾ ਨਹੀਂ ਤੇ ਤੈਨੂੰ ਭੁਲਣਾ ਚਾਹਾਂਗਾ ਵੀ ਨਹੀਂ। ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਦੱਸਾਂ ਕਿ ਮੈਂ ਜੀ ਰਿਹਾ ਹਾਂ ਪਰ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਤੂੰ ਬਿਨਾਂ। ਜਿਵੇਂ ਮੇਰੀ ਬਗੀਚੀ ਵਿੱਚ ਹੁਣ ਵੀ ਫੁੱਲ ਖਿੜਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਕੋਈ ਉਨੀਸ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਾਜ਼ਕ, ਪਤਲੇ, ਲੰਮੇ ਤੇ ਸੋਹਣੇ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਤੋੜ ਕੇ ਆਪਣੇ ਸੁਨਹਿਰੀ, ਚਮਕਦੇ ਤੇ ਲੰਮੇ ਵਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਟੁੰਗਦੀ ਤਿਵੇਂ ਹੀ ਮੇਰੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਫੁਲ ਅਨਚਾਹਿਆ ਤੇ ਅਨਰੀਲਿਆ ਮੁਰਝਾ ਜਾਵੇਗਾ।

ਉਨੀਸ ਜਿਵੇਂ ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਮੇਰਾ ਜੀਵਨ ਅਧੂਰਾ ਤੇ ਵੀਰਾਨ ਜਿਹਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਤਿਵੇਂ ਹੀ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਜਾਣ ਨਾਲ ਮੈਨੂੰ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਜੀਵਨ ਖਾਲੀ ਖਾਲੀ ਤੇ ਵੀਰਾਨ ਲਗਦਾ ਏ। ਇੱਕ ਦਿਨ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਜਾਣ ਲੱਗਿਆਂ ਮੈਂ ਮਲੇਰ ਕੋਟਲੇ ਦੀ ਵਿੱਚ ਦੀ ਲੰਘਿਆ, ਉੱਥੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਗੁਆਚੇ ਮੂੰਹ ਦੇਖ ਕੇ ਮੇਰਾ ਜੀ ਭਰ ਆਇਆ। ਚਾਂਦੀ ਦੇ ਗਹਿਣਿਆਂ, ਬੁੱਕ ਬੁੱਕ ਚੂੜੀਆਂ ਤੇ ਕਾਲੇ ਲਾਲ ਕਪੜਿਆਂ ਵਾਲੀਆਂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਕੁੜੀਆਂ ਦੇਖ ਕੇ ਪੁਰਾਣੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਅੱਗੇ ਆ ਗਈ। ਮੇਰਾ ਦਿਲ ਕੀਤਾ, ਭੱਜ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਚੰਬੜ ਜਾਵਾਂ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗਲ ਲੱਗ ਕੇ ਹੱਜ ਕੇ ਰੋਵਾਂ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਰ ਬੰਦੇ ਵਿੱਚੋਂ ਮੈਨੂੰ ਤੇਰੀ ਅੰਮੀਂ, ਅੱਬਾ ਤੇ ਵੀਰੇ ਦੀ ਝਲਕ ਪੈਂਦੀ ਸੀ। ਉਨੀਸ ਮੈਂ ਫੌਜੀ ਨੌਕਰੀ ਵੀ ਇਸੇ ਕਰ ਕੇ ਨਹੀਂ ਲਈ ਕਿ ਮੇਰੇ ਦੇਸ ਦੇ ਲੱਖ ਚਾਹੁਣ ਤੇ ਵੀ, ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਦੇਸ ਦੇ ਕਿਸੇ ਬੰਦੇ ਤੇ ਗੋਲੀ ਨਹੀਂ ਦਾਗ ਸਕਾਂਗਾ।

ਤੂੰ ਦਸਵੀਂ ਵਿੱਚੋਂ ਪੰਜਾਬ ਚੋਂ ਫਸਟ ਰਹੀ ਸੈਂ ਨਾ ਤੇ ਅੱਜ ਐਫ. ਏ. ਵਿੱਚੋਂ ਫਸਟ ਰਹਿਣਾ ਸੀ ਜਿਸ ਕਰ ਕੇ ਮੈਂ ਸਵੇਰੇ ਹੀ ਅਖਬਾਰ ਖਰੀਦ ਲਿਆਇਆ, ਪਰ ਉੱਥੇ "ਉਨੀਸ ਬੇਗਮ" ਦੀ ਥਾਂ "ਊਰਮਿਲਾ ਦੇਵੀ" ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਸਮਝਣ ਲਗੀ ਕਿ ਹੁਣ ਸਿਰਫ ਦੇਵੀਆਂ ਦਾ ਹੀ ਦੇਸ ਰਹਿ ਗਿਆ ਹੈ ਤੇ ਮੇਰੀ ਉਨੀਸ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦੇਸ ਵਿਚ ਨਿਕਲੇਗਾ।

ਉਨੀਸ ਜਦੋਂ ਸਾਡਾ ਦੇਸ ਸਾਂਝਾ ਸੀ ਤਾਂ ਮਜ਼ਹਬ ਦਾ ਦਰਿਆ ਹੀ ਸਾਨੂੰ ਨਿਖੇੜ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਉਸ ਵੇਲੇ ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ ਸੀ ਕਿ ਕੋਈ ਗਲ ਨਹੀਂ ਜਿਸ ਦਰਿਆ ਦੇ ਪਾਰਲੇ ਕੰਢੇ ਉਨੀਸ ਬੈਠੀ ਹੋਵੇਗੀ, ਉਸਦੇ ਉਰਲੇ ਕੰਢੇ ਬੈਠ ਕੇ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੀ ਤਾਂਘ ਵਿਚ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਗੁਜ਼ਾਰ ਦਿਆਂਗਾ। ਜਦੋਂ ਤੀਕ ਕਿ ਉਹ ਉਡਣ ਜੋਗੀ ਤਾਕਤ ਪਾ ਲਵੇਗੀ, "ਆ ਦਿਲਰਾਜ, ਅੱਧ ਮੈਂ ਲੰਘ ਆਉਂਦੀ ਹਾਂ ਤੇ ਅੱਧ ਤੂੰ ਲੰਘ ਆ ਤੇ ਅਸੀਂ ਦਰਿਆ ਵਿਚ ਉਭਰੀ ਉਸ ਹਰੀ ਜਿਹੀ ਘਾ ਵਾਲੀ ਥਾਂ ਤੇ ਰਲ ਕੇ ਬੈਠੀਏ, ਕੁਝ ਚਿਰ ਮਗਰੋਂ ਭਾਵੇਂ ਹਨੇਰੀ ਤੂਫਾਨ ਸਾਨੂੰ ਦਰਿਆ ਦੇ ਵਿਚ ਹੀ ਰੁੜ੍ਹਾ ਲੈ ਜਾਵੇ।" ਸੋਚਿਆ ਸੀ ਉਸ ਵੇਲੇ ਤੀਕ ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਪਾਰਲੇ ਕੰਢੇ ਖੜੀ ਦੇ ਹਵਾ ਵਿਚ ਉਡਦੇ ਬਰੀਕ ਕਪੜੇ ਤੇ ਧੁੰਦਲਾ ਚਿਹਰਾ ਦੇਖ ਕੇ ਹੀ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਰਹਾਂਗਾ। ਪਰ ਹੁਣ ਸਾਡਾ ਮਜ਼ਹਬ ਹੀ ਵਖਰਾ ਨਹੀਂ, ਭਾਈਚਾਰਾ ਹੀ ਵਖਰਾ ਨਹੀਂ ਕਾਗਜ਼ ਦੇ ਟੁਕੜੇ ਤੇ ਵਾਹੀ ਇਕ ਲੀਕ ਨੇ ਸਾਡਾ ਦੇਸ ਵੀ ਵੰਡ ਦਿਤਾ, ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਵਸਨੀਕ ਵੀ ਵੰਡ ਦਿਤੇ।

ਉਨੀਸ ਤੇਰੀ ਅਣਹੋਂਦ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਮਿਠੇ ਸੁਪਨੇ ਵਿਚੋਂ ਜਗਾ ਦਿਤਾ ਹੈ ਤੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਖਰੁਵੀ ਅਸਲੀਅਤ, ਜਿਹੜੀ ਸਦਾ ਤੇਰੇ ਪਰਛਾਵੇਂ ਉਹਲੇ ਲੁਕੀ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ, ਹੁਣ ਮੇਰਾ ਮਜ਼ਾਕ ਉਡਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਕੋਈ ਵੇਲਾ ਸੀ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਦੁਨੀਆਂ ਤੇ ਹਸ ਛੱਡਿਆ ਕਰਦਾ ਸਾਂ, ਪਰ ਅਜ ਦੁਨੀਆਂ ਮੇਰੇ ਤੇ ਹਸਦੀ ਏ। ਉਨੀਸ ਜੇ ਕਿਤੇ ਰੱਬ ਮਿਲ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਫੜ ਕੇ ਪੁਛਾਂ ਕਿ ਕਦੀ ਤੂੰ ਵੀ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਪੂਰੇ ਦਿਲ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਕੀਤਾ ਏ? ਉਸ ਨੂੰ ਪੁਛਾਂ ਇਹ ਦੁਨੀਆਂ ਕੀ ਏ? ਕਿਉਂ ਏ? ਦੁਨੀਆਂ ਬਣਾ ਕੇ ਆਪ ਲੁਕਿਆ ਕਿਉਂ ਰਹਿੰਦਾ ਏਂ? ਕਹਿੰਦੇ ਨੇ ਉਹਦੇ ਹੁਕਮ ਬਿਨਾਂ ਪੱਤਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹਿਲ ਸਕਦਾ, ਤਾਂ ਕੀ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਉਸ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਹੀ ਹੋ

ਰਿਹਾ ਏ, ਜਾਂ ਉਹ ਛੁਟੀ ਤੇ ਗਿਆ ਹੋਇਆ ਏ। ਕਹਿੰਦੇ ਨੇ ਉਨੀਸ, ਰੱਬ ਸਭ ਦਾ ਸਾਂਝਾ ਏ, ਪਰ ਸਾਂਝੇ ਰੱਬ ਦੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਇਹ ਦੇਸਾਂ, ਕੌਮਾਂ, ਮਜ਼ਹਬ ਤੇ ਨਸਲਾਂ ਦੇ ਵਿਤਕਰੇ ਕਿਉਂ ਹਨ। ਜੇ ਰੱਬ ਦੁਨੀਆਂ ਬਨਾਣ ਹੀ ਬੈਠਾ ਸੀ ਤਾਂ ਜ਼ਰਾ ਚੱਜ ਦੀ ਤਾਂ ਬਣਾ ਦਿੰਦਾ ... ... ਉਹ ਉਨੀਸ ਮੈਂ ਤਾਂ ਇਹ ਲੰਮਾ ਕਿੱਸਾ ਹੀ ਛੇੜ ਬੈਠਾ ਹਾਂ ... ... !

ਹਾਂ ਉਨੀਸ ਭਾਵੇਂ ਧਰਤੀ ਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਹੱਦਾਂ ਬਣਾ ਲਈਆਂ ਹਨ, ਸਮੁੰਦਰ ਵੰਡ ਲਏ ਹਨ। ਪਹਾੜਾਂ, ਝੀਲਾਂ, ਦਰਿਆਵਾਂ ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ ਪਰ ਆਸਮਾਨ ਸਭ ਦਾ ਸਾਂਝਾ ਏ, ਉਥੇ ਕਿਸੇ ਹਿੰਦੂ, ਮੁਸਲਮਾਨ, ਸਿਖ, ਈਸਾਈ, ਚੀਨੀ, ਜਾਪਾਨੀ ਜਾਂ ਰੂਸੀ ਦਾ ਰਾਜ ਨਹੀਂ। ਉਥੇ ਤੂੰ ਮੇਰਾ ਸਾਥ ਮਾਣ ਸਕਦੀ ਏਂ, ਉਸ ਤਾਰਿਆਂ ਦੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ। ਆ ... ... ਉਡ ਚਲੀਏ ਅਸਮਾਨੀ ਰਾਣੀ ... ...।

ਅੰਮੀ ਤੇ ਅੱਬੇ ਨੂੰ ਮੇਰੀ ਸਲਾਮ ਉਨੀਸ। ਵੀਰੇ ਨੂੰ ਕਹੀਂ ਕਿ ਉਹ ਪੜ੍ਹ ਲਿਖ ਕੇ ਕੋਈ ਵਡਾ ਅਫ਼ਸਰ ਬਣੇ ਤੇ ਫਿਰ ਤੁਸੀਂ ਦੋਵੇਂ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧ ਬਣ ਕੇ ਮੇਰੇ ਦੇਸ਼ ਆਵੋ ਤੇ ਮੈਂ ... ...ਮੈਂ ਹਾਰਾਂ ਨਾਲ ਬਾਹਾਂ ਭਰੀ ਤੇ ਉਮੰਗਾਂ ਨਾਲ ਝੋਲ ਭਰੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਜਹਾਜ਼ ਦੇ ਅੱਡੇ ਤੇ ਲੈਣ ਜਾਵਾਂ।

ਉਨੀਸ ... ... ਮੇਰੀ ਉਨੀਸ ... ... ਇਨ੍ਹਾਂ ਹੱਥਾ ਤੋਂ ਉਚਾ ਉੱਠ ਕੇ ਕਹਿ ਲੈਣ ਦੇ "ਮੇਰੀ ਉਨੀਸ" ਏਡੀ ਲੰਮੀ ਪੜ੍ਹਕਾ ਪੜ੍ਹਦੀ ਪੜ੍ਹਦੀ ਕਿਤੇ ਅੱਖ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਜਾਏਂਗੀ ... ... ਅੱਛਾ ਦੇਖ ਰਾਤ ਦੇ ਬਾਰਾਂ ਵੱਜ ਰਹੇ ਹਨ ਸਾਰਾ ਸ਼ਹਿਰ ਸੁੱਤਾ ਪਿਆ ਹੈ ਤੇ ਮੈਂ ਵੀ ਹੁਣ ਸੌਂਦਾ ਹਾਂ ਤੈਨੂੰ ਸੁਪਨਿਆਂ ਵਿਚ ਦੇਖਣ ਲਈ।

ਸ਼ੁਭ ਇਛਾਵਾਂ ਸਹਿਤ,
ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਤੇਰਾ,
ਦਿਲਰਾਜ।

ਫਿਰ ਕਹਿੰਦਾ ਹਾਂ ਉਨੀਸ ਤੇਰੇ ਤੇ ਮੇਰੇ ਦੇਸ਼ ਹਿੰਕ-ਪਾਕ ਦੀ ਜੈ।

—o—

ਗ਼ਜ਼ਲ

ਬਲਜੀਤ ਸਿੰਘ 'ਜ਼ਖਮੀ' ਬੀ. ਏ., ਆਨਰਜ਼ ਫ਼ਾਈਨਲ

ਮੈਂ ਆ ਵੜਨਾ ਹਾਂ ਮੈਖ਼ਾਨੇ, ਜਾਂ ਦਿਲ ਮਜਬੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦੈ।
ਤੂੰ ਲਾਹ ਲੈਨੈ ਬੁਲ੍ਹਾਂ ਨਾਲੋਂ, ਮੈਥੋਂ ਕੀ ਕਸੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦੈ।
ਨ ਤੂੰ ਦੇਨੈਂ ਨ ਮੈਂ ਪੀਨਾਂ, ਐਵੇਂ ਹੀ ਮਸਤ ਰਹਿਨਾਂ ਮੈਂ;
ਨ ਜਾਣੇ ਕਿਉਂ ਰਕੀਬਾਂ ਵਿੱਚ, ਇਹ ਨਾਂ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦੈ।
ਤੇਰਾ ਹਰ ਨਾਜ਼ ਹੈ ਵਖਰਾ, ਤੇਰਾ ਅੰਦਾਜ਼ ਹੈ ਵਖਰਾ,
ਸੁਰਾਹੀਓਂ ਪੀ ਲਏ ਤੇਰੀ, ਸਦਾ ਮਖ਼ਮੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦੈ।
ਪਿਲਾ ਦੇ ਸਾਕੀਆ ਸਾਨੂੰ, ਪਿਆਲਾ ਪ੍ਰੇਮ ਦਾ ਭਰ ਕੇ,
ਤੇਰੇ ਨੈਣਾਂ 'ਚ ਤੱਕ ਮਸਤੀ, ਇਹ ਦਿਲ ਮਸਰੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦੈ।
ਛੱਡੋ ਬੇਦਾਂ ਕਤੇਬਾਂ ਨੂੰ, ਮੈਂ ਆਖਾਂ ਪੰਡਤਾਂ ਨੂੰ ਕਿਉਂ ?
ਜੋ ਪੀ ਲੈਂਦੈ ਹਥੋਂ ਤੇਰੇ, ਓਥੇ ਮਨਜ਼ੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦੈ।

ਇਨਸਾਨ

****

ਮੰਨਿਆ ਵਿਦਿਆ ਦੀ ਨਹੀਂ ਵਿਚ ਘਾਟ ਤੇਰੇ,
ਚੰਗੀ ਅਕਲ ਤੇ ਸੋਹਣਾ ਬਲਵਾਨ ਵੀ ਹੈਂ।
ਐਪਰ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੀ ਜੇ ਨਹੀਂ ਅੰਸ਼ ਕੋਈ,
ਭਲਾ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤੂੰ ਇਨਸਾਨ ਵੀ ਹੈਂ ?

[ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਬੀ. ਏ. ਪਹਿਲਾ ਸਾਲ]

—o—

ਰੁਬਾਈ !

****

ਬਿਰਹਾ–ਕੁੱਠੇ ਤੇ ਛਜ਼ਲ ਤੁਸਾਂ ਕਰ, ਦਰਸ ਘੜੀ ਕੁ ਦਿੱਤਾ।
ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਵਿਚ ਮੈਂ ਬੌਰਾ ਹੋਇਆ, ਨਾ ਖੋਲ੍ਹਿਆ ਨਿੱਜੀ ਚਿੱਠਾ।
ਵਸਲ ਘੜੀ ਦਾ, ਖੁਸ਼ੀ ਘੜੀ ਦੀ, ਹੋ ਗਈ ਛਾਈਂ ਮਾਈਂ,
ਸਰਦ ਆਹਾਂ ਦਾ ਸੋਮਾ, ਬਿਰਹਾ, ਜਦ ਮੁੜਿਆ ਮੈਂ ਡਿੱਠਾ।

[ਚਰਨਜੀਤ ਸਿੰਘ 'ਬਿਰਹਾ'

—o—

ਮੇਰਾ ਸੰਦੇਸ਼

****

ਓ ਜਾਂਦੇ ਹੋਏ ਰਾਹੀਆ ਦੋ ਗੱਲਾਂ ਤੂੰ ਸੁਣ ਜਾ।
ਇਕ ਦਰਦ ਭਰੇ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਤੂੰ ਸੁਣ ਜਾ।
ਸੁਣਾਵੀਂ ਜਾ ਪ੍ਰੀਤਮ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਫ਼ਸਾਨੇ।
ਦੁਖਾਂ ਦੇ ਭਰੇ ਹੋਏ ਮੇਰੇ ਤਰਾਨੇ।
ਪਿਆਰ ਤੇਰੇ ਨੇ ਹੈ ਅਗਨੀ ਲਗਾਈ।
ਸੁਧ ਬੁਧ ਮੇਰੀ ਚਾ ਸਾਰੀ ਭੁਲਾਈ।
ਨਾ ਰੋਵਾਂ, ਨਾ ਹੱਸਾਂ, ਨਾ ਦੱਸਾਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ,
ਕਿ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਹੈ ਕਿਸ ਬੇਵਫਾਈ।

[ਸੁਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸੂਰੀ ਬੀ. ਏ. ਦੂਜਾ ਸਾਲ]

—o—

ਕੀ.....?

[ਇੰਦਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਬੀ. ਏ. ਦੂਜਾ ਸਾਲ]

(ਟੈਲੀਫੂਨ ਦੀ ਘੰਟੀ ਵਜਦੀ ਹੈ ਤੇ ਰਾਮ ਪਿਆਰੀ ਉਸ ਨੂੰ ਚੁਕ ਕੇ ਬੋਲਦੀ ਹੈ।)

ਰਾਮ ਪਿਆਰੀ–ਜੀ ਹਾਂ ਸਾਡਾ ਹੀ ਨੰਬਰ ੪੭੭੬੯ ਹੈ, ਪਰ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਿਸ ਨਾਲ ਕੰਮ ਹੈ ?

ਆਵਾਜ਼–ਜੀ ਇਥੇ ਕੋਈ ਮੋਹਨ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸਦੇ ਪਿਤਾ ਦਾ ਨਾਂ..... ।

ਰਾਮ–ਹਾਂ ਜੀ ਰਹਿੰਦਾ ਤਾਂ ਇਥੇ ਹੀ ਹੈ, ਪਰ ਉਹ ਇਸ ਵੇਲੇ ਆਪਣੇ ਕਿਸੇ ਮਿੱਤਰ ਦੇ ਘਰ ਗਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਕੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਉਸ ਨਾਲ ਕੋਈ ਖਾਸ ਕੰਮ ਹੈ ?

ਆਵਾਜ਼–ਕੰਮ ਤਾਂ.....

ਰਾਮ–(ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਟੋਕਦੀ ਹੋਈ) ਜੇ ਤੁਹਾਡਾ ਕੰਮ ਉਸੇ ਨਾਲ ਹੈ ਤਾਂ ਆਪਣਾ ਨਾਂ ਤੇ ਪਤਾ ਦਸ ਦਿਓ ਤਾਂ ਜੋ ਜਦ ਉਹ ਵਾਪਸ ਆਵੇ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਦਸ ਦਿਆਂ।

ਆਵਾਜ਼– .....ਜੀ ਮੈਂ ਤਾਂ ਇਰਵਨ ਹਸਪਤਾਲ ਤੋਂ ਬੋਲ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਤੁਹਾਡੇ ਮੁੰਡੇ ਦਾ ਐਕਸੀਡੈਂਟ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ, ਮੈਨੂੰ ਉਸਦੀ ਜੇਬ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਡਾਇਰੀ ਮਿਲੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਸਦਾ ਨਾਂ ਤੇ ਟੈਲੀਫੂਨ ਨੰਬਰ ਸੀ।

ਰਾਮ–(ਭਰਵੀਂ ਆਵਾਜ਼ ਵਿਚ) ਕੀ ਉਸਦੀ ਟੱਕਰ ਹੋ ਗਈ ਹੈ ? ਉਹ ਠੀਕ ਤਾਂ ਹੈ ? ਉਸ ਨੂੰ ਕੁਝ ਹੋਇਆ ਤੇ ਨਹੀਂ ? ਉਸਨੂੰ ਕੋਈ ਬਹੁਤ ਚੋਟ ਤੇ ਨਹੀਂ ਆਈ ? ਉਹ ਹੁਣ ਕਿਸ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਹੈ ਤੇ ਕਿਥੇ ਹੈ ? (ਰਾਮ ਪਿਆਰੀ ਘਬਰਾਈ ਹੋਈ ਸਵਾਲ ਤੇ ਸਵਾਲ ਕਰਦੀ ਗਈ)।

ਆਵਾਜ਼–ਘਬਰਾਉਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਜੀ, ਉਹ ਹੁਣ ਆਪਣੀ ਸਹੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਹੈ।

(ਰਾਮ ਪਿਆਰੀ ਟੈਲੀਫੂਨ ਨੂੰ ਰੱਖ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਜਾਣ ਲਈ ਤਿਆਰੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦੇਂਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਇਤਨੇ ਨੂੰ ਜਸਵੰਤ ਲਾਲ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।)

ਜਸਵੰਤ–ਕੀ ਗਲ ਹੈ ਪਿਆਰੀਏ, ਕਿੱਥੇ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈਂ ? ਸੁਖ ਤਾਂ ਹੈ ਨਾ ? ਤੂੰ ਬਹੁਤ ਹੀ ਘਬਰਾਈ ਹੋਈ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈਂ ?

ਰਾਮ–(ਰਾਮ ਪਿਆਰੀ ਦਾ ਗਚ ਨਿਕਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ) ਜੀ ਮੋਹਨ ਦੀ ਟੱਕਰ ਹੋ ਗਈ ਹੈ।

ਜਸਵੰਤ–ਹੈਂ ! ਉਹ ਕਦੋਂ–ਕਿਥੇ ਹੈ ਉਹ !!

ਰਾਮ–ਇਰਵਨ ਹਸਪਤਾਲ ਤੋਂ ਹੁਣੇ ਫੂਨ ਆਇਆ ਸੀ।

(ਰਾਮ ਪਿਆਰੀ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਅਥਰੂ ਵਗਣ ਲਗ ਪੈਂਦੇ ਹਨ)।

ਜਸਵੰਤ–(ਰਾਮ ਪਿਆਰੀ ਦੇ ਅਥਰੂ ਪੂੰਝਦਾ ਹੋਇਆ) ਝੱਲੀਏ ਰੋਣ ਦਾ ਕੀ ਫਾਇਦਾ ਹੈ, ਹੌਸਲਾ ਰਖ। ਹਾਂ ਪਰ ਉਸਦੀ ਟੱਕਰ ਕਿਸ ਨਾਲ ਹੋਈ ?

ਰਾਮ–ਜੀ ਮੈਂ ਇਸ ਕਦਰ ਘਬਰਾ ਗਈ ਸਾਂ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਪੁਛਣ ਦਾ ਚੇਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਿਹਾ।

ਜਸਵੰਤ–ਉਹ ਕਿਹੜੇ ਵਾਰਡ ਵਿਚ ਹੈ ?

ਰਾਮ–ਜੀ ਮੈਂ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਪੁਛਿਆ।

ਜਸਵੰਤ–ਚਲ ਕੋਈ ਗਲ ਨਹੀਂ, ਉਥੋਂ ਚਲ ਕੇ ਪੁਛ ਲਵਾਂਗੇ।

(ਰਾਮ ਪਿਆਰੀ ਤੇ ਜਸਵੰਤ ਲਾਲ ਦੋਵੇਂ ਜਲਦੀ ਟੈਕਸੀ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਹਸਪਤਾਲ ਦੇ ਅੰਦਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਜਸਵੰਤ ਰਾਮ ਪਿਆਰੀ ਨੂੰ ਪੁਛਗਿਛ ਦੇ ਦਫਤਰ ਬਾਹਰ ਖੜਾ ਕਰ ਕੇ ਤੇ ਆਪ ਖੁਦ ਅੰਦਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਜਸਵੰਤ–ਬਾਬੂ ਜੀ ਮੋਹਨ ਕਿਥੇ ਹੈ ?

ਬਾਬੂ–ਕਿਹੜਾ ਮੋਹਨ ? ਉਸਦੇ ਪਿਤਾ ਦਾ ਨਾਂ ਕੀ ਹੈ ? ਉਸਨੂੰ ਕਿਹੜੀ ਬੀਮਾਰੀ ਹੈ ?

ਜਸਵੰਤ–ਜੀ ਉਸਦਾ ਐਕਸੀਡੈਂਟ ਹੋਇਆ ਹੈ ਤੇ ਉਸਦੇ ਪਿਤਾ ਦਾ ਨਾਂ ਜਸਵੰਤ ਲਾਲ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਮੈਂ.....

ਬਾਬੂ–ਹਾਂ ਜੀ ਅੱਜ ਹੀ ਇਕ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਦਾਖਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਪਰ ਉਹ ਤਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਹੈ, ਉਸਦਾ ਨਾਂ ਰਾਬਰਸਟਨ ਹੈ ਤੇ ਹੋਰ ਕੋਈ ਵੀ ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਆਦਮੀ ਨਹੀਂ ।

ਜਸਵੰਤ–ਕੀ..... ?

(ਉਸਦੀ ਨਜ਼ਰ ਉਸ ਕਾਗਜ਼ ਤੇ ਪੈਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਤੇ ਫਸਟ ਅਪਰੈਲ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਹਵਾ ਵਿਚ ਫਰ ਫਰਾ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਜਸਵੰਤ ਜ਼ਰਾ ਕੁ ਮੁਸਕਰਾਇਆ ਤੇ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਗਿਆ ।

"ਕੁਲੜ ਗੁਡੀ"

ਡਰ ਬੰਨ੍ਹ ਤੇ ਪਾ ਤਨਾਵਾਂ, ਗੁੱਡੀ ਕਿਸੇ ਉਡਾਈ ਓ ।
ਝੂਮਣ ਲੱਗੀ ਪਵਨ ਦੇ ਅੰਦਰ, ਉੱਚੀ ਉਡਾਰੀ ਲਾਈ ਓ ।
"ਟੁਟ ਜਾਵੇ ਜੋ ਡੋਰ ਇਹ ਨਾਲੋਂ, ਛੁਹ ਨੀਲੇ ਨੂੰ ਆਵਾਂ ਮੈਂ,"
ਪਰ ਡਿੱਗੀ ਜਾ ਖੱਡਾਂ ਅੰਦਰ, ਕੰਡਿਆਂ ਹੋਸ਼ ਭੁਲਾਈ ਓ ।

"ਦੀਪ"

ਉਡੀਕ

ਉਹ ਨੇੜੇ ਵੀ ਏ
ਦੂਰ ਵੀ ਏ
ਪਰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿ–
ਕੂੜ ਕੀ ਏ।

ਮਾਹੀ ਦੀਆਂ ਉਡੀਕਾਂ ਨੇ,
ਨਵੀਆਂ ਨਵੀਆਂ ਪ੍ਰੀਤਾਂ ਨੇ।
ਅਖਾਂ ਤੇ ਮੈਂ ਲਾ ਬੈਠੀ,
ਪਰ ਇਸ ਵਿਚ ਮੇਰਾ–
ਕਸੂਰ ਕੀ ਏ।

ਲੱਖ ਜਤਨ ਮੈਂ ਕਰਨੀ ਆਂ,
ਪਿਆਰੇ ਲਈ ਵੀ ਮਰਨੀ ਆਂ।
ਇਹ ਭੇਦ ਲੁਕਾਇਆਂ ਲੁਕਦਾ ਨਹੀਂ,
ਇਹ ਪ੍ਰੀਤੀ ਦਾ ਇਕ–
ਨੂਰ ਈ ਏ।

ਆ ਸੱਜਣਾ ਹੁਣ ਛੇਤੀ ਆ,
ਆ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਦਰਸ ਦਿਖਾ।
ਪਿਆਰ ਭਰੀ ਇਹ ਜਿੰਦ ਮੇਰੀ,
ਬਿਨ ਤੇਰੇ ਪਈ–
ਝੁਰਦੀ ਏ।

ਉਹ ਨੇੜੇ ਵੀ ਏ,
ਦੂਰ ਵੀ ਏ।
ਪਰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿ
ਕੂੜ ਕੀ ਏ।

ਗੁਰਦੀਪ ਸਿੰਘ ~~'ਸੇਵਕ'~~ ਬੀ. ਏ.
(ਆਨਰਜ਼) ਪਹਿਲਾ ਸਾਲ

ਖ਼ਿਆਲ

ਰਾਤ ਹਨੇਰੀ ਮੀਂਹ ਪਿਆ ਵਸੇ,
ਕਾਲੇ ਕਾਲੇ ਬੱਦਲਾਂ ਅੰਦਰ
ਕੋਈ ਕੋਈ ਤਾਰਾ ਦਿੱਸੇ।
ਬਿਜਲੀ ਦੀਆਂ ਕੜਕਾਂ,
ਦਿਲ ਦੀਆਂ ਧੜਕਾਂ,
ਘੁਪ ਹਨੇਰੇ,
ਚਾਰ ਚੁਫੇਰੇ।
ਚੁਪ ਸੀ ਵਰਤੀ,
ਇਕ ਪਾਸੇ ਮੈਂ ਨੀਝ ਲਗਾਈ ਅੱਗੇ ਨੂੰ ਵਧਿਆ।
ਤੇ ਵੇਖਿਆ ਕੀ।
ਕੱਲੀ ਇਕ ਜਿੰਦੜੀ,
ਸਹਿਮੀ ਜਿਉਂ ਘੁੱਗੀ।
ਭਿੱਤਾਂ ਦੇ ਓਹਲੇ ਹੋਕੇ ਪਈ ਭਰਦੀ।
ਲਾਲ ਗੁਲਾਬੀ ਰੁਖਸਾਰਾਂ ਦੇ ਉਤੇ,
ਅਨਮੁਲੇ ਪਏ ਮੋਤੀ ਕਿਰਦੇ।
ਕੌਣ ਜਾਣੇ ਇਹ ਕਿਉਂ ਪਏ ਕਿਰਦੇ।
ਪੀਆ ਵਿਛੋੜਾ ਇਹ ਸਹਿ ਨ ਸਕੇ,
ਦਰਸ ਬਿਨਾਂ ਇਹ ਰਹਿ ਨਾ ਸਕੇ।
ਛਲਕ ਪਏ ਅੱਖਾਂ ਦੇ ਵਿਚੋਂ,
ਢਲਕ ਪਏ ਅੱਖਾਂ ਦੇ ਵਿਚੋਂ,
ਢਲਕ ਪਏ ਗੱਲਾਂ ਦੇ ਉਤੋਂ।
ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਲਈ ਇਹ ਅੱਖਾਂ ਦਾ ਪਾਣੀ,
ਐਪਰ ਸੱਜਣਾ ਲਈ ਇਹ,
ਪਿਆਰ ਨਿਸ਼ਾਨੀ।

[ਸੁਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਚੱਢਾ (ਪਰੈਪ)

تو ایسا معلوم ہوتا۔ نیلا کی برات جا رہی ہو۔

رامو یہ سب کچھ نہ دیکھ سکا۔ اُس نے اپنی بنسری اٹھائی اور بجانے لگا بنسری کی آواز چاروں طرف گونج رہی تھی۔ وہ دُھن میں مست تھا۔ وہ غم کو بھلانا چاہتا تھا۔ لیکن پھر اُس کے کانوں میں شہنائیوں کی آواز سنائی دیتی۔ وہ آنکھیں کھولتا۔ تو نیلا کی برات جاتی ہوئی نظر آتی۔ وہ بھیانک کالی رات گذرتی جا رہی تھی۔ کہ اچانک رامو کو ایسا معلوم ہوا۔ جیسے اُسے نیلا نے آواز دی ہو..... وہ نیلا کی آواز چاروں طرف سے سُن رہا تھا۔ وہ چیخ چیخ کر پکار رہی تھی۔ لیکن یہ اپنی بنسری کی دُھن میں مست تھا۔ کہ یکایک ایک اُمنڈتے ہوئے طوفان کی لہر نے اس کو اپنے لپیٹے میں لے لیا۔ اور رامو اُن خوفناک لہروں میں اپنی بنسری کو بھی سنبھال نہ سکا۔ لہریں اس کو تھپیڑوں سے کافی دور لے جا چکی تھیں۔ جہاں سے اُسے لوٹ کر آنا بہت مشکل تھا..... اب پانی خاموشی سے بہہ رہا تھا۔ گویا کہ چاروں طرف ماتم چھا گیا ہو۔ نہ بنسری کی تان ہی سنائی دیتی..... بنسری پانی کی لہروں میں تیرتی ہوئی جا رہی تھی۔ کبھی کسی کنارے سے ٹکراتی۔ کبھی کسی سے.....

رُباعیات

از قلم۔ بلجیت سنگھ زخمی بی۔ اے آنرز فائنل

ہر رنگ میں تُو راگ میں تو ساز میں تُو ہے،
میرے دِل میں ہے تُو لب پہ ہے تُو آواز میں تو ہے،
مہ خانے میں، پیمانے میں، ہر روز میں دیکھوں
میرے ساقی کے لرزتے ہُوئے انداز میں تو ہے

نہ جانے کِس انداز پہ ہے تجھ پہ دِل شیدا ہُوا
تیرے اک تبسّم سے ہی ہے دردِ دِل پیدا ہُوا
تو بھی بسا لے دِل میں اپنے ہر چند کی یہ کوشش
پر کوئی نہ داغِ محبت دِل پہ تیرے ہویدا ہُوا

رُباعی،

(جگن ناتھ ساکا بی۔ اے آنرز)

نظامِ سرمایہ داری کے منقوص کو دیکھ
برباد بیکسوں کی بیکسی کو دیکھ
ان کی عیش و طرب شیطانی کو سمجھ،
ان کی مخمور طلب زندہ دِلی کو دیکھ

وہ بہت خوش ہو رہا تھا۔ اس کے دل میں طرح طرح کے خیال آ رہے تھے۔ وہ کبھی لہروں کو دیکھتا جو کناروں سے ٹکراتیں اور پھر واپس پانی میں واپس۔ کبھی آسمان کی طرف دیکھتا۔ اور کبھی اُدھر جہاں زمین اور آسمان ملے ہوئے دکھائی دیتے۔ کبھی وہ پانی کو اُچھالتا۔ لیکن ابھی تک اس کی نیلا نہیں آئی تھی۔ وہ دل میں بہت کچھ سوچ رہا تھا۔ پھر وہ اِدھر اُدھر دیکھتا لیکن نیلا اس کی نظر نہ آتی۔ اُس نے اپنی بنسری اُٹھائی اور بجانی شروع کر دی۔ اور سب کچھ بھول گیا۔ شام ہونے کو تھی۔ دن گزرنے والا۔ لیکن نیلا نہ آئی۔ وہ جانے لگا۔ پھر دل میں کہنے لگا۔ ممکن ہے ابھی آجائے۔ اسی طرح وقت گزرتا گیا..... آخر اس کے کانوں میں آواز آئی۔ رامو..... رامو دیکھو۔ لیکن وہ اپنی بنسری کی دُھن میں مست۔

نیلا نے تماشا دوڑی۔ لیکن پانی کو دیکھ کر آگے نہ بڑھی۔ وہ کنارے پر کھڑے ہی آوازیں دیتی جا رہی تھی۔ لیکن رامو نہ جانے کہاں کھویا ہوا تھا وہ خواب سمجھ رہا تھا۔ اس کو نیلا کے آنے کا خیال بھی نہ تھا۔ آخر نیلا نے پتھر اُٹھا کر رامو کے پاس پانی میں پھینکا..... رامو پانی کے اُچھلنے اور چھینٹے پڑنے سے چونک اُٹھا۔ اُسے ایسے معلوم ہوا۔ جیسے طوفان آگیا ہو اور وہ مجبور اُس طوفان میں گھرا ہوا ہو۔ وہ چلا اٹھا۔ نیلا مجھے بچاؤ۔ بچاؤ نیلا..... اُس نے آنکھیں کھولیں۔ اِدھر اُدھر دیکھا۔ کچھ بھی نہ تھا۔ وہ یکدم پسینے سے بھر گیا۔ وہ بہت ڈر چکا تھا۔ وہ بول نہ سکا..... وہ حیران تھا۔ کہ آخر ہوا کیا ہے۔ ..... اس کے دوران ہی نیلا نے ایک اور پتھر اُٹھا کر رامو کے پاس پانی میں پھینک دیا۔ رامو نے پیچھے مڑ کر دیکھا۔ دیکھتے ہی حیران ہو گیا۔ وہ نیلا تھی۔ وہ کنارے پر آیا۔ نیلا نے آنکھیں بند کر لیں

رامو۔ نیلا میں ہوں دیکھو..... ہاں دیکھو بھی نہ..... اُس نے نیلا کے بالوں کو کھینچا۔ اور پھر پیار سے۔ نیلا ناراض ہو گئی ہو۔ میں تو انتظار کر کے بھی تھک گیا ہوں۔

نیلا نے آنکھیں کھولیں۔ اور دیکھتے ہی راموں کے قدموں میں گر پڑی راموں نے پیار سے اُسے اٹھایا..... اور پوچھا نیلا آخر آپ کہاں گئی تھیں..... بتاؤ بھی.....

نیلا۔ راموں میں گھر پر ہی تھی۔ آنا چاہتی تھی۔ لیکن مجبور تھی۔ آ نہ سکی۔ گھر میں کچھ مہمان آئے تھے۔ اس لئے۔ اور ہاں راموں..... پھر وہ رُک گئی.....

رامو۔ بولو نیلا۔ کیا کوئی خوشی کی خبر ہے۔ یا کوئی.....

نیلا۔ ہاں میں بتاتی ہوں۔ آج..... آج وہ کہنا چاہتی۔ لیکن کہہ نہ سکی اور سسکیاں لینے لگی۔ اس کی آنکھوں سے آنسو موتیوں کی طرح گر رہے تھے..... وہ کھڑی نہ رہ سکی۔ رامو کے قدموں پر گر پڑی..... رامو نے اس کو اُٹھایا۔ اور پیار کرنا شروع کر دیا۔ اور پھر پوچھا۔ ہاں نیلا کیا بات ہے آخر..... مجھے میری قسم۔ جلدی بتاؤ۔

نیلا۔ رامو آج میرے باپو نے مجھے کہا ہے۔ کہ آج سے میں باہر نہیں جاؤں۔ نہ معلوم کس لئے۔ ہم کیسے ملا کریں گے۔؟.....

رامو۔ پگلی کہیں کی۔ کوئی بات نہیں ہے۔ رامو سمجھ گیا تھا۔ کہ اب ایک اور طوفان آنے کو ہے۔ رامو کے دل میں طرح طرح کے خیال آ رہے تھے۔ وہ نیلا کو گھور گھور کر دیکھ رہا تھا۔ اور نیلا کے بالوں کو چھیڑ رہا تھا۔ اسے ایسا معلوم ہو رہا تھا۔ جیسے نیلا کو اُس سے کوئی چھین رہا ہو۔ وہ جی بھر کے اُسے دیکھتا گیا۔ رات ہونے کو تھی۔ اندھیرا چھانے لگا۔ راموں چاروں طرف دیکھ رہا تھا۔ لیکن ہر طرف نیلا ہی نظر آتی۔ .....

نیلا۔ آپ کچھ بولتے کیوں نہیں..... آخر خاموش کیوں ہو رامو..... مجھے کیوں گھور گھور کر دیکھ رہے ہو کیا بات ہے؟

رامو۔ کچھ نہیں نیلا..... اپنی نیلا کو نہ دیکھوں تو کس کو دیکھوں..... میں تو نیلا اپنے دل میں آپ کی تصویر بنا رہا ہوں۔ اسلئے غور سے دیکھ رہا ہوں..... ناراض نہ ہونا نیلا..... اچھا چلو نیلا چھوڑ آؤں۔ تجھے رات ہونے کو ہے...

نیلا۔ کیوں رامو۔ تم نہیں آج گھر جاؤ گے۔؟

رامو۔ نیلا نہیں آج میں کسی کی برات دیکھوں گا۔ اور برات میں دولہا اور دلہن کو۔

نیلا۔ آج تو کسی کی برات نہیں جا رہی۔ کس کی برات دیکھو گے۔

رامو۔ برات نیلا دیکھوں گا چاند کی جو ابھی نکلے گا چمکتا ہوا۔

نیلا۔ رامو بنسری تو بجاؤ..... ذرا..... آپ تو مذاق کرتے ہو۔

رامو۔ نیلا رات ہو جائے گی۔ چلو چھوڑ آؤں۔ کل سہی۔

رامو نیلا کو گھر چھوڑ کر پھر دریا پر واپس آگیا۔ اسی پتھر پر بیٹھ کر طرح طرح کے خیال دل میں لانے لگا۔ اور پھر بہتے پانی پر نظر ڈالی۔ تو چاند چمکتا ہوا دکھائی دیا۔ اس کے ساتھ اس کے براتی تارے ٹمٹما رہے تھے۔ وہ گھور گھور کر دیکھتا جا رہا تھا۔ چاروں طرف خاموشی طاری تھی۔ ندیا کے پانی کے بہاؤ کی رفتار تیز ہوتی جا رہی تھی۔ اس کا دل دھڑک رہا تھا۔ وہ چاند کی طرف دیکھتا

ہے۔ اس کی شاعری بانگ خروس ہے جو کانوں کو لبھاتی بھی ہے۔ اور روح کو جگاتی بھی ہے۔ کئی شعرا ایسے ہوتے ہیں۔ کہ جن کے استعارے واضح نہیں ہوتے۔ نتیجہ یہ ہوتا ہے۔ کہ ایسی نظم میں الہام پایا جاتا ہے۔ ساحر کی شاعری الہام سے پاک ہے۔ اس کی نظم کی اہمیت ساری کی ساری اشعاروں میں ہے۔ لیکن یہ اشعارے وحدت معنوی قائم رکھتے ہیں۔

؎ نشیب و ارض پہ ذروں کو مستقل پاکر
بلندیوں پہ سفید و سیاہ مل ہی گئے

جب آپ اس نظم کو پڑھتے ہیں جسمیں یہ شعر موجود ہے۔ تو آپ اس شعر کا صرف ایک ہی مطلب نکال سکیں گے۔ دو نہیں۔ ساحر کی یہ نمایاں خصوصیت ہے جس پر جتنا بھی ناز کیا جائے کم ہے۔ اس کا مطلب ہرگز یہ نہیں۔ کہ اگر کوئی شاعر سیدھی بات کر دے۔ تو وہ فن کار نہیں۔ ؎ اٹھو میری دنیا کے غریبوں کو جگا دو، سے زیادہ سیدھی بات تو نہیں کہی جا سکتی۔ اور اس کے باوجود اقبال فن کار ہے۔ ہاتھ کو الٹا گھما کر کان پکڑنے کا نام فن نہیں۔ فن تو اس بات میں ہے۔ کہ فن کار نے جمالیاتی ذوق کی کہاں تک تعلیم کی ہے۔ اور فن کے احساسات ہمارے احساسات بن جاتے ہیں۔ جب کوئی فنکار ذہنی طور پر صاف ہوگا اگر نہیں کہتا تو اس کا مطلب یہ ہوگا۔ کہ اس کا ذہن یو۔ این۔ او کا حال ہے۔ جو کوئی دو ٹوک فیصلہ کرنے کے نااہل ہے۔ ساحر نے اپنی نظم "دیکھو نظر دے رہی ہے حیات" میں بہت صاف باتیں کہیں ہیں۔ مثلاً ؎

مری صدا کو دبانا تو خیر ممکن ہے
مگر حیات کو للکار کون روکے گا

قصہ مختصر ساحر ترقی پسند تحریک کے زمرہ میں شامل کیا جا سکتا ہے۔

بنسری کی دھن

رامو کے ماں باپ مر چکے تھے۔ وہ اس غم کو کبھی نہ بھول سکتا تھا۔ کبھی اُسے ماں کا پیار اور کبھی باپ کا پیار یاد آ جاتا۔ تو گھنٹوں روتا۔ لیکن پھر خاموش ہو جاتا اور سسکیاں لیتا ہوا اپنی بکریوں اور بھیڑوں کو اکٹھا کر دریا کی طرف چل دیتا۔ چھوٹے چھوٹے بچے اس کے ساتھ ہو لیتے۔ وہ بچوں کو بہت پیار کرتا تھا۔ دریا پر جا کر بنسری کی مدھر تان میں اپنے غم کے طوفان کے تھپیڑوں کو سہتا۔ ادھر نیلیا بھی بنسری کی دھن سنتے ہی خوشی سے جھوم اٹھتی۔ وہ بھی اپنی بھیڑوں کو اکٹھا کر دریا کی طرف چل دیتی۔ اس کی آنکھیں رامو کو ڈھونڈتی۔ پھر یونہی رامو پر نظر پڑتی۔ وہ ایسا محسوس کرتی۔ گویا اُسے کھویا ہوا خزانہ ہاتھ لگ گیا ہو۔ وہ بغیر کسی آہٹ کے رامو کے پیچھے جا کر اس کی آنکھیں بند کر دیتی۔ وہ پھر بھی اپنی بنسری کی تان پر مست رہتا۔ کچھ دیر بعد وہ بنسری کو بجانا بند کر دیتا۔ اس وقت نیلا چلا اٹھتی۔ راموں بجاتے جاؤ۔ لیکن وہ خاموش ہو جاتا۔ اور نیلا کو پیار سے کہتا۔ "نیلا میں نہیں جانتا جب آپ آ جاتی ہو۔ تو میں سب کچھ بھول جاتا ہوں۔ نیلا خاموشی سے اس کو پیار بھری نظروں سے دیکھتی اور پھر کہتی۔ رامو نہ جانے میں اس بنسری کی تان سن کر پاگل کیوں ہو جاتی ہوں۔ مجھے ایسا معلوم ہوتا ہے۔ جیسے کوئی

.... جی۔ ایس عروف کے ایس دیپ
بی۔ اے آنرز سیکنڈ ایئر

مجھے بلا رہا ہو۔ اور دور جہاں کوئی نہ ہو۔ رامو پھر میں..... کسی کو ڈھونڈتی ہوں۔ اور پھر رامو..... وہ خاموش ہو جاتی۔ اسی طرح دن گذرتے گئے اور دونوں کا پیار بہت بڑھتا گیا۔ وہ کھیلتے اور بھیڑوں بکریوں کو بھی چراتے جہاں تھک جاتے بیٹھ جاتے۔ رامو اپنی بنسری بجانے میں مصروف ہو جاتا اور نیلا ناگن کی طرح مست ہو جاتی..... وہ وہیں پر سو جاتی۔ رامو بنسری بجانے کے بعد بھیڑوں کو دیکھتا۔ پھر شام ہوتی تو نیلا کو جگا دیتا وہ اٹھتی اور پھر گھر کو روانہ ہو جاتے۔ ان کا پیار بہت بڑھ چکا تھا۔

رامو نیلا کے پاس ایسے رہتا۔ جیسے کلی پر بھنورا منڈلاتا ہو۔ وہ ایک دن بھی نیلا کو ساتھ لئے بغیر نہ جاتا۔ ایک دن جب کہ نیلا کو دیر ہو گئی وہ گھر کے کاموں میں مصروف تھی۔ تو رامو دریا کے کنارے کھڑا اس کی راہ دیکھ رہا تھا وہ تھک گیا اور بیٹھنا چاہا۔ وہ ایک پتھر پر جا بیٹھا۔ جو کہ کنارے سے کچھ ہی دور دریا میں پڑا تھا۔ اس نے اپنی ٹانگیں پانی میں ڈبو دیں اور پھر پانی کی طرف دیکھنے لگا۔ پانی کی لہریں پتھر سے ٹکرا رہی تھیں اور پانی کے چھینٹے اس کے کپڑوں پر پڑ رہے تھے۔ اس کے کانوں میں لہروں کی گھڑگھڑاہٹ کی آواز سنائی دیتی اور کبھی طرح طرح کے جانوروں کی۔

Pleasure once Post is Pain for ...

اور دل بیساختہ پکار اٹھتا ہے۔ ؎

زندگی مستقل غم کے سوا کچھ بھی نہیں
خوشی بھی آتی ہے تو آنسو بن کے آتی ہے

ساحر کا شعور کچھ عرصہ کیلئے کسی فیصلہ کن منزل تک نہیں پہنچتا وہ آس اور پاس کے دوراہے پر کھڑا ہے۔ ایک طرف کہتا ہے۔

؎ یاس کی تاریکیوں میں ڈوب جانے دے مجھے
اب شمع آرزو کی لو بڑھا سکتا نہیں

اور دوسری طرف ؎

پھر نہ کیجئے میری گستاخ نگاہی کا گلہ
دیکھئے پھر آپ نے پیار سے دیکھا ہے مجھے

بعد میں وہ اپنے نجی غم کو مظلوم انسانیت کے غم میں ڈبو دیتا ہے کسی کو اداس دیکھ کر دل کی آواز بلند ہوتی ہے۔

؎ یہ غم بہت ہیں مری زندگی مٹانے کو
اداس رہ کے مرے دل کو اور رنج نہ دو

انسانیت کے اس غم کے استقبال کیلئے وہ اپنا من سماجی انقلاب کی نظر کرتا ہے۔

؎ آج سے میرے فن کو مقصد زنجیریں پگھلانا ہے
آج سے میں شبنم کے بدلے انگارے برساؤں گا

اس طرح ساحر ترقی پسند نوجوانوں کا محبوب شاعر بن گیا۔ اور اس کی ترقی پسندی اس سماجی شعور میں ہے۔ کہ ہی عشق کو سونے کی زنجیروں سے نجات دلا سکتی ہے۔

ساحر کی مقبولیت کی سب سے بڑی وجہ اس کے ذاتی احساسات کی شہرت ہے۔ اور یہی شدت حساس اس کی شاعری کی سب سے نمایاں خصوصیت ہے۔ محبت پر اس نے جو نظمیں لکھی ہیں۔ ان میں ذاتی تجربات کو پیش کیا ہے۔ ؎

دنیا نے تجربات و حوادث کی شکل میں
جو کچھ مجھے دیا ہے وہ لوٹا رہا ہوں

بلند پایہ شاعر کیلئے ضروری ہے۔ کہ وہ خود نظم بن جائے۔ یعنی پڑھنے والا نظم کے آئینے میں صورت آئینہ گر دیکھے۔ تقریباً عام شعرا نے اس تقاضے کو پورا کیا ہے۔ جنت گمشدہ میں آپ کو Milton کا چہرہ شیطان کے روپ میں دکھائی دے گا۔ بائرن کا ہر شعر بذات خود بائرن ہے۔ اسلئے شاعر کیلئے ضروری ہے۔ کہ وہ زندگی کی اسٹیج کا اداکار ہی رہے اور گریز کے شیش محل میں گھسنے کی کوشش نہ کرے۔ ساحر کی شاعری اس بنیادی تقاضے کو پورا کرتی ہے۔ اور اس کے ہر شعر میں اس کا اپنا دل تڑپ رہا ہے۔ ساحر کی شاعری چمکتے ہوئے موتیوں کی مالا نہیں بلکہ مہکتے ہوئے پھولوں کا گلدستہ ہے

عشق کے بحر و ذخار میں ساحر نے ناکامی کی لہروں کے تھپیڑے کھانے پر بھی اس محبت کا شاعرانہ تصور کتنا بلند اور وسیع رہا۔ ذرا ملاحظہ فرمائیے

؎ مجھے اپنی تباہیوں کا غم نہیں ہے تم نے کسی سے محبت نبھا تو دی

غریب کی محبت کی مثال جو اس نے دی ایک بلند پایہ مثال ہے ذرا پڑھئے کیا لکھا ہے۔ ؎

اک شہنشاہ نے اپنی دولت کا سہارا لیکر
ہم غریبوں کی محبت کا اڑایا ہے مذاق

ساحر نے ہماری روحانی اور اخلاقی قیمتوں کو بھی اپنی شاعرانہ کسوٹی پر پرکھا ہے۔ اور ان قیمتوں کے کھوٹ کو ہمارے سامنے رکھ کر بدلنے کی تلقین کی ہے۔ عشق کی سرمایہ دارانہ قیمتوں کو اس نے اسطرح پیش کیا ہے۔ ؎

سوچتا ہوں محبت ہے اک افسردہ سی لاش
چادر عزت و ناموس میں کفنائی ہوئی
دور سرمایہ کی روندی ہوئی رسوا ہستی
درگاہ مذہب و اخلاق کی ٹھکرائی ہوئی

یہ ساحر کے شعور کی پختگی کی منزل ہے۔ اور وہ اس منزل پر پہنچ کر اپنے دل میں الفت کی بجائے نفرت کے جذبے کا متلاشی ہے۔ یہ نفرت جماعتی نفرت ہے۔ جو اسے ترقی پسند شعرا کے صف میں لا کھڑا کرتی ہے۔ ایک انقلابی شاعر کیلئے ضروری ہے۔ کہ اس کی نظموں میں پُر درد تجربہ ہو۔ بہت سے شاعر جو شعر و شاعری کی ماہیت سے ناآشنا ہوتے ہیں۔ اس تقاضے کو پورا کرنے کیلئے نعرہ بازی پر اتر آتے ہیں۔ اور کائیں کائیں شروع کر دیتے ہیں۔ دوسری طرف فیض احمد فیض جیسے فنکار ہیں۔ اگر آپ کو ان کی ترقی پسندی کا علم نہ ہو۔ تو شاید آپ کی شاعری میں تصوف ڈھونڈلیں۔ لیکن ساحر تو ایسا فنکار ہے۔ جو بلبل خوش الحان کے نغمات دلکش الاپتا ہے۔ اور نہ ہی ایسی نعرہ بازی کہ کائیں کائیں ہی کرتا

غزل

از دھیان سنگھ بیدل۔ بی۔ اے سیکنڈ ایئر

کیوں اس طرح سے آنسو بہائے جا رہے ہیں
بے درد ہیں وہ کیوں دل کو جلائے جا رہے ہیں!

لاچار ہیں بے بس ہیں کچھ بس نہیں چلتا
ہم نہیں پیتے وہ پلائے جا رہے ہیں!

کیا شوق ہے اک ستم گر کی خاطر
اپنی دنیا خاک میں ملائے جا رہے ہیں!

نہ دل دیتے نہ بے قرار ہوتے نہ پوچھتے
کیوں وہ ہماری دنیا مٹائے جا رہے ہیں!

بے گناہ ہیں کیا گناہ کیا ہم نے
پھر کیوں وہ ہمیں تڑپائے جا رہے ہیں!

تم نے بھی بیدل خوب دل دیا ان کو
جو کھلونا سمجھ کر نچائے جا رہے ہیں!

ساحر لدھیانوی

از پریت اندر سنگھ پریت بی۔ اے سیکنڈ ایئر

آج جب کہ ہماری جدید شاعری میں دو متوازی دھارے بہ رہے ہیں۔ اور ادب برائے ادب کے حامی ترقی پسند شعرا پر یہ الزام لگاتے ہیں۔ کہ وہ اپنی شاعری کو سماجی پراپیگنڈہ کا ذریعہ بنا رہے ہیں تو بعض اوقات اس الزام کا جواب ایک جوابی سوال دیا جاتا ہے۔ یعنی کیا آپ کو معلوم ہے۔ کہ ہماری صفحات میں ساحر لدھیانوی بھی ہے۔ گویا اکیلے ساحر لدھیانوی کا ترقی پسند صفحات میں کھڑا ہونا اس الزام کی قلعی کھول دیتا ہے۔ اور اس بات کی شہادت ہے کہ ترقی پسند شعرا نے فن کا دامن نہیں چھوڑا۔ اس کا مطلب ہرگز نہیں کہ ہم ساحر کو شاعر اعظم مانتے ہیں۔ لیکن اتنا ضرور ہے کہ اس نے جدید شاعری میں ایک ممتاز ترین مرتبہ حاصل کیا ہے۔

ساحر درمیانہ طبقہ کے نوجوانوں کا ہر دلعزیز شاعر ہے کیونکہ اس کی شاعری ناکام محبت کی شاعری ہے۔ کہ اس نے اپنی ناکام محبت کو سماج کے گھناؤنے ماحول کے فریم میں فٹ کر کے پیش کیا ہے۔ ساحر کی شاعری کے شیشے میں ہمارے نوجوان اپنی ناکام تمناؤں کا عکس دیکھتے ہیں۔ اور یہی بنیادی وجہ ہے۔ ساحر کی ہر دلعزیزی کی۔ ساحر کی ہر شاعری پر نظر ڈالنے سے پیشتر ہمیں یہ امر کبھی بھی نظر انداز نہیں کرنا چاہیئے۔ کہ سرمایہ دار حسن کو ایک ایسی COMMODITYL بنانے کی کوشش کر رہی ہے۔ جسے سونے کے ترازو میں تولا اور خریدا جا سکے۔ سرمایہ دار کے نزدیک اس جنس کی تجارت کا نام ہی عشق ہے۔ لیکن یہ ایک انسانی جذبہ ہے جو تجار بننے سے انکار کرتا ہے۔

گورنمنٹ کالج لدھیانہ میں ساحر کی محبت کی کلی نمودار ہوئی۔ لیکن پھول بننے سے پہلے ہی مرجھا گئی۔ اس کے بعد ساحر کے ذہن میں تذبذب وارد ہوا۔ جس کا لازمی نتیجہ یہ ہوا۔ کہ کبھی تو وہ پرانی مسرتوں کو بڑی تسکین کے ساتھ یاد کرتا ہے۔

انہیں اپنا نہیں سکتا مگر اتنا بھی کیا کم ہے۔
کچھ مدت حسین خوابوں میں کھو کر جی لیا میں نے

اور کبھی گم گشتہ پھول کانٹوں کی طرح اس کے دل میں کھٹکتے ہیں۔

شیروانی اتارتی۔ وہ موڑھے پر بیٹھ جاتے تو جوتی کے تسمہ پر ہاتھ ڈالتی اور کمار اس کے رخسار پر ایک پُرخلوص طمانچہ رسید کرتے۔ اور وہ شرما کر رہ جاتی۔ خیر دن یونہی گزرتے گئے۔ اور نہ جانے کتنے خطوط آئے اور گئے ڈاکیہ کمار بابو کو ہی پشپا کے خطوط دے دیا کرتا۔ اور وہ بھی بغیر کسی شک و شبہ پشپا کو دے دیا کرتا۔ ایک روز وہ دفتر میں بیٹھے تھے۔ کہ ڈاکیہ نے ایک نیلا لفافہ ان کے سپرد کیا۔

ہیرالال جو کہ کمار کی دوسری شادی سے ناواقف تھا۔ اور چند ہی روز گذرے کہ انہوں نے کمار کے ساتھ دفتر میں ملازمت کی تھی کہنے لگے "آج تو کمار بابو پھولے نہیں سمار ہے۔ کیوں کیا بات ہے؟"

ارے بھائی کسی کا لفافہ اس کا یہ حال کہ نیلا اور خوشبو۔۔۔

"معاف کیجئے کمار بولے"

"ارے ناراض تو نہیں ہوئے"۔ کمار نے بات کاٹ کر کہا صاحب "میری بیوی کے پاس ان کی سہیلی کی طرف سے آیا ہے۔ اور اگر یقین نہ آتا ہو۔ تو لفافہ پر دیکھ لو"۔ تب تو ہیرالال شرم کے مارے زمین میں گڑھ گئے۔ کچھ دیر بعد ہیرالال پھر بولا "کھول کر تو دیکھئے"۔ جی نہیں کمار بولے۔

"ارے صاحب عورتوں کا یقین کس نے کیا ہے"۔۔۔ وہاں تو کمار بات ٹال گئے۔ مگر وہ خیال ان کے دل سے نہ گیا۔ "عورتوں کا یقین کس نے کیا ہے"۔

ایک پارک میں راستے ہی میں ڈٹ گئے۔ اور بینچ پر بیٹھ کر آخر بہت کشمکش کے بعد انہوں نے لفافہ کھول ہی دیا۔

پیاری پشپا۔ نمستے

جس روز سے تم گئی ہو۔ ہمارے شیام کو تو نہ جانے کیا ہو گیا ہے۔ نہ کھاتا ہے نہ پیتا ہے۔ خاموش کھویا کھویا سا رہتا ہے۔ اور میری البم میں ہر وقت تمہاری فوٹو کو دیکھتا رہتا ہے۔ اور مجھے کہتا ہے۔ کہ یہ مجھے دے دو۔ نہ جانے اسے تم سے کتنا پریم ہے۔ اس کے چچا کی شادی یکم نومبر کو ہے۔ اور دہلی راستے میں پڑتا ہے۔ سو ہم ایک روز تمہارے یہاں ہی قیام کرینگے۔ شیام تو شادی کی بجائے تمہارے یہاں ہی رہنے کو راضی ہے۔ باقی کمار کیسے ہیں۔ انہیں ہم سب کی نمستے۔ کہہ دینا اور کوئی بات نہیں۔

نمستے ——— تمہاری ——— شوبھا

اُف! کمار کی آنکھوں سے خون برسنے لگا۔ وہ غصہ کے مارے کانپ اٹھا۔ ہونٹوں میں ایک کپکپی اور تمام بدن غصہ کی وجہ سے گرم ہو گیا۔ کمار ایک عقل مند آدمی تھے۔ سوچ سمجھ کر چپ ہو گئے اور اس روز کا انتظار کرنے لگے۔ مگر پشپا کے ساتھ پہلے جیسا سلوک نہ رہا۔ دفتر سے آتے ہی اپنے کپڑے آپ اتارتے۔ وہ کام جو ان کا پشپا کرتی تھی۔ خود کرنے لگے۔ پشپا بچاری کو کیا خبر۔ اس معاملہ کی فکر کی وجہ سے کمار بابو کو بخار ہو گیا۔ مگر خاموشی سے اپنے پلنگ پر جا پڑے۔ پشپا دوائی لاتی تو منہ دوسری طرف پھیر لیتے۔ سر دبانے کی غرض سے کبھی سرہانے بیٹھتی تو منہ ڈھانپ لیتے۔

"ہائے رام یہ کیا معاملہ ہے"۔ پشپا بھی فکر میں مبتلا تھی۔ آج نومبر کی پہلی تاریخ بھی آ گئی دوپہر کے وقت شوبھا وغیرہ بھی آ پہنچے مگر کمار بابو غصہ میں کھوئے ہوئے اپنی دونالی بندوق میں کارتوس بھر کر پلنگ پر بیٹھ گئے۔ اور اپنے رقیب کا انتظار کرنے لگے۔

شوبھا نے آ کر پشپا کو نمستے کیا۔ اور پوچھا "کمار بھیا کیسے ہیں"۔

"انہیں تو بخار آ رہا ہے"۔ پشپا بولی۔ "بخار" اور شوبھا کمار کے کمرے کی طرف بھاگی۔ "نمستے کمار بھیا"۔ "نمستے"۔

مگر شوبھا بہت حیران تھی۔ کہ بندوق کا بخار کے وقت کیا کام۔ اور یونہی سوچتے سوچتے وہ کمرے سے باہر آ گئی۔ کمار اپنے پلنگ سے گرتے پڑتے اٹھ کھڑے ہوئے۔ اور پورے زور سے چلائے۔

"شیام! شیام کمبخت آج بندوق کا ایک ہی وار تجھے پریم کرنا سکھا دے گا"۔ "یہیں۔ پریم۔ پریم"۔ شوبھا یہ سن کر گھبرائی۔ اور شیام کی طرف بھاگی۔ اتنے میں کمار وہاں پہنچ چکے تھے۔ انہوں نے دیکھا۔ کہ ایک ۵ سالہ لڑکا پشپا کے پاس بیٹھا ہے مٹھائی کھا رہا ہے۔ شوبھا نے اسے گود میں لے لیا۔ اور چلائی میرا شیام۔

اور اب کمار بابو چھوٹے سے شیام کو دیکھ کر شرمندہ ہو گئے اور وہ آہستہ سے گھبراہٹ میں کہہ اٹھے "شوبھا مجھے معاف کر دو، مجھے معاف کر دو"۔

نظمیں پڑھنے سے وہی سرور وہی لطف حاصل ہوتا ہے۔ جو ہندی کو بنا پڑھنے میں آتا ہے۔ پھر ان کی زبان خالص اردو ہے۔ اس حیثیت سے اُن کے کلام میں پختگی کے علاوہ پائیداری بھی غضب کی ہے۔ اور جب تک ہندو تہذیب و تمدن زندہ ہے۔ ان کی شاعری کو بھی عزت و وقعت کی نظر سے دیکھا جاتا رہیگا۔

شاعر کسی خاص قوم یا فرقہ یا ملت کا نہیں ہوتا۔ اسی طرح برق صاحب بھی کسی خاص فرقہ یا ملت کے نہیں تھے۔ بلکہ وہ سب کے تھے جس کی تائید مندرجہ ذیل بند سے ہوتی ہے۔

حسنِ معنی کا پرستار یہ متانہ ہے
ہوش کی بات جو کہتا ہے وہ دیوانہ ہے
قیدِ تفریق و تعین سے یہ بیگانہ ہے
ہر بھی اس کی نگاہوں میں صنم خانہ ہے
رند مشرب ہے ہمہ اوست کہ میخانہ ہے۔
جرعہ کش ہے یہ مئے نور کے پیمانے کا۔

یوں تو ہر ملک میں شاعر پیدا ہوئے ہیں۔ اور ہندوستان میں بھی ابھی بلکیر کے فقید نظم نگاروں کی کچھ قلت نہیں۔ وہی گل و بلبل کا ذکر۔ وہی لیلےٰ مجنوں کا تذکرہ۔ وہی فرسودہ استعارات۔ وہی پرانی تشبیہات۔ لیکن حسنِ تخیل اور جدت آفرینی کچھ اور ہی چیز ہے۔ جس کی کرنیں کلام برق سے چھن چھن کر دنیا کو منور کر رہی ہیں۔ برق صاحب نے مناظر قدرت کی تصویر کھینچنے میں بڑا کمال دکھایا ہے۔ معمولی سے مظاہر نظرت کو جن کو ہر فرد بشر ہر روز دیکھتا ہے۔ وہ ایک بالکل نئے پیرائے میں بیان کرتے ہیں۔ آپ کی نظم کے اشعار جن کا عنوان "بہارِ شفق" ہے گوش گذار کرتا ہوں۔

لایا ہے رنگ خونِ شہیدانِ نامراد
یا آگ لگ رہی ہے کسی لالہ زار میں

یا مشتعل فرشتوں میں ہے آتشِ فساد
یا گرم کارزار ہے یہ نور و نار میں!

کیا آسمان کو لال لگے ہیں خدا کی شان
پھیکا ہے جن کی آب سے رنگِ گلاب سرخ

پہنچا ہے اڑ کے تا فلکِ اخضری گلال
ہولی کا یہ کامہ گردوں میں رنگ ہے

یا روئے مہر پر ہے یہ سرخیِ انفعال
غصے سے لال روئے حسینِ فرنگ ہے

ہر چیز کو نظرِ غائر سے دیکھنا اور اس کی تہ تک پہنچنا شاعری کا ایک جزو اعظم ہے۔ محض کلمات موزوں و مقفےٰ کے جمع کرنے کو اصلاح عام میں تک بندی کہتے ہیں۔ شعر کے لئے خیال بمنزلہ روح ہے۔ اور طرزِ ادا جسم سے مشابہت رکھتی ہے۔ برق صاحب کی نظموں میں روح اور جسم دونوں دلفریب ہیں۔

مجھے معاف کردو

از ... اندر کمار

کمار صاحب کی عمر تقریباً ۲۵ کے لگ بھگ ہوگی کہ اُن کی رفیق حیات اس جہان فانی سے کوچ کر گئی۔ کبھی کبھی دل میں اس کی یاد آجاتی ہے تو بے اختیار آنسو بہانے کو جی کرتا ہے۔ دن گزرتے گئے آخر ۳۰ سال کی عمر میں انہوں نے دوسری شادی کر لی۔

پشپا کمتا شیریں نام تھا۔ ان کی دوسری بیوی کا اس کے ساتھ اس کا حسن گویا راجہ اندر کے اکھاڑے کی کوئی حور ہو۔ آنکھیں گویا کسی غزالی سے لی ہوں۔ الغرض دنیا کی تمام خوبصورتی اس میں موجود تھی۔

نیک سیرت ایسی گویا فرشتہ تھی۔ دوسرے روز صبح تقریباً سات بجے دروازے پر کھٹ کھٹ کی آواز سنائی دی۔ "رامو" رامو کمار نے پکارا اور دروازے پر دیکھنے کو کہا۔

ڈاکیہ :۔ ایک نیلا لفافہ خوشبو سے لت پت رامو کے سپرد کر دیا جو کہ پشپا کے نام تھا۔ کمار نے وہ لفافہ پشپا کے حوالے کر دیا۔ اور دفتر چلے گئے۔ وہ خط اس کی سہیلی نتو بھانے بھیجا تھا۔ جب کمار باہر دفتر لوٹے تو پشپا پہلے ہی سے تیار تھی۔ دروازے میں داخل ہوتے ہی دروازے

اعلیٰ مقصد سے گمراہ نہ ہو جائے۔ اور اپنی حیثیت کو پہچان سکے۔ زندگی نام
محنت اور مشقت کا۔ جو انسان ایمانداری سے اپنی روزی کماتا
ہے۔ خدا کا پیارا ہوتا ہے۔ . . . . . .
میرے دل میں ایک تڑپ اٹھی کہ میں محنت اور مشقت سے کام
کروں گا اور ہر مصیبت کا بہادری سے مقابلہ کروں گا۔ . . . . .
ایک بہت ہی ادھیڑ عمر کسان نے جس کی داڑھی سفید تھی مجھے
جگا دیا۔ اور کہہ رہا تھا۔ اٹھو بیٹا صبح ہو چکی ہے۔ میرے ساتھ چلو۔ میری
کوئی اولاد نہیں ہے تم میرے پاس آ کر رہو۔ اور میرے ساتھ کام کرو۔ میں اس
کی شکل دیکھ کو دنگ رہ گیا۔ بالکل وہی شریف النفس انسان جس
کے ساتھ میں دوسری دنیا کی سیر کر رہا تھا۔ میں سوچ رہا تھا۔ کہ گویا
اسے بھی وہ سب ماجرا معلوم ہے۔ اور میں اس کے ساتھ
چل دیا۔

برق

از . . . . پروفیسر جگن ناتھ ماتھر ایم۔ اے

منشی مہاراج بہادر برق دنیائے ادب میں کسی تعارف کے
محتاج نہیں چونکہ عطر آنست کہ خود ببوید نہ کہ عطار بگوید، کا مسئلہ
ان پر صادق آتا ہے۔ آپ کی پیدائش ماہ جولائی ۱۸۸۴ء میں ایک
معمولی سکسینہ کائستھ گھرانے میں ہوئی تھی۔ آپ نے ۱۹۰۳ء میں
انٹرنس پاس کیا۔ آپ ابتدا سے ہی ذہین و فہیم طالب علم تھے جس کا
ثبوت یہ ہے کہ جب ۱۹۱۸ء میں آپ نے منشی فاضل کا امتحان دیا تو
ایک ممتحن آپ کی کاپی دیکھ کر اتنا متاثر ہوا۔ کہ اس نے اپنی غزل آپ کی
خدمت میں اصلاح کے لئے روانہ کی۔ یہ امر آپ کی تبحر دانی کی بیّن
دلیل ہے۔ اور پوت کے پاؤں پالنے میں نظر آتے ہیں، کا مسئلہ پورا پورا
آپ جیسے ہی عالمی ہستی مستقل پر پورا پورا صادق آتا ہے۔ اس کے بعد
۱۹۲۰ء میں بی۔ اے پاس کر کے بعد ازاں ۱۹۲۲ء میں سب آرڈینیٹ
اکاؤنٹس سروس (S.A.S) کے امتحان میں کامیابی حاصل کی۔ اور
۱۹۳۶ء تک اس جلیل القدر عہدہ پر مامور رہے۔ مگر زندگی نے یاوری
نہ کی۔ اور اسی سال فروری کے ماہ میں اپنے احباب و اقربا کو داغ
مفارقت دے کر ملک بقا کی راہ لی۔

آپ کی والدہ بہت زیادہ پڑھی لکھی نہ تھیں۔ مگر وہ ننھے شاعر
کو روزانہ رامائن سنایا کرتی تھی۔ جس کا اثر اُن کے ذہن اور شاعری
سے جھلکتا ہے۔

فلسفہ گیتا کا ہے دنیا میں کان معرفت
مندر ہے کوزہ میں دریائے رواں معرفت

ایک اور بند ملاحظہ ہو

ے جسم فانی ہے جہان فانی ہے | نقش بر آب۔ زندگانی ہے
نشہ زیست مرگ ثانی ہے | ٹوٹتے ہی حباب پانی ہے
بحر ہستی سے تو کنارا کر | ساحل و موج کا نظارہ کر

آپ نے ابتدا میں ڈرامہ نویسی کی طرف بھی توجہ فرمائی مگر یہ سلسلہ
دیر پا مستقل ثابت نہ ہوا۔ آپ کے ڈرامے 'ساوتری' اور 'کرشن اوتار'
کئی بار اسٹیج پر بھی کھیلے اور طبع شائقین کی مسرت کے باعث ہوئے۔ مضمون
زبان۔ بندش اور دہلی کا ٹکسالی محاورہ غرض ہر پہلو سے نظر سے آپ کا
کلام مجموعہ حسنات ہے۔ آپ کی شاعری کا آغاز غزل سے ہوا لیکن جلد
ہی انہوں نے اپنی توجہ نظم کی جانب کی۔ اُن کی زبان دہلی کی خالص ٹکسالی
زبان ہے۔ جو اپنے خاص انداز بیان اور شگفتگی کے باعث بے حد پسند
کی جاتی ہے۔ آپ کی شاعری کی دو نمایاں خوبیاں ہیں۔ ایک تو یہ کہ وہ
جس موضوع پر قلم اٹھاتے ہیں۔ اُس میں رنگینی بھر دیتے ہیں۔ اور اسے اس
کمال سے نبھاتے ہیں۔ کہ سننے والے کے منہ سے بے ساختہ کلمہ تحسین
نکل جاتا ہے دوسرے یہ کہ ان کی تمام شاعری ہندوانہ رنگ لئے
ہوئے ہے۔ تمام اہم ہندو تہواروں اور تقاریب کے علاوہ ہندو
بزرگوں اوتاروں اور بہادروں کی شان میں اور اُن کی زندگی سے متعلق
جو نظمیں لکھی ہیں۔ اُن میں اگرچہ سنسکرت اور ہندی کے دقیق الفاظ
استعمال نہیں کئے گئے ہیں۔ تاہم یہ خوبی بھی بدرجہ اتم ہے۔ کہ وہ ہندو
تہذیب و تمدن اور ہندو سوشل لائف کی صحیح ترجمانی کر رہی ہیں۔ ان کی

اس خوشی کا اظہار وہ گا گا کر کر رہے تھے۔ بہت دور مندروں میں گھنٹے گھڑیالوں کی آواز سنائی پڑتی تھی۔ گویا پوجاری لوگ دن بھر کے گناہوں سے نجات پانے کے لئے اپنے بھگوان کو منا رہے تھے۔ اور بھگتی میں محو ہو جانے کی کوشش کر رہے تھے۔

لیکن مجھے نہ جانے اس جگہ بیٹھے ہوئے نہ سیاہی کا خوف تھا۔ نہ گھر جانے کی فکر۔ اور میں جاتا بھی تو کہاں۔ اتنی بڑی دنیا میں میں بے یار و مددگار تھا۔ جب اچھے دن تھے۔ تو سب لوگ رشتہ داری کے حامی بھرتے تھے۔ اور دوستی کا دعوے کرتے تھے۔ ایسے چمٹتے تھے۔ کہ جدائی کا نام نہ لیتے تھے۔ لیکن آج جب میں بے روزگار ہوں تو کوئی آنکھ سے آنکھ تک نہیں ملاتا۔ شاید یہی ہے۔ اس دنیا کا رواج۔ چڑھتے سورج کو تو دنیا پوجتی ہے۔ لیکن ڈوبتے کی طرف کوئی دیکھنا بھی گوارہ نہیں کرتا۔

اوہ کتنی خوشگوار تھی میری بیتی ہوئی زندگی۔ اور کتنا حسین تھا میرا بچپن۔ دولت قدم چومتی تھی۔ مکان اپنے تھے دوکانیں اپنی تھیں۔ اور جائیدادیں تھیں۔ اور شان و شوکت تھی۔ اور سب سے بڑھ کر تھی عزت و آبرو اور اپنا رسوخ۔ جدھر جاتے تھے۔ لوگ نہایت ہی حلیمی و عاجزی سے پیش آتے تھے اور بڑی تعظیم سے آداب عرض کرتے تھے۔ یارب کیا یہ سب ایک سنہری سپنا تھا۔ بٹوارے کے ساتھ میری تقدیر بھی بدل گئی ہے۔ اگر یہی تجھے منظور تھا۔ تو وہ دن کیوں دکھائے تھے۔ میں ایک اکیلی جان اور دنیا بھر کی مصیبتیں۔ ایسا نہیں ہو سکتا۔ میں زندہ نہیں رہوں گا۔ شاید موت ہی ان تمام مصائب کا ایک واحد حل ہے۔ اور یہی وجہ تھی کہ میں موت کی تلاش میں چل پڑا تھا۔۔۔

ابھی تک وہ نہیں آئی تھی اور نہ ہی اس کے آنے کے کوئی آثار نظر نظر آتے تھے۔ شاید وہ بھی میرے طوطا چشم رفیقوں اور رشتہ داروں کی طرح مجھ سے منہ پھیرے ہوئے تھی۔ میری مایوسی لمحہ بہ لمحہ بڑھتی جا رہی تھی۔ لیکن میں نے بھی مصمم ارادہ کر لیا تھا۔ کہ یہاں سے اٹھ کر کہیں نہیں جاؤں گا۔ اور ساری رات اس کا انتظار کرتا رہوں گا۔

گرمی کا موسم تھا۔ میں دن بھر چلنے کی وجہ سے بہت تھک چکا تھا۔ اور تھکاوٹ نے مجھے بے حال کر دیا تھا۔ ہوا ٹھنڈی ٹھنڈی چل رہی تھی۔ اور جنگلی پھولوں اور پودوں کی مہک راحت کا سامان پیدا کر رہی تھی۔ اور میں تھوڑی دیر کی غنودگی کے بعد عالم خواب کی سیرگاہ میں سیر کرنے لگا۔ کیا دیکھتا ہوں۔ کہ ایک نرالی دنیا میں پہنچ گیا ہوں۔ ایک بہت عالیشان محل کے سامنے ایک بہت بڑا چبوترا تھا اور چبوترے پر ایک نہایت اعلیٰ ذہنیت و شریف النفس شخص میز پر سر جھکائے کچھ مطالعہ فرما رہے تھے۔ اس کے آس پاس چاروں طرف اس کے صلاح کار بیٹھے چہ میگوئیاں کر رہے تھے۔ مارے ڈر کے میں کانپ رہا تھا۔ کہ کہاں پہنچ گیا ہوں۔ میں چند لمحوں کے بعد ان صلاح کاروں میں سے اٹھ کر میرے پاس آیا۔ اور مجھے اپنے ساتھ چبوترے کے پاس لے گیا۔ میں حیران تھا۔ کہ کیا ماجرا ہے۔ اس شریف النفس شخص نے مجھے تسلی دی۔ اور کہا۔ گھبرانے کی ضرورت نہیں مجھے معلوم ہے۔ تم جس حال میں یہاں آئے ہو۔ اور تم دنیا سے تنگ آ چکے ہو۔ لیکن آؤ آج میں تمہیں اس دنیا کی سیر کروا دوں۔ اور وہ مجھے اپنے ساتھ باہر لے گیا۔

وہ سامنے دیکھو ایک بہت بڑا جزیرہ نما احاطہ دکھائی دے رہا ہے اس کے دو حصے ہیں۔ بائیں طرف کے احاطے میں روشنی کی بہت بڑی کمی ہے جنگلات، پہاڑ اور اونچی نیچی زمین کی بہتات ہے۔ زندگی از حد دشوار معلوم ہوتی ہے۔ لوگ بے حال نظر آتے ہیں۔ گندگی اور غلاظت کی بھی کمی نہیں ہے۔ چیخنے اور چلانے کی آوازیں سنائی دیتی ہیں۔ گھر اور مکان ایسے معلوم ہوتے ہیں۔ جیسے جیل خانے۔ جھگڑے فساد بھی عام ہیں۔۔۔۔۔۔۔

لیکن دوسرے احاطے کو بھی غور سے دیکھو۔ روشنی کا ہر طرف عالم ہے۔ کتنی شاندار آبادیاں ہیں۔ گلشن ہیں، چراگاہیں ہیں۔ خوشرنگ پھول اور پھلوں سے لدے ہوئے درخت، ہر طرف دودھ کی ندیاں بہہ رہی ہیں۔ لوگ خوشحال نظر آتے ہیں۔ گندگی اور غلاظت نام کو نہیں۔ لوگ اچھے خاصے تندرست اور مہذب نظر آتے ہیں۔ اور ہر طرف ان کی آسائشوں کے سامان موجود ہیں۔۔۔۔۔۔۔

تو یہ ہیں موت کی زندگی کے دو پہلو۔ یہی دو پہلو تمہیں تمہاری دنیا میں بھی مل سکتے ہیں۔ لیکن یہاں ان کو الگ الگ بنایا گیا ہے۔ جو لوگ دنیا میں راست کاری اور ایمان داری کی زندگی بسر کرتے ہیں۔ اور دکھ، سکھ، امیری غریبی میں گمراہ نہیں ہوتے۔ وہی اصلی انسان ہوتے ہیں۔ اور موت کے بعد وہ دائیں طرف کے احاطے میں جانے کے حقدار ہوتے ہیں لیکن جو لوگ اس کے خلاف دغابازی، دھوکے اور فریب سے کام لیتے ہیں۔ غریبوں پر ظلم ڈھاتے ہیں۔ اور روپے پیسے کو ہی اپنا خدا مانتے ہیں۔ وہ بائیں طرف والے احاطے میں بھیجے جاتے ہیں۔

یہی دو پہلو زندگی میں دیکھنے میں آتے ہیں۔ بڑی مشکل سے انسان کو ایک زندگی میسر ہوتی ہے۔ اگر یہ ہمیشہ خوشگوار رہے تو زندگی کا لطف ہی کیا۔ اسی لئے تو زندگی میں نشیب و فراز بنائے گئے ہیں۔ تاکہ انسان اپنے

بن گیا تھا۔

جب راجو واپس آیا تو اُسے معلوم ہوا کہ ماں کا جُدائی کی وجہ سے بُرا حال ہے۔ جاتے ہی ماں نے پوچھا۔ "بیٹا ایک دن کے لئے گیا تھا اور آج تیسرے دن واپس آ رہا ہے۔ کچھ اپنی ماں کا تو خیال کرتا"۔ لیکن وہ کوئی تسلی بخش جواب نہ دے سکا۔ ونود نے اپنے سوال کا جواب پوچھا۔ تو اُس کے منہ سے صرف اتنے ہی لفظ نکلے کہ ہاں اچھی ہی ہے۔ ونود حیران تھا۔ کہ اس کو کیا ہو گیا ہے۔ اُس دن سے وہ کچھ کھویا کھویا سا رہنے لگا۔ سب حیران تھے۔ یا خدا ماجرا کیا ہے۔ راجو پریشان تھا کہ کروں تو کیا کروں۔ وہ جانتا تھا کہ شانتی کے بغیر اس کا زندہ رہنا دشوار ہے۔ جوں جوں ونود کی شادی قریب آ رہی تھی۔ یہاں راجو کا حال بُرا ہوتا جا رہا تھا۔ شادی کے تین دن پہلے ایک رات کو راجو اپنی پیاری ماں کی محبت اپنی محبت کی خاطر قربان کر کے گھر سے نکل گیا۔ صبح معلوم ہوا۔ کہ راجو کا کچھ پتہ نہیں۔ کہاں گیا ہے۔ اُس کی ماں کے دل پر کیا گذر رہی ہو گی۔ وہ ہی جانتی تھی۔ ونود الگ پریشان تھا۔ راجو رات کی گاڑی پر چڑھ گیا اور سیدھا شانتی کے گھر گیا۔ اور تمام راز صاف صاف کہہ دیا۔ دوسرے دن برات آنی تھی۔ شانتی نے جب یہ سُنا۔ کہ وہ ونود نہیں ہے۔ تو ایک دم بیہوش ہو گئی۔ اور کوئی پانچ منٹ کے بعد اُسے ہوش آیا۔ اور اُس کے منہ سے صرف یہ ہی لفظ نکلے۔ "تو نے میری زندگی برباد کی ہے۔ اس کا بدلہ پرماتما تجھ سے لے گا۔ اور وہ اس وقت کہہ بھی کیا سکتی تھی؟" راجو وہاں سے چلا گیا۔ برات آئی اور بیہوش شانتی کو ڈولی میں ڈالا گیا۔ رام داس حیران تھا۔ کہ یا خدا میری بیٹی کو کیا ہو گیا ہے۔ ونود راجو کے نہ ہونے سے بہت زیادہ پریشان تھا۔ کہ راجو گیا تو کہاں گیا۔ لیکن اُس کے بعد راجو کا کچھ پتہ نہ لگا۔ کہ کہاں گیا۔

ونود واپس آتے ہی سب سے پہلے راجو کی ماں کے پاس گیا۔ اُس کا بُرا حال ہو رہا تھا۔ مچھلی کی طرح تڑپ رہی تھی۔ شانتی کو بھی تمام معاملے کا پتہ لگ گیا۔ جب اس نے راجو کی ماں کا یہ حال دیکھا۔ کہ اُس کے زندہ رہنے کی کوئی امید نہیں۔ تو وہ بہت گھبرائی۔ لیکن وہ بھی کیا کر سکتی تھی۔ اُس کا حال بھی تو ویسا ہی تھا۔ شانتی نے راجو کی ماں کی بہت خدمت کی لیکن راجو کے جانے کے بارہ دن بعد راجو کی ماں اس دُنیا سے ہمیشہ کے لئے رخصت ہو گئی۔ ونود نے کئی دفعہ شانتی کو راجو کی فوٹو کے سامنے روتے ہوئے دیکھا۔

لیکن وہ اس کو نہ سمجھ سکا۔ وہ صرف یہ ہی خیال کرتا تھا کہ یہ اس کی قسمت پر رو رہی ہے۔ اور وہ بھی پاس آ کر کہہ دیتا۔ کہ یہ میرا دوست ہے۔ جس کو میں جان سے زیادہ پیار کرتا ہوں۔ لیکن معلوم نہیں قسمت نے اس کو کہاں چھپائے رکھا ہے۔ یہ سال شانتی نے مردوں کی طرح ونود کے ساتھ کاٹے۔ ہفتہ ڈیڑھ آئے رہتے ایک سال کے بعد وہ بھی دنیا سے کوچ کر گئی اور اپنی محبت

زندگی اور موت

از ... پریتم سنگھ دھم۔ ایم۔ اے۔ فائنل

..... اور میں اس کی تلاش میں محوِ خیالات بے دھڑک چلا جا رہا تھا۔ بہت دُور ایک اونچی سی پہاڑی پر نظر پڑی۔ میں خوشی سے پھولے نہ سمایا کیونکہ مجھے امید تھی۔ کہ میں اُسے ضرور اس مقام پر پا سکوں گا..... اور خوشی خوشی میں اُس پہاڑی پر پہنچ گیا۔ لیکن اس کا پتہ نہ پا کر بے ساختہ بلند آواز پر آواز لگانی شروع کی۔ لیکن نہ جانے وہ کہاں تھی۔ میری آواز کا کوئی جواب نہ ملتا تھا۔ بلکہ وہ دُور کسی اور پہاڑی سے ٹکرا کر واپس آ جاتی تھی۔ لاچار ہار کر میں ایک بڑے سے پتھر کے سہارے بیٹھ گیا۔ اور اس کی انتظار کرنے لگا.....

شام کا وقت تھا۔ سورج دن بھر کی مسافت طے کرنے بعد مغرب میں جا چکا تھا اور آہستہ آہستہ دوسری دنیا میں جانے کی کوشش کر رہا تھا۔ رات کی سیاہی بھی اپنے لشکر کو لئے بڑی تیزی سے مشرق سے مغرب کو بڑھ رہی تھی۔ گویا سورج کو غروب ہونے سے پہلے ہی متاصل کیا جا چکا تھا۔ فلک بھی مارے ڈر کے زرد پڑ گیا تھا۔ کہ اس کشمکش میں اس کی جان پر ہی نہ آ بنے چرند و پرند بھی کہتاں تھے۔ کہ غروب آفتاب سے پہلے ہی اپنے اپنے منزلِ مقصود پر پہنچ جائیں لیکن جو پرندے اپنے آشیانوں میں قیام پذیر تھے اللہ تعالےٰ کا لاکھ لاکھ شکر ادا کر رہے تھے۔ کہ وہ محفوظ ہیں۔ اور

رازِ محبت

دھیان سنگھ بیدل بی۔ اے سکینڈ ایئر

ونود اور راجو ایک دوسرے سے بہت زیادہ پیار کرتے تھے۔ انہوں نے اپنے آپ کو کبھی بھی ایک دوسرے سے الگ نہیں محسوس کیا۔ وہ کئی دفعہ سوچتے کہ اگر ہم ایک دوسرے سے الگ ہو گئے تو ہماری زندگی کی خوشی ختم ہو جائے گی۔ ان کی امنگ اور تمنا یہ ہی تھی۔ کہ وہ ایک دوسرے سے زندگی بھر الگ نہ ہوں۔ کوئی یہ نہ کہہ سکتا تھا۔ کہ وہ بھائی ہیں یا کہ دوست۔ اگر خواب میں بھی وہ ایک دوسرے سے الگ ہو جائے۔ تو چونک سے جاتے۔ وہ کیا سوچ رہے تھے۔ اور قسمت کیا کرے گی۔ کسی کو کچھ خبر نہیں تھی۔ دونوں دوست بچپن کی حدود کو پار کر چکے تھے

ونود کی سگائی کر دی گئی۔ ونود کے ماں باپ اس بات کے خلاف تھے۔ کہ شادی سے پہلے لڑکا لڑکی کو دیکھے۔ اس وجہ سے ونود آج تک اپنی ہونے والی بیوی کو نہ دیکھ سکا۔ اتفاقاً راجو نے وہاں جانا تھا۔ جہاں ونود کی منگیتر رہتی تھی۔ راجو نے ونود کو ساتھ چلنے کیلئے کہا۔ لیکن وہ کسی خاص وجہ سے نہ جا سکا۔ اور راجو سے کہا کہ بھائی تم ہی دیکھتے آنا میرا جانا کوئی ضروری تھوڑا ہے۔ ونود نے گھر کا پتہ وغیرہ سب دے دیا۔ دوسرے دن راجو وہاں پہنچ گیا۔ اپنے کام سے فارغ ہو کر وہ ونود کے گھر کو چلا۔ پتہ وغیرہ تو ونود نے دے ہی دیا تھا۔ گھر کی تلاش میں زیادہ وقت پیش نہ آئی۔ راجو نے باہر سے پوچھا کہ یہ گھر بابو رام داس جی کا ہے اتنے میں اندر سے ایک لڑکی باہر آئی۔ راجو کے منہ کی بات منہ ہی رہ گئی۔ اور وہ حیرانی سے اس کی طرف دیکھنے لگا۔ وہ لڑکی تھی یا چاند کا ٹکڑا۔ اُف! کیا خوبصورتی تھی۔ اگر خدا بھی وہاں ہوتا۔ تو اپنی خدائی کو بھول جاتا۔ پاس کھڑا نوکر جلدی سے بول اٹھا۔ صاحب یہ ہی ان کا گھر ہے۔ راجو ایک دم چونک سا گیا۔ اور جلدی سے بولا۔ . . . جی میں دہلی سے آیا ہوں۔ یہ کہنا تھا کہ وہ لڑکی ایک دم یہ کہتی ہوئی کہ ان کو اندر لے آؤ۔ اور خود دوسری طرف جلدی سے چلی گئی۔ نوکر اس کو ایک کمرے میں لے گیا۔ راجو اس کی خوبصورتی کے بارے میں سوچ رہا تھا۔ کہ تھوڑی دیر کے بعد وہ لڑکی جس کا نام بعد میں پتہ لگا کہ شستی ہے۔ چائے لے کر اندر آئی۔ اس کے سوا گھر میں اور کوئی نظر نہیں آ رہا تھا۔ نہ اس نے پوچھا کہ وہ کون ہے اور کس کام سے ہی آیا ہے اور نہ ہی اس کی ہمت پڑی کہ وہ بتائے کہ میں ونود کا دوست ہوں۔ نہ جانے اس کے منہ سے یہ بات کیوں نہ نکلی۔ اس نے چائے بنا کر اس کے آگے کی اور اس نے لے لی۔ وہ مسکرائی۔ اور راجو بھی مسکرا دیا۔ پھر ادھر ادھر کی باتیں ہونے لگیں۔ اور تھوڑے سے ہی وقت میں وہ ایک دوسرے سے اتنے گھل مل گئے۔ جیسے وہ پہلے ملتے ہی ایک دوسرے کو جانتے ہیں۔ شستی کی باتوں میں پیار تھا۔ آپس میں باتیں کر رہے تھے۔ کہ باہر سے کسی کے آنے کی آواز سنائی دی۔ وہ یہ کہتی ہوئی کہ پتا جی آ گئے ہیں۔ دوسرے کمرے کی طرف بھاگی۔ تھوڑی دیر کے بعد رام داس جی بیٹھتے ہوئے آئے۔ انہوں نے راجو کی بڑی عزت کی۔ وہ بڑے خوش مزاج انسان تھے۔ ان کی باتوں سے ایسا معلوم ہو رہا تھا۔ کہ شستی نے سب کچھ ان کو بتا دیا ہے انہوں نے سب کا حال پوچھا۔ اور اس نے "سب راضی خوشی ہیں" کہہ کر ٹال دیا۔ اور جب اس نے جانے کی اجازت مانگی۔ تو وہ حیران ہو گئے اور بولے ارے! آج تو تم آئے ہو۔ اور ابھی جانے کے لئے کہہ رہے ہو۔ کچھ دن ٹھہرو پھر چلے جانا۔ اس کے منہ سے کچھ نہ نکلا۔ اور وہ خاموش ہو گیا۔ نہ معلوم کس کشش نے اس کو وہاں تین دن تک روکے رکھا۔ نوبت یہ آ پہنچی کہ ونود کو بھی بھول سا گیا تھا۔ تب ہی یاد آیا۔ جب اس نے جانے کا نام لیا اس نے اپنے آپ کو کافی روکا۔ لیکن پھر بھی شستی کی محبت میں پھنس ہی گیا۔ یہ اس کے بس کی بات نہ تھی۔ جب شستی اس کے پاس ہوتی تو اس کو ایسا معلوم ہوتا کہ دنیا کی تمام دولت اس کے قدموں میں آ گئی ہے اور جب وہ اس سے دور ہوتی تو وہ اس کے خوفناک انجام میں کھو جاتا۔ اس کی سمجھ میں کچھ نہیں آ رہا تھا۔ آج اس کو پہلی دفعہ محسوس ہوا۔ کہ شستی کی محبت کے آگے ونود کا پیار کچھ نہیں۔ جب اس نے شستی سے جانے کے لئے کہا۔ تو اس کی آنکھوں میں آنسو بھر آئے۔ اپنے آپ کو کافی سنبھالنے پر بھی اس نے شستی کو ایک دم اپنے بازوؤں میں لے لیا۔ اور اس کے آنسو رومال سے پونچھ دیئے۔ وہ حیران تھا۔ کہ اس کے جانے پر وہ اتنی پریشان ہے اور اگر اس کو یہ معلوم ہو گیا۔ کہ میں ونود نہیں ہوں۔ تو پھر اس کے دل پر کیا گزرے گی۔ ہزاروں سوال اس کے دماغ میں آتے اور وہ پاگل سا

تیغ میگزین

شعبۂ اُردو

نگران
پروفیسر جگن ناتھ
ناتھ ایم۔ اے

مدیر
جمیل سنگھ پوڑہ
بی۔ اے (فائنل)

بابت مارچ سنہ ۱۹۵۵ء

نمبر شمار	مضمون	راقم	صفحہ
۱	حرفِ اول	مدیر	۱
۲	راز محبت	دھیان سنگھ پیدل	۲
۳	زندگی اور موت	پرتم سنگھ دھم	۳
۴	رقص	پروفیسر جگن ناتھ ناتھر	۵
۵	مجھے معاف کرو	نند کمار	۶
۶	ساحر لدھیانوی	پریت اندر سنگھ پریت	۸
۷	نسبسری کی دُھن (غزل)	جی۔ ایس دیپ دھیان سنگھ پیدل	۱۰
۸	گلہائے رنگا رنگ		
۹			

حرفِ اوّل

ادب انسانی حیات کا ضروری جزو ہے۔ ادب کے بغیر زندگی گویا ایک سپاٹ بیگ زار ہے جس میں نہ سبزہ ہے نہ ہرے بھرے کھیت ہیں دلکشاتی نیالیاں نہ شفاف چشمے ہیں چاروں طرف ایک ہموار ریت کا میدان ہے ایسی یکسانیت کا تصور ہی ایک قسم کی اکتاہٹ پیدا کر دیتا ہے۔ ادب یا لٹریچر انسانی زندگی کے لئے مستقل مسرت کی ابدی روح ہے۔ اور اسے خوشگوار اور قابل قبول بناتا ہے۔ کوئی قوم اس وقت تک پُر وقار طور سے زندہ نہیں رہ سکتی جب تک وہ اپنے ادب اور ادیبوں کی سرپرستی نہ کرتی رہے علم و ادب کا یہ جدید دور آجکل کے ادبا کو سوچنے سمجھنے اور موجودہ مسائل کے گہرے مطالعہ کی دعوت دیتا ہے اس لئے ادبا کو بلا سوچے سمجھے قلم نہیں اُٹھانا چاہیے بلکہ انہیں وہی چیز لکھنی چاہیئے جو علم و ادب میں واقعی کوئی اضافہ کہی جا سکے۔ ادیب کی سب سے بڑی خوبی یہ ہے۔ کہ وہ زندگی کے حقائق پر نظر رکھے اور تخلیق کا صحیح حرف اور زندگی کی حقیقی حسرتیں حاصل کرنے کی کوشش کرے جب تک چیزوں کی حقیقت سے خود روشناس نہیں ہوگا۔ دوسروں کو بھی حقیقت شناس نہیں بنا سکے گا۔ اگر کسی ادیب میں یہ صلاحیت اور نظر پیدا نہیں ہوئی تو وہ کسی لافانی ادب کی تخلیق نہیں کر سکتا۔ بعض اوقات ایسا ہوتا ہے۔ کہ بہترین تخلیقی قوتیں محض بے توجہی کے باعث دم گھٹ کر دہ جاتی ہیں۔ جو طلبا نظم یا نثر لکھنے کی کسی داخلی تحریک کا احساس کرتے ہیں۔ انہیں چاہیئے کہ ہر قسم کے غیر ضروری خدشات سے بے نیاز ہو کر اپنے احساسات سپرد قلم کریں۔ تاکہ قابلِ قدر ادب کا اضافہ ہو سکے۔ تاکہ قابلِ قدر ادب کا اضافہ ہو سکے۔

مدیر